

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ DOKTORA PROGRAMI
DOKTORA TEZİ ÇALIŞMASI**

**1950-1960 DÖNEMİ İKTİSAT POLİTİKALARININ
TOPLUMSAL HAYATA ETKİLERİ**

**SİBEL KÜÇÜKKÜLAHLI
10701206**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. NEVİN COŞAR**

**İSTANBUL
2018**

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ DOKTORA
PROGRAMI**

DOKTORA TEZİ ÇALIŞMASI

**1950-1960 DÖNEMİ İKTİSAT POLİTİKALARININ
TOPLUMSAL HAYATA ETKİLERİ**

**SİBEL KÜÇÜKKÜLAHLI
10701206**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. NEVİN COŞAR**

**İSTANBUL
2018**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ ÇALIŞMASI

**1950-1960 DÖNEMİ İKTİSAT POLİTİKALARININ
TOPLUMSAL HAYATA ETKİLERİ**

SİBEL KÜÇÜKKÜLAHLI
10701206

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 24.07.2018

Tezin Savunulduğu Tarih: 16.07.2018

Tez Oy Birliği / Oy Çekildiği ile Başarılı Bulunmuştur

	Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Nevin Coşar	
Jüri Üyeleri	: Doç. Dr. Sevtap Demirci	
	Doç. Dr. Senem Çakmak Şahin	
	Dr. Öğr. Üyesi Fahriye Dinçer	
	Dr. Öğr. Üyesi İsmail Yaşayanlar	

İSTANBUL
TEMMUZ 2018

ÖZ

1950-1960 DÖNEMİ İKTİSAT POLİTİKALARININ TOPLUMSAL HAYATA ETKİLERİ

SİBEL KÜÇÜKKÜLAHLI

Temmuz, 2018

Türkiye 1945 yılından itibaren önemli bir dönüşüm içerisine girer. Çok partili hayata geçilir, Amerika ile yakınlaşılır ve dış yardımlar alınarak daha liberal ekonomi politikaları takip edilmeye başlanır. 1950 yılında yapılan genel seçimlerle iktidara gelen Demokrat Parti (DP) döneminde bu liberalleşme eğilimleri artarak devam eder. Modernleşmenin temel dayanakları olan ekonomik ve siyasi liberalleşme ile birlikte toplumsal alanda da önemli dönüşümler yaşanır. İthalatın serbestleşmesiyle birlikte Batı'dan gelen yeni ürünler piyasaları doldururken, kanaatkâr ve tasarrufçu tüketim anlayışı yerini gösterişçi ve lüks tüketime bırakmaya başlar.

Tezin temel sorunsalı, DP döneminde yaşanan bu ekonomik dönüşümü, kurumlarda ve devlet istatistiklerinde yaptığı rakamsal ve bürokratik değişimler açısından değil, sıradan insanların gündelik yaşamlarında yarattığı etkileri açısından ortaya koymaktır. Toplumsal dönüşümü anlamlandırmada onların neler tükettikleri, tüketim nesnelerine ulaşma koşulları ve alım güçleri önemli bilgiler sunar. Bu bağlamda tezin odaklandığı noktalardan biri üretim ve üretim ilişkilerinden ziyade tüketim ve tüketim kültürüdür.

Konu, Adnan Menderes'in değişimine bizzat elleriyle katkıda bulunduğu, yaşanan değişimden en çok etkilenen kentlerden olduğu için İstanbul özelinde çalışılmıştır. Tez, İstanbul'da ekonomik ve siyasi liberalleşme ile birlikte kent ve kır yapısının, nüfus hareketlerinin, konut, ulaşım, eğlence ve yeme kültürünün, boş zaman etkinliklerinin değişimini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: DP, Tüketim, Gündelik Hayat, İstanbul, Kentleşme.

ABSTRACT

THE EFFECTS of ECONOMIC POLICIES (1950-1960) ON SOCIAL LIFE

Sibel Küçükkülahlı

July, 2018

Turkey enters into a significant transformation since 1945. Multiparty life is passed, it is got closer to America, and by signification foreign aid, more liberal economic policies are started. During the Democratic Party, which took power in the general elections held in 1950, these liberalization tendencies continued increasingly. Along with economic and political liberalization, which are the fundamental pivots of modernization, important transformations also take place in the social area. With the liberalization of imports, new products coming from the West fill the markets, abstinent and saver conception of consumption is beginning to give way to the spectacular and luxurious consumption.

The basic problematic of the thesis is to present the economic transformation which occurred in Democratic Party's term and its the effects upon ordinary people have in their everyday lives, not in terms of numerical and bureaucratic changes in institutions and state statistics. The signification of social transformation presents an important information about the conditions and the purchasing power of the society to reach the consumption objects they consume. In this context, one of the points that the thesis focuses on is consumption and consumption culture rather than production and production relations.

The issue has been worked in Istanbul especially, because it is one of the cities most affected by the changes by Menderes himself. The thesis presents the changes of urban and rural structure, population movements, housing, transportation, entertainment and eating culture, leisure activities with economic and political liberalization in Istanbul.

Key Words: Democratic Party, Modernization, Everyday Life, Consumption, Urbanization, Istanbul.

ÖN SÖZ

Tez çalışmama başladığımda sürecin beni nereye taşıyacağını kestiremiyordum. Seçtiğim tez konusunun biçimlendirilmesinde, olgunlaştırılmasında, tez sürecinde yaşanan sıkıntılarda anlayışıyla ve sükûnet veren tavırlarıyla yanımda yer alan, yardımını, ilgisini ve sabrını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Nevin Coşar'a sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Tez İzleme Komitelerinde değerli fikirleriyle tezimi geliştirmeme yardımcı olan sayın hocalarım Doç. Dr. Sevtap Demirci ve Yrd. Doç. Dr. Didem Gürses'e katkılarından dolayı müteşekkirim.

Doktora sürecimde Yıldız Teknik Üniversitesi'ni tercih etmemde ve başvurma sürecimde beni destekleyen Yrd. Doç. Dr. Fahriye Dinçer'e, doktora sürecimin her aşamasında beni geliştiren, ufkumu açan tüm hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

Eğitim hayatımın her aşamasında izleri bulunan aileme, doktora yazım aşamasında bu zorlu süreci benimle paylaşan eşim Enver'e ve en çok da tez yazımı sırasında yeterince vakit ayıramadığım halde beni kayıtsız şartsız sevmeye devam eden oğlum Mehmet Uras'a güzel günler borçluyum.

Düzce; Temmuz, 2018

Sibel Küçükkülahlı

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
2. KURAM ÜZERİNE	6
2.1. Modernleşme.....	6
2.2. Gündelik Hayat	21
2.3. Sonuç.....	31
3. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ İKTİSADİ VE SİYASİ GELİŞMELERİ...	33
3.1. Giriş.....	33
3.2. Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Hayata Geçiş (1945-1950)	35
3.3. 1950-1960 Dönemi Siyasal Gelişmeler	45
3.4. DP Dönemi İktisadi Gelişmeleri	58
3.4.1. Dış Ticaret.....	70
3.4.2. Sanayi.....	79
3.4.3. Tarım	85
3.4.4. Toplumsal Sınıflar.....	93
3.5. Sonuç.....	98
4. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE YAŞANAN İKTİSADİ GELİŞMELERİN TÜKETİME ETKİLERİ	100
4.1. Giriş.....	100
4.2. Tüketim Nedir?	101
4.3. Türkiye’de Tüketim Kültürü	104
4.4. DP Döneminde Tüketim	108
4.5. Amerikan Yaşam Biçiminin Etkisi	125
4.6. Sonuç.....	134

5. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE YAŞANAN EKONOMİK GELİŞMELERİN TOPLUMSAL HAYATA ETKİLERİ.....	137
5.1. Giriş.....	137
5.2. İstanbul: Kent ve Kültürü.....	139
5.2.1. Nüfus Ve Göç.....	149
5.2.2. Ulaşım	154
5.2.3. Konut.....	160
5.2.3.1. Ev İçi Mekânlar.....	161
5.2.3.2. Gecekondu.....	164
5.3. Gündelik Hayatta Yaşanan Gelişmeler	170
5.3.1. Sinema ve Radyo.....	172
5.3.2. Eğlence Mekânları ve Gazinolar	181
5.4. Sonuç.....	188
6. SONUÇ.....	191
KAYNAKÇA	195
EKLER.....	213
Ek 1: Küçük Amerika.....	213
Ek 2:Lüzumlu Telefon Numaraları	214
Ek 3: Radyo Reklamı	215
Ek 4: Amerikan Eşyası Alım Satımı Memlekette Salgın Halini Aldı.....	216
Ek 5: Konut Sıkıntısı.....	217
Ek 6: Halk Tipi Evler	217
Ek 7: Ulaşım Araçlarının Yetersizliği.....	218
Ek 8: Toplu Taşıma Araçlarında Yaşanan Sıkıntılar	218
Ek 9: Ulaşım Araçlarının Yetersizliği.....	219
Ek 10: Kiralık Evlerin Yaşam Koşullarının Elverişsizliği.....	220
Ek 11: Amerikan Eşya Müzayedesi	221
Ek 12: Dönemin Sinema Artistliği ve Güzellik Yarışmaları	221
Ek 13: Puro Sabunu Reklamı	222
Ek 14: Krem Mucizesi	223
Ek 15: Her Derde Deva Margarin (Vita Reklamı).....	224
Ek 16: Seyyar Büfeler	225
Ek 17: Yokluk İçinde Bolluk	226
Ek 18: Makineli Ziraat	227
Ek 19: Plaj Kültürü	228

Ek 20: Banka İkramesi Olarak Dağıtılan Apartmanlar (Yapı ve Kredi Bankası)	229
Ek 21: Banka İkramesi Olarak Dağıtılan Apartman Daireleri (İş Bankası)	230
Ek 22: Otellerin ve Apartmanların Bulunduğu Bir İstanbul Sokağından Görüntü (Sirkeci).....	231
Ek 23: Apartman Kültürü.....	232
Ek 24: Modern Ev Döşemek	233
Ek 25: İçme Suyu Sıkıntısı.....	234
Ek 26: Reklam Dünyası	235
Ek 27: Fatoş Güzellik Kraliçesi	236
Ek 28: İstanbul -Taksim	237
Ek 29: Eğlence Modaları.....	238
ÖZ GEÇMİŞ	239

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Yıllar İtibariyle Temel Ekonomik Göstergeler	63
Tablo 2: Kişi Başına Milli Gelir, GSMH (TL ve Dolar Olarak) ve Büyüme Hızları (% Olarak)	64
Tablo 3: Kamu Harcamalarının Dağılımı (Yüzde Olarak).....	66
Tablo 4: 1950-1960 Dönemi Dış Ticaret Rakamları (Milyon TL).	70
Tablo 5: Ana Mal Gruplarına Göre İthalat ve Toplam İçindeki Payı (% Olarak)	72
Tablo 6: TÜSİAD'ın Temsil Ettiği Firmaların Şirketleşme Tarihleri.....	83
Tablo 7: 1950-1960 Döneminde Ekonomik Faaliyet koluna Göre İstihdam Edilenler (15 Yaş ve Üzeri - Bin 000 Kişi)	84
Tablo 8: Ekili Alanın, Alanı İşleyen Güç Ya da Araca Göre Dağılımı	90
Tablo 9: DPT'ye Göre Türkiye'de Gelir Dağılımı, 1963.....	97
Tablo 10: Nüfusun Köyler Ve Şehirler Arasındaki Dağılımı	152
Tablo 11: Taşınan Yolcu Sayısının Ulaşım Seçenekleri Arasında Dağılımı (% Olarak).....	157

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

Age: Adı geçen eser

BBC: Britanya Yayın Kuruluşu (British Broadcasting Corporation)

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

Çev.: Çeviren

ÇTK: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Der.: Derleyen

DB: Dünya Bankası

DDT: Zehirli böcek ilacı (Dikloro Difenil Trikloroethan)

DP: Demokrat Parti

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

Ed.: Editör

GATT: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması, (General Agreement on Tariffs and Trade)

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

HP: Hürriyet Partisi

IMF: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)

İBBKA: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kurum Arşivi

İDT: İktisadi Devlet Teşekkülleri

İETT: İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri Genel Müdürlüğü

KİT: Kamu İktisadi Teşekkülleri

MP: Millet Partisi

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)

OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)

OEEC: Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (Organization for European Economic Cooperation). 1961 den sonra adı OECD olacaktır.

PTT: Posta ve Telgraf Teşkilatı

s.: Sayfa

ss.: Sayfadan sayfaya

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TÜSİAD: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği

Yay. Yön.: Yayın Yönetmeni

İETT : İstanbul Elektrik Tünel Tramvay

1. GİRİŞ

DP'nin 1950 yılında iktidara gelmesi Türkiye açısından önemli dönüm noktalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Ekonomik ve siyasal anlamda liberal politikaları savunan DP'nin özel sektörü desteklemesi, tarımda makineleşme, hızlı kentleşme gibi olgularla birlikte, toplum bünyesinde de büyük bir dönüşüm/değişime sebep olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada yaşanan gelişmeler Türkiye'de yaşanan bu dönüşümde temel bir etkiye sahiptir.

II. Dünya Savaşı sonrasında geliştirilmesi düşünülen uluslararası ticaret ve uygulanan Keynesçi politikalar ile yaşanan Soğuk Savaş gelişmeleri Türkiye'yi hem ekonomik hem de kültürel olarak etkiledi. Batı'nın (Avrupa'nın) yerini hızla Amerika alırken, Sovyet Rusya istekleri dış politikaya yön verdi. Amerika ile gelişen ilişkiler, üye olunmak istenen yenedünya düzeni Türkiye'nin ekonomi alanında önemli değişiklikler yapmasına neden oldu. Bu yeni düzen, insanların gündelik hayatlarında ekonomik gelirlerini ve dolayısıyla yaşam koşullarını, üretim-tüketim tercihlerini etkiledi.

Savaş sonrası yıllarda ekonomi politikalarında nispeten serbest bir dönem başlarken iç politikada daha ılımlı hükümetlerin başa geldiği görüldü. Değişimin ilk adımları dünya konjonktürüyle bağlantılı biçimde 1945 sonrası CHP döneminde atıldı. Okullarda din dersleri serbest bırakıldı, hükümeti kurmakla Recep Peker yerine daha ılımlı olan Hasan Saka görevlendirildi, kabinedeki bakanlar değiştirildi. Yapılan iktisadi planlar uluslararası ticareti geliştirmeye yönelik hazırlanmakla birlikte planların birçoğu uygulamaya konulmadı. DP dönemi birçok politikası bakımından CHP' den kesin bir kopuş dönemi değil, 1945 sonrasının devamı niteliğinde oldu. DP'nin on yıllık iktidarı döneminde dünya konjonktürü ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak bütünlüklü bir yapı bulunmuyordu. 1950-1953 serbest dönemken, ekonomik sıkıntıların baş gösterdiği 1954 ve sonrası daha baskıcı bir dönem oldu.

Türk modernleşme tarihi açısından bakıldığında ise DP dönemi önemli değişimlerin yaşandığı yıllar oldu. Modernleşme sadece siyasal yaşamın değil ekonominin ve sosyo kültürel hayatın da dönüşümünü içermektedir. 1946'da siyasal modernleşmenin gerekliliği olan çok partili hayata geçildi. Çok partili hayatın devamlılığı için siyasal

liberalizm önemli bir olgu haline gelerek politik tartışmaların merkezine oturdu. Bu dönemde Türk modernleşmesine yön veren modernleştirici seçkin sınıflar yerini özellikle savaş yılları vurgunlarıyla ortaya çıkmış olan burjuvaziye bıraktı. Modernizmin ortaya çıkışı kapitalist sistemin ortaya çıkışıyla denk düşer. Dolayısıyla modern toplumların birçoğu liberal iktisat modelleri benimsemiştir. Modernleşme hedefine sahip DP iktidarının ilk yıllarında iktisadi liberalleşme yönünde önemli adımlar atıldı. Ve son olarak bu siyasi ve iktisadi modernleşmeden en çok etkilenen gündelik yaşam pratikleri hızla değişti ve yeni ortaya çıkan modern kent görünümü ile uyum sağladı.

Modern Amerikan kültürü ile bütünleşme, iktisadi ve siyasi liberalleşme konularının tartışmaların merkezinde yer aldığı bu döneme dair birçok araştırma bulunmaktadır. Bu çalışmalar genelde çok partili hayata geçiş, dış politika, tarım politikaları, ekonominin serbestleşmesi ya da Türkiye-AB ilişkileri bağlamında kurgulanarak oluşturulmuştur. Dönemin genel politik gelişmelerini temele alan çalışmaların birçoğu ya Adnan Menderes'in kişiliği etrafında bir dönemi aklama çalışması ya da gericilik temelinden yola çıkan karalama çalışmalarıdır. Kimileri Türkiye'de liberalizmin başlangıç yılı olarak 1950'yi işaret ederken kimileri de devletçi uygulamaların aynen devam ettiği liberal eğilimlerin mevcut olmadığına vurgu yapar. Liberal dönemin 1950'de başladığını iddia edenler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişen dünya politikasıyla birlikte, batılılaşma ve yalnızlıktan kurtulma çabası içindeki CHP'nin liberalleşme yönünde attığı adımları görmezden gelmektedir.

Dönemi anlatan kitapların birçoğu belli bir merkezden yola çıkarak ya mükemmelleştirilmiş bir panorama sunmakta ya da bu dönemde ülkenin uzun süre toparlayamayacağı bir sürece girildiği gibi bir tablo çizmektedirler. Son yıllarda araştırmacıların bu döneme olan ilgisi artmakta ve ortaya daha objektif araştırmalar çıkmaktadır.

Döneme ait çalışmaların fazlalaşmasıyla birlikte gündelik hayatı anlatan çalışmalar da artmaktadır. Mete Kaan Kaynar'ın hazırladığı *Türkiye'nin 1950'li Yılları* adlı çalışmada Mehmet Ö. Alkan'ın kaleme aldığı "Soğuk Savaş'ın Toplumsal, Kültürel ve Gündelik Hayatı İnşa Edilirken" yazısı dönemin gündelik hayatını anlatmaktadır. Derya Bengi'nin hazırladığı *50'li Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük 'Şimdiki Zaman Beledir'* isimli çalışmada dönemin kültürel atmosferine ve insanların boş zaman etkinlikleri içerisinde yer alan eğlence hayatlarına dair bilgiler mevcuttur. Yakın bir

zamanda çıkan Güven Gürkan Öztan ve Serdar Korucu'nun hazırladığı *Tutku, Değişim ve Zarafet* isimli çalışma 1950'li yıllarda İstanbul'un değişen gündelik hayatına dairdir. Hala döneme dair incelenmesi, literatüre kazandırılması gereken birçok çalışma konusu bulunmaktadır.

2013 yılında tezin hazırlık süreci başladığında dönemin gündelik hayatına dair bu tarz çalışmalar mevcut değildi. Çalışma sırasında döneme dair birçok kaynak, arşiv malzemesi, gazete incelendi. Tezin hazırlanmasındaki temel kaynaklar, döneme dair gazetelerdir. Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet, Vatan, Zafer, Dünya, Tercüman, Son Posta ve İstanbul Ekspres gibi günlük gazeteler tarandı. Özellikle İstanbul Ekspres gazetesi İstanbul'da yaşayan halkın sıkıntılarının ve gündelik hayatlarının anlaşılmasında oldukça aydınlatıcı oldu. Bu günlük gazetelerin yanında Hayat ve Hafta magazin dergileri tüketici davranışlarını okumada önemli ipuçları sundu. İnsanların eğlence anlayışları, ev alanlarını kullanım biçimleri, boş zaman etkinlikleri, moda ve estetik anlayışları gibi konulara dair birçok bilgiye ulaşmada bu magazin ağırlıklı dergiler faydalı oldu. Yoğunluklu olan dönemin süreli basınından örneklerle çalışıldı.

Döneme dair birinci el kaynaklar olan arşiv belgeleri olmakla birlikte, bu belgeler daha çok dış politik veya iç politik gelişmeleri hükümetin merkezinden sunmaktadır. Cumhuriyet arşivinde döneme ait ithalat, ihracat rakamlarına, açılan fabrikaların sahiplerinin mektuplarına, siyasilerin politik yazışmalarına ulaşmak mümkündür. Ancak sıradan insanın gündelik hayatında değişen ekonomik koşullarına, tüketim anlayışlarına ve yaşam standartları üzerindeki etkilerine dair verilere ulaşmak zordur. Bu verilere ulaşmada dönem gazeteleri, magazinleri, ithal edilen ya da üretilen ürün yelpazelerine ait istatistik veriler ışık tutmaktadır.

TBMM tutanakları, meclisteki tartışmaları sunması bakımından en temel kaynaklardan biridir. Özellikle iktidar ile muhalefet arasında yaşanan tartışmalar, sunulan raporlar önemli bir yol gösterici olmaktadır. Meclis'te yapılan tartışmalar ya da bazı kanun tasarılarının görüşmeleri sırasında sunulan bilgiler ve raporlar da insanların yaşayışlarına dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Bunun yanında çalışmanın merkezini teşkil eden İstanbul'a ve İstanbul halkının yaşayışına ait birçok veri için İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin eserleri-özellikle İstanbul Külliyesi- ve İstanbul şehri için hazırlanmış ansiklopediler faydalı oldu.

Döneme ait sayısal veriler de yaşam standartlarını anlamlandırmada önemli yol göstericilerdir. TÜİK'in sunduğu dönemin nüfusu, işyeri- çalışan sayıları, ulaşım araçları gibi istatistiki verilerle toplumsal yapıya dair analizler yapıldı. Dönemin iktisadi gelişmelerine dair TÜİK'ten alınan istatistiki rakamlar birçok noksanlık barındırmakta ve çok doğru bilgi sunmamaktadır. Özellikle ekonomik gelişmelere dair rakamlar düzenli olarak ve eksiksiz biçimde not edilmediğinden boşluklar bulunmaktadır.

Döneme dair önemli kaynaklardan olan anıları kaleme alanlar ise genel olarak milletvekilleri ve gazetecilerdir. Sıradan insanların gündelik hayatlarına dair izler bulmanın zor olduğu bu anıların odak noktası genel olarak Yassıada mahkemeleri süreci ve politik gelişmelerdir. Dönemin İstanbul'unu, yeni apartman dairelerinde yaşayan sıradan insanların hayatlarını konu edinen Orhan Pamuk'un "İstanbul Hatıralar ve Anılar" kitabı önemli bir anı eseridir. Altan Öymen'in kaleme aldığı üç ciltlik anı dizisi de dönem hakkında aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır.

Bu çalışmanın çıkış noktası ise Türk modernleşme tarihi açısından 1950-1960 döneminde yaşanan iktisadi gelişmelerin tüketim kültüründe ve insanların gündelik hayatlarında yol açtığı dönüşümün irdelenmesidir. Bu çalışma "gündelik hayat" kavramını kurgularken ekonomide ve tüketim kültüründe yaşanan değişimi temele koymaktadır. İnsan ihtiyaçlarının en görünür olduğu alan tüketimdir. İnsanların nelere ihtiyaç duyduğu ve ihtiyaçlarının ne kadarını ne biçimde karşıladığı iktisat politikalarının anlaşılmasında önemli bir göstergedir. Bu bağlamda yaşanan değişimin altında yatan ekonomik gelişmelerle, bu gelişmelerin toplumsal hayata etkilerine vurgu yapılması açısından çalışmanın önemli olacağı düşünülmektedir.

Çalışmada Harvey'in modernizm tanımının "tüketim" ile ilgili temel kavramları ve bunların Lefebvre ve Simmel ile çerçevelenen "gündelik hayat"ı değiştirmedeki etkisi, 1950-1960 dönemi İstanbul'una uyarlanmıştır. Tüm bunların altında yatan ekonomik dönüşümün dinamikleri üzerinden toplumun refah düzeyine ve yaşam standartlarına olan etkileri irdelenmektedir.

Tezin amacı DP dönemi İstanbul'unun gündelik yaşam pratiklerinde "modern hayatın" işaretlerini okumaya çalışmaktır. Konunun çalışılması sırasında karşılaşılan temel zorluk, döneme ait rakamlarda rastlanılan yetersizliklerdir. Dönemin kayıtlarında kullanılan dayanıklı tüketim ürünlerine ya da çalışanların sayısına dair veriler eksiksiz

olarak bulunmamaktadır. Ulaşılabilen sınırlı kaynaklar da genel olarak üretim süreçlerine, nüfusa ya da kente dair devlete ait temel istatistiki bilgilere odaklanmaktadır.

Ekonomide yaşanan değişiklikler insanların hayatlarındaki birçok alana etki etmektedir. Dolayısıyla ekonomide yaşanan gelişmelerin toplumsal hayata etkilerinden hangilerinin çalışmanın konusu içine dâhil edilerek sınırlandırılacağı önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Bu amaçla DP'nin iktisat politikalarının tüketim üzerindeki etkilerinin(lüks tüketime geçişin) İstanbul'daki yansımaları ele alınırken ulaşım, konut ve boş zaman etkinliklerinde yaşanan değişimler temele alınmıştır.

Tezin giriş bölümünde amacı, kapsamı, sınırlılıkları ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Birinci bölümde, tezin üstüne inşa edildiği temel problematik etrafındaki kavramlardan modernleşme ve gündelik hayat üzerinde durulmaktadır. DP döneminde yaşanan dönüşümü anlamlandırmak için çalışmada kullanılan “modernleşme” ve “gündelik hayat” kavramlarının hangi tanım içerisinde sınırlandırılarak kullanılacağı büyük önem taşımaktadır. Her iki kavram da hem geniş anlamlar içermekte hem de muğlak sınırlar çizmektedir. Bu iki kavramın; anlamı, içeriği ve toplumsal yapının dönüşmesindeki etkileyen-etkilenen konumu, farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalardaki kullanım biçimleri aktarılmaktadır. Türkiye’de Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren temel tartışma noktalarından biri olan “modernleşme”, “modernleştirme” konusunun ele alınış biçimleri, araçları, halk üzerindeki etkileri irdelenmektedir.

İkinci bölümde DP iktidarının faaliyetlerinin anlaşılabilmesi için dönemin temel politik gelişmelerine yer verilmektedir. 1950-1960 dönemine ait siyasi gelişmeler kısaca verildikten sonra dönemin temel ekonomik gelişmeleri aktarılmaktadır. DP'nin temel iktisat politikasına, hedeflerine, on yıllık iktidarlara boyunca yaşanan önemli olaylara yer verilmektedir. Genel iktisat politikaları ve gelişmeleri verildikten sonra dış ticaret, sanayi, tarım gibi temel alanlardaki değişimler rakamlarla sunulmaktadır.

Üçüncü bölümde DP döneminde yaşanan iktisadi dönüşümlerin insanların tüketim anlayışlarına, gündelik hayatlarına ve yaşam koşullarına etkisine değinilmektedir. “Bir hırka, bir ekmek” felsefesinden gösterişçi tüketime geçiş ve Amerikan yaşam tarzının toplumda yayılma süreci anlatılmaktadır.

Son bölümde ise DP iktidarı boyunca tüm bu ekonomik, toplumsal değişimin en görünür ve belirgin olduğu İstanbul temel alınarak ekonomik dönüşümle birlikte kentin ve o kentte yaşayan insanların yaşadığı dönüşüm incelenmektedir. Kırsal yapıda makineleşme, ekonomik ve sosyal alanda kentlerin cazibesi ile birleşince büyük şehirlere göçün en çok etkilediği şehir olan “taşı toprağı altın” İstanbul’un, bu dönemde nüfusu hızla artar. Bu yoğun, farklı coğrafyalardan kopup gelmiş kentli olmayan nüfus, hem kent olarak İstanbul’u, hem İstanbul’da yaşayan ve kendini yedi göbek İstanbullu sayan kentlileri değiştirirken kendileri de değişirler. Bu bölümde kent olarak İstanbul ile kentli olarak İstanbulluların yaşadıkları değişim anlatılmaktadır.

Özetle bu çalışma, Amerikan tarzı tüketim anlayışının en yoğun haliyle ülkemize girdiği ve Türk toplumunda kanaatkâr, tasarrufçu anlayıştan “tüketici” bir topluma geçişin başlangıcı olan 1950’li yılları, İstanbul merkezine oturarak açıklamayı hedeflemektedir.

2. KURAM ÜZERİNE

2.1. Modernleşme

Henri Lefebvre, modern sözcüğünün ilk kez Fransa’da, Orta Çağ’da, seçilmiş olan yeni hâkimleri, “eskiler” de denilen emekli hâkimlerden ayırt etmek için kullanıldığına dikkat çekerek; kavramın “yenilik” anlamının altını çizer. Zaman sürecinde yeni, eski ile çatıştığında modern kelimesinin tarih sahnesinde belirdiği ve her zaman yeni olanın yanında yer aldığı görülür¹.

Modernleşme, kelime anlamı olarak, yaşanan zamana uygunluk ya da çağdaşlık anlamına gelmektedir. Ahmet Cevizci, hazırlamış olduğu *Felsefe Sözlüğü*’nde Modernizmi şöyle tanımlar: “Çoğunlukla Aydınlanma ile birlikte gerçekleşen entelektüel dönüşümün ortaya çıkardığı dünya görüşü, hümanizm, dünyevileşme ve demokrasi temeli üzerine yükselen bilimsel akılcı, ilerlemeci ve insan merkezci ideoloji.”² Modernleşme, Aydınlanma Çağı ile birlikte ortaya çıkan bir kavramdır. Kelimenin kullanımında dikkat çeken unsur ilerleme kavramıdır.

Modernleşme süreci düşünsel alanda başlar, modern siyasi seçkinlerin güçlenmesiyle birlikte siyasete yansır. Modern seçkinlerin iktisadî ele geçirmeleriyle birlikte de ekonomi ve toplum dönüşür. Modernleşme kuramı bu aşamalardan geçtikten sonra toplumsal bütünleşme aşamasına ulaşmış olur. Burada toplumsal değişimin taşıyıcı özneleri modern seçkinlerdir³.

Tüketici kapitalizmin yükselişi ile özdeşleşen modernleşme süreci, bu sürecin mekân, zaman ve sosyal hayata dair algıları şekillendirmesiyle oluşan yeni deneyimlerle ortaya çıkar. Moderniteyi meydana getiren değişimler farklı coğrafyalarda, farklı biçimlerde ortaya çıkabilirler. Bütün toplumlarda ana hatlarıyla aynı aşamaları izlese de aynı tempoda ilerleyen, homojen bir süreç değildir. Ortaya çıktığı ülkelerin

¹ Hakan Kaynar, **Projesiz Modernleşme Cumhuriyet İstanbul’undan Gündelik Fragmanlar**, (İstanbul: İstanbul Araştırma Enstitüsü, 2012), 20.

² Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, 3. Baskı, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 597-602.

³ Faruk Alpkaya, “Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişim”, **1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim**, der. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, 4. bs. (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017):8.

geleneksel kültür yapıları ve modern düşünceyle tanışma biçimine bağlı olarak farklılaşır⁴. Ortaya çıktığı toplumun kültürüyle özdeşleşerek şekillenir.

Modernleşme ve modernizm kavramları yanlış olarak birbirinin yerine kullanılmaktadır. Oysa bu kavramlar birbirlerinden farklıdır. Ekonomi ve politikada “modernleşme”; sanat, kültür ve duyarlılıkta “modernizm” olarak tanımlanır. Nilüfer Göle modernlik ve modernleşme kavramı arasındaki ayrımı şöyle yapar: “Modernlik, evrenselliği içermektedir. Modernleşme ise, farklı ülkelerin tarih ve kültürlerinden yola çıkarak çizdikleri güzergâhın adıdır.”⁵ Yani, modernleşme içinde bulunduğu toplumla beraber gelişen bir süreç içerirken, modernlik daha kapsayıcı bir kavram olarak karşımıza çıkar.

Modernite içe dönük, benmerkezci ve kişinin mesleki uzmanlaşması, aile hayatı ve sınıfsal olarak belirlenen meta tüketim biçimleri üzerinde kurulu bir bilinci teşvik eder. Bu yüzden, diğerleri ve nesne-dünyayla duyumsal, çok yönlü ancak duygusal olmayan, soyut ve metafizik akla dayalı bir ilişki kurulur. Modernite, nesnelere ve diğer bireylere, onlara sahip olduğumuza dair tehlikeli bir yanılsamayı besler. Çünkü onları soyut düzeyde kavrar⁶.

David Harvey, *Postmodernliğin Durumu* adlı eserinde özellikle Birinci Dünya Savaşı’ndan önce çıkan modernizmi tanımlarken;

* Üretim (Makine, Fabrika, Kentleşme)

* Dolaşım (Ulaştırma-Haberleşme Sistemleri)

*Tüketim (Kitle Pazarları, Reklam, Moda) alanlarında yeni koşulların yaratılmasında öncü rolü oynamaktan çok bu koşullara verilen bir cevap olduğunu ifade eder. İnsanın kendini nereye ve hangi zamana ait hissettiğine bağlı olarak modernizm farklı görünür. Harvey’e göre değişen koşullara verilen cevap dünyanın farklı yerlerinde birbirinden farklı olabilir ancak koşulları harekete geçiren araçlar (üretim, dolaşım, tüketim) aynıdır⁷.

Modernizm durağan olmayan dinamik bir süreci ifade etmektedir. Her ortaya çıkan yenilikle beraber hem onu ortaya çıkaran koşullar hem de bu koşullardan etkilenen

⁴ Alpkaya, **age**, 8; Kaynar, **age**., 21.

⁵ Nilüfer Göle, “Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık, der. Uygur Kocabaşoğlu, (İstanbul: İletişim Yayınları2007): 58.

⁶ Michael Gardiner, **Gündelik Hayat Eleştirileri**, (Ankara: Heretik Yayınları, 2016), 122.

⁷ David Harvey, **Postmodernliğin Durumu-Kültürel Değişimin Kökenleri**, (İstanbul: Metis Yayınları, 1997), 37-39. ; Kaynar, **age**, 23.

insanların yaşam tarzları değişime uğrar. Üretim dolaşım sisteminin merkezi olan modern insan tüketicidir. Ancak burada bahsi geçen tüketim hayatın her alanına yayılmış geniş bir kavramsal bütün olarak görülmelidir.

Tüketim, toplumsal faaliyet alanlarından ayrı olarak değil, gündelik hayat ve daha geniş modernite dinamiklerinin de dâhil olduğu büyük bir bütünün parçası olarak çözümlenebilir. Gündelik hayat çok yönlü karmaşık bir gerçekliği, baskıcı ve özgürleştirici niteliklerin bir karışımını temsil eder. Bu niteliklerin diyalektik akıl yoluyla çözülmesi ve çözümlenmesi gerekir. Ancak bu şekilde olumsuz unsurlar, yani yabancılaştırmanın içindeki canlı, yeni ve olumlu şeyler ayıklanarak çıkarılabilir⁸.

Modernlik ve modern hayat kavramlarını anlamlandırabilmek için endüstri devrimini ve sonuçlarını anlamak gerekir. Fen bilimlerindeki, teknolojiye gelişmeler, artan sermaye yatırımları ve işgücüne artan ihtiyaç, ulaşımın önemini arttırması, endüstri devriminin alt başlıklarıdır. Bu dönemde ana akım rasyonelleşme ve standartlaşma idealleridir. Bu doğrultuda seri üretim yapan birçok fabrika açılır, birçok bilimsel icat yapılır. Daha iyi eğitim ve sağlık imkânlarına ulaşabilmek, iş bulabilmek için kentlere göçler yaşanır. Büyük nüfuslara ulaşarak metropole doğru evrilen bu kentlerde, barınak sıkıntıları, alt yapı eksikliklerinin daha da körüklediği sağlık ve hijyen sorunları yaşanır. Mühendis sınıfının karşısına işçi sınıfı konularak, sınıfsal farklılıkları keskinleştiren, üretime odaklı bir sanayi toplumu oluşur⁹.

Geleneksel uğraşı olan tarımdan kopmaya başlayan nüfus şehirlerin kıyılarına sanayi bölgelerine tutunmaya çalışır. Daha çok paranın kullanıldığı bir dönüşüm ilişkisi içerisindeki kentlerde insanların tüketim biçimleri de değişime uğrar. Eğitim, sağlık, hizmet koşulları farklılaşan, daha çok farklı insan tipleriyle karşı karşıya gelen insanların yaşam biçimleri, talepleri ve hayata bakış açıları da değişime uğrar. Topraktan koparak sanayileşmiş bölgelere gelen birey, üretim ilişkilerindeki değişimle birlikte mesai kavramıyla tanışır.

Sanayileşmiş modern dünyada bireylerin yaşamı, verimliliği arttırmaya yönelik ve zaman odaklıdır. İnsan gücünü bir girdi olarak gören bu sistemde yeni yaklaşımlar ortaya çıkar. Frederick Winslow Taylor'un geliştirdiği model, iş ortamında, verimlilik düşürücü bir girdi olan “insan elemanının” mekanikleşmesini öneren, amirinin verdiği

⁸ Gardiner, 2016, 125.

⁹ Nilüfer Talu, “Modernlik Söylemi: Endişeli Bakışlarda Modern Birey”, **METU JFA**, (2010/1, 27:2): 142.

görevi sorgusuz uygulayan işçiler sistemleştirir. Gilbreth'lar tarafından geliştirilen “zaman ve hareket ölçümü” tekniği ise insan devinimini verimlilik hedefi doğrultusunda belirleyerek görselleştirir. Bu teknikler sadece kitlesel üretim alanlarında değil, ev bilimi adıyla ev işlerinde ve tüm konutun üretilmesinde araç olarak kullanılır. Böylelikle bireyin yaşamı, hareketleri ve bedeniyle belirsizliği yok etmek, az zamanda daha çok iş yapabilmek üzere mekanikleştirilir, hayatı bu yönde programlanır, standartlaştırılır¹⁰.

Modernitede, davranış tarzları gittikçe “otomatik” ve çıkarıcı bir hal alır. Önceden belirlenmiş anlatılara ve katı davranışsal şemalara göre yaşandığından bireysel ahlaki duygular körelir. Tamamen teknik ve pragmatik bir yeti ile şeylerin “nasıl” yapılacağı bilinir. Fakat Max Weber'in çözümlediği amaçsal ve tözsel rasyonalite arasındaki bölünme sebebiyle, bireylerin bunları “neden” yaptığına dair artık bir fikri bulunmaz. Bu “etik edilgenlik” durumunun aşılması gerekir¹¹. Modern ortam ve deneyimler; dinsel, ideolojik, sınıfsal, ulusal, etnik ya da coğrafi her türlü sınırın ötesine geçebiliyorken, insanları paradoksal olarak mücadele, çelişki, belirsizlik, acı gibi duygularla da parçalayıp, bölmektedir¹². Modern burjuva toplumunun fertlerinin hayatları, çıkarları sadece değişmede değil, aynı zamanda kriz ve kaosta yatan bir egemen sınıf tarafından kontrol edilmektedir. Karl Marx'ın ifadesiyle¹³:

“Üretimin sürekli dönüştürülmesi, tüm toplumsal ilişkilerin durmaksızın sarsılması, dinmek bilmeyen belirsizlik ve kaynaşma... Bunlar burjuva çağını öteki tüm devirlerden ayırt ediyor. Tüm yerleşik, donuk ilişkiler, arkalarında sürükledikleri saygıdeğer düşünce ve kanaatler silsilesiyle birlikte süpürülüp atılıyor. Yeni oluşan her şey daha kemikleşmeden miadını dolduruyor. Katı olan her şey buharlaşıp havaya karışıyor, kutsal olan her şey dünyevileşiyor. İnsanlar nihayet yaşamlarının gerçek koşulları ve diğer insanlarla ilişkileriyle ciddi olarak yüzleşmeye zorlanıyorlar.”

Mekanikleşen ve sürekli olarak yeniyi ulaşılmaya, onu tüketmeye çabalayan modern insanın geleneksel olanla bağları zayıflar. Modern hayat, kuramcılarının bahsettiği gibi gelip geçici, anlık, parçalanmış ve olumsuz olanla gerçekten bu derece iç içe geçmişse modernitenin, geçmişle bağını güçsüz kılar. Her şeyin geçiciliği, tarihsel süreklilik duygusunu korumayı engeller. Modernite yalnızca tarihsel durumlarla bir kopuş

¹⁰ Talu, **age**, 142-143.

¹¹ Gardiner, **2016**, 42-43.

¹² Marshall Berman, **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, 15. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 27.

¹³ Karl Marx and Frederick Engels, **Manifesto of the Communist Party**, ed. Samuel Moore, Authorized English Translation edited and annotated by Frederick Engels, 1888, London William Reeves, 185 Fleet st. E. C., 338'den aktaran Berman, **age**, 135.

gerektirmez; aynı zamanda, kendi içinde bitmek bilmeyen bir iç kopuşlar ve bölünmeler süreci de yaşar¹⁴.

Modernite, insanlar arasındaki canlı, dinamik ilişkilerin şeyler arasındaki statik bağlantılara dönüştürülmesini ön plana çıkarır. Bu sebepten, gündelik yaşam dünyası yapay bir lüzumsuzluk ve kendini tekrarlama eğilimi edinir. Giderek bürokratik, işlevselci mantığın etkisi altında kalır. Sonuç, gündelik yaşam dünyasının somut özgünlüklerinin homojenleştirilmesi, günlük deneyimlerin zenginliğinin ve karmaşıklığının “içinin boşaltılması” olarak karşımıza çıkar. Modernite içinde bastırılan aslında aleladeliliğin gücüdür¹⁵.

Modern birey, kişisel ve toplumsal hayatlarında değişikliği pozitif anlamda istemek, ona uymak, aktif olarak peşinde koşmak ve uymak zorundadır¹⁶. Marx’a göre, burjuvazinin bina ve kamusal yapıları bile hızla değerden düşüp sermayeye çevrilebilecek, eskimek üzere planlanmış, eski anıt yapılardan ziyade çadır ve kampinglere benzeyen “tek kullanımlık” yapılardır¹⁷. Modern birey sürekli tüketmek üzere kurgulanmış bir sistemin içerisinde yaşamını sürdürür. Sürekli yeni olanı daha iyi olanı talep etmeye teşvik edilir.

Modernleşme kavramını tanımlamada kullanılabilecek en basit ifade “değişim”dir ve bu değişim toplumu gözetmeksizin anlamlandırılmaz. Yakın dönem tarihçileri, değişimi genel olarak Batılılaşma, çağdaşlaşma, ilerleme gibi argümanlar üzerinden anlamaya çalışırken; söz konusu dönemi, süreci anlatanların ağzından dinlemekte ve o anlatan kişilerin kavramları ile değerlendirmeler yapmaktadır. Modernleşmenin tepeden geldiğine inanıldığında tepenin değişimi; kanunların, mevzuatların, düzenlemelerin değişimi temele alınır. İktidara dayalı modernleşmeyi temel alanlar hem mekân olan şehri gözden geçirirken hem de şehrin sakinlerini birer figüran olarak konumlandırır¹⁸.

Latour, çalışmalarında sosyal hayatın düzen hakkında değil, düzenleme hakkında olduğuna dikkat çeker. Tüm yer ve insanların ortak süreçlerle şekillendiği varsayımını kabul eden küreselleşmeci uç yorumlara eleştiri getirmektedir. Günlük yaşamın bu

¹⁴ Harvey, **age**, 24-25.

¹⁵ Gardiner, **2016**, 31.

¹⁶ Berman, **age**, 136.

¹⁷ **age**, 142.

¹⁸ Kaynar, **age**, 31-32.

dağınık tipine, çok sayıda yapı ve düzenleme varsaymanın tehlikelerine Sennett gibi birçok kuramcı dikkat çeker¹⁹.

Modernleşmede sokaktaki insanın değişimi, devletin değişen kanun ve nizamnameleri kadar kolay ulaşılır ve keskin değildir. Yaşadığı mekândaki politik, teknolojik, iktisadi değişiklikleri tecrübe eden bireylerin gösterdikleri tepkiler gündelik hayatın modernleşmesi olarak adlandırılabilir. Devletin resmi kayıtlarında sıradan insanlar, resmi modernleşmeyle çatıştıkları anlarda görünür olurlar. Gazetelere yansımaları ise gündelik hayatın sıradanlığını bozduklarında yani intihar, cinayet, trafik kazaları gibi olaylarla haber değeri taşıdıklarında mümkün olur²⁰.

Modern toplumlarda bireyler arasındaki etkileşim çok önemli bir yer tutar. Modernleşmenin sosyoloğu olarak tanınan George Simmel'e göre, bireyler arasındaki etkileşim, bütün toplumsal oluşumların başlangıç noktasıdır ve bu etkileşimin en mükemmel simgesel nesnesi paradır. Para ekonomisinin baş aktörü olarak da mübadeleyi, bir toplumsallaşma biçimi olarak ifade eder. Ona göre mübadele belli sayıdaki bireyi toplumsal bir grup haline getiren ilişkilerden biridir ve toplum da bu ilişkilerin toplamıdır. Kapitalist dönemde sadece üretim süreci değil, ürünün kendisi de üreticisine yabancıdır. Bunun en çarpıcı örneği, işçinin kendi ürettiği nesneyi satın almasıdır. Tüketimin genişlemesi, nesnel kültürün genişlemesine bağlıdır. Çünkü bir nesne ne kadar nesnel ve gayri şahsi olursa o kadar çok sayıda insana hitap edebilir²¹.

Modern kişi, ürettiği şeylerin bir örnekliğini ve tek yanlılığını, çok sayıda farklı izlenimlerin bir araya toplandığı fuar gibi mekânlarda, hızı ve rengi artan duyu değişimleriyle telafi etmeye çalışır. Üretim sürecinin sıkıcılığını, tüketimin yapay uyarıcılığıyla, eğlendiriciliğiyle kapatmaya çalışır. Bu anlamda fuarlar, yalnızca mimarisiyle değil, ürünleri gözler önüne sergilenişinde gösterdiği estetik çabayla da önemli bir yere sahiptir. Kırkılda üretim tek tek kişilerin siparişlerine bağlıdır, oysa şehirde üretim kitlesel ihtiyaçları karşılamak içindir. İki taraf için de (üretici-tüketici) çıkarları maksimize etmek temel dürtüdür. Kentler nesnel kültürün yeridir, para da insan ilişkilerini nesnelleştirir²².

¹⁹ B. Latour, *We Have Never Been Modern*, (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1993) ; R. Sennett, *Street and Office: Two Sources of Identity*, *On The Edge: Living With Global Capitalism*, W. Hutton ve A. Giddens ed. (London: Random House, 2000)'dan aktaran David C. Thorns, **Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam**, 2. bs. (İstanbul: Soyak Yayınevi, 2010), 97.

²⁰ Kaynar, *age*, 11-15.

²¹ Georg Simmel, **Modern Kültürde Çatışma**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 32.

²² *age*, 35-38.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ulaşım, iletişim, yerleşim gibi alanlardaki değişimle birlikte kentin kendisi, kendisiyle birlikte insanları da değişime zorlayan bir nesne durumuna gelir. Kent kendini yeniledikçe sakinlerini de yenileştirdiğinden modern ya da değil, yeni bir insan tipi yaratmış olur²³. Modernizm özellikle 1848'den sonra kentsel bir olgudur. Aniden ve hızlıca yaşanan bir kentsel büyümeyle, kırdan kente yoğun göçle, sanayileşmeyle, makineleşmeyle, kentsel politik hareketlerle, mimari dönüşümlerle birlikte varlığını devam ettirir. Harvey'e göre modernizm kentlerin sanatıdır ve doğal meskenini kentlerde bulur²⁴.

Davit Harvey kent sisteminin örgütlenişi ile sermayenin örgütlenmesi arasında ilişki bulunduğunu vurgular. Kentsel yapı bir kez kurulduğunda, üretimin örgütlenmesini ve sosyal ilişkilerin gelecekteki yapılanmasını etkiler. Mekânsal formun gelişimi, gelirin yeniden dağılımını da değişik biçimlerde etkilemektedir. Kent sistemi, öngörölmüş bir program çerçevesinde yapısal bir biçimde belirlenmiştir. Mekânsal bölünmeler, kapitalist ekonomideki yapısal durumun coğrafi yansımalarını oluşturur. Harvey'e göre kent sistemi, kapitalist endüstrinin yüksek kazanç arayışının bir ürünüdür²⁵.

Kentleşmeyi kapitalist sistemle iç içe geçmiş bir yapı olarak gören görüşlerin yanında Marx ve Engels gibi düşünürler de kentleşme kuramını irdilemişlerdir. Marx ve Engels'in kentleşmeye dair görüşlerine göre sosyalizme geçilmesi için gerekli koşullardan biri kentleşmenin artmasıdır. Çünkü kapitalist süreçlerin kendilerini en net biçimde ortaya koyabileceği mekânlar kentlerdir. Proletaryanın kendisini ancak kentte gerçekleştirebileceğine, sermayeye karşı girişilecek etkin mücadelelerin koşullarının ancak büyük kentlerde olgunlaşabileceğine inanıyorlardı²⁶.

Modernleşmenin birey üzerindeki etkileri çok yönlüdür. Felsefe, mimarlık, sosyoloji, psikoloji gibi alanlarda, modernlik üzerine yapılan çalışmalarda, modern bireye yönelik endişeler; yalnızlık, yabancılaşma, bireyselleşme, yersizlik yurtsuzluk, ev özlemi gibi kavramlarla ifade edilir²⁷.

²³ Kaynar, **age**, 24.

²⁴ Harvey, **age**, 39.

²⁵ Doğan Bıçkı, "Harvey ve Castells'de Kent Sorunsalı: Politik Ekonomi Vizyonu ve Sınırlılıkları", **Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 7, s.11, (2006): 115-116.

²⁶ Bıçkı, **age**, 115.

²⁷ Talu, **age**,142.

Modernizmin mekânı olan kentlerde sayısız uyaran bulunur. Köklerinden kopan insan, kendini dışsal çevreden koruyabilmek için zihnine başvurur; çünkü değişiklikler karşısında en çok sarsılan ruhtur, zihin değişikliklerden ruh kadar etkilenmez. Mekân küçüldükçe çevrenin birey üzerindeki denetimi artar. Şehir insanı bıkkındır. Mekânda yabancıların artması ve şehrin büyümesi, beraberinde özgürlüğü de getirir. Simmel'e göre şehirde insanın hayatta kalmak için doğayla yaptığı mücadelenin yerini diğer insanlarla yaptığı mücadele alır. Şehirde kazanç doğadan değil, diğer insanlardan elde edilir. Şehir yaşamının insan üzerindeki etkisi bireyselleşmedir. Kalabalıklar arasında kaybolmaya başlayan birey, çevrenin farklılıklara bağlı ilgisini üzerine çekmeye çalışır. Herkes etkileyici bir kişisel imge yaratmanın peşindedir. Şehir, sınıflar arasında sosyal geçişkenliğin de mümkün olduğu bir yerdir²⁸.

Modernleşme deyince akla gelen bir diğer önemli isim Charles Baudelaire'dir. 19. yüzyılın ikinci yarısında ve yirminci yüzyılda, modernizm idealize edilerek kutsanan bir kavramken, ilk kez Charles Baudelaire, *Modern Hayatın Ressamı* (1863) adlı makalesinde modernliği "ele avuca sığmaz" ve "büyük bir hızla değişen ve geçici" kavram olarak tanımlar.²⁹ Baudelaire, modern sanatı şöyle ifade eder: "Modernite'yle kast ettiğim, bir yarısı sonsuz ve değişmez olan sanatın, gelip geçici, ele avuca sığmaz, koşullara bağlı olan diğer yarısıdır"³⁰. Ekonomik, toplumsal, siyasal hayatın modernleşmesiyle, sanatın modernleşmesi arasına çizgi çekerek, modernizasyon ve modernizm arasındaki gerilimi haber verir.

Baudelaire'de kalabalıklar önemli bir yer tutar. Kalabalıkların giderek evlerden sokaklara, gündüzlerden gecelere taşan ve modern kente kamusal karakterini kazandıran kargaşası-çağdaş kaos- aynı zamanda sanatçının da yuvasıdır. Baudelaire şiirinde modernliğin aktörleri; mucizeleri sayesinde tanrıyla rekabet eden sihirbaz, gerçekliği yoldan çıkaran hokkabaz, yeni ne varsa onun peşinde olan yosma, çaresizce vefa arayan entelektüel temsilen yaşlı akrobat, kenar mahallelerin aşağı mahallelerin berduşları, avareleri; kendi deyimiyle "kötülüğün çiçekleri"dir. Hepsi parladığı zamanlarda Bohemya mensubudurlar³¹. Bohemya ile burjuvazinin arasındaki düşmanlıkta Bohemyayı kışkırtan burjuva liberalizminin vaatleridir: Bireyselleşme, özgürleşme, farklılaşma, yaratıcılık, yenilikçilik, soruşturma, tartışma, düş gücünün

²⁸ Simmel, *age*, 28-29.

²⁹ Talu, *age*, 145.

³⁰ Charles Baudelaire, *Modern Hayatın Ressamı*, 7. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 214.

³¹ Baudelaire, *age*, 10-11, 14.

çoşması, serbest zaman tiryakiliği³². İnsanları kentlere çekmede ekonomik koşulların yanında bu burjuva vaatlerinin cazibesi de etkilidir.

Baudelaire sanatın bireyden ve toplumdan özerkleşmesini ister. İşte burada devreye “dandy” girer. Dandy, burjuvazinin her şeyden bir fayda umması, her şeye akıl erdirmeye saplantısı ve sıradan zevkleri karşısında, aristokrasinin iradesini sergiler. Dandy de bohem gibi burjuvaziye horlar. Dandy, burjuvazinin hakikate ilişkin söylemini, bilim, endüstri ve ilerleme gibi tabularını alaya alır. Sanatı sanayinin-örneğin fotoğrafın- hücumlarından korur. Baudelaire’de Flaneur ise bir kent gezginidir. Flaneur’un dünyası, ömrünü ilerleme fikrine ve maddi hesaplara feda eden burjuvanın yergisi gibidir. Onun avare gezinmesi, zamanın uzmanlaşma yoluyla rasyonelleştirildiği modern işbölümüne karşı geliştirdiği. Metropol, göz kamaştırıcı imgeler, baştan çıkaran düşler, fantasmalar âlemi: Fantasmagoria’dır. Başta evi saydığı, gece geç saatlere kadar ıslık ıslık olan pasajlar, yeni yeni canlanan sokak hayatının, gece hayatının merkezleridir. Modern gündelik hayat kültürünün beşikleri, yeme içme, giyim kuşam görgüsünün, hazzın, cazibenin, modanın, lüksün dünyaya sunulduğu sahnelerdir. Metaların salt imgeler olarak algılandığı pasajlar, onların üretimlerinde söz konusu olan bütün emeği, süreçleri ve ilişkileri gizler. Fantasmagoria tabiri meta fetişizmini anlatır³³.

Modern dünyada kavramların anlamları da farklılaşır. ıslık ıslık pasajlar, kalabalıklar modern insanın yuvası olur. Bu ortamda ev kavramı, yerini evsizliğe övgüye ve özgürlük arayışına bırakır. Modern bireylerin, kendini her yerde, özellikle de kalabalıkta, evinde hissetmesinin ve yalnız olan bireyin yolculuk tutkusunun karşısına evi koymasının altını çizer.³⁴

Fantasmagoria kavramı metanın estetikleşmesi kadar, estetiğin metalaşmasını da ifade eder. Sanat, yalıtılmaya çabaladıkça kültür endüstrisinin kalıplarına girmeye zorlanır. Sanatın piyasa tarafından ele geçirilmesine, alınıp satılan nadir bir ürüne indirgenmesine direniş gösterir. 19. yüzyılda görselleşme önem kazanır ve görmenin kaynağı değişir. Önceden dışarıdaki, bakılan nesnenin oluşturduğu kaynak, artık bakanın deneyimine, onun gözlerinin kaydettiklerine, onun doğasına devrolur.

³² Baudelaire, *age*, 20.

³³ *age*, 20-36.

³⁴ Talu, *age*, 145.

Belirleyici olan, herkesin baktığında kendi kurduğu imgedir. Görme bireyselleşir, eşitlenir, demokratikleşir³⁵.

19. yüzyıl hiç sakınmadan kadınları da endüstri üretimine sürer. Başlangıçta bunun kadınları erkeksileştirildiği düşünülür³⁶. Kimi Saint Simon müritleri, endüstrinin hareket ettirdiğine inandıkları dünyayı, ayrıca kentlerini ve tapınaklarını androjen mecazıyla temsil ederler³⁷. Türkiye'nin modernleşme serüveninde, üretim sektörüne dâhil olan kadınların erkeksileştiğine dair yazılara rastlanmamaktadır. Hatta magazin dergilerinde cinsellik sorunu 1950'lerden itibaren daha çok yer bulmaya başlarken, 1960'lardan sonra tırmanarak devam eder³⁸.

1950-1960 döneminde Türkiye'de kadın hala büyük ölçüde erkeğe bağlı durumdadır ve çalışma yaşamının ikincil derecede işlerinde istihdam edilmektedir; ama bu sınırlılıklara rağmen görece bir özerkleşme eğilimi de gözlemlenmektedir. Kadınlar hala anne-eş ideolojisinin içine oturtulmaktadır. Ne var ki dergilerdeki söylemin tonu bu çerçeveye bağlı kalmakla birlikte daha cesurlaşmakta ve yasaklar aşılmaya çalışılmaktadır. İktisaden faal kadın nüfusun büyük bölümü tarım kesiminde çalışmakla birlikte imalat sanayii ve hizmet kesimlerinde çalışan kadın nüfus sayısında da artış görülmektedir³⁹.

Bu süreç içerisinde aile yapısında da değişiklikler ortaya çıkar. Geniş ailelerden ziyade kentli çekirdek aile içerisinde kadının ev içindeki işbölümünde yeri ve talepleri de değişime uğrar. Çalışma hayatına daha fazla girmeye başlayan kadının aile ve toplum içerisindeki rollerinde farklılaşma yaşanır. Bu yeni toplumdaki 'yeni kadın' imgesinin empoze edilmesinde kadın dergilerinin etkisi merkezi öneme sahiptir. Kadın dergileri, kadınların kimlik oluşturma sürecinde toplumsal cinsiyet rollerini öğrenebilecekleri önemli bir kaynak görevi üstlenir⁴⁰.

Türkiye modernleşmesini anlamak için farklı versiyonları bulunan modernleşme teorisini derinlemesine incelemek gerekir. Bu versiyonlar konuya liberal ya da Marksist bakış açılarıyla yaklaşır. Ulusal ya da bölgesel vaka çalışmaları da "gelenekçilik" ya da "modernlik" arasında bir yere yerleştirilir. Modernleşme kuramı,

³⁵ Baudaliere, *age*, 36-39.

³⁶ *age*, 12.

³⁷ Walter Benjamin, *Pasajlar*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 110.

³⁸ Ahmet Oktay, *Türkiyede Popüler Kültür*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 80.

³⁹ Ahmet Oktay, *Türkiyede Popüler Kültür*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 77.

⁴⁰ Dilara N. Koçer, "Demokrat Parti Döneminde Kadın: 1950-1960 Arası Kadın Dergilerinde Kadın İmajı", (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 132.

modernliğe eleştirisel bakış açısı getirememekte, ayrıca yükselişe geçen İslam konusunda da yeterli bir açıklama yapmamaktadır. Post kolonyal dönem kuramcıları da, Türkiye gibi kendine özgü yapısı olan ülkelerin tarihsel deneyimlerini aktarmada yetersiz kalır. Türkiye’de kabul gören modernleşme kuramı, modernleşme ve post kolonyal dönem kuramlarını temele alır⁴¹.

Türkiye, Batılı araştırmacılar tarafından Avrupa’nın tarihsel özgünlüğünü vurgulamak ve bu özgünlüğe ayak uyduramayanları damgalamak için bir araç olarak kullanılır. Bu araştırmacılara göre, modernliğe giden yol, geçmişle bağlarını koparabilecek iradeye sahip olanların yürüyebilecekleri tekil, değişmez ve kaçınılmaz bir yoldur. Post kolonyal kuramcılar da, Batılı olmayan modernlikleri yorumlarken, melezliğin ve göçmenliğin özcülüğe karşı çıkan, edebi olan ya da “tanınabilir” bir yüksek kültür bileşkesi taşıyan biçimlerine değer verir. Bu sebeple Türkiye başka yerlerde olup bitmiş bir tarih için örnek sunmanın ötesine geçemez⁴².

Modernlik, kent hayatında yoğunlaşmış farklı bir üretim tarzı tarafından meydana getirilir ve başta yarı çevre ile Asya’nın sömürge alanları olmak üzere tüm sanayileşmekte olan dünyayı değiştirir⁴³. Modernleşme, Türkiye’de Batılılaşma ve çağdaşlık kavramlarıyla eşdeğer görülmektedir. Modernleşmeyi Batı’nın coğrafi sınırlarına hapseden bir modernleşme kavramı, “Peki Batı kimi örnek alarak modernleşti?” sorusunu da es geçmiştir⁴⁴.

Harootunian ise bu konuda şöyle demektedir: “Bugün herhangi bir eleştiri ve hatta herhangi bir tarihsel pratik, ‘Batının’ içinde ya da dışında konumlanmamalıdır, çünkü Batı artık mevcut olmayan ötekini tayin etme ve bu ötekini kendini olumsuzlayarak tanımlama ayrıcalığına sahip saf coğrafi bir kavram olarak düşünülemez. Bizim şimdi yapmamız gereken, pratiği derhal, yeni kültürel formları kucaklayan modernliğin zamansallığı içerisinde konumlandırıran, farklı bir düzenlemenin varlığını kabul etmektir”⁴⁵.

Doğuşundan itibaren kapitalizm, modernliğin taşıyıcısı olmuştur. Tarihi olarak Batı’nın kültürel mirası olan ferdin, aklın ve aydınlanmanın ortaya çıkışını

⁴¹ Martin Stokes, “Gündelik Yaşamı Tanımak”, **Kültür Fragmanları Türkiye’de Gündelik Hayat**, haz. Deniz Kandiyoti, Ayşe Saktanber, (İstanbul: Metis Yayınları, 2012): 321.

⁴² Stokes, **age**, 321-322.

⁴³ Harry Harootunian, **Tarihin Huzursuzluğu**, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2006), 7.

⁴⁴ Kaynar, **age**, 19.

⁴⁵ Harootunian, **age**, 20.

kapitalizmin gereklerine doğrudan bağlamak indirgemeciliğe kaçmak olsa da kapitalizm gittiği her yerde Batı'ya özgü düşünce ve yaşam tarzı yaygınlaşmıştır. Göz ardı edilmemesi gereken nokta, kapitalizmin Batı dışı kültürlerde de başarıya ulaşmış olmasıdır⁴⁶.

İlhan Tekeli, Türkiye'de kavramın Batı ile özdeşleşmiş olmasının genel bir yanılgı olduğu üzerinde durur ve modern olmayanın modernleşmesi ile Doğulunun Batılı hale gelmesinin aynı şey olmadığını ifade eder. Doğulu olanın Batılaşması bir öz ve kimlik yitirme süreci de içerir. Modernleşme kimlikten vazgeçmeyi gerektirmez⁴⁷. Simmell ve Berman'ın ifadeleriyle “modernlik” bireyin gelenekten, cemaatten ya da milletten uzaklaşmasını ve bireysellik hissinin güçlenmesini içeren bir kavramdır. Osmanlı modernleşmesinde, sonrasında yaşanan Cumhuriyet Dönemi modernleşmesinde de 1950'lere kadar geçmişle şimdi arasında büyük farklılıklar yaşanmaz⁴⁸.

Modernleşmenin siyasi alandaki tezahürü ise ulus devletlerdir. Ulus devletlerin yükselişi ve ulusal kalkınmacılık kapitalizmi geliştirirken aslında modernleştirici bir misyon da üstlenmiş olur. Modernleşme sadece devleti ve ekonomiyi dönüştürmekle kalmaz kültür, zihniyet ve toplumsal pratikler düzeyinde de çalkantılara yol açar ve toplumu dönüştürür. Gelişen ülkelerin yöneticileri bu çalkantılara karşı rejimin meşruiyetini korumak için iktisadi büyümeyi temel alırlar. Hızla büyüyen, geleneksel uğraşlarından kopan nüfus, yeni toplumsal konumları için yeni istihdam koşulları talep eder. Haberleşme araçlarının sağladığı bilgilenme sayesinde tüketim beklentileri zenginleşir⁴⁹.

Türkiye'nin modernleşme serüveninde de benzer bir dönüşüm Cumhuriyet'in ilanından itibaren yaşanır. Türkiye Cumhuriyeti adıyla yeni kurulan ulus devlette yönetici kadrolar iktisadi kalkınmayı lokomotif yapar. Temel amaç sanayileşmektir. Liberal ekonomi benimsenmek istese de ülkenin içinde bulunduğu koşullar ve kaynaklar onları devletçi ekonomi modeline götürür. Dışa kapalı bir ekonomide ana felsefe tasarruftur. 1945 yılına kadar Türkiye'de tasarrufa dayalı kapalı ve korumacı ekonomi politikaları etkili olur. 1945 sonrasında tüm dünya ile birlikte Türkiye'de de

⁴⁶ Kayder, **age**, 13.

⁴⁷ Kaynar, **age**, 22.

⁴⁸ **age**, 43-44.

⁴⁹ Çağlar Keyder, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, (İstanbul: Metis Yayınları, 1993), 14.

liberal adımlar atılır. Siyasette ve ekonomideki bu liberal havanın etkisiyle dış ticarete serbestleşme, iç politikada çok partili hayata geçiş yaşanır.

Hasan Bülent Kahraman, siyasal planda modernleşmenin tanımını şöyle yapar: “Devletin ontolojik varlığının din öncelikli ve aşkınsalcı bir anlayışla bütünleştiği, insanın toplumsal bir çekirdek, belirleyici özne olma aşamasına henüz erişemediği bir dönemden, devletin bir sözleşme çerçevesi içinde aşkınsalcı anlamının sınırlandığı, yurttaş kavramının anayasal haklar temelinde belirleyici nitelik kazandığı ve dinin seküler bir anlayışla iç içe geçip mutlak belirleyici gücünü kaybettiği bir döneme geçilmesidir”⁵⁰

Kurtuluş Savaşı, İkinci Dünya Savaşı gibi travmatik gelişmeler, “dış düşmanlar” tehdidinin vurgulandığı devlet öncelikli bir modelin benimsenmesinde önemli bir yere sahiptir. Devletin üstüne gelen tehditlerden korunmak için yaptığı her şeyin mubah görüldüğü bir anlayışın yerleşmesine sebep olur⁵¹. Kahraman’a göre, Cumhuriyet’in getirdiği modernizasyon bir siyasal modernleşme “projesi” değil, hukuksal-kültürel bir dönüşümdür. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde devlet, aşkınsal bir kudret olarak, hem her şeyi gerçekleştiren öncüdür, hem de her şey devlet için var edilmek zorundadır⁵². Bu dönemde toplumda batılılaşma faaliyetleri ve yapılan inkılaplar daha çok siyasal, kültürel ve kimlikssel olarak yorumlanır. Böyle yorumlandığı için de toplumsal değişimler daha gergin bir süreçte ilerler⁵³.

Dünyada 1945 sonrasında Amerikan hegemonyasının getirdiği iyimserlik, Soğuk Savaş’ın getirdiği rekabet ortamı, toplumların başlıca hedefinin iktisadi kalkınma ve bu kalkınmanın getireceği modernleşme olmasını sağlar. Başarının ölçütü gelişme hızıdır. Nüfus hızla artar ve bu nüfusun daha iyi yaşam koşullarına sahip olacağına dair iyimserlik de artarak devam eder⁵⁴. Dünyada bu gelişmeler yaşanırken, Türkiye’de bunun etkisiyle 1945 sonrasında daha liberal iktisat politikaları uygulanmaya başlanır. Batı’dan yükselen liberal etkilerle Türkiye’de çok partili hayata geçilir ve iktidar DP’ye devredilir.

⁵⁰ Hasan B. Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi**, c. 1, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010), x.

⁵¹ **age**, xv.

⁵² **age**, xvii-xviii.

⁵³ Mustafa Orçan, **Osmanlı’dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü**, 3. bs., (Ankara: Harf Yayıncılık, 2014), 157.

⁵⁴ Keyder, **age**, 9.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Batılılaşmada yaşanan gergin hava, bu modern üretim ve tüketim tarzlarının yaygınlık kazandığı DP dönemiyle birlikte yumuşama sürecine girer. İnsanlar, Batı'nın teknolojik konforuyla tanıştıkça bazı değişimleri kendiliğinden kabullenir. Hayat şartlarının iyileşmesine paralel olarak, Batılı gündelik hayat halka mal olmaya başlar⁵⁵.

Hayat şartları iyileştikçe insanlar modern olanı kendiliğinden talep eder. İnsanlar seçme hakkını çoğul seçenekler arasında kullanmaya, bir takım geleneksel değerlerini daha rahat ifade etmeye başlar. 1950'den sonra modernleşmenin önemli parametrelerinden olan siyasal muhalefet, genel oy, egemenlik kavramları ön plana çıkarılır. 1950 sonrası, Türkiye'de, kavram olarak siyasal-toplumsal yapının içine dinin taşınmasını ifade eden "gelenek" kavramı, aktif bir politik malzeme olarak kullanılır. 1923-1950 döneminin "pasif modernleşme" sine karşılık, 1950 sonrası dönemi "aktif modernleşme" dönemi olarak tanımlanır⁵⁶.

Adnan Menderes modernist 'ilerleme' kavramına sonuna kadar bağlıdır. Kalkınma ve zenginleşme hedefi, sadece iktisadi gelişmenin de ötesinde modernleşme vaadiyle birlikte bir iyimserlik getirir. İlerleme anlayışı

ve bu iyimserlik liberalizmin tamamlayıcı düşünsel unsurlarıdır⁵⁷. DP hareketinin başarısındaki en önemli etkenlerden biri, Batılılaşmaya karşı mevcut tepkilerin DP muhalefetine somutlaşması olur. CHP, halkın gözünde Batılılaşma ile özdeşleşmiştir. Halkın gözünde Batılı yaşam tarzından, şeriattan uzaklaşmadan o sorumludur ve birçok grup yoksulluğunu Batılılaşmanın görüntüsünden, CHP'den ve bürokratlardan bilir. DP, halktaki bu tepkiye, başka nedenlerin de yardımıyla ustaca yön verir⁵⁸. DP'nin ortaya çıktığı dönemdeki modernleşme çizgisinde İslamiyet ve geleneksel kültür modernleşme çabaları ile bütünleştirilmeye çalışılır. DP döneminde Türk modernleşmesine yön veren modernleştirici seçkinler de değişir. Popülist politikalarla birlikte 'halka rağmen' değil 'halk için' temel felsefe halini alır⁵⁹.

⁵⁵ Orçan, **age**, 158.

⁵⁶ Kahraman, **age**, xvii-xviii.

⁵⁷ Tanıl Bora, "Adnan Menderes", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, c. 7, ed. Murat Yılmaz, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005): 491.

⁵⁸ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri kalmışlığın Tarihi**, 6. bs. (İstanbul: Cem Yayınevi, 1977), 391.

⁵⁹ Esra Güngör, "1950'ler Türkiye'sinde Modernleşme ve Gündelik Hayat Değişimlerine Sinema Üzerinden Bakmak: İstanbul Geceleri Filmi", **Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)**, c. 2, s. 2, (2017): 95-97.

Türkiye’de modernleşme araştırmaları siyasi erk üzerinden yapılırken toplumda yaşayan insanlar edilgen bir konuma indirgenir. Aslında modernleşmenin, yani değişimin; devletten, politikacılardan bağımsız evrensel bazı araçları vardır. Bu araçlar muktedirlerin kimliğinden bağımsız bir biçimde içine girdikleri toplumu - bazen o toplumu oluşturanlar bile farkına varmadan- değiştirir. Siyasal erk şehrin fiziki çehresini belirleyerek çerçeveyi oluşturur, modernleşme süreci ise insanların karşılaştıkları yeni koşulları tecrübe etmelerinden, bunların yol açtığı etkiler üzerinden yürüyebilir⁶⁰.

Türkiye’de modernizm üzerine yapılan tartışmalarda, toplumun kaçınılmaz olarak geleneksel, kırsal ve az gelişmiş bir yapıdan kentli, modern ve gelişmiş bir yapıya geçeceği varsayılır ve zeminde bulunan kültürel karmaşalar genellikle görmezden gelinir. Türkiye’de Marksist ya da liberal modernist paradigmalara birbirlerinden belirgin bir biçimde ayrılımlarına rağmen belirli ortak varsayımları da mevcuttur. Bunlar; bilimsel akılcılığın etkinliğine inanç, belirli bir ilerleme kavramı, özerk birey kavramına dayalı özgürlük görüşü, yani aydınlanma düşüncesinin ortak mirasıdır. Modernist paradigmalara getirilen eleştiriler ve post kolonyal kuramsal yaklaşımların belirmesi ile birlikte bu ortak miras şiddetli biçimde eleştirilir⁶¹.

Modernleşme süreci kendini tamamladığında nüfusun büyük çoğunluğunun kırsalda değil kentlerde yaşadığı, ekonominin tarım yerine sanayi ve hizmetlere dayandığı, siyasal yapıların despotizmden demokrasiye evrildiği, cemaatin yerini bireyin aldığı, geniş ailelerin çekirdek ailelere dönüştüğü, dogmanın yerine bilimin egemen olduğu bir yapının ortaya çıkması öngörülür⁶². Modernleşme kuramı açısından toplumsal değişme sürecinde geleneksel yapıların yerini alması gereken birçok mekanizma DP dönemiyle birlikte Türkiye’de yaygınlaşır. Toplumsal değişimde çok partili hayat, kırdan kente göç, kentleşme, hizmet sektörünün öneminin artması, liberal ekonomi politikalarının teşvik edilmesi, bilimsel gelişime önem verilmesi gibi modernleşme kuramlarının öne sürdüğü temel argümanlar göze çarpar.

Toplumsal değişimler, savaşlar gibi belirli bir tarihte başlayıp bitirilerek sınırlandırılmazlar. Herhangi bir tarihlendirme yaparken aslında esnek bir çerçeve sunulabilir. 1950 yılında iktidara gelen DP dönemi, 1945 yılında İkinci Dünya

⁶⁰ Kaynar, **age**, 19.

⁶¹ **age**, 21.

⁶² Alpkaya, **age**, 9.

Savaşı'ndan çıkan iki bloklu dünya konjonktüründe Amerikan tarzı yaşamın Türkiye'ye girdiği dönemdir. 1945 sonrası Türkiye'de modernleşmenin liberal politikası olarak çok partili hayata geçiş, ekonomi politikası olarak liberal ekonomi yolundaki ilerleyiş yaşanan bir dönem olur. Bu ilerleyiş sırasında Türkiye bazen hızlanıp bazen yavaşlar, çevresindeki kent fonu hızla değişirken insan profili de farklılaşır. Türkiye'de şehre dair modernleşme çalışmaları şehri değil, devletin şehre dair tasarruflarını dikkate aldığından genelde bir şehir planlamacılığı biçiminde yapılır. Siyasete dayalı modernleşmeyi temel alanlar hem mekân olarak şehri gözden geçirirken hem de şehrin içinde yaşayan insanları birer figürana indirger⁶³.

2.2. Gündelik Hayat

Modern ya da değil tüm toplumların yaşadığı dönüşümler insanların gündelik hayatını değişime uğrattır. İktisadi değişimlerin en çok etkilediği alanlardan biri de üreten ve tüketen insanların gündelik yaşamlarıdır. İktisadi dönüşümler onların tüketim koşullarını, ihtiyaçlarını, arzuladıkları metaları ve bunlara ulaşabilme olanaklarını belirler. Sıradan insanların gündelik hayatlarını anlamlandırabilmek için iktisadi koşulları mercek altına almak gerekir.

George Lukacs'ın da dediği gibi, “Bir bilim insanı ya da herhangi biri olarak, her ne yaparsan yap, gündelik yaşamın problemlerinden yola koyulursun”⁶⁴. “Gündelik hayat” konusunu irdelemeden önce kavramın kendisini açıklamak gerekirse bu tip çalışmalardaki en büyük sorun olarak kavramın barındırdığı muğlaklık ile karşılaşılır. Toplumsal olanın yaratılışında “kültür” ve “yapı” arasındaki etkileşimin gerçekleştiği fiziksel alan olduğundan önemli bir konuma sahiptir. Bu yüzden toplumsal süreçleri anlamada “gündelik hayat” analitik bir model çerçevesi sunmaktadır⁶⁵.

Gündelik hayat konusuna tarihsel açıdan bakılacak olursa, modernist sosyolojinin içinde, 18. yüzyıl toplumsal felsefesinden başlayarak 19. yüzyıl klasik dönemine, oradan da savaş sonrası döneme kadar uzanan süreçte iki temel yaklaşım bulunur. Bu yaklaşımlar, “sistem” perspektifi ve “mikro” odaklı yorumsamacı yaklaşımlardır⁶⁶.

⁶³ Kaynar, **age**, 30-32.

⁶⁴ Michael Gardiner, **Critiques of Everyday Life**, Routledge: London and New York, 2000, 127.

⁶⁵ Andy Bennett, **Kültür ve Gündelik Hayat**, çev. Nagehan Tokdoğan, Burcu Şenel, Umut Yener Kara, (Ankara: Phoenix Yayınları, 2013), 11-12.

⁶⁶ Alan Swingewood, **A Short History of Sociological Thought**, 2nd Edition, (MacmillanEducation UK, 1991) dan aktaran Gardiner, **2016**, 17.

İlk toplum kuramcıları, 18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleşen Endüstri Devrimi ve onun sonrasında ortaya çıkan kentleşmenin etkilerini ve bu hızlı toplumsal dönüşümün gündelik hayatın kanıksanmış yönlerinin, toplumsal aktörlerin bilincinin dışındaki yapısal güçlerin ürünü olduğunu savunan sistemler yaklaşımını kullanırlar. Sistemler yaklaşımı, toplumsal eylemi, altta yatan yapısal süreçlerin sonuçları olarak görür⁶⁷. Bu yaklaşıma örnek olarak Comte, Durkheim, Parsosns ve Ortodoks Marksizm gösterilebilir⁶⁸.

Sistemler yaklaşımının bakış açısından gündelik hayat bireysel öznenin tahakkümünün ve sömürüsünün gerçekleştiği bir uzam olarak görülür⁶⁹. Harold Garfinkel'in deyiimiyle toplumsal aktörler "kültürel ahmaklardır". Çünkü bunlar, sınıf temelli çıkarların bir yansıması olarak, var olan toplumsal roller ve davranış normlarını pasif bir biçimde içselleştirirler⁷⁰. Gardiner de toplumsal aktörlerin, toplumsal rolleri ve normları pasif bir biçimde içselleştiren, çoğunlukla bilinçsiz şekilde ve otomatik olarak toplumsal kurumları ve yapıyı yeniden üreten bireyler olduğunu savunur⁷¹.

19. yüzyıl sonlarında yeni kuramsal bakış açıları sistemler yaklaşımını sorgulamaya başlar. Toplumsal eylemi altta yatan yapısal kuvvetlerin ürünü olarak ele alan bu yaklaşımı bireyin faillik kapasitesini ele almadığı noktasında eleştirirler. Artık "gündelik hayat" fail, birey ve toplumsal yapı arasında olası bir dolayımlayıcı olarak tanımlanmaya başlar⁷². Max Weber ve Wilhelm Dilthey gibi Avrupalı tin bilimcilerle, George Herbert Maid gibi Amerikalı pragmatistler bir yapının, sistemin veya kurumun nasıl işlediğinin basitçe betimlenmesinin yeterli olmadığını savunurlar⁷³. Max Weber ve George Herbert Mead, bireyler tarafından toplumsal normların içselleştirilmesinin pasifçe bir boyun eğişle sonuçlanmadığını ifade ederler. Bu içselleştirmenin öz güdülenmiş eylem için olanak sağladığını iddia ederler⁷⁴.

Kaplan ve Ross'tan yapılan şu alıntı meselenin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur: "Gündelik hayat bireyin ve şeyleşmiş kurumların öznel ve fenomenolojik duyumsal aygıtı arasında bir yerlerde konumlanır. Başlangıç noktası, ne hümanist düşünceye

⁶⁷ Bennett, **age**, 12-13.

⁶⁸ Gardiner, **2016**, 17.

⁶⁹ Bennett, **age**, 12-13.

⁷⁰ Gardiner, **2016**, 17-18.

⁷¹ Gardiner, **2000**, 4; Bennett, **age**, 13.

⁷² Bennett, **age**, 13.

⁷³ Gardiner, **2016**, 18.

⁷⁴ Bennett, **age**,13.

sıkı sıkıya bağlı amaçlı öznedir ne de yaşanmış deneyimi paranteze alan belirleyici paradigmalardır”⁷⁵.

Pessoa’nın⁷⁶eseri, modernistlerin 20. yüzyılın başında, hemen her yerde hissettikleri aşkınsal öznellik iddialarının temelsizliğinin kanıtıdır. Bu algı, şehir alanlarını dev sanayi kentlerine dönüştüren kapitalist modernleşmeyle aynı çizgidedir. Burada tekrar ve yeniden üretim döngüsünde değer üreten ve sabitleyen özne ya da fail konumundaki tek şey sermayedir⁷⁷.

Bireyi aktif bir fail olarak gören fenomolojik yaklaşıma göre, gündelik hayatın önemi, ona bireysel aktörlerin atfettiği göstergesel anlamlardan ayrılamaz. Schütz, Berger ve Luckmann gibi kuramcıların yapıtlarında ortaya koydukları bu yaklaşımı Erving Goffman daha da geliştirir. Goffman, toplumsal rollerin içselleştirilmesiyle tanımlanan gündelik hayatın “pratik deneyimi” yoluyla, bireylerin sahne önü ve sahne arkası benlikler yaratarak rollerini idare etmeyi ve onlar arasında müzakereler yapmayı öğrenerek gündelik hayatlarını yönlendirebildiklerini ifade eder⁷⁸.

Bahsedilen tüm bu yaklaşımlar gündelik yaşamın özgüllüklerini ve önemsiz görülen kimi insan eylemlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan karmaşık anlamları göz ardı ettiği için makro sosyolojiyi eleştirirler. Beceri sahibi toplumsal aktörlerin gündelik hayatın akışı içindeki pratik başarılarına odaklansalar da, böyle perspektifler uzmanlık gerektiren ve gerektirmeyen bilgiler arasındaki ikiliği pekiştirir. Ayrıca bu türden yaklaşımlar sosyolojik bilginin başlangıç noktasının günlük yaşam ve bunun bağlamsal ve dizinsel anlamları olduğunu kabul etmekle birlikte, gündelik genellikle görece homojen ve benzeşen bir dizi tutum, pratik ve bilişsel yapı olarak algılanmaya devam eder⁷⁹.

Yorumsamacı sosyolojiler, gündelik hayatı, küçük rol çatışmaları ve değer çatışmaları olmasına rağmen, toplumsal var oluşun sorunsuz, çatışmasız özsel bir birleşeni olarak görme eğilimindedirler. Aslında gündelik hayatın, modernitenin dinamikleriyle çok

⁷⁵ Alice Kaplan ve Kristin Ross, ‘Introduction’, **Everyday Life**, Ed.Alice Kaplan and Kristin Ross, (New Haven, Conn: Yale University Press, 1987): 3-4’dan aktaran Gardiner, **2016**, 16.

⁷⁶ Fernando Pessoa, *The Book of Disquiet*, Der. Maria Jose du Lancastre, çev. Margaret Jull Costa, Londra: Serpent’s Tail, 1991, s.5. den aktaran Harootunian, **age**, 1.

⁷⁷ Harootunian, **age**, 2.

⁷⁸ Bennett, **age**, 14.

⁷⁹ Gardiner, **2016**, 18-19.

yakından ilişkili bir tarihi vardır. Tam da bu sebeple, çeşitli çatışmalar sonucu parçalanmıştır. Gündelik hayat, ciddi düzeyde bir içsel karmaşıklık içerir⁸⁰.

Bugünün şimdisinin sunduğu şey, gündelik olanın deneyimini örgütlemek için desteklenmiş asgari bir birliktir. Anlamın asgari birliğinde verili olan bir sürü şeyin birleşimini gösterir. Üstelik bu birlik Kantçıların adlandırmasıyla “deneyimin sentetik birliğidir”. Bir başka deyişle, bugüne ait bir deneyimi olası kılan koşul, bilincin sentezleme kapasitesine bağlıdır. İnanişâ göre, modern olan, bu sentez tarafından biçimlendirilen birlik tamamen yerinden edildiğinde; bilinç, süreklilik ve ardışık bir düzen içinde asimile etme kapasitesine meydan okuyan verili olanlarca bombardımana tutulduğunda açığa çıkmaktadır. Bugünün bu asgari birliği, giderek artan bir biçimde, sanayileşmekte olan dünyanın her yanında modern olarak tanımlanan gündelikliğin, gerçek ve kaçınılmaz deneyimi olarak görülmektedir⁸¹.

Harootunian, gündelikliğin tanımlanmasıyla birlikte artık dışarısı diye bir yer kalmadığını ifade eder. Yazar, kendi niyetinin gündelik hayatın zamansal deneyiminin, hem modernliği tanımlayan çağdaş bir kategoriye hem de felsefi bir yöntemi, ayrıca kapitalist modernleşme içerisindeki farklı toplumların farklı gelişmelerini açıklayabilecek ayrıcalıklı bir tarihsel kategoriye anlattığını söyler⁸².

20. yüzyıl sonları ve 21. yüzyıl başlarıyla birlikte, toplum ve kültür kuramcıları, gündelik hayatı çok daha dinamik, homojen olmayan, son derece çoğul ve çekişmeli bir alan olarak kavramsallaştırmaya başladılar. Bu değişimin kökeninde iki temel neden yatmaktaydı: Modernitenin çöküşüyle birlikte sınıf, toplumsal cinsiyet, ırk ve meslek tabanlı modernist kimlik kavrayışlarının önemini yitirmesi; medya ve kültür endüstrilerinin önemini arttırması. Medya ve kültür endüstrileri, tüketim ve boş zaman aktiviteleri etrafında biçimlenen yeni kimlik türleri önermekteydi. Geç modernite bağlamında, bireyler kendi kimliklerini giderek daha fazla oranda kültür ve medya endüstrilerinden alınmış imgelerle tanımlamaya başladılar. Kültür ve gündelik hayat gittikçe artan çeşitlilikteki kimlikleri kapsayan, son derece karmaşık ve parçalanmış kavramlar halini alır. Bu kimlikler, kültürün yerel ve kadim birleşenlerinin, dışarıda üretilen kaynaklarla etkileşmesiyle yoğurulur. Geç modern bireylerde kimlik, biraz

⁸⁰ Stephen Crook, “Minotaurs and other Monsters: ‘Everyday Life’ in Recent Social Theory”, **Sociology**, Aug98, Vol. 32 Issue 3’den aktaran Gardiner, 2016, 20.

⁸¹ Harootunian, **age**, 5.

⁸² **age**, 6.

yerel kültür öğeleri biraz da yoğunluklu olarak küresel medya ve kültür endüstrilerinden gelen bağlamlarla kurulur⁸³.

Gündelik hayat her ne kadar rutinleşmiş, durağan ve düşününsel olmayan özellikler gösterse de, şaşırtıcı bir dinamizme ve içsel bir kavrayış ve yaratıcılık anlarına da sahiptir. Gündelik, çok boyutludur, akışkandır, değişkendir, kırılıgandır⁸⁴.

Gündelik hayata dair çalışma yapan birçok kuramcı bulunmaktadır. Bu isimlerin en önemlilerinden biri de Henri Lefebvre'dir. Gündelik hayat konusundaki çalışmalarıyla bilinen Lefebvre, geniş bir yelpazede uzanan konuları ele almış olsa da, en önemli katkısı yeni bir Marksist sosyoloji oluşturmastır denilebilir. Bu yaklaşımının merkezi, klasik Marksizmden farklı olarak, üretim ilişkileri değil, günlük hayattır⁸⁵.

Henri Lefebvre, gündelikliği, yaşanmış deneyimin sonsuz eşitsizliğinden dolayı yabancılaşmaların yaşandığı bir yer olarak görür. Bu sebepten de gündelikliği, eleştiriyi mümkün kılan bir mekân olarak tanımlar⁸⁶. Gündelik hayat, kültürel olarak inşa edilen çok çekişmeli bir alandır, kültürel hareketliliğin artışıyla uzam ve mekân üzerindeki etkisi de artmıştır. Geçmişte görece durağan ve etnik olarak homojen toplulukların gündelik hayatları artık hareket ve kültürel melezleşmeyle birlikte sürekli olarak yeniden tanımlanmaktadır⁸⁷.

Gündelik yaşam derken modernite ile birlikte ele alınması gereken bir yaşam alanı kast edilir. Bu yaşam alanı, toplumu oluşturduğu düşünülen temel değerlerin yaygınlık ve meşruluk kazandırılmaya çalışıldığı, ideolojinin alenileştiği bir alandır. Aynı zamanda, bu değerler farklı sınıf ve konumlardaki insanlar tarafından paylaşıldığı ya da reddedildiği için bir mücadele alanıdır da. Gözden kaçırılmaması gereken, gündelik yaşamın dönüşümü derken aslında toplumun dönüşümü de demek istenmesidir⁸⁸.

Gündelik hayat doğal, mütevazı ve sağlamdır. Kısımları ve parçaları belirli bir zaman kullanımını içinde, birbirlerine bağlanan şeydir. Gündelik hayat; tarih taşımaz, zaman kullanımında gizli olan etiktir. O, modernlik ile birleşen şeydir. Modernlik kelimesinden, yeni olanı ve yeniliğin işaretini taşıyanı anlamak gerekir. Parlaktır,

⁸³ Bennett, *age*, 15-16.

⁸⁴ Gardiner, 2016, 20-21.

⁸⁵ Elçin Gen, "Gündelik Hayat ve Ritimleri", *Birikim Dergisi*, s. 191, (2005): 79.

⁸⁶ Harootunian, *age*, 7.

⁸⁷ Bennett, *age*, 16.

⁸⁸ Levent Cankat, *Şehre Göçen Eşek Popüler Kültür, Mizah ve Tarih*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 13.

paradokstur, gözü pektir, geçicidir, teknik veya dünyevilik tarafından damgalanmıştır. Modern denilen dünyanın sunduğu dışa dönük gösterilerdeki ve bu dünyanın kendisinin, yine kendisine sunduğu gösterideki sanattır ve estetikdir. Gündeliklik ve modernlik, karşılıklı olarak birbirini belirtir, meşrulaştırır ve telafi eder⁸⁹.

Walter Benjamin, sanayileşen büyük şehirlerde yaşanan ve deneyimlenen bugüne, “gündelik olanın edimselliği” adını vermektedir. Bugünün birincil ve ayrıcalıklı zamansallık haline gelmesinden dolayı hafızada gerçekleşecek bir dönüşüme (geleneksel olaylar dizisini tersine çevirerek onun işleyişini geçmişin sabit gerçekliğinde değil, bugünün edimselliğinde temellendirecek bir dönüşüme) ihtiyaç duydu. Gündelikliğin şimdisi, inşa edeceği geçmişle diyalektik bir ilişki kurmaktadır⁹⁰. Gündelik derken her gün olan düşünülür. Gündelik yaşam, bir sıradanlığı, rutini ve değişmezliği içerir⁹¹.

Lefebvre ile Régulier’ye göre, günlük hayat, benzerlik taşıyan iki tür tekrarı ortaya çıkarmaktadır: Döngüsel tekrar ve doğrusal tekrar. Günlük hayat, her zaman, bütün toplumların temeli olarak, modern çağda olduğundan farklı biçimlerde var olmuştur. Sanayi öncesi toplumlarda günlük hayat doğanın döngüleri etrafında döner. Döngülerle ilişkili bu zamansallık tipi, birikimsel ya da dairesel değildir. Düzenli ve tekrar tekrar ortaya çıkan bir zamansallık tipidir⁹². Henri Lefebvre, “Gündelik hayat döngülerden oluşur ve daha geniş döngüler içine girer. Bir şeye başlamak, aslında baştan alıp yeniden başlamak, yeniden doğmaktır” şeklinde ifade eder⁹³.

Döngüsel zaman, ölümün ve hayatın hareketine bağlı olan varoluşsal bir sıra içerisinde ilerler. Planlama ve ölçülebilirlik üzerine kurulu modern toplumlarda ise, günlük hayatı yönlendiren doğal döngüler, hâkim üretim tarzının gerekleri doğrultusunda köklü bir dönüşüm geçirir. Modern çağda “zaman” kavramı, saatlerin ölçülebilirliğine, işgününün rutinine tâbidir. İşbölümünün ve üretimin otomasyonunun egemen olduğu yaşama biçimine sahip bu çağda, doğal döngüler ve kendiliğinden hareketler, ayrıntılı olarak programlanmış bir günlük hayata uydurulmaktadır. Döngüsel zaman, işlevsel kategoriler halinde şöyle yapılandırılmaktadır: Sözleşmeyle tahsis edilmiş zaman (işte

⁸⁹ Lefebvre, *age*, 35-36.

⁹⁰ Harootunian, *age*, 4.

⁹¹ Canteke L., 2008, 14.

⁹² *age*, 79.

⁹³ Lefebvre, *age*, 14.

geçirilen zaman), boş zaman (serbest zaman) ve zorlayıcı zaman (kent hayatının ulaşım gibi gereklerine ayrılan zaman)⁹⁴.

Kapitalizmin hegemonyasıyla birlikte, döngüsel zaman giderek yerini daha doğrusal, belirsiz bir ilerleme zamanına bırakır. Günlük hayat hâlâ tekrar etrafında dönmekteyse de bu tekrar, üretim için üretim çağına özgü bir ritme sahiptir. Kapitalist bir toplumda, döngüsel zamanın bağlı kaldığı birikimsel olmayan süreç, birikimsel bir sürece dönüşür. Üretim ve yıkım süreci (değer kanunu), yaşam ile ölümden oluşan hareketin (doğanın kanununun) altını durmadan oymaktadır. İktisadî çıkar günlük hayata hâkim olmakla kalmaz, günlük hayatın kendisi, giderek yayılan kapitalizmin gereklerine göre düzenlenmiş yeni bir sektör halini alır. Lefebvre'e göre, kapitalizm, günlük hayatı kontrolüne aldığı noktada son evresine girmiştir. Günümüzde insanlar, kendi hayatlarını düzenleyen bir öz düzenlemeye uygun hareket ederler. Var olma, daha iyi yeme, giyinme, barınma noktasında ayrıntılı bir şekilde bireye yön verilir. Yani bireylerin günlük hayatı manipüle edilmiş durumdadır⁹⁵.

Gündelik, “özdeşlik düşüncesinin” egemenliğine karşı koymayı sağlayan bir güç ve dirençlilik gösterir. Bireyler ve topluluklar; teknokratlar, entellektüeller ve şehir plancıları ne yaparlarsa yapsınlar, nesnelci sosyal bilimin ve bürokratik aklın şeyleşmiş fikirleri ve baskıcı pratikleri karşısında, Frankfurt Okulu tarafından “bütünüyle yönetilen dünya” diye adlandırılan duruma doğru sürüklenmeye karşı mücadelede beceriklidirler⁹⁶.

“Gündelik” sadece bir üretim tarzı olarak değil, toplumu yönetmenin de bir tarzıdır. Lefebvre, burada tekrarlamalı olanın hâkimiyetine vurgu yapar. Tekrarlamalı olanın hâkimiyeti bir tahakküm ve sömürü aracıdır. Yani günlük hayat, kapitalist toplumlarda yabancılaşmanın hâkimiyetindedir. Yabancılaşma sadece üretim sürecinde, iş yerlerinde değil, hayati etkinlik alanlarının her yerine nüfuz etmiş durumdadır⁹⁷.

Gündelik hayat içindeki karmaşıklık, deneyim derinliği ve kişilerarası ilişkilerin yoğunluğunun yoksullaşması ihtimali devam etmektedir. Ancak bu alan, aynı zamanda, toplumsal yaşamın bütünüyle yabancılaşmadan arındırılması ve tam

⁹⁴ Gen, **age**, 79; Lefebvre, **age**, 65-66.

⁹⁵ Gen, **age**, 79.

⁹⁶ Gardiner, **2016**, 34.

⁹⁷ Gen, **age**, 80.

anlamıyla “insanileştirilmesi” olasılığına işaret eden direnişçi ve karşı hegemonik nitelikleri de bünyesinde barındırmaktadır. Yabancılaşma günlük varoluşun rutinleşmiş ve manipüle edilmiş niteliklerinde kök salmış olsa da, insanlık durumunun kalıcı bir özelliği değildir. Bu kötü durum ancak bireysel ve kolektif bir kendini gerçekleştirmeyle çözümlenebilir. Gündelik, aynı anda hem yabancılaşmış hem de potansiyel olarak özgürleşmiş bir durumdur. Tam da bu yüzden diyalektik olarak anlaşılması gerekmektedir⁹⁸.

Lefebvre’ye göre, post modern ya da geç kapitalist toplumları anlayabilmek için, Marksizmi yeni kavramlarla zenginleştirmek gerekliliktir⁹⁹. Lefebvre’nin kendisinin, Marksist terminolojiye kazandırdığını söylediği kavram, “gündelik”tir [the everyday]. Bu kavramı açıklamak için, günlük hayat [daily life] ile gündelik [the everyday] ve gündelik olma hali [everydayness] arasında net bir ayrım yapmaktadır. “Günlük hayat” değerlerle mitlerle iç içe geçmiş olarak her zaman var olur. Gündelik kelimesi, bir programlama nesnesidir. İşleyişi piyasa, pazarlama, reklamcılık ve eşdeğerlilikler sistemi tarafından insanlara dayatılmaktadır. “Gündelik olma hali”, günlük hayatın türdeş, tekrarlamalı, parçalara ayrılmış kısımlarını ifade etmektedir. Lefebvre ve Régulier’ye göre gündelik, bireylerin üstün körü ve kayıtsız bir biçimde yerine getirdiği işlevlerden ziyade, bu işlevlerin ortak paydasına işaret eder. Önemli olan bunların içeriklerinden ziyade sıralanışlarıdır¹⁰⁰.

Zamanın kullanımı, günü küçük birimlere ayırmayı gerektirir. Gerçekçi bir yaklaşım, bu zaman birimlerinin içini dolduran (yemek, giyinme, temizlik, gezme vb.) gündelik faaliyetleri ayrıntılı bir biçimde sıralar. Ancak bu yaklaşım, yetersizdir ve gündeliğin esasını yakalayamaz. Çünkü gündelik olan, geçip giden zaman dilimlerinden değil, bu geçip gitmelerin birbiri ardı sıra diziliminden oluşmaktadır. Gündelik, günlük hayatın etrafında döndüğü tekdüze gerçekliklerde ya da bireylerin yerine getirdiği sıradan faaliyetlerde yatmaz. Günlük hayattaki tekrara, bu tekrarın ritmine işaret eder¹⁰¹.

Şehirde zaman, kırdan olduğu gibi toprağa bağlı olmadığından, statik değildir. Zaman çok daha hızlıdır ve değişken hale gelir. Şehirde, işçileri pazara çağırmak için, doğanın belirlediği ritmin dışında yeni bir “kronolojik şebeke” oluşturulur. Takvim yani bu yeni kronolojik şebeke, gazla ya da elektrikle aydınlatmanın da verdiği imkân

⁹⁸ Gardiner, 2016, 37.

⁹⁹ Lefebvre, age, 60.

¹⁰⁰ Gen, age, 80.

¹⁰¹ age, 81.

sayesinde, güneşin doğuşundan batışına kadar olan doğal iş günü kavramının da sonunu getirir. 19 yüzyılın sonunda artık, bütün toplumu tek ve evrensel bir kronoloji belirlemeye başlar¹⁰².

Batıda duvar ve cep saatlerinin, gündelik hayatın vazgeçilmez unsurları olmasından bu yana gündelik hayatın bütün işleyişini, işin mekân içerisindeki organizasyonuna tabi kıldı. Uyuma zamanı, uyanma zamanı, eğlenme zamanı, çocuklarla geçirilen zaman vb. biyolojik ritimler de gündelik hayatı yaşamsal büyük ritimlerle kesintiye uğratar. Gündelik olan, biyolojik ritimlerle, türdeş zamanla ilgili tekrarlamalı süreç arasındaki çatışmalı birliğin etrafında döner. Doğrusal zamanla ilgili olan tekrarlamalı hareket yorucu, bıktırıcı, usandırıcıyken, döngüsel zamanla ilgili olan hareket bir keşfin ya da icadın heyecanına sahiptir¹⁰³. Zamanın kullanımı çok önemli bir yere sahiptir. Gardiner'in ifade ettiği biçimiyle, “zamanı boşa harcama ihtimali karşısında dehşete düşeriz”. Debord ve Lefebvre'nin de belirttikleri üzere, boş zaman gerçek bir kaçış değildir; çünkü sahici bir yabancılaşmadan arınmadan ziyade sahte eğlencenin alanıdır¹⁰⁴.

Zamanın kullanımı ile ilgili bir değerlendirme yapılacak olursa, belli özelliklerinin ön plana çıktığı gözlemlenir. Bir tarafta temel döngüsel ritimler bulunurken, diğer tarafta nicelleştirilmiş zamanın dayattığı tek düze tekrarlamalar bulunur. İkincisi, zaman ve zamanın kullanımıyla ilgili mücadeledir. Doğal denilen ritimler, teknolojik ve iktisadi nedenlerle değişime uğrar. Örneğin gece yürütülen faaliyetler arttığı için vücudun 24 saatlik ritmi de bozulur. Üçüncüsü, nicelleştirilmiş zaman bir örnek ve tek düzeliğinin yanında parçalara ayrılır. Her şeyi yapmaya zaman yokken, her şeyi yapmanın bir zamanı vardır ve yapılacak işleri bir arada tutan şey “çalışma”dır¹⁰⁵.

Lefebvre'nin “gündelik hayat nedir?” sorusuna verdiği cevaplardan biri “Ekonomik, psikolojik veya sosyolojiktir, özel yöntemler ve yollarla kavranması gereken özel nesneler ve alanlardır. Beslenmedir, giyinmedir, eşyadır, evdir, barınmadır, komşuluktur, çevredir. İsterseniz bunu ‘maddi kültür’ olarak adlandırın; fakat birbirine karıştırmayın, hepsini aynı yere koymayın” olmuştur¹⁰⁶. Gündelik hayat, toplumsal

¹⁰² Kaynar, **age**, 25.

¹⁰³ Gen, **age**, 81.

¹⁰⁴ Gen, **age**, 81; Lefebvre, **age**, 28-29.

¹⁰⁵ Gen, **age**, 82; Lefebvre, **age**, 29.

¹⁰⁶ Lefebvre, **age**, 32.

bütünün ürünüdür; bir denge yeri olduğu gibi, tehdit edici dengesizliklerin de yeridir¹⁰⁷.

Davit Harvey, kent sisteminin örgütlenişi ile sermayenin örgütlenmesi arasında ilişki bulunduğunu vurgular. Kentsel yapı bir kez kurulduğunda, üretimin örgütlenmesini ve sosyal ilişkilerin gelecekteki yapılanmasını etkilemektedir. Mekânsal formun gelişimi, gelirin yeniden dağılımını da değişik biçimlerde etkilemektedir. Kent sistemi, öngörölmüş bir program çerçevesinde yapısal bir biçimde belirlenir. Mekânsal bölünmeler, kapitalist ekonomideki yapısal durumun coğrafi yansımalarını oluşturur¹⁰⁸.

Modernlikte, sanayileşme dönemi ve kitle toplumunun kurulması süresince, tarihin mekânı şehirlerdir, genişleyen sanayi bölgeleridir. Gündelik denilen de bu gelişen sanayi mekânlarının deneyimidir. Bugünün şimdisini oluşturan mekân, artık taşra değil, kentlerdir. Gündelikliğin modernliği sokaklardır, binalardır ve sürekli harekettir. Kamusal ile özel arasındaki büyük ve küçük olayları benzer şekilde ortaya çıkan kesintisiz ilişkidir gündelikliğin modernliği. Modern teknolojinin kullanıldığı ve barış zamanlarında tüketim malları, savaş zamanlarındaysa yok etme araçları üreten yerler şehirlerdir. Harootunian'ın ifadesiyle “Ve şehirlerdir gündeliğin kendi tarihini yazdığı yerler”¹⁰⁹. Modernleşme, Gündelik hayat ve kentleşme birlikte ele alınması gereken kavramlardır.

Türkiye'nin modernleşme serüveninde gündelik hayatının en hızlı dönüşüme uğradığı zaman dilimi 1945 sonrasında başlar. Gündelik hayatın kavramsal çerçevesinden bakıldığında ağırlıklı olarak kırsal yapının hâkim olduğu 1950'ler Türkiye'sinde modernleşmenin izlerinin en rahat sürülebileceği şehir İstanbul'dur. Burada bulunan “kentli” insanlar mesai, otobüs ve tren tarifeleri gibi zamansal; ayaküstü karşılaşmaların mekânı olan pasajlar, sanayi bölgelerinin kıyılarına eklenmiş olan gecekondular gibi mekânsal deneyimlerle karşılaşır. Ağır çalışma koşullarının hâkim olduğu bu dönemde boş zaman etkinlikleri de artan alım gücü, dünyada yaşanan tüketim çılgınlığı dönemi ve bunun Amerikan yaşam biçimi olarak ülkeye ithali ile farklılaşır, çeşitlenir ve insanların gündelik yaşamlarını dönüştürür.

¹⁰⁷ Lefebvre, **age**, 44.

¹⁰⁸ Bıçkı, **age**, 116.

¹⁰⁹ Harootunian, **age**, 25.

Türkiye’de tek parti döneminde halkın seçimleri, onların gündelik yaşam pratikleri geri planda tutulur. Oysa çok partili hayata geçişle birlikte seçimlerde oy kullanan halkın yaşam kalitesinin yükseltilerek, iktidara karşı memnuniyetinin arttırılması da önem kazanır. Bayar’ın daha ilk dönemlerde vurguladığı üzere iktidarda kalmak için artık halkın günlük yaşantısında kolaylıklar sağlanması gerekmektedir¹¹⁰.

2.3. Sonuç

Modernleşme bağlamında ele alındığında 1950- 1960 döneminde yaşanan dinamik sürecin toplumu farklı bir noktaya taşıdığı gözlemlenir. Bu dönemde ülkede ekonomik alanda yaşanan dönüşümlerin toplumsal hayata etkileri çok yönlü olur. 1950’li yıllarda dünyada yaşanan iki büyük savaş ve bir büyük ekonomik buhranın ardından gelen ferahlama döneminde, insanları tüketime yönelten Keynesyen ekonomi politikalarıyla tüketim hızla artar. Yaşanan bolluk yılları ve ekonomik büyümeyle birlikte Türkiye’de de yeni bir dönem başlar.

Modernleşme hareketinin en temel niteliklerinden olan makineleşme ile Türkiye’de kırsaldan kente yoğun göç başlar. Modernleşmenin mekânı olan kentler büyür. Kente göç eden insanlar modern zamanın, üretimin ve şehir kültürünün kırsal kesime yabancı olan gündelik hayatı ile karşılaşır. Ekonomik liberalleşme ile burjuvazi güçlenir ve modernleştirici elit sınıflar yerini burjuvaziye bırakır. Siyasi liberalleşme ile halk siyasetin bir öznesi haline gelir. Tercihleri, yaşam koşulları ve gündelik hayatı politikacılar için önemli hale gelir. İnsanlar ve kentler değişirken politikacılar ve onların söylemleri de değişir. Popülist siyasetle birlikte politikacılar da artık gözlerini halkın gündelik yaşam kalitesinin yükseltilmesine, kitlelerin hayatlarının kolaylaştırılmasına ve hizmetlerin arttırılmasına yöneltir.

Ekonomik gelişmeler sonucu alım gücünün artması, basında Amerikan tarzı tüketimin özendirilmesi ve cazibe merkezi haline gelen kentlerde yeni bir yaşam biçiminin ortaya çıkmasıyla birlikte tüketim artmaya başlar. Korumacı ekonomilerin teşvik ettiği kanaatkâr yaşam biçiminin yerini, piyasa ekonomisinin körüklediği lüks tüketim anlayışı alır.

Amerikan tarzı tüketim kentlerde yayılırken farkında olmadan insanların yeme içme, gezme, giyinme alışkanlıkları da değişime uğrar. İhtiyaçlar ve istekler, özellikle

¹¹⁰ Cem, age, 404.

gençler için hayata ya da geleceğe dair planlar farklılaşır. Kentlerde insanlar ışıltılı pasajlarda gezmeye, eğlenmeye ve sinema salonlarını doldurmaya başlar. Daha iyi bir yaşam standardı için kırsalda yaşayan halk İstanbul gibi büyük kentlere yönelirken, İstanbul'un kenar mahallerine yerleşmiş olanlar da Amerika'ya kaçma hayalleri kurmaya başlar. Artık insanlar yeni bir ev, araba, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi ya da radyo için istek duymaktadır. Tasarrufçu anlayış yerini yeni olanı talep eden tüketimci bir anlayışa bırakmaya başlar. Türkiye'de yapılan çalışmalarda devletin temel iktisat politikaları, rakamlar ve istatistikler ile daha çok "üretim"e odaklanılır. Oysa toplumsal dönüşümleri anlamlandırmada onların neler tükettikleri, hangi araçları kullandıkları, yaşam kalitesini nasıl yükseltecekleri çok önemli yer tutar.

Kente dair hizmetlerin planlanmasında kentli insanların talepleri de önemli hale gelir. Kentlerde yeni yapılan karayolları, yeni bir konut türü olan gecekondular ve araç sayısı artarak kentlerin çehresini değiştirir. İktisadi ve sosyal konumu nedeniyle ülke için merkezi öneme sahip olan İstanbul, bu değişimden en büyük payı alan şehir olur. Sanayileşmenin ve göçün arttığı bu dönemde İstanbul'da plansız yapılaşmayla birlikte ulaşım, barınma, sağlık gibi alanlarda yaşanan sıkıntılar da artar. Özellikle Adnan Menderes'in 1958'de kendini İstanbul'un fahri belediye başkanı olarak ilan etmesinden sonra başlayan imar faaliyetleri şehrin görünümünü büyük ölçüde değiştirir.

İstanbul'da yaşanan bu değişim insanların gündelik hayatlarını da etkiler. İstanbul'a göç eden insanlar mesai kavramıyla karşılaşır. Mesaiye yetişebilmek için vapurların, otobüslerin, dolmuşların ya da raylı sistemlerin bir saat tarifi bulunur. Kent hayatı içerisinde kendini yalnız hisseden birey, çare olarak hemşerilik kalıplarından faydalanır. Hemşerilik hangi bölgeye yerleşileceği, nerede ve nasıl bir gecekondur inşa edilebileceği gibi konularda temel belirleyici olurken boş zamanlarının nasıl değerlendirileceği üzerinde de etkili olur. Nesillerdir İstanbul'da olanlar ile İstanbul'a göç edenler; kendileri değiştirirken kenti de değiştirirler. Şehir hızla değişir. Yaşanan tüm gelişmelere rağmen İstanbul şehri güzelliğini korumayı sürdürür.

3. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ İKTİSADİ VE SİYASİ GELİŞMELERİ

3.1. Giriş

1930’lu yıllarda büyük bir ekonomik bunalım dönemi geçiren ABD ve Avrupa ülkeleri, yeniden benzer bir duruma düşmemek için Dünya Savaşı bitmeden yeni ekonomik düzenin nasıl olması gerektiğini tartışmaya başladılar. 1930’larda yaşanan bunalımdan sonra Amerika’da ve Batı Avrupa ülkelerinde iktisadi istikrarı ile istihdamı sağlamak için para ve maliye politikalarının aktif bir biçimde devreye sokulmasını ve devlet müdahaleciliğini savunan Keynesçi politikalar etkili oldu. Sosyal alanda devlet harcamalarının ön plana çıktığı refah devleti uygulamaları yaygınlaştı. Özellikle büyük sanayi ülkeleri, savaşın hemen ardından büyük bir ekonomik gelişme yaşadılar. Yaşanan bu ekonomik büyüme toplumsal hayatı da köklü bir biçimde dönüştürdü.

1945- 1975 arasında yaşanan otuz yıllık büyüme dönemi Fransız ekonomist Jean Faurastié’nin deyimıyla “muhteşem otuzlar” olarak anılmaktadır. Bu otuz yıllık süreçte yıllık ortalama büyüme oranı %5 civarındadır. Bu bolluk yıllarında petrol büyük bir hızla kömürün yerini aldı ve petrol ticareti hiç durmadan arttı. Petrol hammadde olarak da yeni bir kimya sanayinin gelişmesini sağladı ve sentetik kumaşlarla plastik malzemeler insan hayatındaki yerini aldı. Toplu taşıma, otomotiv, dayanıklı tüketim malları üretimi, elektronik ve biyokimya alanlarında önemli gelişmeler yaşandı. Avrupa ülkeleri, Japonya, Sovyetler Birliği, Kuzey Amerika gibi bazı ülkeler, yaşanan bolluk yıllarından daha fazla fayda sağladı¹¹¹.

1950’lerde kapitalist sistem kendini “modern dünya” olarak tanımlıyordu. Az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarının da ancak bu kapitalist modern dünya ile ilişkileri sayesinde yaşanacağına inanılıyordu. Burada az gelişmiş ülkelere kurulması önerilen ilişki, bu ülkelerin dış ticaret ve yabancı sermaye girişindeki engelleri kaldırarak

¹¹¹Ahmet Kuyaş yay. yön. **Tarih 1839-1939**, (İstanbul: Tüsiad Yayınları, 2004), 102.

serbestleştirmesiydi¹¹². Türkiye’de 1945 sonrasında bu doğrultuda iktisadi politikalar uygulandı.

DP döneminde toplumsal hayatta meydana gelen dönüşümleri anlayabilmek için uygulanan iktisat politikalarına ve yaşanan ekonomik gelişmelere bakmak gerekir. İktisat politikası, ülkeden ülkeye değişiklik gösteren bir dizi hedefe göre oluşturulan ekonomik alanda devlet müdahalesine denilmektedir. İktisat politikasının yürütülmesinde ekonominin işleyişini açıklayan bir modele ve bu modelde hangi değişkenlerin araç olarak kullanılacağını gösteren bir çözümlemeye ihtiyaç duyulmaktadır. İktisadi bağımsızlığın sağlanması, iktisadi büyümenin istikrar içerisinde gerçekleştirilmesi genel bir iktisat politikası amacı olabilir. İktisat politikaları sadece iktisadi yapıyla değil toplumsal yapı içerisinde siyasi ve ideolojik yapılarla da yakından ilişkilidir. Türkiye’de genel hatlarıyla kapitalist bir sistemin kurulması ve kalkınmayı gerçekleştirme amacına yönelik olan iktisat politikalarının amaçları ve hedefleri net bir biçimde ortaya konulmamaktadır¹¹³.

İktisat politikalarının belirlenmesinde uluslararası alanda meydana gelen iktisadi ve siyasi olaylar, ekonomik dalgalanmalar, uluslararası kuruluşlar, dünya ekonomisini yönlendiren ülkeler, teknolojik dönüşümler etkilidir. Az gelişmiş ya da gelişmemiş ülke ekonomileri, dünya ekonomisinde yaşanan değişimleri yönlendiremedikleri gibi sadece sonuçlarını yaşarlar. Türkiye de dış kapitalist dünyada yaşanan gelişmeler doğrultusunda kimi zaman devletçi kimi zaman liberal oldu¹¹⁴.

İktisat politikaları var olan iktisadi sistemin bir sonucu olduğundan bu politikaları incelerken iktisadi sistemin ana özellikleri de göz önünde bulundurulmalıdır. İktisat politikası kararları siyasal yapı içinde oluşturulduğundan siyasal hayatın özelliklerini de yansıtır. Siyasal yapının özellikleri, siyasal kültür, gelenekler, toplumsal yapı, etik, ideolojik ve pratik etmenler iktisat politikalarının niteliğini ve uygulanabilirliğini etkilemektedir¹¹⁵. DP dönemi iktisadi politikalarını anlayabilmek için 1945 sonrasında dünyada yaşanan ekonomik ve siyasal gelişmeler ile bunların Türkiye’ye etkilerine bakmak gerekir.

¹¹² Oya Köymen, Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları, **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, ed. Oya Baydar (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999): 13.

¹¹³ Nevin Coşar, "Türkiye’de İktisat Politikalarının Genel Nitelikleri", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, c. 20, (1996): 9-10.

¹¹⁴ Coşar, **1996**, 10.

¹¹⁵ **age**, 10.

3.2. Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Hayata Geçiş (1945-1950)

Türkiye, fiilen İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş olsa da savaş ekonomisinin olağanüstü koşullarını yaşadı. Bu sebeple savaş sonrası dönemde yeni ekonomi politikası arayışına girildi. Bu arayış döneminde iç etmenlerden ziyade dış etmenler etkili oldu¹¹⁶.

Savaş sonrası yıllarda Amerikan hegemonyası dünya ekonomisinin ve devletlerarası sistemin ulus devletlerden oluştuğunu tescil etti. Önceki dönemin liberalizm anlayışı değişti; kimsenin dünya ekonomisinin sınırsız ve müdahalesiz işlemesi gerektiğini savunmadığı, devletlerin kendi ekonomilerini kontrol etmelerini sorgulamadığı bir döneme girildi¹¹⁷.

II. Dünya Savaşı sonrasında yapılandırılacak yeni liberal düzenin mimarisi, ABD ve Batılı müttefikleri tarafından 1944 yılında Bretton Woods kasabasında inşa edildi. Bu konferansta, serbest ticareti özendiren, uluslararası sermaye hareketlerini doların merkezinde olduğu sabit bir kurla denetim altına alan bir düzen kurulması kabul edildi¹¹⁸. Savaş sonrası kurulacak yeni düzende, özellikle Batı ittifakına dâhil olan ülkelerin ekonomilerinin toparlanabilmesi için IMF ve Dünya Bankası'nın aktif bir işlevinin olması kararlaştırıldı. IMF, dünya ticaretinin aksamasını önleyici (geçici, konjonktürel dış ticaret tıkanmalarını geciktirici) önlemler getirerek ve üye sayısını çoğaltarak etkinliğini arttırdı. Bu gelişmelere bağlı olarak Türkiye'ye de destek sağlayan Marshall Planı hazırlandı¹¹⁹.

Türkiye, savaş sonrası kurulacak bu yeni düzende Batı ittifakına dâhil olabilmek için Mihver Devletlere 23 Şubat 1945 tarihinde savaş ilan etti. Bu sayede Batı Bloğunun yanında yer alarak Birleşmiş Milletlere üye olabilecekti. Bu teşkilatın oluşması için toplanan San Francisco Konferansı'na katılan Türkiye¹²⁰, 28 Şubat'ta Birleşmiş

¹¹⁶ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 21. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008),92; Cem Eroğul, **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, 4. bs. (Ankara, İmge Kitabevi, 2003), 107.

¹¹⁷ Keyder, **1993**, 12.

¹¹⁸ Keyder, **1993**, 15-16.

¹¹⁹ Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 5. bs. (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 224; Kazgan G., **1985**, 19-20.

¹²⁰ Türkiye, 25 Nisan 1945'te toplanan konferansa dış işleri bakanı Hasan Saka başkanlığında bir heyet ile katılmıştır. Birleşmiş Millet Konferansı'na Katılmak Üzere San Fransisco'ya Gidecek Olan Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın Yerine Nurullah Esat Sümer'in Vekalet Edeceği, 07.04.1945, BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30.1 0.0, Yer No: 13.76.16.

Milletler Beyannamesi'ni imzalayarak teşkilatın kurucuları arasında yer aldı¹²¹. Amaçlarının demokrasiyi dünyaya egemen kılmak olduğunun belirtilmesi, Batılı demokratik ülkelerin tek parti yönetimlerine bakış açısını ortaya koyuyordu¹²².

Bu doğrultuda dönemin Cumhurbaşkanı İnönü, San Francisco Konferansı'na Türkiye adına katılan Feridun Cemal Erkin'e: "Amerikalıların sorması halinde, en kısa zamanda demokrasiye geçileceğini söylemeleri talimatını" verdi¹²³. Savaşı demokrasi bloğunun kazanacağını anlaşılmıştıktan itibaren iktidar da basın da söylemlerinde sıklıkla demokrasiye övgüde bulunmaya başlamıştı. Türkiye'nin savaş sonrasında dış yardım arayan ülke konumuna gelmesi ekonomik nedenlerden ziyade dış politikayla ilgiliydi. Türkiye İkinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere ile yakınlaşmaya başlamıştı ancak savaş sonrası yıllarda İngiltere'nin yerini ABD aldı¹²⁴.

Savaş sonrasında hegemonyacı gücü olan Amerika, Amerikan yanlısı seçkinlerce yönetilecek, açık ekonomi ilkelerini ideolojik ve iktisadi olarak savunmaya hazır çevre ülkeleri tercih ediyordu¹²⁵. Avrupa Devletleri de savaştan oldukça yıpranmış olarak çıktı. Yayılmacı Sovyet tehlikesini önlemek ve uluslararası ticareti geliştirmek isteyen Amerika, 1945 Haziranı ile 1946 sonu arasında savaştan yorgun çıkan Batı Avrupa ve beraberindeki 16 ülkeye toplamda 15 milyar dolar ekonomik yardımda bulundu¹²⁶. Fakat bu yardımdan beklenen sonuç alınamadı. Bunun üzerine ABD Dış İşleri Bakanı George Marshall, "Marshall Planı"nı Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşmasında açıkladı. Avrupa ülkelerinin kendi aralarında bir ekonomik iş birliğine girişmesini ve birbirlerinin eksikliklerini kendilerinin tamamlamasını önererek ortak bir plan oluşturulursa Amerika'nın da yardım ve destekte bulunacağını ilan etti. ABD Dışişleri Bakanı George C. Marshall'ın daveti üzerine Temmuz 1947'de Paris'te Avrupalı bakanlar ABD'ye sunulacak "Avrupa

¹²¹ Mehmet Gönlübol, Haluk Ulman, A. Suat Bilge ve Duygu Sezer, "İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası", der. Mehmet Gönlübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası** (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996): 191.

¹²² Yaşar Özüçetin, "Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti'nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri", **Genel Türk Tarihi**, Cilt: 9, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 766.

¹²³ Şükrü Karatepe, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 202.

¹²⁴ Kepenek, Yentürk, **age**, 95; Eroğul, **age**, 91-92; Pamuk Ş., **2015**, 226.

¹²⁵ Çağlar Keyder, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, 6. bs. (İstanbul: Belge yayınları, 2013), 82.

¹²⁶ Uluslararası ticaret sisteminin gelişmesine aracılık görevi üstlenen Amerika, Asya ve Afrika'daki az gelişmiş ülkelere de önemli miktarda kamusal sermaye aktarmıştır. Sinan Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**, (Ankara: İmge Kitabevi, 1998), 119.

Telafi Programı” üzerinde anlaştı. "Marshall Planı" olarak adlandırılan Avrupa Telafi Programı ABD Kongresi tarafından 11 Eylül 1947’de onaylandı¹²⁷.

Batı Bloğunda bu gelişmeler yaşanırken, savaşta ekonomisi ağır hasar almış, ordusu büyük kayıplar vermiş olan Sovyet Rusya, atom bombasını elinde tutan Amerika karşısında kendini güvende hissetmiyordu. Amerika öncülüğündeki Batı’nın izlediği çevreleme politikası da tedirginliğini arttırdı. Marshall Planı’nın yapılmasına karşılık olarak Sovyetler de uyduları ile kendisi arasındaki ekonomik ilişkileri ve işbirliğini geliştirmek için “Molotov Planı” denilen ticaret sistemini kurdu¹²⁸.

Savaş sonrasında Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den de talepleri oldu. Asıl amacının Boğazlarda güvenliğin sağlanması olduğu iddiasıyla Türkiye’den Boğazlar üzerinde söz hakkı ve Kars ile Ardahan’ı talep etti. Bu talepler Türkiye’de büyük bir tepki doğurdu. Bu istekler hem iktidarı hem de muhalefeti ABD’ye yakınlaştırdı. Türkiye’nin ABD ile olan ekonomik ilişkisinde belirleyici olan taraf ise ABD oldu¹²⁹.

II. Dünya Savaşı sonrasında demokrasi söylemleri uluslararası platformda önem kazandı ve savaş yılları boyunca uygulanan politikalardan ve yaşananlardan yorgun düşen Türkiye’yi de kısa sürede sardı. Dış dünyanın demokrasi istekleri konusunda baskısını yadsımak mümkün olmasa da bu etki tek başına Türkiye’de çok partili hayata geçişi açıklamaya yeterli değildir. Ülke içerisinde de tek parti rejimine karşı eleştiriler gittikçe yükseldi

1945 yılında dünyada esen demokrasi rüzgârının etkisiyle CHP içerisinde ortaya çıkan muhalefet, bütçe görüşmeleri sırasında daha da şiddetlendi. 21 Mayıs 1945’te yapılan bütçe görüşmelerinde muhaliflerin eleştirileri “hayat pahalılığı, dar ve sabit gelirlilerin sıkıntıları, ölçsüz emisyon, vergi sistemindeki adaletsizlik, bütçe açığı nedeniyle artan devlet borçları” gibi başlıklardan oluşmaktaydı.

CHP içerisindeki muhalefet *Çiftçiye Topraklandırma Kanunu* tasarısının mecliste görüşülmesi sırasında daha da belirginleşti. Bu kanuna karşı çıkan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, *Dörtlü Takrir*’i imzalayarak Meclis grubuna sundu¹³⁰.

¹²⁷ Gönlübol vd. **age**, 219-222; Hüner Tuncer, **Menderes’in Dış politikası**, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013), 47; Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, 2. c. 25. bs. (Ankara: İmge Kitabevi, 2016), 182-184.

¹²⁸ Sander, **age**, 184.

¹²⁹ Baskın Oran ed. **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1, 1919-1980, 19. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 499-502.

¹³⁰ Eroğul, **age**, 25-29.

Söz konusu önergede yasalarda ve parti tüzüğündeki antidemokratik hükümlerin ayıklanması, birden fazla partinin kurulmasına izin verilmesi ve CHP program ve tüzüğünde düzenlemeye gidilmesi gibi bir anlamda parti içi demokrasi talepleri de yer almaktaydı¹³¹. Menderes, 1946'da Aydın'da verdiği nutkunda bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Anayasa hükümlerinin tatbikini istemekten başka bir şey olmayan bu teşebbüsümüzü Halk Partisi şiddetle karşıladı. Vatandaş hak ve hürriyetleri aleyhine saatlerce ağır hücumlar yapıldı”¹³². Takrir meclis grubunda ağır tartışmalara neden oldu.

İmzaladıkları önerge reddedilen ve basında CHP'nin uygulamalarını eleştiren Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan partiden ihraç edildi. Milletvekilliğinden istifa etmiş olan Celal Bayar da partiden ihraç edilince bu dört isim 7 Ocak 1946'da DP'yi kurdu. DP 1946 yılında CHP'nin antidemokratik uygulamalarına karşı çıkan parti olarak kendini konumlandırdı.

İktidarda olan CHP, toplumsal gruplar arasındaki hoşnutsuzlukların farkındaydı. 1945'te, önceki dönemde yapıldığı gibi, çeşitli devlet yatırımlarıyla ilgili hazırlanmış olan projeleri, Sümerbank tarafından uygulanacak imalat sanayii ve Etibank tarafından uygulanacak madencilik ve enerji projelerini kapsayan geniş çaplı bir “Savaş Sonrası Planı” taslağı hazırlandı. Bu taslak ekonomi bakanlığı tarafından diğer bakanlıklara dağıtıldı. Türkiye'ye ithal edilen her şeyi yurt içerisinde üretmek hedefine sahip planda yer alan projeler için çok büyük fonlar gerekiyordu ve sonuçta uygulamaya konulamadı¹³³.

Dünya konjonktürünün etkisiyle serbestleşmeye başlayan Türkiye ekonomisinde Haziran 1945'te 11704 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'yla, ithalat rejiminde önemli değişiklikler yapıldı. Beş, altı kalem mal dışında dış ticarete serbestliğe gidildi¹³⁴. Endüstrisini geliştirerek yeni çalışma alanları açmak isteyen Türkiye, 1945 yılında ABD'den ekonomik yardım talep etti. Savaş sırasında yükselen ihraç malları fiyatlarının normal seviyesine inmesi ekonomik zorluğu daha da arttırıyordu¹³⁵.

¹³¹ Ahmet Cemil Ertunç, **Cumhuriyetin Tarihi**, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2004), 362.

¹³² “Celal Bayar ve Adnan Menderes'in Aydın'da Dükkü Nutukları”, **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1946, 3.

¹³³ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi** (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1982, 269-270.

¹³⁴ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1998), 79; Eroğul, **age**, 102.

¹³⁵ Gönlübol vd., **age**, 219.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra zorlaşan ihracat koşulları ve dünya ekonomisinin değişen koşulları karşısında CHP tarafından daha liberal politikalar güdüldü. CHP içerisinde daha ılımlı olan grupların yönetime gelmesi sağlandı. Ağustos 1946'da Saraçoğlu'nun yerine Recep Peker hükümeti kurmakla görevlendirildi ve eski kadrodan hiçbir ismi içermeyen yeni bir bakanlar kurulu oluşturuldu. Bu yeni hükümet özel sektöre öncelik veren yeni bir ekonomik anlayışın da göstergesiydi¹³⁶. Peker hükümeti dünyada meydana gelen gelişmeleri göz önünde bulundurarak yeni düzenlemelere girişti. Dış ekonomik ilişkileri düzenleme yolunda adımlar atılırken 7 Eylül 1946'da Türk Lirası devalüe edildi.

Bu yıllarda muhalefetin başını çeken DP'nin eleştirdiği olaylardan biri 1946 yılında Peker hükümetinin aldığı 7 Eylül kararları oldu. Savaş içerisinde dört kat artan toptan eşya fiyatlarıyla birlikte Türk Lirası dört kat değer kaybetti. Bu yüzden devalüasyon kararı aslında ihracata köstek olan bu değer kaybının resmi kura yansıtılmış haliydi¹³⁷. Hükümet, Bretton Woods antlaşmasına katılarak çok taraflı serbest döviz rejimini kabul etmek istedi. Bu yüzden de gerçeklere daha yakın bir dolar kuru kabul etmesi gerekti¹³⁸. Bir ABD doları 1,30 TL'den 2,80 TL'ye çıkarıldı. Amaçlanan; üzerindeki fiyat ve miktar sınırlamalarını kaldırarak ithalatı sınırlandırmak ve dışarıya satılacak ürünlerin de dolar cinsinden değerini düşürerek ihracatı arttırmaktı¹³⁹.

DP bu devalüasyon kararını eleştirerek dünya piyasalarında ülkenin ihraç mallarına olan talebin arttığını, bu sebeple de paranın değerini düşürmenin zararlı olacağını ve alınacak bu kararların fiyatların yükselmesine yol açacağını ifade etti. Zaten fiyatları yüksek olan ithal malların gelişi zorlaşacağından bu fiyatlarını daha da yükseltecekti. Dolayısıyla sanayi için gerekli üretim araçlarının da dışarıdan getirilmesinin zorlaşması, sınai kalkınmayı da zorlaştıracaktı¹⁴⁰.

¹³⁶ Boratav, **age**, 75.

¹³⁷ “7 Eylül 1946 tarihinden evvel yabancı paraların bir resmi fiatı vardı. Bir de bu resmi fiatın yanıbaşında ithalatçılardan alınan ve ihracatçılara verilen yekdiğerinden miktar itibarile farklı iki çeşit prim mevcuttu. Bir doların fiatı 129 kuruştı. Bununla beraber ihracatçılar harice sattıkları mallar mukabilinde elde ettikleri dolarları sattıkları zaman bu 129 kuruştan başka bir de %40 nispetinde prim alırlardı ki ellerine geçen her doları bu surette 180,60 kuruşa satmış olurlardı. İthalatçılar da hariçten getirdikleri malların bedelini öderken 129 kuruşa ilaveten %48 nispetinde bir prim verirlerdi ki bu yüzden ithalatçılar için bir doların fiatı 190,92 kuruşa yükselirdi.”. Türkiye'de Devlet İktisadının Arzettiği Teşebbüs Şekilleri, Cumhuriyet Devrinde Ekonomi, Bayındırlık, Tarım, Sanayi İle 7 Eylül Kararları Adlı Kitaplar, 1947, BCA, Siyasi Partiler, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1456.40.6, 22-23.

¹³⁸ Eroğul, **age**, 41.

¹³⁹ Kepenek, Yentürk, **age**, 121.

¹⁴⁰ Eroğul, **age**, 41.

1946 yılı, 1930'dan bu yana izlenen kapalı, korumacı ve dış dengeye dayalı iktisat politikalarının yavaş yavaş gevşetildiği; ithalatın serbestleştirilerek arttırıldığı; dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta kalabilen dış açıkların kronikleşmeye başlayacağı bir dönemin de başlangıç noktası oldu. Dış ticaretin serbestleşmesine yönelik çalışmaların yanında; tarım, madencilik, alt yapı yatırımları ve inşaat sektörlerine öncelik veren bir kalkınma modeli benimsendi¹⁴¹.

1946 devalüasyonu ile birlikte dış ticarete ithalat hızlı bir artış gösterirken, ihracatta istenilen oran yakalanamadı. 1947'de de bir önceki yıla göre ithalatta %100'ün üzerinde bir artış gerçekleşirken, ihracatta önemli bir değişme yaşanmadı¹⁴². Peker Hükümeti devalüasyon kararına ve büyük sermayeye verilen tavizlere karşın, kamuoyunda aradığı desteği bulamadı, dış ticaret açık vermeye devam etti.

Ekonomide yaşanan bu gelişmeler 1946 seçimlerinden sonra artan iktidar - DP muhalefeti gerginliğini 1947'de daha da arttırdı. Marshall Planı ile Türkiye'ye artan Amerikan ilgisinin siyasi gerilime odaklanmaması ve rahatsızlık duymaması için İnönü siyasi istikrarı koruma çabasına girdi. İki tarafın arasını yumuşatmak isteyen İnönü, Peker ve Bayar'la görüşmeler yaptı. Bayar ve Peker ile defalarca görüşen İnönü, görüşmelere dair kanaatini 12 Temmuz 1947 tarihli Beyannamesi ile kamuoyuna duyurdu. Beyannamede özetle iktidar ve muhalefetin karşılıklı olarak birbirine saygı duyacağını teminatı yer almaktaydı. Cumhurbaşkanı İnönü her iki partiye de eşit mesafede duracağını bildiriyordu. 12 Temmuz beyannamesine her iki parti içerisindeki aşırıcular (sertlik yanlıları olarak da ifade edilmektedir) tepki gösterdiler ve memnun kalmadılar¹⁴³.

CHP içerisinde ılımlılar ve aşırıcular arasındaki gerginlik ve piyasalarda yaşanan sıkıntılar sonucu Peker hükümeti istifa etti. Eylül 1947'de yeni hükümeti Hasan Saka kurdu. Fakat ülkede siyasal ve ekonomik istikrarsızlık önlenemiyordu¹⁴⁴.

1945-1950 döneminde ekonomideki temel yön değişikliği CHP iktidarının 1947 yılında Üçüncü Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlıklarından vazgeçerek, tarıma ve özel

¹⁴¹ Boratav, **age**, 74.

¹⁴² Lerzan Özkale ve M. Özgür Kayalica, "Dış Ticaretin Yapısal Gelişimi", ed. Gülten Elmas Arslan, **Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi** (Ankara: Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2008): 359.

¹⁴³ Sabit Dokuyan, **1945-1950 Yılları Arasında Türkiye**, Cilt:1 (Dış Politika-İç Politika), İstanbul: IQ Kültür Sanat yayıncılık, 2013, 277-282.

¹⁴⁴ Osman Cenk Kanca, 1950-1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, c. 9, s. 19, (2012): 49.

sektöre ağırlık vermesiyle başladı. Bu dönemde CHP, devletçiliğin tanımını, altyapı yatırımları, madencilik, ağır sanayi ve enerji dışında kalan alanların özel sektöre devredilmesini içerecek şekilde yeniden biçimlendirdi¹⁴⁵.

1947 yılında Türkiye, İMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'na üye oldu¹⁴⁶. Türkiye, Batılı –özellikle Amerikalı- uzman ve danışmanların uğrak yeri haline geldi. Amerika'nın 1947 ve sonrasında gönderdiği uzmanların raporlarında, Türkiye'nin ekonomisi sağlıklı bulunmakla birlikte izlenen ekonomi politikalarının acilen değiştirilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı. Bu raporlara göre, ekonomide kamu girişimciliği daraltılırken, özel girişime gelişme imkânı sağlanmalı; ayrıca ağır sanayi kurmak yerine tarım ürünlerinin işlenmesine, hafif metal, inşaat malzemesi, deri, seramik, el sanatları, orman ürünlerine dayalı bir sanayileşmeye ağırlık verilmeliydi¹⁴⁷.

Türkiye uygulamaya başladığı yeni ekonomi programıyla, Nisan 1948'de Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı Anlaşması'na katıldı. Truman Doktrini¹⁴⁸ doğrultusunda Türkiye ve Yunanistan'a yardım kararı alan Amerika ile Ağustos 1948'de yeni bir anlaşma imzalayarak Marshall Planı uyarınca borç ve yardım alma hakkını elde etti¹⁴⁹. Marshall Planı kapsamında yapılan yardımlardan 184,5 milyon dolarlık pay alan Türkiye, toplam yardımın % 1.4'lük bir kısmından¹⁵⁰ faydalanmış oluyordu.

¹⁴⁵ Pamuk Ş., 2015, 226.

¹⁴⁶ Bu dönemin ekonomi politikalarının belirlenmesinde ABD'nin yanında Dünya Bankası, İMF Marshal Planı'nın yürütülmesinden sorumlu olan OEEC (1961 den sonra adı OECD olacaktır.) gibi uluslararası kuruluşlar da etkilidir. Örneğin Dünya Bankası'nın özel girişimcileri, sermayelerini bir kamu hizmeti girişimine yatırmalarını teşvik etmesinin bir sonucu olarak Çukurova Elektrik Ortaklığı kuruldu. Kepenek, Yentürk, **age**, 96 ; Boratav, **age**, 79.

¹⁴⁷ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, 2. bs. (İstanbul: Hil Yayınları, 1996), 127.

¹⁴⁸ Truman Doktrini; 22 Mayıs 1947'de ABD başkanı Harry S. Truman'ın onayıyla yürürlüğe giren ve Yunanistan'a 300 milyon ve Türkiye'ye 100 milyon dolarlık askeri yardımı öngören yardım paketidir. Truman Doktrini ile Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni uluslararası politikasının temel esasının komünizm karşıtlığı temelinde olduğu ilan edilmiş oldu. Postdam Konferansı'nda Sovyetlerin Türkiye ve Boğazlar üzerindeki talepleri üzerine Amerika Türkiye ile yakından ilgilenmeye başlamıştı. Sovyetler'in Türkiye'yi ve Yunanistan'ı işgal ederek yayılmasından çekiniyorlardı. İkinci Dünya Savaşı içinde Yunanistan'ı kendi nüfus bölgesine alan ve savaş sonrasında ekonomik buhran yaşayan İngiltere, Yunanistan'daki komünist grupların yönetimi ele geçirmesinden korktuğu için Amerika'dan yardım istedi. İran olaylarında da Sovyetlerin uzlaşmacı olmayan tavrı Amerika'nın Sovyetler konusundaki tedirginliğini arttırdı. Bu doktrin ile Amerika Birleşik Devletleri Sovyetler Birliği konusundaki tavrını ortaya koydu. "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma" da yardımın ekonomik istikrarı sağlamak ve Türk güvenlik güçlerini kuvvetlendirmek için yapıldığı belirtilmiştir. Gönlübol vd, **age**, 201-204, 212; Tuncer H., 2013, 47.

¹⁴⁹ Tezel, **age**, 281.

¹⁵⁰ Cemal R. Eyüboğlu, "Marshall Planı ve Türkiye II", **Siyasi İlimler Mecmuası**, Sayı: 207, C. XVIII, Haziran 1948, 136.

Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımların temel amacı Türk ekonomisinin güçlendirilmesinden ziyade Sovyet tehdidi karşısında Türk savunmasının güçlendirilmesi esasına dayanıyordu¹⁵¹. Savaş sırasında, savaşa fiilen katılmamış ve önemli bir yıkım yaşamamış olan Türkiye'nin Marshall Planı'na dâhil edilmesinin en temel sebebi, dış yatırım çevrelerinde, ülkenin Avrupa'nın yeniden inşası sürecinde tarım ürünleri ve madencilik kapsamında faydasının olabileceğine dair inançtı. Bu sebeple Türkiye'nin tarımsal üretiminin artırılması ve tarımsal pazara açılması gerekiyordu. Bunun sonucu olarak tarımda makineleşmeye gidildi ve karayolu yapımında büyük artış gözlemlendi¹⁵².

Türkiye Marshall Planı'na kabul edilmek için bir takım taahhütleri vermeyi de kabul etmişti. Örneğin katılımının kabulüne karşılık olarak tüm Amerikan vatandaşlarının Türkiye'ye seyahatlerini kolaylaştırmayı ve yardımın amacı, mahiyeti, genişliği, miktarı ve ilerleyişi hakkında tam ve devamlı yayın yapmayı taahhüt ediyordu. Bu taahhütler, basında Amerika ile ilgili yapılan ve zaman zaman propaganda maiyetine varan haberlerin temelindeki nedenlerden biri oldu¹⁵³.

Marshall Yardımı Türkiye İcra Komitesi Başkanı Russel Dorr'un beyanatı hem yapılan yardımların içeriğini hem de basının bu konuya yaklaşımını ortaya koymaktadır. Dorr, Türk Basınının tutumuyla ilgili olarak¹⁵⁴:

“Buğday, pamuk, demir, kömür, krom, çelik, çimento istihsalatını arttırmak hususunda sarf ettiğimiz gayretleri ve aynı zamanda da yolların inşası, gemilerin satın alınması demiryollarının tasfiyesi ve yeni fabrikaların kurulması hususunda sarf edilen mesaiyi Türk halkına anlatmak için Türk Basını çok büyük bir alicenaplık göstermiştir.”

1945- 1950 dönemi hükümet politikalarında meydana gelen değişimlerin en önemlilerinden biri de Dünya Bankası yöneticilerinin 1949'daki önerisiyle, sanayideki özel birikimin özel kredilerle desteklenmesi için yeni bir bankanın kurulmasıdır. 1950 seçimlerinin hemen öncesinde çıkarılan bir kanunla “Türkiye Sınai Kalkınma Bankası” kuruldu¹⁵⁵. Yönetimi hükümetten bağımsız olan Banka, “Marshall Planı Özel Girişim Fonu” ile Amerikan Hükümeti ve Dünya Bankası'ndan sağlanan kredilerin, özel sanayi işletmelerine dağıtılması görevini de yerine getirecekti¹⁵⁶.

¹⁵¹ Tuncer H., 2013, 48.

¹⁵² Kepenek, Yentürk, age, 95.

¹⁵³ Altan Öymen, **Değişim Yılları**, (İstanbul, Doğan Kitap, 2004), 181-183.

¹⁵⁴ Atlantik Paktı Ve Marshall Yardımı İle İlgili Gazete Kupürleri, 07.01.1951. BCA, Siyasi Partiler, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 204.811. 3.

¹⁵⁵ Tezel, age, 284; Eroğul, age, 103.

¹⁵⁶ Tezel, age, 285.

Bu arada ülke içinde muhalefet de güçlenerek baskını arttırıyordu. Muhalefetin ve İstanbul basınının baskı ve karşı çıkmalarına dayanamayan Saka hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Ocak 1949'da bu kez hükümeti Şemsettin Günaltay kurdu¹⁵⁷. Biçimsel olarak Türkiye'de tek parti rejimi 1946 yılıyla birlikte kalksa da gerçekte tek parti yönetiminin 1950 yılına kadar etkisini devam ettirdiği görüldü¹⁵⁸.

Savaş yılları ve sonrasında değişen sadece siyasi ve iktisadi politikalar ve politika aktörleri değildi. Türkiye'de dışarıdan ithal edilen bu iktisat politikasının sonuçları bütünüyle "yaşam biçimi"ni değişikliğe uğrattı¹⁵⁹. Savaş sonrası yıllarda ülkede yaşanan döviz bolluğu sayesinde ithalat kolaylaştı, bu sayede dışarıdan gelen dayanıklı tüketim malları arttı, bu da tüketim kalıplarında önemli dönüşümlere sebep oldu. Bu yeni tüketim kalıpları ve bu kalıpların yarattığı talepler ile hızlı kentleşme, para, kredi ve kamu maliyesinde izlenen geliştirmeci politikalar dönüşümü ivmelendirdi¹⁶⁰.

Savaş sonrasında Türkiye'de toplumsal tabakalar arasında da önemli değişiklikler yaşandı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri çok güçlendi. Savaş yıllarında vurgunculuk ve karaborsa arttı, bunun sonucu olarak belli kesimler çok zenginleşirken diğerleri fakirleşti. CHP, savaş yıllarının zenginleşen İstanbullu ve gayrimüslim kanadını Varlık Vergisi; büyük çiftçi kanadını ise Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile sarstı. Bu gruplar esas olarak DP hareketini örgütlemeye ve desteklemeye başladı. Yüksek bürokrasi ve siyasi kadrolarla yakınlığı olanlar, Anadolu kökenli ticaret burjuvazisi ve çıkar grupları savaş yılları uygulamalarından zarar görmedikleri gibi memnun da kaldı. Ancak zarar gören kesimler gibi onlar da CHP iktidarını eleştiriyor ve sadece reformcu kanadının etkisiz hale getirilmesi şartıyla destekleyeceklerini ifade ediyorlardı¹⁶¹.

Tartışmaların merkezinde yer alan Devletçilik ilkesi, savaş sonrası yıllarda hem içeride hem de dışarıda eleştirilere hedef oldu. İçeride çok partili siyasal hayata geçilmesi, dışarıda ise Sovyet Rusya tehdidine karşı Amerika'yla yakınlaşma çabaları, devletçiliğe tepkinin en önemli sebebiydi. Ekonomi konusundaki tartışmaların bel

¹⁵⁷ Kanca, **age**, 49.

¹⁵⁸ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, c.2 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 581.

¹⁵⁹ Abdullah Takım, **Demokrat Parti Ekonomisi Ekonomik Kalkınma ve Dış Finansman** (Ankara: Detay Yayıncılık, 2011), 28.

¹⁶⁰ Kepenek, Yentürk, **age**, 96.

¹⁶¹ Boratav, **age**, 75.

kemiğini devletçilik üzerine yapılan tartışmalar oluşturdu. Ekonomi alanında yapılan bu tartışmalar siyasal gerilimin de merkezinde yer aldı¹⁶².

Türkiye’deki devletçilik uygulamasına karşı Amerika’dan da eleştiriler yükseldi. Bu dönemde devlet işletmelerinde yetiştirilen uzmanlar ve mühendisler, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllarda devletçiliğe karşı oluşan muhalefetin temelinde yer aldı¹⁶³. Amerikalı gözlemcilerin “Beyaz Fil” adını verdikleri devletçiliğin aksayan boyutları hakkındaki eleştirileri devletçiliğin aleyhindeki temel deliller oldu¹⁶⁴.

Türkiye’de çok partili hayata geçişle birlikte vatandaşlar siyasi bir özne haline gelerek popülist siyasetin merkezine oturdu. Siyasal iktidarlar, en azından seçimden seçime, halk kesimlerinin ekonomik ve sosyal isteklerine cevap vermek zorunda kaldılar. Bu zorunluluğun bir sonucu olarak da iktisat politikalarında ve bölüşüm ilişkilerinde, popülist bir politikaya gidildi. Popülist politikalarla varlıklı sınıfların kısa dönemli çıkarları zedelenebilirken, ortamın, egemen sınıfların denetiminden çıkmamasının ve uzun dönemli çıkarlarının bozulmamasının önkoşulu, iktidar alternatifi olarak gelişebilecek bir sol siyasi muhalefetin gelişmesine engel olmaktı. Bu sebeple, Peker hükümeti, Türkiye Sosyalist Partisi ve Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile bunları destekleyen yayın organlarını kapattı¹⁶⁵.

1950 genel seçimlerine doğru gidilirken DP’nin seçim platformu, iki temel yakınma üzerinde odaklaşıyordu. Bunlardan kasabalar ve kırsal alanlardan kaynaklanan birincisi dini baskıya; kentlerden kaynaklanan ikincisi ise ekonomi üstündeki ezici devlet denetimine ilişkindi¹⁶⁶. İsmail Cem’e göre DP, halkın savaş yıllarından bunaldığı, “hükümet zulmünün” son kerteye vardığı, ekonomik darlıkla sosyal ve siyasal baskının kol gezdiği bir dönemde doğdu¹⁶⁷.

DP’nin, muhalefette bulunduğu yıllar boyunca CHP’yi eleştirdiği noktalar; tarım kesimini ihmal etmek, özel teşebbüsün gelişmesini engellemek, tutucu mali ve parasal politikalar izlemek, yüksek fiyatlar ve vergilerle tüketimi azaltarak halkın refah düzeyini düşürmektir. 1950’de iktidara gelmelerinden itibaren DP hükümetleri yaygınlaşan destekleme alımları ve çeşitli kredilerle tarımsal kesime gelir ve kaynak

¹⁶² R. W. Kerwin, “Türkiye’de Devletçilik 1933-1950”, Der. Nevin Coşar, **Türkiye’de Devletçilik**, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995): 107.

¹⁶³ Kerwin, **age**, 108.

¹⁶⁴ Berkes, **age**, 100.

¹⁶⁵ Eroğul, **age**, 41; Boratav, **age**, 73-74.

¹⁶⁶ Keyder, **2013**, 85.

¹⁶⁷ Cem, **age**, 389.

aktarımı sağladılar. Denk bütçe yaklaşımını terk ettiler, kredi faizlerini düşürdüler ve kredi hacmini arttırdılar. İstenmeyen birçok vergi kaldırılarak bazı temel tüketici mallarının fiyatlarında indirimler yapıldı ve özel teşebbüs özendirilerek, onunla rekabetten kaçınıldı. DP'nin temel hedefi, demokratik ve süratli bir kalkınmaydı. Demokrasi vurgusunun temelinde yatan, halkın kalkınmaya ilişkin beklentilerini siyasete yansıtarak, geniş tabanlı bir büyüme yaratmak ve daha liberal bir iktisadi iklim tesis etmektir. Ancak kalkınmayı toplumun geniş kesimlerinden fedakârlık istemeden gerçekleştirmek istiyorlardı¹⁶⁸.

DP programı aslında CHP'ninkiyle çok benzer nitelikler taşımaktaydı. Çünkü CHP'nin birçok temel ilkesi anayasada yer almaktaydı, bunlara uymamak demek ise anayasaya uymamak demektir ve yeni kurulan partinin kapanması için sebep teşkil edebilirdi. Özellikle altı temel ilke dışında, DP'liler kendilerini partinin demokrasiyi geliştirme misyonuna adanmışlardı¹⁶⁹. Bayar'ın ifade ettiği gibi Menderes'e göre memlekette demokrasinin kurulması, DP'nin iktidara gelmesiyle mümkündü.¹⁷⁰

Savaş sonrası yıllarda çok partili hayata geçişle birlikte oy veren seçmenlerin fikirleri ve seçimleri önem kazandığından siyasi partiler daha kısa vadeli sonuçları olan ve seçmenlerin gönlünü hoş eden uygulamaları tercih etti. Politikacılar, tek partili dönemin uzun vadeli, planlı ve denklik esasına dayalı iktisat politikalarını terk ederek popülist politikalara yöneldiler. DP döneminde yaşanan iç ve dış politik gelişmelerin zaten belli bir programa bağlı olmayan iktisat politikaları üzerinde etkisi büyük oldu.

Sadece işadamlarının, zenginlerin ve seçkinlerin partisi değil, tek parti sistemine son vermek isteyen herkesin temsilcisi olduğunu ısrarla vurgulayan DP, 1950 seçimlerinde "Yeter Söz Milletindir!" sloganıyla iktidara geldi¹⁷¹.

3.3. 1950-1960 Dönemi Siyasal Gelişmeler

29 Mayıs 1950 tarihinde TBMM'de okunan hükümet programında Menderes seçim sonuçlarını şöyle değerlendiriyordu:

¹⁶⁸ F. Cemil Özcan, "Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi", **Türkiye'nin 50'li Yılları**, haz. Mete Kaan Kaynar, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015): 40.

¹⁶⁹ H. Bayram Kaçmazoğlu, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları** (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2012), 128.

¹⁷⁰ Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, haz. İsmet Bozdağ, (İstanbul: Truva Yayınları, 2010), 196.

¹⁷¹ Ahmad, 1996, 30.

“DPnin gayritabii siyasi şartlar içinde devam eden beş yıllık çetin mücadeleleri on dört Mayıs seçimleriyle en muvaffakiyetli surette sona ermiş ve artık memleketimizde normal siyasi hayat başlamıştır. Şüphe yok ki; On dört Mayıs, bir devre son veren ve yeni bir devir açan müstesna ehemmiyette tarihi bir gün olarak daima anılacaktır. Bu tarihi günün hatırasını yalnız partimizin değil, Türk Demokrasisinin bir zafer günü olarak yâd ediyoruz.”¹⁷²

Seçimlerle tek parti iktidarının başka bir partiye devredildiği bu olay Türk siyasi tarihinde “Beyaz Devrim” olarak adlandırıldı. 1950 seçimlerinde toplam oyların %39,6’ünü CHP, %55,2’sini DP, %4,6’ini MP, %0,6’ini de bağımsızlar aldı. Bu oy oranları ile CHP 69, DP 416, MP 1, Bağımsızlar 1 milletvekili ile temsil edildi¹⁷³. 1950’de Türkiye’de gerçek anlamda yapılabilmiş ilk genel seçimlerde, en uzak seçim bölgelerinde bile %90’lık bir katılım gerçekleşti. Bu, muhalefetin umutlarını doğrulayarak köylülerin siyasallaştırılmasının başarılı olduğunun bir göstergesiydi¹⁷⁴.

DP’ye olan halk desteğinin ardındaki en temel motivasyon geçmişte yaşananlara tepkidir. Halkın; ekonomik sıkıntıların, elitist bürokrasinin ve Batılılaştırmanın hıncını CHP’ye oy vermeyerek aldığı söylenebilir. IX. dönem TBMM’nin¹⁷⁵ yapısına bakıldığında kendinden önceki dönemlerle en büyük farklılığı; seçilen milletvekillerinin daha genç, seçim bölgeleriyle köklü bağları olan, askeri ya da bürokratik kökenden olmayan daha çok ticaret ve hukuk formasyonuna sahip kişilerden oluşmasıdır¹⁷⁶.

Ana hedefi hürriyet ve ekonomik kalkınma olan DP, ülkede bütün ileri fikirlerin yaşayabilmesi için hürriyetlerin arttırılması ve ekonomik gelişmenin sağlanması gerektiğine inanıyordu¹⁷⁷.

DP, iktidarının ilk yıllarında muhalefetteyken verdiği sözlerin bir kısmını yerine getirdi. Basın Kanunu değiştirilerek¹⁷⁸. Cumhuriyet tarihinin en özgürlükçü basın kanunlarından biri kabul edildi. Yine muhalefetteyken özellikle liberal ve entelektüel kanada verilmiş sözlerden biri olan ve Nazım Hikmet’in de hapisten çıkmasını

¹⁷² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem IX, Toplantı 3, c.1 (29.5.1950), 24-25.

¹⁷³ Erol Tuncer, **1950 Seçimleri**, (Ankara: Tesav Yayınları, 2010), 85.

¹⁷⁴ Keyder, **2013**, 85.

¹⁷⁵ IX. Dönem TBMM: 22/05/1950- 12/03/1954.

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.yasama_yillari?v_mecelis=1&v_donem=9 [28.01.2017].

¹⁷⁶ Frederick F. Frey, **The Turkish Political Elites** (Cambridge: The M. I. T. Press, 1965), 356-360.

¹⁷⁷ Samet Ağaoğlu, **Demokrat Parti’nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru** (İstanbul: Baha Matbaası, 1972), 57.

¹⁷⁸ 5680 Sayılı Basın Kanunu. Yasa 15 Temmuz 1950’de TBMM’de kabul edilerek 21 Temmuz 1950’de yürürlüğe girer. Nuran Yıldız, “Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, c. 51, (1997): 487.

sağlayan Af Kanunu¹⁷⁹ kabul edildi¹⁸⁰. Çıkarılan genel af yasası ile CHP iktidarı döneminde işlenmiş bütün suçlar affedilirken pek çok tarikat lideri ve mensubu da dışarı çıktı. Basın kanunu ve Af kanunun çıkması basında ve kamuoyunda büyük bir coşkuyla karşılandı. Antidemokratik uygulamalara dair şikâyetlerin en çok yükseldiği konu olan Basın özgürlüğü noktasında böyle bir adımın atılmış olması iktidarın demokrasi vaatlerini yerine getirmede istekli olduğu inancını uyandırdı.

Modernleşme yönündeki tüm liberal atılımların yanında seçmenlerini memnun etmek amacıyla Arapça ezan yasağı kaldırılması, Türkçeleştirilmiş anayasa metninin tekrar eski şekline çevrilmesi¹⁸¹, radyoda dini program yasağının kaldırılması gibi gelenekçi adımlar da atıldı. 4 Kasım 1950’de imzalanan İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Avrupa Sözleşmesi gereği din dersleri ilkokul programına dâhil edildi. Tüm bunlara tezat bir biçimde dini siyasi amaçları için istismar etmekle suçladıkları Büyük Doğu, Sebilurreşad ve İslâmiyet gibi yayın organlarına da soruşturmalar açıldı¹⁸².

DP, 1950-1953 dönemindeki faaliyetlerini ortaya koymak amacıyla “Yeni İktidarın Çalışmaları” adıyla bir eser hazırladı. Burada DP’nin “...serbest ve dürüst seçimlere dayanan milli irade rejimini Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun bütün samimi icaplarıyla vatandaşlara haysiyet ve hürriyet içinde eşit muamele tanıyan adil ve demokratik bir nizam halinde tahakkuk ettirmek” davasıyla doğduğu ve bu dava uğruna çalışıp çarpıştığı ifade edildi¹⁸³. 1953’te yayınlanan bu eserde, temel davaları olarak vurguladıkları “demokratik uygulamaların ülkede hâkim olması esası” on yıllık iktidarlara boyunca en çok eleştirildikleri noktalarından biri oldu.

Ancak kısa bir süre sonra bu ılımlı hareketler yerini muhalefete karşı daha sert davranışlara bıraktı¹⁸⁴. 1951’de kapsamlı bir komünist tutuklaması yapıldı, 1954’te

¹⁷⁹ 14 Temmuz 1950’de bayram öncesi kabul edilen ve birçok mahkûmu etkileyen Af kanunu sonrasında hapishane önlerinde yaşanan mutluluk basında da yer bulur. **Zafer**, 17 Temmuz 1950.

¹⁸⁰ Tanel Demirel, **Türkiye’nin Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), 137.

¹⁸¹ 1953 yılında anayasa dili yeniden değiştirilerek eski diline geri dönüldü. 1945 yılında Osmanlıca kelimelerin birçoğu ayıklanarak sadeleştirilen ve “Teşkilat-ı Esasiye’den Anayasa’ya çevrilen metin 1952 sonlarında “yaşayan dile dönüş” gerekçesiyle yeniden görüşülmeye başladı. ve 1953 yılında büyük oranda 1945’teki haline çevrildi. Öymen, **2009**, 400-402.

¹⁸² Ahmad, **1996**, 64.

¹⁸³ Yeni İktidarın Çalışmaları 22.5.1950-22.5.1953, BCA, Fon Kodu: 030 10 0 0, Yer No: 14 81 11, 3.

¹⁸⁴ DP iktidarının daha ilk yıllarında İzmir Belediye Başkanı, DP’li Rauf Onursal, İsmet İnönü’nün sınır dışı edilmesini ve Türk Ceza Kanunu’nun 133. Maddesi uyarınca yargılanmasını teklif etmiştir. CHP Cizre İlçe İdare Kurulu Başkanlığı bu durumu protesto eden bir telgraf göndermiştir. CHP Genel Sekreterliği Makamına, BCA, 4.4.1951, Siyasi Partiler, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 165 657 3.

Millet Partisi¹⁸⁵ Atatürk devrimlerine karşı gelmek suçlamasıyla kapatıldı¹⁸⁶. CHP'nin mal varlığına haksız iktisap gerekçesiyle el konulması, Halkevleri ve Halk Odaları'nın 1951'de kapatılarak mal varlığına el konulması, Basın Kanunu'nda yapılan değişiklikle resmi ilanları dağıtma yetkisinin hükümete verilmesi yoluyla basın baskı altına alınması bu doğrultudaki hareketlerdendir.

Seçimlerin hemen ardından, DP'ye karşı bir ihtilal hazırlığı içerisinde olduğunu düşündükleri orduda büyük bir tasfiye süreci başlatıldı. Yüksek komuta kademesinde olmak üzere üst düzeyde büyük değişikliklere gidilerek Genelkurmay Başkanı, tüm Ordu Komutanları ile Kuvvet Komutanları değiştirildi. Valiler arasında da geniş çaplı bir rotasyon gerçekleştirildi. Bu rotasyonun hemen ardından ülkedeki kaymakamların tamamının yerleri değiştirildi¹⁸⁷.

DP, irtica yanlısı bir parti olmadığını ve Atatürkçü çizgiden uzaklaşmadıklarını göstermek için, Atatürk heykellerine yönelik olarak Tıcani tarikatı tarafından yapılan saldırılardan sonra 1951'de Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu çıkardı¹⁸⁸. Muhalefette iken en çok eleştirdiği konulardan biri radyonun hükümet tarafından parti propagandası için kullanılması olan DP, iktidara geldikten sonra devlet radyosunu kendi denetimi altına aldı¹⁸⁹. Radyonun siyasi propaganda amacıyla kullanılması dünyada 1930'lu yıllara kadar dayanırken –özellikle Almanya ve İtalya'da faşist rejimlerin güçlendirilmesinde etkili olarak kullanılmıştır- Türkiye'de 1945 sonrasındadır. Çok partili hayata geçilip,

¹⁸⁵ Millet Partisi, 19 Temmuz 1948 tarihinde kuruldu ([Millet Partisi'nin Kuruluşu], **Vatan**, 20.07.1948, 1). Demokrat Parti içerisinde oluşan parti içi muhalefet sonucu, partiden ayrılan milletvekilleri kurulan siyasi parti. Kurucuları: Fevzi Çakmak, Hikmet Bayur, Kenan Öner, Osman Nuri Köni, Sadık Aldoğan, Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı, Enis Akaygen. Millet Partisi, kuruluşundan itibaren Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti'ye çok sert eleştiriler yöneltti. Kendini liberal olarak tanımlayan parti aynı zamanda milliyetçiydi. Millet Parti'si, altı okun anayasadan çıkarılmasını, kişi özgürlüklerinin genişletilmesini ve liberal bir ekonomi modelinin takip edilmesini savunuyordu. Cemil Koçak, **Uzlaşma - Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)** c. 5 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 471-479. Din ve devlet işlerini ayrı gören, herkesin özgürce ibadetlerini yapmasını hedefleyen, dini cemaatlerin mevcudiyetini ve okullarda dini eğitim verilmesini destekleyen parti muhafazakâr bir yapıdadır. Dokuyan, **age**, 397.

¹⁸⁶ Metin Toker anılarında CHP'nin mallarına el konulmasının nedenlerinden biri olarak MP'nin kapatılmasının ardından CHP Genel Başkanlığı tarafından yayımlanan tebliğin olduğunu ifade eder. Cemiyetler Kanunu'nun siyasi partileri koruyamadığı ifade edilerek değiştirilmesi öngörülüyordu. CHP'nin bu teklifi Mecliste DP'liler tarafından reddedildi. Toker: "Olayların korkunç mizahı: DP 1960 yazında bir sulh ceza yargıcının kararıyla kapatıldı" diyerek durumun geldiği son noktayı ifade eder. Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, DP'nin Altın Yılları 1950-1954** (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1990), 254-256.

¹⁸⁷ Demirel, **age**, 240-241.

¹⁸⁸ Celal Bayar, **Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri** (İstanbul: İş Bankası Yayınları 1975), 169.

¹⁸⁹ Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1959-1960)", Sina Akşin yay. yön., **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, 5. bs. İstanbul: Cem Yayınevi, 1997, 179.

siyaset daha popülist bir hale gelince radyonun siyasal açıdan ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşıldı. 1950'lerde iktidar ve muhalefet arasında radyonun kullanımı yüzünden önemli tartışmalar yaşandı¹⁹⁰.

Radyo konusundaki tartışmalar siyasi propaganda yapılması çevresinde dönerken özellikle yazılı basında sıkça tartışılan konulardan biri 'irtica' oldu. Örneğin 22 Mart 1951 tarihli Hürses gazetesinde Be. Fa. mahlasıyla çıkan yazıda Kütahya Belediyesi'nin cuma saatini duyurmak üzere top aldığı, Belediye Başkanı'nın tam da başbakanın istediği gibi çalıştığı ifadesine yer verildi. Yazının devamında alaycı bir dille "Doğrusu Demokrasimizin bir top atmadığı kalmıştı" denilmektedir¹⁹¹.

Bu arada artık muhalefette yer alan ve İnönü başkanlığında bulunan CHP içerisinde değişim devam ediyordu. 1951 ve 1953'te düzenledikleri kongrelerde geleneksel alt yapı korunmak kaydıyla "Altı Ok", toplumsal politikalara daha ağırlık verilerek yeniden tanımlandı. Muhalefette bulunduğu yıllarda CHP; hükümeti yaptığı her işte ve her konuda eleştirdi, ancak çözüm noktasında inandırıcı ve yapıcı seçenekler sunamadı. Muhalefet döneminde sık sık konum değiştirirken belli bir çizgi üzerinde hareket etmedi¹⁹².

1953 sonlarından itibaren DP muhalefete, basına ve aydınlara baskısını arttırdı. CHP muhalefetini daha çok hak ve özgürlükler konusunda yaptı ve hükümete eleştirileri bu noktada yoğunlaştı. DP içerisinde ise 1954 genel seçimlerine yaklaşıırken Menderes'in kişisel yönetimi de gittikçe ağırlığını arttırmaktaydı. Bu arada seçimlerin hemen öncesinde çıkarılan yeni basın yasası ile resmi görevlilerin saygınlığına, ününe veya servetine zarar verebilecek yayınlara ağır yaptırım uygulanmasına karar verildi.¹⁹³

İç politikada bu gelişmeler yaşanırken dünyada önemli değişiklikler meydana geliyordu. Türk dış politikasına da bu doğrultuda yön veriliyordu. Dış politikada, Sovyet Rusya tehdidi ve Amerika ile yakınlaşma 1945 sonrası gelişmesi olarak DP iktidarı döneminde de devam etti. DP iktidarının ilk yıllarının en önemli dış politik

¹⁹⁰ Altan Öymen, **Bir Dönem Bir Çocuk**, 15. Baskı, (İstanbul: Doğan Kitap, 2015), 13.

¹⁹¹ "Ateeş!...", Be. Fa., **Hürses**, 22 Mart 1951, 1.

¹⁹² Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 24. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 325.

¹⁹³ "Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun", (6334 S.K.), Resmi Gazete, 8660 (17 Mart 1954), 5.

gelişmelerinden biri hiç şüphesiz ki Kore Savaşı'dır. Bu savaşa asker gönderen Türkiye, 18 Şubat 1952'de NATO'ya üye oldu.

1953 yılı ile birlikte dünya politikasında önemli isim değişiklikleri yaşandı. Amerika'da 20 yıldan sonra ilk kez Cumhuriyetçiler'den bir isim olan D. David Eisenhower 20 Ocak 1953'de yemin ederek görevine başladı. Muhafazakâr olan Cumhuriyetçiler, Soğuk Savaş şartları içinde daha sert politikalar izlenmesinden yanaydılar. Üstelik Eisenhower asker kökenliydi. Başkan yardımcısı olan Richard Nixon da daha sonraları "McCarthy Komitesi" diye anılan "Amerikan Karşısı Hareketlerle Mücadele Komitesi" nin eski üyelerindendi. Dış İşleri Bakanı John Foster Dulles da "Barışın yolu savaşa hazır olmaktan geçer" tezine inanıyordu. Sovyetler 'in etrafındaki antikomünist çemberin genişletilmesi temel politika olarak daha güçlendi. İki kutuplu Soğuk Savaş daha da keskinleşmeye başladı¹⁹⁴.

Ancak bu dönemde 5 Mart 1953'te Sovyetler'in lideri Stalin vefat etti. Sovyetler Birliği Komünist Partisi tek kişilik bir yönetim yerine ortak bir yönetim kurulmasını kararlaştırdı. Merkez Komitesi sekreterliğine Nikita Kruşçev, Başbakanlığa da George Melenkov getirildi. Dört başkan yardımcısı bulunuyordu. Zamanla Kruşçev yetkilerini arttırarak en yetkili kişi haline geldi. Batı'ya göre Stalin gibi sert politikalar izlemeyen Kruşçev daha ılımlıydı. Sovyetler'de yaşanan bu değişim bir süre için dünyada savaş kaygılarının azalmasına neden oldu¹⁹⁵. Sovyet Rusya, Stalin'in ölümünden kısa bir süre sonra 30 Mayıs 1953'te bir nota vererek dostluk önerisinde bulundu. Türkiye üzerindeki haksız isteklerin Stalin'den kaynaklandığı söylendi¹⁹⁶.

1953 yılında Türk dış politikasında ise Amerika ile müttefikliği pekiştirme politikasının bir adımı olarak -Sovyetlere Balkanlarda direnen Yugoslavya'yla birlikte Yunanistan'ın da dâhil olduğu- Balkan Antantı kuruldu (28 Şubat 1953). Benzer bir şekilde 1955'te Orta Doğu'da da Irak, İran ve Pakistan ile Bağdat Paktı'nın imzalanması, Mısır ve Suriye gibi ülkelerle Türkiye'nin arasını açtı. 1955'te toplanan Bağlantısızlar Konferansı'na Batı'nın temsilcisi olarak katılan Türkiye böylece dış politikasında Batı'nın ve özellikle Amerika'nın yanında yer alabilmek için Sovyet Rusya'yı ve üçüncü dünya ülkelerini de karşısına almaktan çekinmedi¹⁹⁷.

¹⁹⁴ Altan Öymen, **Öfkeli Yıllar**, 5. bs. (İstanbul: Doğan Kitap, 2009), 389-390.

¹⁹⁵ Öymen, **2009**, 391-395.

¹⁹⁶ Erdal İnönü, **Anılar ve Düşünceler**, 4. bs. (İstanbul: İdeal İletişim Hizmetleri, 1996), 213; Eroğul, **age**, 188-189.

¹⁹⁷ Eroğul, **age**, 189-190.

1950-1954 döneminde dış politikada Amerika ile gittikçe yakınlaşıp iç politikada iktidarla muhalefet arasındaki gerilim tırmanırken ekonomide olumlu gelişmeler yaşanıyordu. Bu dönemde özel girişimcileri desteklemek için birçok önemli adım atıldı. Dış ticaret serbestleştirildi, bürokratik engellerin kaldırılmasına çalışıldı, Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası açıldı, karayolu ihaleleri yoluyla kamu olanakları özel girişimcilerin önüne serildi. Ulaştırma alanındaki büyük hamlelerle ve para sunumu geniş ölçüde arttırılarak özellikle ticaretin gelişmesine büyük katkı sağlandı¹⁹⁸. Kamu İktisadi Teşebbüslerini (KİT) leri özel sektöre satmak istese de özel sektör yeterince sermayeye ve müteşebbislik özelliklerine sahip olmadığından bu hedefini gerçekleştiremedi, aksine yeni KİT'ler kurdu.

Bu olumlu ekonomik göstergelerle 1954 seçimlerine girildi. DP 1950'deki oy oranlarından bile daha yüksek bir sonuç elde etti¹⁹⁹. 2 Mayıs 1954 seçimlerinde DP'nin aldığı oy oranı % 57,6'yı buldu. Hâlâ yürürlükte bulunan çoğunluk sistemi sayesinde meclisteki sandalye sayısı 503'tü. Buna karşılık % 35,4 oy alan CHP'nin sandalye sayısı 31'di²⁰⁰. TBMM'nin büyük oranda DP grubu ile özdeş hale geldiği bu seçimler DP'yi neredeyse muhalefetsiz durumda bıraktı. DP grubu ise parti içi birliği korumayı zorlaştıracak derecede büyümüş oldu.

1954 seçimlerinden sonra muhaliflere baskı daha da arttı. Muhalefete oy veren Kırşehir ilçe haline getirilirken Malatya da ikiye bölündü ve eskiden Malatya'ya bağlı olan Adıyaman kazasında yeni bir il kuruldu. Seçim Yasası değiştirildi. Muhalefetin birleşmesine engel olmak için siyasi partilerin karma liste yapması yasaklandı, radyo yoluyla propaganda yapmalarının önü kapatıldı, bir partiden aday olmayı isteyip kabul edilmeyenlerin başka bir partiden aday olmaları yasaklandı.

Muhalefetle olan ilişkilerde gerilim arttı. Tek parti rejiminin hem ekonomik hem de toplumsal dönüştürme aracı olarak tasavvur ettiği Köy Enstitüleri 1954 seçimlerinden sonraki dönemde kapatıldı. Kapatılma gerekçesi olarak da komünizm propagandası yapıldığı, ders programlarının yetersiz kaldığı ve köylerde CHP rejimini övdükleri gerekçeleri gösterildi²⁰¹.

¹⁹⁸ Eroğul, **age**, 190-191.

¹⁹⁹ "Türk Milleti Halk Partisi'ni Tam ve Kati Bir Tasfiyeye Tabi Tuttu", **Zafer**, 3 Mayıs 1954, 1.

²⁰⁰ Erol Tuncer, *Osmanlıdan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, (Ankara: Tesav Yayınları, 2003), 233-239.

²⁰¹ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)** (Ankara:Phoenix Yayınevi, 2004), 373.

21 Haziran 1954'te çıkarılan bir yasa ile Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay üyeleri ile profesörlerin 25 yıl hizmet sonunda resen emekliye sevk edilebilmeleri hakkını tanıyan kanun kabul edildi ve bürokrasi üzerindeki baskı arttırıldı. Böylece yargı üzerinde siyasal denetim kurulurken, zaten çok güçlü olmayan akademik özerklik de kısıtlandı²⁰².

5 Temmuz 1954'te çıkarılan bir yasa ile hükümete, görevi ne olursa olsun istediği memuru azil etme hakkı tanındı. Seçimlerden sonra birçok ünlü muhalif gazeteci hapse atıldı, para cezasına çarptırıldı. DP'ye muhalefet etmenin her türlü yolu kapatılmaya çalışıldı²⁰³.

1954'ten itibaren muhalefetle ilişkiler gerginleşip siyasal alanda liberal politikalardan uzaklaşmaya başlandı. İktisadi alanda da ekonomik göstergeler olumsuz gitmeye başladığından liberal politikalar sekteye uğradı. Piyasalara devlet müdahaleleri ve kısıtlamalar arttı. Enflasyonist politikanın sonuçları belirginleşmeye başladı. Bazı ürünlerin bulunmasında sıkıntı yaşandı ve karaborsada çok yüksek fiyatlarla satıldı. Sabit gelirliler giderek yoksullaşırken, bazı gruplar gittikçe zenginleşti.

Savaş yıllarındaki CHP hükümetlerinin “tüm dünya savaşın içinde” mazeretinin karaborsa için gerekçe olmadığını ifade eden ve “halkı şekersiz, gaz yağsız bıraktı” diyerek sürekli eleştiren DP, kendi döneminde yaşanan mal kıtlıklarını açıklamada zorlandı. Gazetelerde nal çivisinin 180 kuruştan 800 kuruşa çıktığı, kahvenin ancak belli dükkânların önünde sıraya girilerek bulunabildiği, aile başına ancak 100 gr. olacak şekilde satılacağı, piyasada kamyon ve otomobil lastiği bulunamadığı gibi haberler arttı²⁰⁴.

Yaşanan bu mal darlıkları piyasalarda hoşnutsuzluğa neden olurken muhalefet tarafından da sıkça ele alındı. Hükümet ekonomik koşullardan dolayı içeride artmaya başlayan bu hoşnutsuzluğu Kıbrıs olayları²⁰⁵ sayesinde dış meselelere yönlendirmeyi başardı. Mayıs 1954'de Yunanistan, İngiltere'den Kıbrıs'ı Ağustos 1954'e kadar kendilerine devretmesini istedi. Yunanistan, 16 Ağustos 1954'te “Kıbrıs için kendi kaderini kendi tayin etme” talebiyle konuyu Birleşmiş Milletlere taşıdı. Bu olayların

²⁰² Zürcher, **age**, 335-336.

²⁰³ Eroğul, **age**, 189-193-194.

²⁰⁴ Öymen, **2009**, 536.

²⁰⁵ İngiltere'nin kontrolünde olan Kıbrıs'ta Rumlar adayı Yunanistan'a katmak için mücadele ediyordu. Bu olayların üstesinden gelmekte zorlanan İngiltere'de kurtuluş olarak Türkiye'yi ve Yunanistan'ı konuyu konuşmak üzere görüşmelere çağırdı. 1955 Ağustos'unda görüşmeler başladı. Bu görüşmeler basının da körüklediği artan bir milliyetçi, coşkuya dönüştü. Zürcher, 2009, 336.

üstesinden gelmekte zorlanan İngiltere, kurtuluş olarak Türkiye'yi ve Yunanistan'ı konuyu konuşmak üzere görüşmelere çağırdı. 1955 Ağustos'unda görüşmeler başladı²⁰⁶.

Kıbrıs meselesi ulusal bir dava olarak görülüyordu. Londra görüşmeleri devam ederken Türkiye'de 5-6 Eylül olayları meydana geldi. 6 Eylül 1955'te gösteri, İstanbul ve İzmir'deki Rum evlerinin yağmalandığı bir çapulculuk olayına döndü²⁰⁷. DP Hükümeti İstanbul, İzmir ve Ankara'da sıkıyönetim ilan etmek zorunda kaldı ve İç İşleri Bakanı da istifa etti²⁰⁸. Olaylarda üç kişi öldü, 35 kişi yaralandı, 5622 bina tahrip edildi. Sadece İstanbul'da 5104 kişi tutuklandı. Tamamen yağmalanan Beyoğlu tanınmaz hale geldi²⁰⁹. Bu olayların yaşanmasının ardından Menderes, Londra'daki heyeti Türkiye'ye çağırdı ve birkaç gün sonra sona ermesi beklenen konferans sona erdirildi²¹⁰.

6-7 Eylül olaylarının ardından DP grubu, hükümet aleyhine gensoru görüşmeleri başlattı ve hükümetteki bakanlar düşürüldü. Tüm bakanların düştüğü hükümette güven alan tek kişi başbakan Menderes oldu. Aralık 1955'te DP'den ayrılanların HP'yi kurmasında bu olayların da önemli etkisi bulunmaktadır. Birçok yargılama yapıldı ancak mahkemelerde ceza alan olmadı. Yassıada'da Menderes'in yargılandığı konulardan biri de 6/7 Eylül olayları oldu²¹¹.

Gensoru ile hükümetin düşürülmesinin ardından yeni hükümeti kurma görevi Bayar tarafından yeniden Menderes'e verildi. 13 Aralık 1955'te hükümet Meclis'ten güvenoyu alarak görevine başladı. Hükümet sunduğu programda eleştirilen birçok konuda düzeltme yapılacağını, özgürlüklerin ve hakların güvence altına alınacağını

²⁰⁶ Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar**, 4. bs. (Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, 2014), 103-109.

²⁰⁷ Ali Topuz anılarında 6-7 Eylül olaylarıyla ilgili olarak: "Karaköy'e, oradan da Beyoğlu'na, İstiklal'e gittim. Her yerde aynı manzarayla karşılaştım. Ayakkabı mağazalarının önü eskimiş lastik ayakkabılarla doluydu. Mağazalardaki ayakkabıları almışlar ve lastik ayakkabıları bırakarak gitmişlerdi. Bu, tam anlamıyla bir çapulcu yağması idi." Topuz, **age**, 187-188.

²⁰⁸ Eroğul, **age**, 177-178.

²⁰⁹ Dilek Güven, **6-7 Eylül 1955 Olayları** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 55.

²¹⁰ 1957'ye kadar Kıbrıs'ta statükonun korunmasına yönelik olan Türk dış politikası, 1957'den itibaren adadan İngiltere çıkacak ve yönetimi Türkiye'ye bırakılmayacaksa taksim edilmesi biçiminde revize edildi. 1958 Zürih Antlaşması'nın ardından Londra'da ikinci bir konferans toplanmasına karar verildi ve bu konferansta imzalanan antlaşma metni ile Kıbrıs bağımsız bir devlet olarak kabul ediliyordu. Bağcı, **age**, 112-128.

²¹¹ İsmet İnönü, Adnan Menderes'in 1958 yılı Hükümet Programını açıkladığı meclis oturumunda söz alarak, 6-7 Eylül Olayları ile ilgili olarak: "6-7 Eylül hadiseleri ilk önce muhalefete yüklenmek istedi, sonra komünist tahriklerine verilmeye çalışıldı. Meydanda hükümetten başka mesul kalmayınca kimse hiçbir ceza görmeden hadise tabiatıyla kapatılmış oldu" demiştir. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XI, Toplantı 10, c. 1, (4.12.1957), 70; Eroğul, **age**, 195.

vaat ediyordu. Ancak bunların hepsi kâğıt üzerinde kaldı. 1956'da Yargıtay Birinci Başkanı ve Cumhuriyet Başsavcısı dâhil yüksek dereceli birçok memur emekliye sevk edildi. 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu yeniden yürürlüğe kondu. Basın yasası sertleştirildi ve ağır cezalar getirildi. Haziran 1956'da kabul edilen toplantı ve gösteri yürüyüşleri yasası ile seçim dönemleri dışında toplantı yapma hakkı neredeyse tümüyle yasaklandı. Suç sayılan toplantıların dağıtılabilmesi için hedef gözetmeksizin polise ateş etme hakkı verildi²¹².

1954 seçimlerinin ardından geçen üç yıl boyunca ekonomide durgunlaşma, tüketim mallarının ithalatına koyulan sınırlamaların da etkisiyle yaşam seviyesinin iyice düşmesi ve enflasyon, halkın DP'ye olan desteğini gittikçe azalttı. 1954'den sonra DP hükümetleri otoriterleşti. Zürcher'in ifadesiyle: "Hükümet, 1954'den itibaren ekonomik liberalleşmeyi kurtarmak için siyasal liberalleşmeyi geniş ölçüde feda etmişti."²¹³

DP'nin kurucularından M. Fuat Köprülü, 6 Eylül 1957'de partiden istifa etti. 1958 seçimleri öne alınırken, seçim yasası da değiştirilerek bir partiden altı ay önceden istifa eden milletvekilinin başka partiden aday gösterilemeyeceği gibi esaslar kabul edildi. Yasayla seçimlerde muhalefetin birleşmemesi için gerekli önlemler alındı. Hürriyet Partisi'nin 1957'de genel başkanları F. L. Karaosmanoğlu tarafından basına sunulan seçim beyannamesinde de DP'nin antidemokratik uygulamaları eleştirilerek "Kanunların anayasaya uygunluğunun incelenmesi siyasi partilerin kazai murakebesi yüksek seçim kurulu, uyuşmazlık mahkemesi ve Divanı Ali vazifeleri ile muvazzaf bir anayasa mahkemesi kurulacaktır" denildi.²¹⁴ Muhalefette bulunan partiler, bahsettikleri antidemokratik kanunların değiştirilmesi ya da kaldırılması yolunda iktidarla mücadele etti.

1957 seçimleri çok sert geçti. DP, büyük oranda oy kaybetti. DP % 48 oy alırken CHP oylarını arttırıp % 41 oy oranına sahip oldu. Ancak çoğunluk sistemi sayesinde DP 424, CHP 178 Cumhuriyetçi Millet Partisi 4 ve Hürriyet Partisi²¹⁵ 4 milletvekili

²¹² Eroğul, **age**, 197-198; Zürcher, **age**, 337.

²¹³ Zürcher, **age**, 335.

²¹⁴ "Hür. P.'nin Seçim Beyannamesi", **Milliyet**, 19 Ekim 1957, s.1.

²¹⁵ Hürriyet Partisi, DP'den istifa eden milletvekilleri tarafından 20 Aralık 1955'te kurulur. Siyasal alanda liberal, iktisadi anlamda devletçidir. Gürkan Avcı, "Adnan Menderes ve Demokrasi", **Türk Tarihinde Adnan Menderes**, c. 1, ed. Dilşen İnce Erdoğan vd. (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, 2012): 242.

çıkardı²¹⁶. Bu seçimlerde DP, 1954’e göre büyük oranda oy kaybetmişti. Bu oy kaybının verdiği reaksiyonla DP’nin politikaları 1957 sonrasında daha da sertleşti.

DP’nin muhalefette bulunduğu yıllarda ısrarla şikâyetçi olduğu İller Kanunu, Yargıçlar Kanunu, Memurin Muhakemat Kanunu, İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu, Belediye Kanunu, Beden Terbiyesi Kanunu, İzale-i Şekavet Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu gibi kanunlar sonraki yıllarda Hürriyet Partisi’nin ve CHP’nin gündemini meşgul etti²¹⁷. Muhalefete yapılan baskılar konusunda DP’nin 1950 öncesinde şikâyetçi olduğu tüm politikalar iktidarları döneminde bizzat DP tarafından muhalefete uygulandı. DP muhalefetteyken CHP’den ne istediye, muhalefet döneminde CHP de neredeyse aynılarını istedi. DP, tüm ülkeyi saran bir hürriyet coşkusuyla iktidara gelmesine rağmen iktidarı süresince giderek artan bir biçimde baskıcı politikalara yöneldi²¹⁸.

DP iktidarı dönemi boyunca artarak devam eden gerilim iktidar muhalefet ilişkileri oldu. Özellikle 1950’lerin ikinci yarısından itibaren CHP – DP ilişkileri iyice gerginleşti. Kayseri’nin Yeşilhisar ilçesinde Tarım Kredi Kooperatifleri seçimlerini CHP’nin kazanması sonucu yaşanan çatışmada bazı CHP mensuplarının yaralanması, Kayseri’ye gitmek isteyen İnönü’ye engel olunması ve muhalefete karşı devlet gücüyle hareket edilmesi gibi hadiseler muhalefeti alevlendirdi. Bu yaşananlardan sonra DP’ye karşı adeta savaş açan CHP, Meclise DP idarecileri ve hükümetin çeşitli alanlardaki bütün kanun ve nizam dışı hareketlerini içine alan tahkikat önergesi verdi²¹⁹.

Metin Toker anılarında 1957 sonrası DP uygulamalarını “Türkiye’de 1960 İhtilali 27 Ekim 1957’de başlamıştır” diyerek eleştirir²²⁰. Çünkü DP, antidemokratik kanun ve uygulamalarını bu yıllarda daha da arttırdı²²¹. Muhalefet yapılabilme olanağı kalan tek

²¹⁶ Tuncer M, *age*, 245-246.

²¹⁷ Mehmet Evsile, “Demokrat Parti Döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi Bütçe Görüşmelerinde Demokrasi, Hürriyet ve Kalkınma Konularında Yapılan Tartışmalar”, *History Studies*, c. 9, s. 2, (Haziran 2017): 130-131.

²¹⁸ Anıl Varel, “Elili Yıllarda Muhalefet: Hükümete Yönelik Temel Eleştiriler ve DP Karşısında CHP’nin İdeolojik Konumlanışı”, *Türkiye’nin 50’li Yılları*, haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015: 212-213.

²¹⁹ Sedef Bulut, “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”, *Akademik Bakış*, c. 2, s. 4, (Yaz 2009): 136.

²²⁰ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları- Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, 2. Baskı, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992), 45.

²²¹ 1924 Anayasası gereğince Meclis’in gücünü dengeleyebilecek ikinci bir meclis ya da anayasa mahkemesi seçeneği bulunmuyordu. Hükümet özellikle 1954 sonrasında kanun ve uygulamalarında 1924 anayasasının bu açığundan faydalandı. Zürcher, *age*, 324-325.

yer olan Meclis'te içtüzük değişikliği yapılarak muhalefet kısıtlandı²²². Bu arada toplumsal gruplar içerisinde huzursuzluk artıyordu. Bu gruplardan biri askerlerdi. 25, 26, 27 Aralık 1957'de biri emekli olmak üzere dokuz subay ihbar üzerine tutuklandı. “Dokuz Subay Olayı” olarak bilinen olaydan sanıklar beraat etti. Toker, ordunun o dönemde siyasi açıdan huzursuz olduğunu, birçok grubun dokuz subay olayı dolayısıyla bir süre hareketsiz kaldığını ancak Bayar ve Menderes'in bu olayın önemini kavrayamayarak orduyu korkutarak egemen olma politikasını sürdürdüğünü ifade etmiştir. Toker'e göre eğer iktidarın başındakiler dokuz subay olayını iyi değerlendirselerdi muhtemelen 27 Mayıs yaşanmayacaktı²²³.

1957 sonrasında özellikle kentlerde artan hoşnutsuzluğun en temel nedeni ekonomideki kötü gidişin hızlanmasıydı. Milli gelirde düşüş yaşanırken enflasyon, ürün kıtlıkları-kuyrukları ve bütçe açığı artıyordu. Hükümet İMF önerilerini kabul edip 1958 kararlarını alarak devalüasyon yapmak zorunda kaldı. Dış politikada da Balkan ve Bağdat Paktı'nda başarı sağlanamadı. Irak ihtilali ile Bağdat Paktı dağıldı. Irak'ta yaşanan ihtilal sonucu Irak Kralı Faysal ve Başbakanı Nuri Sait'in öldürülmesi, DP yöneticilerinde de ihtilal korkusunu körükledi. DP'nin gerekirse “demokrasiye paydos” söylemleri muhalefeti daha da birbirine yaklaştırdı. 16 Ekim 1958'te Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi birleşme kararı aldı. Cumhuriyetçi Köylü Millet partisi (CKMP) kuruldu. Kasım 1958'de Hürriyet Partisi de CHP'ye katılma kararı aldı²²⁴.

DP'nin baskıcı yönetimi karşısında CHP, 12-15 Ocak 1959'da yaptığı 14. Kurultayı'nda “İlk Hedefler Beyannamesi” ni²²⁵ kabul ederek muhalefetin ortak demokrasi programını ilan etti. CHP, muhalefeti bir cephede birleştirmeye çalışırken DP Vatan Cephesi'ni kurdu. Bu oluşumun amacı DP'ye yeni üyeler kazandırmaktı. 1 Ekim 1958'den itibaren Vatan Cephesi'ne katılanların isimleri devlet radyosunda yayınlanmaya başladı²²⁶.

²²² 27 Aralık 1957'de yeni bir iç tüzük çıkarıldı. Bu tüzük doğrultusunda sözlü soru verme hakkı haftada bir saate düşürüldü, bakanlara istedikleri halde cevap vermeme hakkı tanındı, dokunulmazlıkların kaldırılması kolaylaştırıldı, milletvekillerine verilebilecek maaş kesme ve oturumlara katılmama cezalarının üst sınırı yükseltildi. Eroğul, **age**, 199; Toker, **1992**, 40-42.

²²³ Toker, **1992**, 44-55.

²²⁴ Eroğul, **age**, 201-202; Toker, **1992**, 170-173.

²²⁵ Bu beyannamede yer alan isteklerden bazıları şu şekildeydi: İkinci bir meclis kurulmalı, yasaların anayasaya uygunluğunun denetimini yapacak bir anayasa mahkemesi kurulmalı, seçim güvenliği sağlanmalı, yüksek yargıçlar kurulu oluşturulmalı, basın özgürlüğü sağlanmalı, üniversite özerkliği sağlanmalı, sosyal adalet ilkesi anayasa içerisinde yer almalıydı. Eroğul, **age**, 202.

²²⁶ Zeki Sözeri, **Halkın Sesinden İktidarın Borazanına**, (İstanbul: Doğan Kitap, 2014), 72.

İktidar ve muhalefet yandaşları arasında olaylar gittikçe tırmandı. İnönü çıktığı yurt gezisinde saldırıya uğradı, muhalefetin görüşlerinin basında yer alması engellendi, gazeteler 3 Mayıs 1959'da beyaz sütunlarla çıktı. Mecliste CHP'liler ile DP'li milletvekilleri arasında yumruklaşmaya küfürleşmeye varan çok sert tartışmalar yaşandı. 27 Nisan 1960'da kabul edilen yasa ile bir komisyon kurulmasına karar verilerek muhalefet hakkında meclis soruşturulması başlatıldı²²⁷. Tahkikat Komisyonu²²⁸ ile DP, muhalefeti Meclis'ten tasfiye sürecine girdi.

19 Nisan 1960'da yayınlanan gazetelerde Cumhuriyet Halk Partisi ile basının faaliyetlerinin tahkike memur Türkiye Büyük Millet Meclisi tahkikat Encümeninin 3 tebliğ yayınladığına yer verilirken, her türlü siyasi faaliyetin ve tahkikat encümeni ile ilgili herhangi bir haberin yayınlanmasının da yasaklandığı duyuruldu.²²⁹ Şüphelileri sorgulama, ardından gerekirse tutuklatıp yetkili mahkemeye gönderme hakkına sahip komisyon bir nevi asliye mahkemesi sorgu hâkimi rolü üstlendi. Dolayısıyla gerçek ve tüzel kişilerin (ki siyasal partileri de içerir) faaliyetlerini ve mali kaynaklarını derinlemesine inceleme hakkına sahipti²³⁰.

Tahkikat Komisyonu'nun kurulması büyük tepkilerle karşılandı. Komisyon soruşturması gizli olacak, kararlara uymayanlar herhangi bir itiraz hakkı tanınmadan tutuklanabilecekti. Öğrenci olayları, sokak gösterileri ve toplumsal huzursuzluk gittikçe arttı²³¹. Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı olan Cemal Gürsel'in 3 Mayıs 1960'da Menderes'e yazdığı mektupta DP'nin o güne kadar çıkarılan bütün antidemokratik kanunları tedricen kaldırılmasının hayati önem taşıdığının altı

²²⁷ Kemal H. Karpat, **Türk Siyasi Tarihi**, 2. Bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 189; Saime Yüceer, "Tahkikat Komisyonu: Muhalefetsiz Demokrasi (!)", **Türk Tarihinde Adnan Menderes**, c. 2, ed. Dilşad İnce Erdoğan vd., (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, 2012), 730; Eroğul, **age**, 204.

²²⁸ Tahkikat Komisyonu'nun kuruluş amacı "Cumhuriyet Halk Partisi'nin yıkıcı, gayrimeşru ve kanun dışı faaliyetlerinin memleket sathında cereyan tarzı ve bunların mahiyetinin nelerden ibaret olduğunu tahkik, tesbit ve memleketin her tarafında yaygın bir halde görülen kanun dışı siyasi faaliyetlerin muhtelif sebeplerine intikal etmek, matbuat meselesi ile adli ve idari mevzuatın ne suretle tatbik edilmekte olduğunu tetkik eylemek üzere Meclis tahkikatı açılması" olarak belirtiliyordu. "TBMM Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun (S7468 S.K.) **Resmî Gazete**, 10491, (28 Nisan 1960): 1.

²²⁹ "Her Türlü Siyasi Faaliyet Durduruldu", **Milliyet**, 19 Nisan 1960, 1 ; "Siyasi Faaliyetler Durduruldu", **Akşam**, 19 Nisan 1960, 1.

²³⁰ Ali Fuad Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri - Görüp Yaşadıklarım**, (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 2006), 115.

²³¹ Eroğul, **age**, 204.

çizilmekteydi²³². Ancak Ethem Menderes aracılığıyla gönderilen mektup Adnan Menderes'e iletilmedi.

Öğrenci olayları ve siyasi çatışmalar sürekli artıyordu. İktidarın öğrenci olaylarını bastırma çabalarında ordunun göstericilere ateş etmeyi ve tutuklamayı reddetmesi, göstericilerin karşısında olmadığını açıkça ortaya koyuyordu. Bunun üzerine hükümet üniversiteleri kapatarak sıkıyönetim ilan etti. Harp Okulu öğrencileri Ankara'da sessiz bir yürüyüş yaptı. Hükümetin uygulamaları daha da sertleşti; sıkıyönetimler, sokağa çıkma yasakları, polis denetimleri artarak devam etti²³³.

Muhalefet yılları boyunca CHP'yi antidemokratik kanun ve uygulamaları nedeniyle eleştiren DP, iktidara geldikten sonra devlet yararı söz konusu olduğunda benzer uygulamalara imza attı. Aslında her iki partinin demokrasi anlayışı da benzer şekilde seçkin bir yapıyı barındırmaktaydı ve iki parti de "özgürlükler – iktidarın korunması" ikileminde kendi iktidarını korumaya yönelik reflekslerle davrandı. Her iki parti de batı tipi demokrasiyi biçimsel olarak model alsada iktidarda bulundukları yıllarda antidemokratik kanunlara ve uygulamalara imza atmışlardır.

DP, Adnan Menderes başkanlığında kurulan (1950-1951-1954-1955-1957) beş hükümet ile 1950-1960 yılları arasında iktidarda bulundu. Dönem, 27 Mayıs 1960'ta ordunun yönetime fiili olarak el koymasıyla son buldu.

3.4. DP Dönemi İktisadi Gelişmeleri

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünyada esmeye başlayan liberal hava, Türkiye'yi de etkiledi. Amerika ile yakınlaşma, alınan yardımlar ve kredilerle birlikte ekonomi üzerindeki devletçi etki azaltıldı. DP'nin 1950 yılındaki seçimlerle iktidara gelmesiyle birlikte iktisadi alanda başlayan bu serbestleşme dönemi hızlanarak devam etti²³⁴.

DP'nin iktisat politikaları birçok araştırmacı tarafından çalışılmış ve niteliği, etkileri açısından sıklıkla tartışma konusu olmuştur. Hasan Bülent Kahraman, DP'nin Türk siyasal hayatında en büyük rolünün ekonomi alanındaki faaliyetleri olduğuna dair yaygın kanının üç temel sebebe bağlanmakta olduğunu belirtir. Bu sebepleri, Türk ekonomisinde devletçiliğin sona ermesini ve liberal ekonomi politikalarının

²³² C. Oral Özdemir, "Demokrasinin Gizlenen Yüzü: Tahkikat Komisyonu", **Türkiye'nin 50'li Yılları** haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015: 244; Karpat, **2012**, 190.

²³³ Karpat, **2012**, 190.

²³⁴ Boratav, **age**, 79.

yerleşmesini sağlaması; köylülüğü dönüştürmesi ve sanayileşmeyi başlatarak ekonomik büyümeyi ivmelendirmesi; yabancı sermayenin Türkiye'ye transferini sağlayarak Türk ekonomisinin dış dünyayla bütünleşmesi için öncülük etmesi olarak sıraladı. Ancak bu üç faktörün kendi içerisinde sadece birtakım doğruluklar barındırdığının da altını çizdi²³⁵.

DP'nin iktisat politikalarına bakıldığında 1946'da başlayan iki önemli dönüşümün etkisinin devam ettiği görülmektedir. İlki 1946 sonrasında dünyada başlayan liberalleşme; ikincisi Keynesyen politikaların takibi ile yine aynı dönemde başlayan iktisat politikalarının belirlenmesinde egemen sınıflarda yaşanan değişimdir²³⁶.

Liberalizmi iktisat politikalarının merkezine alan DP, 1946 yılında hazırladıkları parti programının 17. maddesinde devletçilikle ilgili olarak şunları belirtmekteydi:

“Madde 17: Devletçiliği, iktisadi alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu biran evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya iktisadi faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlayıcı, teşvik ve yardım yollarıyla hususi teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması manasında anlıyoruz. Özel teşebbüs ve sermaye faaliyeti ve tasarruflarının devlet tarafından nizamlanması, özel teşebbüs menfaatleriyle genel menfaatin telifi ve korunması zaruretiyle ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz iktisadi şartlarımızın ve ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur.”²³⁷.

DP'nin devletçilikle ilgili görüşleri genel olarak Celal Bayar tarafından ifade edildi. Bayar, bir bütün olarak devletçiliğe karşı olmadıklarını, devletçiliğin devlet kapitalizmi biçimindeki aşırılıklarına karşı olduklarını ifade eder. Özel teşebbüse öncelik tanınmalı; devlet, sadece özel sermaye beklenen sonuçları vermediğinde müdahale etmeliydi²³⁸.

Türkiye'de iktisat politikalarının belirlenişinde liberal ve devletçi politikalar zaman zaman çatıştı. Kimi zaman liberal kimi zaman devletçi politikalar ön plana çıktı. DP döneminin başlangıç yıllarında liberal politikalar benimsemiş olmasına rağmen kısa sürede ülkenin gereksinimleri devletin piyasalara müdahalelerini gerekli kıldı. Kamu sektörü iktisat politikalarının belirlenmesinde önemli bir yere sahipti. Ekonomide kaynakları dağıtıcı bir pozisyona sahip olan kamu sektörü, özel sektörün yapısının devletin sağlayacağı rantlara bağımlı olması sonucunu doğurdu²³⁹.

²³⁵ Kahraman 2010, 373-374.

²³⁶ Coşar, 1996, 12.

²³⁷ DP Parti Programı, 1946, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y, [15.01.2015], 5.

²³⁸ Karpat, 1996, 244-245.

²³⁹ Coşar, 1996, 13.

14 Mayıs 1950 genel seçimlerini kazanan DP iktidara geldi. Celal Bayar cumhurbaşkanı, Adnan Menderes ise başbakan oldu. İktidara gelen Demokratlar, bir yandan geçmiş iktidara yüklenirken, bir yandan da kendi rejimlerini kurmaya çalıştı²⁴⁰. DP'nin temel ekonomik hedefi hızlı büyüme idi. Şevket S. Aydemir'e göre hem kadrosunu hem de programını CHP'den aktarmasına rağmen DP'nin hareketli bir kalkınma ve inşaa politikası izlemesindeki temel etken parti programı değil Bayar'ın – ama özellikle- Menderes'in etkisiydi²⁴¹. Menderes, iktidarının son günlerine kadar büyüme hedefinden vazgeçmedi.

Türk siyasi geleneğinde parti liderleri hâkim olduğundan iktisat politikalarında da onların görüşleri ve deneyimleri etkili olmaktadır. DP iktisat politikası üzerinde de Menderes'in görüşleri egemendir. İktidara geldiğinde kurulu bir ekonomik ve siyasi yapıyı devralan Menderes, “büyük kararlardan ve rakamlardan korkmayan”²⁴² bir karaktere sahipti²⁴³.

Dünyada o dönemde revaçta olan “Keynesyen” politikaları benimseyen DP için her ne pahasına olursa olsun ekonomik kalkınma temel iktisadi düsturdu. Bu doğrultuda sonuçlarını çok da düşünmeden dış borçlanma ve yabancı sermaye peşinde; sağlam kaynaklara dayalı bir içsel finansman yerine Merkez Bankası kaynaklarına dayalı bir politika izledi. 1950-1953 döneminin olumlu konjonktürü fiyatların genel seviyesinin çok yükselmesine engel olduğundan ilk hükümet dönemlerinde bu önemli bir sorun yaratmadı²⁴⁴. Ancak DP'nin ilk dört yılında savaş yıllarında artan döviz rezervleri de tükendi. Dış ticarete liberasyonun uygulandığı bu dönemde ithal edilen mallar piyasaları ele geçirdi. Özellikle buzdolabı, çamaşır makinesi ve radyo yoğun olarak tüketilen mallardandı²⁴⁵.

1953 yılında liberal politikadan beklediği sonucu alamayan hükümet, yabancı sermayeyi çekmeyi hedefledi. Bu amaçla, 1951 yılında Liberal Petrol Kanunu, 1954'te Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu düzenlendi. Yabancı sermaye teşvik edilerek kâr ve anapara transferine tam serbesti getirildi ve idari formaliteler azaltıldı²⁴⁶. Petrol

²⁴⁰ Eroğul, **age**, 102; Boratav, **1998**, 79.

²⁴¹ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, 16. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015), 152.

²⁴² Özellikle toprak ve yapı ile ilgili konular söz konusu olduğunda büyük kararlardan heyecan duyan bir siyasetçiydi. Aydemir, **2015**, 210.

²⁴³ Coşar, **1996**, 15.

²⁴⁴ İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi** (Bursa: Ezgi Kitabevi, 2003), 110.

²⁴⁵ Tevfik Çavdar, **İktisat Kılavuzu**, 2. bs. (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976), 104.

²⁴⁶ Nevin Coşar, “DP Dönemi Maliye Politikaları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. c. 60, s. 1, (2005), 34; Takım, **age**, 81.

Kanunu'yla, içerisinde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın da bulunduğu on iki yabancı şirket ve ortaklığa, petrol arama ve çıkarma izni tanındı. Petrol Kanunu'nda 1957 yılında yapılan değişiklikle ABD firmalarının kazançlarını dolara çevirebilme hakkı onaylandı²⁴⁷.

Tüm çabalarına rağmen 1950-1954 döneminde dış kaynaklardan beklenen fonları elde edemeyen DP, Merkez Bankası'nın kaynaklarına yöneldi. Genişletici para politikaları uygulayarak dolaşımdaki para miktarını arttırdı. 1950-1954 arası dönemde, para arzı artsa da, iç üretimdeki yükselme ve dış yardım sayesinde fiyat artışları çok büyük bir etki yaratmadı. Üretim arttığı sürece para arzının artması sorun teşkil etmiyordu. Fakat sonraki dönemlerde üretimin azalmasıyla birlikte enflasyonun temel kaynaklarından biri haline dönüştü. 1950-1960 döneminde tedavüldeki para miktarı yaklaşık dört kat arttı²⁴⁸.

1953'ten itibaren kötüleşmeye başlayan iktisadi koşullar DP içerisindeki muhalefetin sertleşmesine neden oldu. DP'nin 1954 genel seçimlerinden ezici bir galibiyetle çıkması, parti içi muhalefeti, belirgin bir hale getirerek parti içi gruplara hâkim olmayı güçleştirdi. Çünkü seçimler, 1950 genel seçimlerinden farklı olarak, "DP ile değil "Menderes" ile kazanılmıştı²⁴⁹. DP içerisinde ayrılan ve Parti'nin iktisat politikalarını eleştiren bir grup Hürriyet Partisi'ni kurdu. HP muhalefeti, merkez periferi ilişkisi içerisinde sanayinin ticareti tamamlamaktan çok ikame edici yatırımlarını öngören bir sanayi burjuvazisi yaratma hedefi doğrultusunda²⁵⁰.

İktisadi alanda DP döneminin dikkat çeken bir diğer özelliği bankacılık sektörünün yaşadığı gelişimdir. Savaşın bitmesinin ardından, özel girişimin önderliğinde artan banka açma süreci DP döneminde de devam etti. İş Bankası ve Ziraat Bankası dışında dört büyük banka bu dönemde açıldı. Bu gelişmede en önemli pay, savaş yıllarında büyük bir birikim yapan ticaret sermayesine aitti²⁵¹. 50'li yılların genişlemeci para

²⁴⁷ Özcan, **age**, 47.

²⁴⁸ Coşar, **2005**, 34-35; Takım, **age**, 81.

²⁴⁹ Diren Çakmak, "Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)", **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, c. 2, s. 3, (Kış 2008): 157-158. 1954 genel seçimlerinden hemen sonra, Ahmet Emin Yalman ile görüşmesinde, Menderes şöyle demiştir: "...Şimdiye kadar ben siz gazetecilere danışmaya değer veriyordum. Halkın coşkun güveni şimdi bunu belli ediyor ki böyle bir dayanışmaya ihtiyacım yoktur. Ben kendi kendime son kararı vereceğim, dilersem aspirin dilersem optalidon kullanacağım..." Ahmet Emin Yalman Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim (1945-1971)*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971), 317'den aktaran Çakmak, 158.

²⁵⁰ Keyder, **1979**, 124-125. Hürriyet Partisi 19 Aralık 1955 tarihinde, Demokrat Parti içindeki muhalif milletvekilleri tarafından kuruldu. Parti, 24 Kasım 1958 tarihinde kendini feshederek CHP'ye katıldı.

²⁵¹ Kepenek, Yentürk, **age**, 99.

politikaları, bankacılık kanunundaki boşluklar, kontrol eksiklikleri, ikramiye çekilişlerinin fazlalığı ve tasarruf mevduatı toplamının kolaylığı banka sayılarında artışı tırmandırdı. 1950-1960 döneminde 24 yeni banka kuruldu. Az sermayeli, zayıf bünyeli birçok banka açıldı²⁵². Rekabet arttıkça ikramiye çekilişlerinde de artış yaşandı. Dönemin gazeteleri bankalara ait ikramiye çekilişlerine ait ilanlarla doludur. Kimi zaman ev, kimi zaman arsa vaat etmektedirler.

1950-1958 döneminde özel vadesiz mevduatta % 500, vadeli mevduatlarda % 183 civarında artış yaşandı. Bu dönemde artan banka mevduatının % 95'i küçük tasarruf sahiplerine aitti. Ekonomideki kredi hacmi dönem boyunca arttı²⁵³. 1950-1958 döneminde, ticari banka kredilerinde de mevduatlardaki artışa paralel olarak, büyük artışlar gerçekleşti. 1958 yılında toplam krediler 1950 yılına göre % 578 arttı. Bankacılık sektöründe kamu bankalarının ağırlıkta olduğu bu dönemde Devlet, KİT'lerin zararlarını kapatabilmek için banka kredilerinden faydalandı²⁵⁴.

Yaşanan bu yüksek kredi artışlarının -para sermayenin akımını kârlılık ilkesinin belirlediği varsayımına dayanarak- özellikle hangi kesimde yoğunlaştığı, hangi kesimin en çok kâr getirdiği sorusunun da cevabını vermektedir. Alınan kredilerin en yoğun olarak kullanıldığı alan hizmet sektörü oldu. Alınan kredilerin dörtte üçünden fazlası hizmet sektöründe kullanıldı²⁵⁵. Kentleşmenin bir sonucu olarak hizmet sektörü genişledi. İktisadi faaliyet kollarına göre nüfus içerisinde hizmetler 1955'te %4,06 iken 1960'ta %7,69'a yükseldi²⁵⁶.

Bankacılık gibi gelişen bir diğer sektör de sigortacılıktır. Sigortacılık işini daha çok kredi gücünü ellerinde tutan bankalar üstlendi. 1951-1960 döneminde yangın, kaza, nakliyat ve hayat sigortacılığı alanlarında 1 milyar liraya yakın prim toplandı. Bu dönemde ödenen tazminatların toplamı ise 600 milyon lirayı aştı²⁵⁷.

²⁵² Nevin Coşar, "Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi", **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, ed. Nevin Coşar ve Melike Bildirici (Bursa: Ekin Yayınevi, 2010): 433.

²⁵³ Özcan, **age**, 55-56; Takım, **age**, 84.

²⁵⁴ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, 9. bs. (Bursa: Ezgi Kitabevi, 2007), 127; Özcan, **age**, 56.

²⁵⁵ Kepenek, Yentürk, **age**, 100.

²⁵⁶ **75. Yılda Sayılarla Türkiye Cumhuriyeti** (Ankara: TÜİK, 1998), 45.

²⁵⁷ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973), 482.

Tablo 1: Yıllar İtibariyle Temel Ekonomik Göstergeler

Yıllar	Emisyon Artışı %	Enflasyon %	Büyüme Oranı %	Dolar/TL
1950	7,7	-4,3	9,4	2,8
1951	19,2	-1,1	12,8	2,8
1952	9,1	5,1	11,9	2,81
1953	17,4	4,8	11,2	2,81
1954	4,3	9	-3	2,8
1955	31	11,9	7,9	2,8
1956	24,7	11,5	3,2	2,81
1957	26,2	12,5	7,8	2,81
1958	7,9	15,7	4,5	2,81
1959	12	22,6	4,1	2,83
1960	14,4	7,4	3,4	9,05

Kaynak: Parasız, 2010, 101.

DP'nin dönem boyunca uyguladığı genişletici para ve maliye politikaları bir yandan talebi yükseltti diğer yandan da bireylerin yatırım, tüketim ve tasarruf kararlarında etkili oldu. Bu da enflasyonun yükselmesi sürecini hızlandırdı²⁵⁸. Tabloda görüldüğü üzere 1950'de enflasyon yüzdesi -4,3 iken bu rakam 1953'te 4,8'e yükselmiştir. 1954'de birden %9'a yükselen enflasyon sürekli artarak 1959'da 22,6'lara varmıştır.

Enflasyonun artışında DP'nin izlediği gevşek kredi politikasının etkisi olmuştur. DP, 1951 yılında faizleri indirdi. Faizlerin düşmesi kredi talebini, o da ithalat talebini arttırdı. 1954'ten itibaren ithalat güçleşince mal arzı düştü. Bu şartlarda kredilerin azaltılması gerekirken aksine kredi tavanı yükseltildi. Kredi bolluğunun piyasalara etkisi, enflasyon ve spekülasyonun artışı; altına ve gayrimenkule olan talebin yükselmesi oldu²⁵⁹.

²⁵⁸ Takım, **age**, 85.

²⁵⁹ Coşar, **2005**, 35; Takım, **age**, 81.

Daralan ithalatla birlikte kapasite kullanım oranlarının düşmesi, toplam mal arzını azalttı. 1954'ten itibaren dış kaynaklardaki azalmaya rağmen hızlı büyüme hedefinden vazgeçilmeyerek kamu yatırımları arttırıldı. Bu şartlarda genişletici para ve kredi politikaları, enflasyonist talep baskısını yükseltti. Artan talebe karşılık mal arzı arttırılamadığından enflasyon hızında artış yaşandı. 1950 yılında 100 olan toptan eşya fiyatları endeksi 1959'da 250'ye yükseldi. 1950-1953 arasında toptan eşya fiyat endeksi ortalama % 5 oranında artarken 1953-1959 yılları arasında yılda ortalama % 14,9 arttı²⁶⁰.

Tablo 2: Kişi Başına Milli Gelir, GSMH (TL ve Dolar Olarak) ve Büyüme Hızları (% Olarak)

YIL	GSMH			Kişi Başına GSMH		
	000.000TL	000.000\$	Büy. Hızı	TL	\$	Büy. Hızı
1950	9 715	3 469	7,1	467	166	4,8
1951	11 668	4 167	20,1	546	195	17,
1952	13 421	4 793	15,0	611	218	11,9
1953	15 638	5 585	16,5	693	247	13,3
1954	15 959	5 700	2,1	688	245	-0,7
1955	19 191	6 854	20,3	804	286	17,0
1956	22 144	7 909	15,4	906	322	12,6
1957	29 449	10 518	33,0	1 166	415	28,7
1958	35 146	12 552	19,3	1 353	481	16,0
1959	43 923	15 687	25,0	1 643	583	21,5
1960	46 977	9 932	7,0	1 708	359	3,9

Kaynak: **OECD Türkiye Ekonomik İnceleme Raporu**, OECD, Eylül 2016. www.oecd.org/turkey/economic-survey-turkey.htm, [31.04.2018].

²⁶⁰ Coşar, 2005, 36.

DP iktidarı döneminde kişilerin alım güçlerini anlamlandırmak adına GSMH'ya ve kişi başına düşen GSMH'ya bakmak gerekir. Tablo 1'de görüldüğü gibi 1950 yılında kişi başına düşen milli gelir 9 715 milyon TL iken 1953'te 15 683 milyon TL'ye, 1957'de 29 449 milyon TL'ye 1960'da ise 46 977 milyon TL'ye yükselmiştir. 1950'de büyüme hızı 7,1 iken 1951'de birden 20,1'e yükselmiştir. 1954'te ani bir düşüşle 2,1'e gerilemiş, 1957'de tekrar yükselişin ardından 33,0'a ulaşmış 1960'da 7,0 düzeyinde dönemi kapatmıştır. 1950'li yıllar ortalama % 6,5 büyüme hızıyla, çok partili dönemin en yüksek ekonomik büyüme hızının yaşandığı dönem olmuştur.

Tabloda da gösterildiği üzere özellikle 1950-1953 döneminde Reel Gayrisafi Milli Hasıla'da çok büyük bir büyüme hızı görüldü. 1954'teki büyük gerilemenin ardından, 1955-1960 arası dönemde dalgalanmalar yaşanmakla birlikte ortalama % 5,2'lik büyüme hızı görüldü. Kişi başına GSMH'ya bakıldığında ise 1950'de 467 TL iken 1953'te 693 TL'ye 1957'de 1166 TL'ye ve 1960'da 1708 TL'ye yükseldiği görülür. Dönem boyunca kişi başına milli gelirdeki büyüme hızına bakıldığında ortalama hızın 13,2 olduğu görülür. Kişi başına milli gelirde ve insanların alım gücünde görece bir iyileşmenin yaşandığı gözlemlenebilir.

1954 yılından sonra yaşanan ekonomik sıkıntılardan piyasalar olumsuz etkilendi. DP, içsel ve dışsal baskıların artmasıyla birlikte 1956 yılından itibaren tarımsal kredilere sınırlamalar getirdi, Merkez Bankası kredi hacmini daraltmak üzere faiz oranlarını yükseltti, bankaların vereceği kredilere tavan getirdi, Milli Korunma Kanunu'nu uygulamaya soktu. 1957'de Ticaret Bakanlığı'na gerekli gördüğü mallar için fiyat tespiti yetkisi verildi, 1958'de karaborsa ve haksız kazancı önlemek için kömüre, demire ve Sümerbank ürünlerine zam yapıldı. Alınan tüm bu önlemler yeterli olmayınca hükümet, ağustos ayında IMF'nin şartlarını kabul edip istikrar önlemlerini uygulamaya koydu.

DP'ye göre devlet ve bürokrasi ekonomi üzerinde yükü. Cari harcamaları azaltarak, yatırım harcamalarını arttırmayı, bu yolla sanayileşmeyi sağlamayı amaçladı. Planlamaya şiddetle karşı çıkan DP, bütçenin başlı başına bir plan olduğunu savundu²⁶¹. Planlama meselesi 1955'lerden itibaren, kalkınma tartışmalarının temel konusuydu. Bürokratik bir süreç olan planlama DP'liler için zikredilmesi bile hoşagitmeyen bir kavramdı. Çünkü onlara göre serbest bir ekonomik rejimde böyle bir plan

²⁶¹ Coşar, 2005, 37.

ne iktisaden ve de siyaseten mümkün değildi. Sosyalist olmayan demokratik bir rejim için planlamayı totalitarizmle özdeşleştiriyorlardı²⁶².

DP yöneticilerinin hedefi hızlı büyüme idi. Denk bütçe hedefi, hızlı büyüme hedefiyle çelişiyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana dikkat edilen denk bütçe geleneği, bu dönemde hızlı büyüme hedefi için feda edildi²⁶³. DP, bütçe açıklarının cari giderlerdeki artıştan değil, yatırım harcamalarından kaynaklandığını vurgulayarak CHP dönemi bütçe açıklarıyla farklılığının altını çizdi. Bu dönemde verimsiz olduğunu düşündükleri cari harcamaları baskı altında tutarak kısa zamanda getiri sağlayabilecek yatırım harcamalarına öncelik verildi. Onlara göre yatırım masraflarının artmasından kaynaklanan bu artışlar, müspet bir mali politikanın sonucuydu ve olumlu bir olaydı²⁶⁴.

Tablo 3: Kamu Harcamalarının Dağılımı (Yüzde Olarak)

Kamu Harcaması Türü	1950	1954	1955	1957	1959	1960
Sağlık	3,92	5,44	4,98	4,71	4,28	4,83
Eğitim	12,68	13,34	14,37	14,2	11,97	14,67
Sosyal Yardım	8,49	7,49	6,66	5,99	5,47	5,43
Milli Savunma	33,5	28,2	26,3	25,5	21,5	19,2
Ekonomik Kalkınma	20,7	25	28,6	31,8	33,5	35,9
Borç Ödemesi	6,37	5,36	4,32	3,79	2,98	3,56
Genel Yönetim	14,34	15,25	14,76	14,16	20,3	16,45

Kaynak: Parasız, 1998, 96.

Dönem boyunca kamu harcamalarının dağılımına bakıldığında (Tablo 3) en çok dikkat çeken artışın ekonomik kalkınma alanında yaşandığı görüldü. Ekonomik kalkınma için ayrılan pay, dönem boyunca yaşanan ekonomik dalgalanmalara rağmen sürekli artış gösterdi. Kamu harcamaları içerisinde 1950'deki payı %20,7 iken 1960'da bu rakam 35,9'a kadar yükseldi. Menderes'in muhalefetteyken eleştirdiği konulardan biri olan

²⁶² Özcan, **age**, 65-66.

²⁶³ Coşar, **2005**, 38; Takım, **age**, 76.

²⁶⁴ Coşar, **2005**, 43.

kamu harcamaları içerisinde milli savunma giderlerinin payı, Sovyet tehdidi ve Soğuk Savaş döneminin etkisiyle 1950-1954 arasında yüksek seyretti. Dönemin sonlarına doğru milli savunma için ayrılan pay %19,2'lere kadar gerilemiş olsa da yine kamu harcamaları içerisinde önemli bir oranı tutmaya devam etti.

Kamu harcamalarının finansman yöntemi ise ülkede enflasyonun ana kaynağı oldu. Açık bütçelerin, KİT'lerin ve tarımsal kredilerdeki genişlemenin, enflasyonun hızlanmasında önemli payı vardı. Kamu yatırımlarının zarar etmesi dönem dönem basında yer aldı. Örneğin 1951'de Türkiye'de bulunan 600 PTT merkezinden 400'ünün geliri memurlarının maaşını bile ödemeye yetmemektedir. Geliri fazla olanlar da diğerlerinin açığını kapatmak için kâfi gelmedi²⁶⁵.

Yaşanan dönüşümün bir sonucu olarak bütçe içerisinde Tarım Bakanlığı'nın ve Bayındırlık Bakanlığı'nın payı arttırıldı. Denk bütçe yapma politikası gevşetildiğinden Türkiye'de bu dönemde bütçe açıkları yaşandı. Bütçe açıklarının yaşanmasındaki temel neden, etkin bir vergi sisteminin oluşturulamamasıdır. Artan vergi kapasitesine rağmen siyasi nedenlerle vergi gelirleri arttırılma yoluna gidilmedi. Kişi başına GSMH yükselirken ve Gelir Vergisi mükellef sayısı 5 yıl içerisinde %100 artarken, tahsil edilen gelirin pek değişmemesi, vergi kanunlarının ülke şartlarını kavrayamadığını göstermektedir²⁶⁶. DP hükümetleri; farklı idari, teknik nedenlerin yanında, siyasi olarak vergilemedeki güçlükler ve iktisadi liberalizm anlayışına dayanan hükümetin özel teşebbüsün olanaklarını sınırlamama gibi nedenlerle de yeni vergiler koymaktan uzak durdu²⁶⁷.

DP, vergi politikalarının esaslarını sıralarken, vergilerin hazineye gelir getirmesinin yanında sosyal yönünün de olduğunu unutmamak, ülke şartlarına ve zamana uygun ilmi bir vergi sistemi kurmak ve uygulamak gerektiğini vurguladı²⁶⁸. Mayıs 1950'de okuduğu hükümet programında Menderes şunları söyledi: "Parti programımıza sadık kalarak vergilerde ıslahat yapmak ve bilhassa vasıtalı vergiler nispetini vasıtasızlar aleyhine indirmek suretiyle vergi adaletine yaklaşmak prensibini tamamıyla muhafaza ediyoruz"²⁶⁹.

²⁶⁵ "Ulaştırma İşleri Islah Ediliyor", **Milliyet**, 04.04.1951, 5.

²⁶⁶ Kepenek, Yentürk, **age**, 100; Coşar, 2005, 45.

²⁶⁷ Coşar, 2005, 44-49.

²⁶⁸ **Yeni İktidarın Çalışmaları**, 333.

²⁶⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem IX., Toplantı 3, c. 1 (29.05.1950), 27.

DP iktidarı, kentlerde yaşanan tüm sıkıntılara rağmen, düzenli ve anlaşılabilir olmasa da kalkınmacılık hamlesinden ödün vermedi. Karayollarının yanında büyük alt yapı projeleri, barajlar ve fabrikalar için temeller atıldı. O yıllarda üçte ikisinden fazlasının elektriğe sahip olmadığı ülkede, kasaba ve köylere elektrik verilmeye başlandı²⁷⁰. Elektrik enerjisi üretimi bu dönemde yapılan hidrolik enerji alanındaki kamu yatırımlarının artmasının da etkisiyle, % 350 oranında artarak 3560 milyon KW saate yükseldi²⁷¹. Hirfanlı, Sarıyar, Seyhan gibi barajların açılmasıyla toplam elektrik üretiminde hidrolik elektrik üretiminin payı 1950’de % 3,8 iken 1962’de % 31,6’ya yükseldi²⁷².

DP, Marshall Planı’nın ve gelişmeye başlayan otomotiv sanayinin etkisiyle karayollarına büyük önem verdi. Karayolları Genel Müdürlüğü kuruldu. 1950-1954 yıllarında %256 artan toplam yatırımlar içerisinde en yoğun olduğu alanlar; karayolu ağı, inşaat ve tarımdır²⁷³. Karayolları, kamu girişimciliği biçiminde, dış teknik yardımlar kullanılarak geliştirildi. 1950’de 1700 km olan, her mevsim kullanılabilen sert yüzeyli yolların uzunluğu 1955’te 3500 km’ye, 1965’te ise 10.750 km’ye yükseldi.

Karayolları kapalı bölge ekonomisinden ulus ekonomisine geçişin ön şartlarını hazırlayan çok önemli bir alt yapıdır. Demiryolları bu ihtiyacı karşılamada ve en ufak noktalarda bağlantıyı sağlayacak arterleri oluşturmada yetersizdir. Ancak karayollarını bir altyapı; taşımacılığı bölgelerin gelişmesini, yollara bağlı liman antrepo, yükleme, boşaltma servislerini ve bunların teşvik edeceği sanayi dalları üst yapı kabul edilirse altyapı programında bu hedefler açıkça belirtilmediği gibi teşvik de edilmez²⁷⁴.

Karayollarına verilen önemin artmasının sonucu olarak otomobil istemi ve kullanımı arttı. Bu dönem boyunca sadece 224 km yeni demiryolu eklendi. Bunun da büyük bölümü daha önce başlamış olan projelerin tamamlanması biçiminde yapıldı²⁷⁵. Demiryollarında devlet sektörü hâkimken, karayolları üzerinde egemenlik özel sektörde ve yerel girişimcilikteydi²⁷⁶. Karayolu taşımacılığına tam geçiş, kamu taşımacılığından özel mülkiyet taşımacılığına geçiş anlamını da taşımaktadır.

²⁷⁰ Pamuk Ş., **age**, 230.

²⁷¹ Kepenek, Yentürk, **age**, 117.

²⁷² Tevfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960** (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), 417.

²⁷³ Zürcher, **age**, 328.

²⁷⁴ Kılıçbay, **age**, 112.

²⁷⁵ Kepenek, Yentürk, **age**, 119-120; Çavdar, **2003**, 420.

²⁷⁶ Pamuk Ş., **2015**, 230.

Demiryolları devletin kontrolündeysen, kamyon ve otobüslerin çoğu özel mülkiyetin elindeydi²⁷⁷.

Dönem boyunca deniz ticaret filosu da % 70 oranında arttı. Bu artışın temelinde, özel sermayenin dış ticarete kullanılan deniz ulaştırma araçlarını satın alması yatmaktadır²⁷⁸.

Bu dönemde diğerleri kadar olmasa da giderek yoğunluğu artan bir ulaşım türü de havayolu taşımacılığıdır. Savaş sonrası dönemde yaşanan teknolojik gelişmeler, savaş döneminde havayolu ulaşımını talep edebilecek yeni zenginlerin ortaya çıkışı ve havaalanlarını uluslararası standartlara ulaştırma çabasıyla modernizasyona gidilmesi bu alanda yoğunluğu arttırdı. Havayolu taşımacılığını düzenlemek amacıyla 1954'te Sivil Havacılık Dairesi Başkanlığı kuruldu. Yeni ve yüksek kaliteli havaalanları inşa edilirken 1956'da Türk Havayolları Anonim Ortaklığı kuruldu. Böylece havaalanı ve havayolu işletmeciliği birbirinden ayrıldı²⁷⁹. Ulaşımında dikkat çeken bir diğer unsur, motosiklet sayısındaki artıştır. Dönemin başında 2661 olan motosiklet sayısı, dönemin sonunda 1960'ta 9380'e ulaşarak 3,5 kat arttı²⁸⁰.

1950-1960 döneminde yaşanan iktisadi gelişmeler DPT tarafından hazırlanan "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu"nda şu şekilde özetlenmiştir²⁸¹:

1950'li yıllarda özel teşebbüs öncelikli politikalar benimsenmeye başlanmıştır.

-Alınan dış krediler hazine imkânlarıyla birleştirilerek ekonomiye aktarılmıştır.

-Alt yapı yatırımları hızlandırılmıştır.

-Tarımsal üretimi teşvik edici destekleme alımları yapılmaya başlanmıştır.

-Sermaye birikimini sağlamak ve yabancı sermayeyi de ülkeye sokabilmek amacıyla liberal ekonomi anlayışı çerçevesinde 1951 yılında çıkarılan ve daha sonra 1954 yılında değişikliğe uğrayan 'Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu', 1953 tarihli 'Turizm Endüstrisi Teşvik Kanunu' ve 1954 tarihli 'Petrol Kanunu' uygulamaya konulmuş ve yerli ve yabancı özel teşebbüse yatırımı özendirici bir ortam sağlanmıştır. Sonuç olarak, özellikle alt yapının geliştiği yerlerde olumlu sonuçlar alınmıştır.

²⁷⁷ Zürcher, 2009, 329.

²⁷⁸ Kepenek, Yentürk, age, 119.

²⁷⁹ Seçkin Sunal, "Tanzimat'tan Günümüze Ulaştırma Politikaları ve Ulaştırma Alanındaki Gelişmeler", **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, (ed.) Nevin Coşar ve Melike Bildirici, (Bursa: Ekin Yayınevi, 2010), 641.

²⁸⁰ TÜİK, 2000, 350.

²⁸¹ DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara: DPT Yayın No: 2529, 2000, 142.

1950-1960 döneminde yaşanan değişimleri daha anlaşılır hale getirebilmek için iktisadi alanda önemli bir yere sahip olan üç sektör aşağıda daha yakından incelenecektir: Dış ticaret, Sanayi ve Tarım.

3.4.1. Dış Ticaret

1950-1960 döneminde yüksek bir dış ticaret hacmi hedefleyen DP, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (OEEC) isteğiyle Ekim 1950'de, ithalatı %60 oranında serbestleştirdi. Amerika'nın ekonomik yardımları, ihracat gelirlerinin artması ve nispeten serbest ithalat rejimi sayesinde 1950'lerin ilk yıllarında ithalatta patlama yaşandı. İhracattaki ciddi artışlar, hızla artan ithalatı karşılamaya yetmediği için bu dönemde dış ticaret açığı büyüdü²⁸². 1946-1950 döneminde yılda ortalama 243 milyon dolar olan ithalat 1950-1953 döneminde yılda ortalama 497 milyon dolara yükselirken 1954-1957 döneminde yılda ortalama 445 milyon dolara geriledi²⁸³. DP, serbest bırakıldığı takdirde piyasaların işleyeceğine inanıyordu ama sonuç bekledikleri doğrultuda olmadı; ihracattaki artış ithalattaki artışın çok gerilerinde kaldı.

Tablo 4: 1950-1960 Dönemi Dış Ticaret Rakamları (Milyon TL).

YIL	İTHALAT	İHRACAT
1950	286	263
1951	402	314
1952	556	363
1953	533	396
1954	478	335
1955	498	313
1956	407	305
1957	397	345
1958	315	247
1959	470	354
1960	468	321

Kaynak: Özçelik, Önder ve Odabaşı, 2012, 98.

²⁸² Özcan, age, 45.

²⁸³ TÜİK, 2000, 404-407.

İhracattaki rakamlara bakıldığında ise 1946-1950 döneminde yılda ortalama 220 milyon dolar olduğu görülmektedir. 1951-1953 döneminde Kore Savaşı ile hububata olan dış talebin çoğalması, hava koşullarının iyi gitmesi ile tarımsal üretimdeki artış ve ürüne yüksek fiyat verilmesinin etkisiyle bu rakam yıllık ortalama 357 milyon dolara yükseldi²⁸⁴. Bu yükselişte buğday ve pamuk ihracatındaki artışın büyük payı bulunmaktadır. Kore Savaşı sonrasında Amerika'nın savaş boyunca yaptığı buğday stokunu piyasaya sürmesiyle, Türk buğdayı Avrupalı ülkeler tarafından pahalı ve kalitesiz bulundu²⁸⁵. 1954 yılında yaşanan kuraklık ve izleyen yıllarda da hava koşullarının çok iyi olmaması sebebiyle, hububat ihracatında düşüşler yaşandı. 1954-1958 döneminde, ihracat gelirleri yılda ortalama 308 milyon dolara geriledi²⁸⁶.

1956 yılında Milli Korunma Kanunu yürürlüğe sokularak ithal mallarının hükümetçe dağılımı yapıldı. Mart 1957'de ithalatı düşürmek için "Hazine Hissesi" adıyla yeni bir vergi alınmaya başlandı²⁸⁷. 1950'lerin başında önemli bir buğday ihracatçısı haline gelmiş olan Türkiye 1954'ten itibaren, rezervlerini yeterli düzeyde tutabilmek için, Amerika'dan hibe yoluyla tahıl ithal etmek zorunda kaldı. Pamuktaki ihracat oranları da çok geriledi. Bu iki ürünün ihracatındaki azalma, dış ticaret dengesinin bozulmasında önemli bir yere sahiptir. Buğdayın, pamuğun ve bazı endüstriyel bitkilerin ihracatının azalmasında, sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan hammadde ihtiyacından kaynaklı iç talepteki ve nüfustaki artış etkili oldu. Bu dönemde, ciddi bir büyümenin gerçekleştiği tekstil sektörü, ithalatı ikame ederek kayda değer bir döviz tasarrufu sağladı²⁸⁸.

Türkiye ihracatının bu dönemdeki sektörel dağılımı incelendiğinde 1950 yılında toplam ihracatın %90'ının tarım ürünleri, %5'inin madencilik, %3'ünün sanayi ürünlerinden oluştuğu görülmektedir. 1960 yılında tarım ürünlerinin toplam ihracat içerisindeki yüzdelik payı %76'ya gerilerken, madencilik ürünleri %6'ya, sanayi ürünleri ise %18'e çıktı²⁸⁹.

²⁸⁴ 1950'de 23.455 ton olan hububat ihracı, 1954 yılında 1.077.497'ye yükselmiştir. 1950'de 5 milyon TL olan ihracat tutarı 1954'de 240 milyon 203 bin TL'ye yükselmiştir. 1954 yılında ise hem ihraç edilen hububat 308 bin 680 tona gerilerken, ihracat tutarı da ancak 63 milyon 972 bin TL olmuştur. "1950-1956 Yılları Arasında Hububat İhracatını Ve İthalatını Gösterir Cetveller", 1956, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 030 1 0 0, Yer No: 80 509 11.

²⁸⁵ Berkes, **age**, 137.

²⁸⁶ Özcan, **age**, 45; TÜİK, 2000, 404-407; Eroğul, **age**, 171.

²⁸⁷ Takım, **age**, 91-92.

²⁸⁸ Özcan, **age**, 46.

²⁸⁹ Takım, **age**, 92.

Tablo 5: Ana Mal Gruplarına Göre İthalat ve Toplam İçindeki Payı (% Olarak)

Yıllar	Yatırım	Tüketim	Hammadde
1950	45.8	20.6	33.2
1951	43.0	24.9	32.3
1952	50.5	22.1	27.5
1953	52.0	19.7	28.1
1954	53.1	19.7	27.4
1955	54.2	14.7	31.1
1956	58.2	11.1	30.7
1957	43.6	12.3	44.3
1958	43.2	12.4	44.4
1959	45.5	10.2	44.3
1960	52.1	9.6	38.2

Kaynak: İstatistik Göstergeler (1923-1998), Devlet İstatistik Enstitüsü, 414.

Tablo 5'te görüldüğü gibi 1950-1960 döneminde ithalatın madde gruplarına göre dağılımında, 1950'de toplam ithalatın % 45,8'i yatırım mallarından oluşurken bu rakam 1955'te % 54,2'ye, 1960'da %52,1'lere yükseldi. Yatırım malları içerisindeki en önemli kalemlerden biri olan inşaat malzemelerinin payı 1950'de %11,8 iken 1960'da %7,3'e geriledi. Makine ve teçhizatların payı ise 1950'de %34,2 iken on yıllık sürecin sonunda %44,8'e yükseldi. Dönemin başında %33,2 olan hammadde ithalatı, dönemin sonunda 38,2'ye yükseldi.

Tablo 5'te de gösterildiği gibi tüketim mallarının toplam ithalat oranı içerisindeki payı 1950 yılında 20,6, 1951'de 24,9, 1954'te 19,7'ye geriledi ve 1955 sonrası yaşanan gerileme ile 1956'da 11,1 iken 1960 yılında %9,6'ya kadar düştü.

1954 sonrasında dış ticaret hacminde ciddi bir daralma yaşandı. 1950-1953 döneminde toplam dış ticaretin GSMH'ye oranı %17,5 iken, bu oran 1954-1958 döneminde %9,5'e geriledi²⁹⁰. İthalat, 1952'de GSMH'nin % 9,5'ini oluştururken, 1958'de % 2,5'e geriledi²⁹¹. 1947-1950 döneminde ortalama %85 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 1951-1960 %73,5'e geriledi. 1950'lerin ikinci yarısında dış ticaret açığındaki azalmanın sebebi ihracat miktarının artışından değil, döviz sıkıntısı sebebiyle ithalatın azalmasından kaynaklanıyordu²⁹².

Hükümet, 1952 yılının ikinci yarısından itibaren artan ödemeler dengesi problemi karşısında, Eylül 1953'te liberasyon uygulamasına son verdi. Ağustos 1958'e kadar bazı değişikliklerle yürürlükte kalacak yeni bir dış ticaret rejimine geçildi. Bu dönemde hükümet, ödemeler dengesini sağlamak için miktar kısıtlamaları, tarife değişikliği ve ayarlamaları, lisans düzenlemeleri, fiyat kontrolleri, çeşitli ihracat, ithalat, görünmeyen ve sermaye hesabı kalemleri için farklı kur uygulamaları gibi politika araçlarını kullandı²⁹³. Şahsi ihtiyaçlar için 30 dolar tutarında olan ithalata izin çıkarken²⁹⁴, dondurulmuş fiyatların bir kısmının serbest bırakılacağı ve zamanla tam bir liberasyon modeline de geçileceği vaat ediliyordu²⁹⁵.

İthalatta 1953'e kadar süren artış, bu yıldan itibaren hükümetçe ithalata yeniden sınırlama getirilmesiyle -özellikle tüketim mallarına- birlikte yavaşladı. İthalatı çeşitli önlemlerle kısımaya yönelik çalışmalar, bir miktar azalmaya sebep olsa da bu dönemde ihracatta da azalma meydana geldiğinden dış açık sorunu devam etti²⁹⁶.

İthalattaki sınırlamalar, ülkenin döviz durumuna göre farklı biçimlerde uygulandı. Belli miktarda ve ithalat karşılığı garanti ödemesi yapılması ya da bir kısım malların dış kredi karşılığı getirilebilmesi gibi şartlar kabul edildi. TL'nin ithalat değeri, bazı işlemlerde %25-27 oranında düşürülerek döviz kuru çoklu bir niteliğe dönüştürüldü²⁹⁷. Şehir burjuvazisi, sadece iç piyasaya yönelik olarak uygulanan bu ithal ikamesine yatırım yapmaya başlayarak büyük kârlar sağladı²⁹⁸. İthalat ve ihracatta kaçakçılık

²⁹⁰ Özcan, **age**, 46.

²⁹¹ Keyder, **2013**, 91.

²⁹² Özcan, **age**, 46.

²⁹³ Özcan, **age**, 46.

²⁹⁴ [İthalata Dair İzin], **Tercüman**, 8 Mart 1959, 2.

²⁹⁵ [Dondurulmuş Fiyatlara Serbesti], **Hürriyet**, 24 Ağustos 1958, 1.

²⁹⁶ Özkale ve Kayalica, **age**, 360; Keyder, **2013**, 91.

²⁹⁷ Kepenek, Yentürk, **age**, 124.

²⁹⁸ Keyder, **2013**, 91.

yapanların cezaları arttırılırken, dışarıya gidenlerin dövizlerinde kısıntılar yapıldı ve dışarıdaki Türklerin memleketlerindeki gelirleri bloke edildi²⁹⁹.

M. Kemal Biberoğlu, Menderes’le bir anısını anlattığı kitabında onun ithalattaki kısıtlamaların eleştirilmesine karşı takındığı tavra dair de fikir vermektedir:

“Pakistan gezisi sırasında, boş bir zamanında bizi yanına alıp, çarşı pazar dolaştırdı. İçinde kuş sütünden başka her şeyin bulunduğu, tıklım tıklım ithal malı pahalı metain satıldığı süper marketler gösterdi. Ve buralardan tek bir Pakistan vatandaşının alışveriş yapmadığını, alışverişin dövizle yapıldığı bu mağazaların müşterilerinin hep yabancı olduğunu hatırlatarak şunları söyledi: ‘Siz de Türkiye’de bazı ithal mallarının bulunmayışından yakınarak, bizi tazyik ediyorsunuz. Bu çeşit ithal mallarını biz de bulundurabiliriz. Ama benim vatandaşım onları alıp kullanamaz. Çünkü satın alma gücü yoktur. Biz onlara vereceğimiz dövizle yatırım malları ithal ediyor ve geleceğe yatırım yapıyoruz. Hangisini tercih edersiniz?’”³⁰⁰

Menderes’in sözlerinden de görüldüğü üzere Türkiye’de alım gücü önceki yıllara oranla yükselmiş olsa da hala yeterli düzeyde değildir. İthal mallarının ülkeye girişinin zorlaştığı 1954 ve sonrası yıllarda zaten birçok kişi ithal mallarını alacak ekonomik yeterliliğe de sahip değildir.

Tarımsal bir ihracat ekonomisine dair ilk devreler 1953’ten itibaren sona erdi. Hükümet, özellikle ithalatın finansmanı için yeni yollar aramaya başladı. Gerekli düzeyde yabancı sermaye çekilemedi³⁰¹. Hükümet, Türk burjuvazisinin 1940’lar boyunca biriktirmiş olduğu kârları yatırıma dönüştüreceği ve yabancı yatırımcının da ülkeye rağbet edeceği düşüncesindeydi. Yapılan tüm teşviklere rağmen yatırım yapan şirket sayısı otuzu geçmezken özel yatırımların toplam yatırımlardaki payı %1’i aşmadı. Yatırımlara bakıldığında %40-50 gibi düzeylerle devletin hâkim olduğu görülmektedir³⁰².

1950-1960 arası dönemde doğrudan yatırım biçiminde giren yabancı sermaye tutarı yüz milyon dolar civarındaydı. Bu miktarın önemli bir bölümünü Petrol Kanunu çerçevesinde yapılan yatırımlar oluşturdu. Yabancı sermayenin petrol dışında ilgi duyduğu yatırım alanları; kauçuk ürünleri, elektrikli makineler ve ilaç sanayidir. Yabancı yatırımların ülke dağılımında öne çıkanlar; Amerika, Almanya, Hollanda ve İsviçre’dir. Yabancı yatırımların istenilen düzeyde olmamasında bürokratik zorluklar,

²⁹⁹ age, 91 ; Eroğlu, age., 171.

³⁰⁰ M. Kemal Biberoğlu, **Demokrat Parti ve Sonrası Anılarım** (Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 1997), 29-30.

³⁰¹ Keyder, 2013, 91.

³⁰² Zürcher, 2009, 328.

ekonomik ve siyasi istikrarsızlık ile düşük gelirli olan iç pazarın cazibesinin olmayışı sayılabilir³⁰³.

Unilever, General Elektrik Ampul Fabrikası, Squip gibi birkaç ilaç fabrikası ve Mobil, Shell gibi petrol şirketleri haricinde büyük bir yabancı yatırım olmadı. Dönemin sonlarına doğru özel sermaye sahibi sanayiciler, yurt dışındaki çeşitli büyük şirketlerle “Know-How” anlaşmaları yaparak, özellikle beyaz eşya ve otomotiv sanayinde bir çeşit montaj sanayisinin önünü açtılar³⁰⁴.

Sermayenin dış kaynakları; dış borçlanma, yardımlar ve yabancı özel sermaye yatırımlarıdır. Bu dönemde başlıca kaynak Amerika’dır. Bu döneme kadar olan ABD yardımları daha çok borç verme biçimindeyken bu dönemde hibeler ağırlıklı oldu³⁰⁵.

DP’nin kalkınma öncelikleri, ABD telkinleriyle nerdeyse tam bir uyum içinde oldu. 1950’lerin başında ABD’nin, DP iktidarının izlediği makroekonomik politikalara müdahalesi, yardım programının ekonomide finansal istikrarı bozmadan yürütülmesi gerektiği şeklinde yapılan genel uyarıları aşmadı. Genel uyarı çerçevesini aşan müdahale girişimleri ise vesayet ima eden niteliğinden dolayı hükümetin sert tepkisiyle karşılaştı³⁰⁶.

Özellikle Nisan 1955 ile Ağustos 1958 arasındaki dönemde birçok maddenin ithalatı güçleşti, mal arzı azaldı³⁰⁷. Altan Öymen’in anılarında ifade ettiği biçimiyle:

“Önce, nal çivisi karaborsaya düştü... Sonra kahve, çay, şeker... Daha sonra sanayi mamulleri... O arada yedek parçalar... Röntgen filmi, kalp ilaçları, kamyon lastikleri... Türkiye bir “yoklar ülkesi” haline gelmeye başladı. oysa DP’nin iktidara gelir gelmez uygulamaya koyduğu “serbest ticaret rejimi” nin ilk yıllarındaki Türkiye, bir “varlar ülkesi” sayılırdı. Sadece o mallar değil, akla gelen tüm ithal malları da vardı ülkede...³⁰⁸.

Ürünlerin karaborsaya düşmesi birçok sektörü olumsuz etkiliyordu. Özellikle demirin karaborsaya düşüşü inşaat sektörünü olumsuz etkilerken farklı kullanım alanları da olan bu ürün birçok üreticiyi zor duruma düşürdü. Demir o dönemde bulunması zor maddelerin başında geliyordu. Örneğin İstanbul Ekspres gazetesinin “Bir İstanbullunun 10 Derdi” köşesinde el kantarı imalatçısı Ali Akarsu, Karabük’te yapılan demirlerin daha denizde motora konulurken satıldığından, İstanbul’a geldiğinde ise doğruca inşaatlara gönderildiğinden dert yanmaktadır. 100 kuruş bile

³⁰³ Özcan, **age**, 47.

³⁰⁴ Çavdar, **2003**, 389-390.

³⁰⁵ Kepenek, Yentürk, **age**, 102.

³⁰⁶ Özcan, **age**, 58.

³⁰⁷ Coşar, **2010**, 433.

³⁰⁸ Öymen, 2009, 532.

verseler ürün imalatında kullandıkları 12-14 yassı demir bulamadıklarından, bulsalar bile yaptıkları el kantarlarının %18 muamele vergisine tabi tutulduğundan bahsetmektedir. Üzerine evin ve dükkânın kirasını ödemekte zorlanan zanaatkâr, çareyi karısını ve çocuklarını köye göndermekte bulmuştur³⁰⁹. Özellikle hammadde girdisine ihtiyaç duyan buna benzer zanaat kollarında zanaatkârlar büyük sıkıntı yaşamıştır.

Piyasada ürün darlıkları artarak devam ederken dış yardım çevreleri, özellikle de İMF, çözüm olarak 1954'ten itibaren, devalüasyon yapılması yönünde hükümete baskı uyguladı. Bu da DP temsilcileri ile IMF, DB gibi kurumların temsilcileri arasında gerilime sebep oldu³¹⁰. Celal Bayar'ın 1954 yılında yaptığı ABD ziyareti sırasında DB yetkilileriyle girdiği polemik sonrasında ilişkiler, eskiden verilmiş olan kredilerin geri ödenmesi dışında kesintiye uğradığı gibi, DB Türkiye temsilcisi ülkesine geri döndü. DB ile yaşanan bu sürtüşmenin sonucu olarak birçok altyapı projesi artık kısa vadeli kredilerle finanse edilmeye başlandı. Bu da ekonomiye büyük bir yük getirdi³¹¹.

1955'ten itibaren ABD'den ek kredi taleplerine istediği olumlu yanıtı alamayan DP grubunda ekonomik kriz siyasi krize dönüştü ve 29 Kasım'da hükümetin bütün bakanları düştü. Kısa süre içinde partiden ayrılan bir grup milletvekili HP'yi bu süreçte kurdu. ABD'li tüm uzmanların baskılarına rağmen Menderes hükümeti devalüasyon yapmamak için direndi³¹². Hükümet, enflasyon, piyasalardaki darlık ve fiyat hareketlerinin büyük ölçüde yapay olduğunu ve bu sebeple de Milli Korunma Kanunu'nda yapacağı bir takım değişikliklerle bunun önüne geçebileceğini savunuyordu³¹³.

Temmuz 1955'te sert bir biçimde uygulamaya koyulan Milli Korunma Kanunu hükümete gerekli gördüğü malların, emek karşılığı ücretlerin, tarifelerini belirleme gibi geniş yetkiler tanırken, istifçilik yapanların şiddetli biçimde cezalandırılmasını öneriyordu. Bu uygulamalarla dönemin başındaki liberal hava yerini yoğun ve şiddetli bir müdahaleciliğe bıraktı. Kanunda yapılan değişiklikler ve sıkı kontroller, ithalat

³⁰⁹ “Bir İstanbullunun 10 Derdi”, **İstanbul Ekspres**, 13 Nisan 1952, 3.

³¹⁰ Kepenek, Yentürk, **age**, 124; Keyder, **2013**, 92.

³¹¹ Özcan, **age**, 58.

³¹² Özcan, **age**, 59-60.

³¹³ Karpat, **1996**, 249.

maddelerindeki stokun erimesine ve fiyatların kontrol altına alınmasına önemli katkılar sağladı³¹⁴.

Milli Korunma Kanunu sayesinde ardiyeler ve depolar basıldı, istifçiler ve karaborsacılara ağır hapis cezaları verildi. Kasabalarda hatta köylerde bile aramalar sıklaştırıldı, bu da huzursuzluğu arttırdı. 15 Temmuz 1955'te İzmir liman işçilerinin greve gitmesi, sosyal direncin ve ekonomik bunalımın artacağını işaretliydi³¹⁵. Bu önlemlerin iki yıl uygulanması sonucu, dış ticaret açığı önemli ölçüde azalmışsa da fiyat artış oranları yükseldi, mal darlıkları ve karaborsa arttı³¹⁶. 1957 yılında Ticaret Bakanlığı'na gerekli gördüğü mallara fiyat tespit etme yetkisi tanındı.

1957 seçiminden sonra hükümet yine istikrarı sağlamak için dış destek arama yoluna koyuldu. 1957 yılında DP hükümetinin kredi talebi yine reddedildi. 1958'e gelindiğinde Amerikan dolarının karaborsada değeri 10 lira civarındaydı³¹⁷. 1958 yılında karaborsa ve haksız kazancı önleyebilmek için kömüre, demire ve Sümerbank ürünlerine zam yapıldı³¹⁸. Temmuz 1958'te hükümet, ABD, OEEC ve İMF arasında yapılan görüşmelerden sonra, önemli ölçüde dış yardım ve borç erteleme sunmanın yanında devalüasyon kararı da içermekte olan bir istikrar programı ilan etti³¹⁹.

4 Ağustos 1958 yılında konan istikrar programı, İMF destekli programların standart unsurlarını içeriyordu. İstikrar programının önerileri; TL'nin devalüasyonu, ithalatın yeniden serbestleştirilmesi, para arzının ve bütçe harcamalarının kısıtlanması, KİT üretimi ve hizmetlerinin fiyatlarının arttırılmasıydı. Buna karşılık olarak da dış krediler sağlanacak ve dış borçların ödenmesine kolaylıklar getirilecekti. İstikrar programına bağlı olarak, ithalat üç aylık programlara bağlandı ve ara malları ile hammadde ithalatına öncelik tanındı. İthalat izninin verilmesi ve ilgili işlemler kolaylaştırıldı. Aynı kolaylıklar ihracat yapacaklara da sağlandı. Bu gelişmelerle, dış ticarete yeniden görece serbestleşme sağlandı³²⁰.

³¹⁴ Özcan, **age**, 60-61.

³¹⁵ Eroğul, **age**, 172.

³¹⁶ Kepenek, Yentürk, **age**, 124.

³¹⁷ Zürcher, 2009, 334.

³¹⁸ Özer Özçelik, Hüseyin Önder, Yavuz Odabaşı, "Atatürk'ten Menderes'e Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1923-1960)", **Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi**, Ed.: Talip Kabadayı (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, 2012): 92.

³¹⁹ Özcan, **age**, 61-63.

³²⁰ Kepenek, Yentürk, **age**, 125.

Alınan yardımın önemini anlattığı Meclis oturumunda Maliye Bakanı Fatin R. Zorlu, her yıl ülke nüfusunun ortalama 750 bin arttığını, halkın refah düzeyini yükseltmek için çaba gösterdiklerini belirtti. Milleti topyekûn çalışma sahalarına yöneltmek ve gereken sermayeyi vermek, üretimi arttırmak için ithal edilmesi gereken malzemeyi sağlayıp fabrikaları, tesisleri kurdurtmak hükümetin başlıca görevleridir dedi. Yatırımlar yapılırken, üretim artışları kaydedilirken milletin hayat seviyesi ve refah düzeyinin arttığını; fakat bu artışın aynı zamanda tüketimin ve talebin artması demek olduğunu, tüm bunların da enflasyonist bir eğilimi de ortaya çıkardığını ifade etti. Yapılan yardımın toplamının 359 milyon dolar civarında olduğunu, bu yardımların OECD'den, ABD'den ve IMF'den yapıldığını; özellikle OECD'nin büyük miktarını karşıladığı bu kredilerin Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri ile Türkiye arasındaki işbirliğini ortaya koyduğunu söyledi³²¹.

Batı'dan alınan bu dış yardımlara karşı tedbirli yaklaşanlar da vardı. Örneğin Niyazi Berkes, Türkiye'nin ancak dış yardım sağlayan ülkelerle aynı uygarlık düzeyinde olması durumunda alınan dış yardımın ülkeyi ihya edebileceğini, durum böyle olmadığından ekonominin allak bullak olduğunu ifade eder³²².

1950-1960 döneminde dış ticarete; sırasıyla serbesti, denetim ve yeniden serbesti dönemleri yaşandı. Uygulamada, dış ekonomik gelişmeler, ülkenin ekonomik gelişmesini belirleyen ana unsurlardan biri haline geldi. Dönem boyunca biriken borçlar ekonomiye çok büyük bir yük getirdi. Daha fazla dış kaynak kullanımı, üretim ve gelir artışı ile ekonomik ve toplumsal dönüşüme olumlu katkı sağladı. Ancak üretimin dış kaynak sağlanması koşuluna bağlı hale gelmesi, ekonomiyi dış kaynaklara bağımlı hale getirdi³²³. Ülkenin 1960'ta toplam dış borcu 1.5 milyar Amerikan dolarıydı ve bu da GSMH'nin dörtte birine denk geliyordu³²⁴.

Demokratların, dönemin birçok yabancı gözlemcisi tarafından dikkat çekilen ana sorunu ellerindeki yetersiz olanaklarla haddinden fazla şeyi hızlı biçimde yapmaya çalışmalarıydı. Onların yapmak istediği modernleşme programı çok büyük miktarlarda malzeme ve makine ithalatı anlamına geliyordu. Bu yüzden de büyük bir ticaret açığını göze almak zorunda kaldılar³²⁵.

³²¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XI, Toplantı 87, c. 4 (21.8.1958), 828- 830.

³²² Berkes, **age**, 142.

³²³ Kepenek, Yentürk, **age**, 126.

³²⁴ Zürcher, **2009**, 333.

³²⁵ Zürcher, 2009, 332, 333.

3.4.2. Sanayi

DP, iktidara geldiğinde iyi tasarlanmış bir sanayi politikası yoktu. Ancak tarımsal kalkınmanın yaratacağı gelir ve talebin sanayileşmeyi teşvik edeceği beklentileri vardı³²⁶. Türkiye’de sanayinin o dönemdeki genel yapısı, 1930’lu yıllardan itibaren gelişmeye başlayan bir süreçti ve temel tüketim mallarının ithal ikamesine dayanıyordu. Bu yapı 1950-1960 döneminde de çok önemli bir dönüşüm yaşamadı. Bu dönemde sanayinin 1957’ye kadar yaşadığı gelişmenin en temel sebeplerinden biri iç talebin genişlemesiydi³²⁷. Dönem boyunca tarımsal gelişmelere ve kentleşmeye bağlı olarak artan iç talep ve genişleyen iç pazar sanayi kesiminin de canlanmasına etki etti³²⁸.

1956’ya kadar ithalatla herhangi bir darlık yaşanmadığından ihtiyaç duyulan ara ve yatırım malları rahatça elde edilebildi. Bu sebeple sanayide yaşanan yıllık ortalama büyüme oranı 1952-1957 döneminde %12,5 gibi çok yüksek rakamlara ulaştı³²⁹. 1950’lerin ilk yıllarında Türkiye’nin ekonomik büyüme performansı muhtemelen Demokratların beklentilerini de aşan, yüksek bir düzeydeydi. Üstelik bu yüksek büyüme, DP’nin hedeflediği gibi, hemen hemen hiçbir toplumsal kesime ciddi bir yük bindirmeden gerçekleşti³³⁰.

Dönemin temel özelliği, sınai üretimde ithalat yerine yerli üretim (ithal ikameci) türü sanayileşmenin birinci aşamasının -temel ya da dayanıksız tüketim mallarının yerli üretimi sürecinin- tamamlanmış olmasıdır. Çünkü bu alanda büyük bir atılım zaten devletçilik uygulamasıyla gerçekleştirilmişti. Bu dönemde bir yanda kamu sanayi üretiminin arttırılması zorunluluğu doğarken, diğer yandan özel sanayi bu doğrultuda hızla gelişti. Bu niteliğiyle dönem, bir bakıma özel sanayiye geçiş dönemi sayılabilir³³¹. Gayri safi sabit sermaye yatırımlarının GSMH’ye oranı 1950 öncesinde ortalama %10 iken 1950’li yıllarda ortalama %14’eyükseldi. Artan bu yatırımların finansmanında, dönem ortalaması olarak iç ve dış tasarrufların payı aynı olmakla birlikte; dönemin ilk yarısında dış tasarruf, ikinci yarısında ise iç tasarruf kullanımı daha yüksek oldu³³².

³²⁶ Özcan, **age**, 53.

³²⁷ Şahin, **age**, 110.

³²⁸ Kepenek, Yentürk, **age**, 111.

³²⁹ Şahin, **age**, 110.

³³⁰ Özcan, **age**, 41.

³³¹ Kepenek, Yentürk, **age**, 111-112.

³³² Özcan, **age**, 44.

1942’de süresini tamamlayan Teşvik-i Sanayi Yasası’ndan sonra özel sanayi yatırımlarının özendirilmesi yönünde herhangi bir yasal düzenleme yapılmadı. Yasal bir özendirme bulunmamasına karşın, genişleyen iç pazarın sınai ürünlerine artan talebi hem özel sermayenin hem de yabancı sermayenin bu alana yatırım yapmasını teşvik etti. Dönemin ikinci yarısında döviz darlığının sebep olduğu ithalat azalması sonucu yaşanan mal darlıkları da doğal bir koruma ve özendirme ortamı yarattı³³³.

Türk sanayiinin önde gelen birçok kuruluşu bu dönemde ortaya çıktı. 1965 yılı itibariyle Türkiye’de faaliyet gösteren 103 büyük firmanın yarısından çoğunun 1940’tan sonra kurulduğu tespit edildi. Mevcut firmaların 15’i (%14,6’sı) 1923 yılından önce faaliyete geçmiş, 17’si (%19,4’ünün) 1923-1930 arasında, 13’ü (%12,6’sı) 1931-1938 döneminde, 20’si (%19,4’ünün) 1939-1950 döneminde; 33’ü (%32’sinin) 1951-1960 döneminde; 5’i (%4,9’unun) 1960 sonrası dönemde kurulmuştur.³³⁴

1950-1960 yılları arasındaki dönemde sanayi yılda ortalama %8,3 oranında büyüdü. Bu büyüme oranı GSMH büyüme oranının üzerindedir. Bu da sanayinin GSMH içerisindeki büyüme oranının arttığını göstermektedir. Sanayi sektörünün GSMH içerisindeki payı 1950-1953 döneminde ortalama %12 iken, 1957-1960 döneminde %16’yı geçti³³⁵. Dönem boyunca GSMH içerisinde tarımın payı düşerken, sanayinin payı hızla arttı³³⁶.

1955’ten sonraki dönemde sanayi olumsuz etkilenmeye başladı. Bunda döviz darboğazına girilmesi sonucu ortaya çıkan dış ticaret tıkanıkları ile iç piyasadaki istikrarın ciddi olarak bozulması etkili oldu. İthalatın tıkanması ile sanayide gerekli ara ve yatırım mallarının temininde sıkıntı yaşandı³³⁷. Ekonomide dışa bağımlılık büyük oranda ara ve yatırım mallarında dışa bağımlılıktan kaynaklanmaktaydı. Bunun bir sonucu olarak 1950’li yılların ikinci yarısında ithalatın önemli bir bölümü

³³³ Kepenek, Yentürk, **age**, 112.

³³⁴ Bahsi geçen çalışma: Alpender G. G., “Big Business and Big Business Leaders in Turkey”, yayımlanmamış Doktora Tezi, Department of Management, Michigan State Üniversitesi, 1966, 129’dan aktaran Ayşe Buğra, “Türk İşadamları ve Türk Devleti”, **75 Yılda Çarkları Döndürenler**, ed. Oya Baydar, Gülay Dinçel, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999): 69. Burada bahsi geçen 103 büyük firma 40 veya daha fazla işçi çalıştıran ve sermayesi çalışma esnasında 10.000 dolardan fazla olan işletmeler arasından seçilmiştir. Bu firmalar madencilik, ticaret, bankacılık ve imalat sektörlerinde faaliyet göstermektedir.

³³⁵ Şahin, **age**, 109.

³³⁶ Mükerrrem Hiç, **Türkiye Ekonomisinin Analizi: Başlıca Ekonomik Göstergelerle** (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1980), 12.

³³⁷ Şahin, **age**, 110.

hammadde ve yatırım mallarından oluşmaktaydı. 1954 yılında %80,5 iken 1956'da bu oran %88,9'lara yükseldi. Dönemin sonlarında temel tüketim mallarında ithal ikamesine gidildiğinden tüketim malları ithalatı iyice daraldı³³⁸

1950-60 dönemi imalat sanayinin temel niteliklerinden biri, tüketim malları sanayinde, ara mallar ve yatırım malları sanayine göre daha hızlı bir gelişme göstermesidir³³⁹. 1950'li yılların ilk yarısıyla ikinci yarısı açısından farklılık büyüme oranında değildi. Bu farklılık nitelikseldi. Gelirlerin hızla arttığı ilk dönemde imalat sanayi üretimi artan tüketici talebini karşılamaya yönelikti. 1950'lerin ikinci yarısından itibaren -girdi ithalatının yapılamadığı bir ortamda- birim üretimde yerli katma değeri arttırmaya yani ithal ikamesine yönelindi³⁴⁰.

1950'lerin ikinci yarısından itibaren tüketim mallarının ithalatına getirilen kısıtlamaların olumlu etkisi, bu ürünlerin yerli üretimini kârlı hale getirmesi ve var olan yüksek talebin yerli üretimle karşılanması sonucunu doğurmasıdır. Ancak üretim için gerekli araç ve makinelerin dışarıdan sağlanıyor oluşu, yerli üretimin ithalata bağlı olması demektir. Tüketim mallarının doğrudan ithal edilmesiyle, bunların üretilmesi için gerekli teçhizatın dışarıdan alınması arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Çünkü tüketim mallarının ithalatının ödeme güçlükleri nedeniyle kısıtlanması, sadece tüketicinin tüketim özelemlerini karşılamasını engeller. Oysa üretim girdilerinin ithalatının yapılamaması, üretim azalmaları, işsizlik gibi bunalımlı sonuçlar doğurur³⁴¹.

Dönem boyunca temel tüketim malları üretimi; üretim, işyeri ve çalışan sayıları ile üretim değeri açısından görece önemini korudu. Başta dokuma ve gıda olmak üzere tüketim malları üreten büyük işletmelerin toplam katma değer içindeki payları 1950'de %73, 1960'ta ise %65 oldu. Çimento, ilaç, yapı malzemesi, lastik, plastik, kimya gibi ara malları üreten alt sektörlerde de önemli üretim artışları yaşandı. Madeni eşya, makineler ve taşıt araçlarından oluşan dayanıklı tüketim malı ile yatırım malları üreten alt sektörlerde dönem boyunca önemli bir değişim yaşandı³⁴².

³³⁸ Şahin, *age*, 110; İstatistiki Göstergeler, 2000, 414.

³³⁹ Haydar Kazgan, "Cumhuriyet Döneminde Türk İmalat Sanayii", **İTÜ Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılı Kutlama Programı** (İstanbul: İTÜ İnşaat Fakültesi Matbaası, 1981): 9.

³⁴⁰ Pamuk Ş., 2015, 233.

³⁴¹ Kepenek, Yentürk, *age*, 123.

³⁴² *age*, 115.

İthalat yerine yerli üretime dayanan sanayileşmenin birinci aşaması temel tüketim mallarının yerli üretimiydi. DP iktidarının ilk dönemlerinde, bu alanın özel girişimin tekelinde olması istendi. Ancak, dönemin özellikle ikinci yarısından sonra, özel sektör genişleyen iç pazarın taleplerini karşılayamadığı için kamu kesimi de üretimini arttırdı. Dönem boyunca sanayinin gelişmesindeki en önemli etkenlerden biri ulaştırma, enerji ve haberleşme gibi alt yapı olanaklarının giderek daha kolay ve ucuza sağlanabilir olmasıydı. Artan iç pazar ve alt yapı olanakları ile birlikte özel sanayi yatırımlarının kârlılığı arttı. Bu dönemde giderek yaygınlaşan kamu özel ortaklığıyla sermayenin aktarılması, kamu sanayi üretimi olan girdilerin fiyatlarının maliyetinin altında tutulması; özel sanayi üretimini etkileyen en önemli faktörlerden birinin kamu yatırımları olması sonucunu doğurdu³⁴³.

Bu dönemde büyümeyi hızlandırmak için kamu yatırımlarını devreye sokmanın yanı sıra İDT'nin ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatları da hükümet tarafından düşük tutuldu. Birim maliyetlerini ürün fiyatlarına yansıtamayan İDT, çareyi Merkez Bankası'ndan kredi almakta buldu. Bu kredilerin geri ödemelerinde sıkıntı yaşanması ve doğan parasal genişlemenin talep fazlası oluşturması İDT'yi olumsuz etkiledi³⁴⁴.

DP döneminde özel kesim önemli oranda gelişme gösterirken kamu kesiminin sanayideki yeri azalmadı hatta dönemin sonlarına doğru daha da arttı. Ancak bu dönemde kamu kesiminin varlığı özel kesimi olumsuz etkilemedi, aksine imalat sanayinde ara ve yatırım malları üreten alt sanayi dallarında kamu kesiminin varlığı teşvik edici oldu³⁴⁵.

Bu dönemde, özel girişimi desteklemek üzere, devlet sermayesi ve yabancı sermayenin katılımıyla Sınai ve Kalkınma Bankası (TSKB) kuruldu. Devletin kâr garantisi tanıdığı bu kuruluşa Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, Türkiye Hükümeti, yerli bankalar ve sanayiciler katıldı.³⁴⁶ Bu bankanın kuruluş amacı basında: “Özel Sanayi kurmak, yabancı ve yerli sermayenin sanayiye katılımını teşvik etmek, Türk Sanayiine müteallik esham ve tahvilatın özel mülkiyete intikaline ve özel

³⁴³ Kepenek, Yentürk, **age**, 112-113.

³⁴⁴ Özcan, **age**, 55.

³⁴⁵ Şahin, **age**, 111.

³⁴⁶ Hükümetin ortaklarına yıllık %6 kar garantisi verdiği bankanın sermayesi; %75 özel ticari Bankalar, %15 Ticaret ve sanayi odaları ve borsaları, %10 özel özel sinai kuruluşları ve kişilerinin sermayesinin birleşiminden oluşmaktaydı. Banka kendi sermayesine ek olarak, borç senedi (tahvil) satışı yapabilir, devletin ya da dış kredilerin kendisine sağlayabileceği kaynakları kullanabileceği gibi dışalım kotalarından belli bir paya da sahipti. Kepenek, Yentürk, **age**, 112; Tezel, **age**, 284; Eroğul, **age**, 103.

mülkiyette bulunmasına gayret etmek” olarak ifade ediliyordu³⁴⁷. TSKB, 1950-1962 arasındaki dönemde 500 milyon TL dolayında kredi dağıttı. Bankanın dağıttığı kredilerde dikkat çeken unsur, kredilerin büyük oranda temel tüketim sanayilerine ve coğrafik olarak da Marmara Bölgesi’ne verilmiş olmasıdır³⁴⁸. Başlangıçta daha çok tekstil, inşaat malzemesi ve gıda gibi sektörlerde yoğunlaşan krediler zamanla ilaç, makine, seramik gibi daha ileri endüstrileri de kapsayacak biçimde genişledi³⁴⁹.

DP hükümetleri özel girişimi dönem boyunca destekledi. Yerli sanayiciler, devlet koruması için Bakanlığa müracaat edebildi. Örneğin lastik üreticileri bir toplantı düzenleyerek, ülkedeki mevcut lastik fabrikalarının yerli pazarın lastik çizme ihtiyacını karşılayabilecek düzeyde bulunduğunu, bu sebeple lastik çizmenin ithalat liberasyon listesinden çıkarılmasını Bakanlıktan talep etme kararı aldılar. Aksi takdirde 5000’den fazla çalışanı bulunan 60 lastik fabrikasının kapanma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu ifade ettiler³⁵⁰.

Tablo 6: TÜSİAD’ın Temsil Ettiği Firmaların Şirketleşme Tarihleri

	Şirketleşme Dönemi					
	1910 Öncesi	1910-1919	1920-1929	1930-1939	1940-1949	1950-1959
Firma Sayısı	1	2	6	4	9	49

Kaynak: TÜSİAD Members Company Profiles (1989), İstanbul: TÜSİAD Yayınları’ndan aktaran Buğra, 1999, 70.

Özel kesimin açtığı şirket sayılarını belirlemede TÜSİAD verileri yol gösterici olmaktadır. TÜSİAD’a üye firmalar genelde önemli ve dinamik firmalardır. Tablo 5’de görüldüğü gibi 1950 öncesinde toplam 22 üye firma bulunurken, 1950-1959 döneminde üye firma sayısı ani bir yükselişle 49’a ulaştı³⁵¹.

Özel kesimin, imalat sanayinde, tüketim malları ve yatırım malları alt sanayinde yatırımları 1956’dan sonra iyice daraldı. Bu daralma genel olarak fiyat artışlarına ve ithalat tıkanıklıklarına bağlandı. Bu dönemde imalat sanayinde ara malları üretimi yapan alt dallarda gelişme görülürken, yatırım malları ve dayanıklı tüketim malları

³⁴⁷ “Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Faaliyete Geçti”, **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1950, 1.

³⁴⁸ Kepenek, Yentürk, **age**, 112.

³⁴⁹ Özcan, **age**, 53-54.

³⁵⁰ “Lastik Fabrikaları”, **Milliyet**, 25.02.1951, 2.

³⁵¹ 1950’lerde ilk işe başlayan holdingler: Akkök, Kutlutaş, Borusan, Bodur, Tekfen, Enka, E.C.A., Profilo, STFA, Alarko, Akın, Deva, Tamek, Altınyıldız. Buğra, **1999**, 71.

üreten sanayi alt dallarında önemli bir gelişme kaydedilmedi³⁵². 1950’de 76 bin olan kamu işletmelerinde çalışan işçi sayısı 1960’a gelindiğinde yaklaşık %70 artarak 128 bine ulaştı. Özel yatırımlarda ağırlık tekstil ve giyimdeyken kamu yatırımlarında ağırlık gıda sektöründeydi. 1950’lerin sonlarında, başta tekstil olmak üzere, temel tüketici mallarının ithal ikamesi ise büyük ölçüde tamamlandı³⁵³.

Sanayileşmenin en önemli sonuçlarından biri işçi sayısındaki artıştır. İktisadi faaliyet kollarına ve sanayide çalışan işçi sayılarına ulaşabilmek için nüfus sayımları verileri önemlidir. Yaşanan ekonomik değişim nüfus sayımlarının biçimini de etkiledi. 1950’ye kadar nüfus sayımlarında belli bir meslek tanımı yapılmazken ekonomik hayatın gelişmesi ve BM’nin tavsiyelerinin istatistik çalışmalarında etkili olmasıyla birlikte meslek tarifi yapılmaya başlandı. 1950-55 döneminde hızlı iktisadi kalkınma ve yapılan geniş çaplı tablolama çalışması neticesinde esas meslek itibarıyla çalışma hayatı ve sanayileşme oranı daha net ortaya konuldu³⁵⁴.

Tablo 7: 1950-1960 Döneminde Ekonomik Faaliyet koluna Göre İstihdam Edilenler (15 Yaş ve Üzeri - Bin 000 Kişi)

YIL	TOPLAM	Tarım, Ormancılık, Avcılık ve Balıkçılık	Madencilik ve Taş Ocaklığı	İmalat Sanayi	İnşaat ve Bayındırlık İşleri	Toptan ve perakende Ticaret, Lokanta ve oteller	Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	Elektrik, Gaz ve Su; Yardımcı İş Hizmetleri	Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler
1950	8790	7408	79	482	195	240	72	34	280
1953	9896	7819	99	605	415	407	72	50	429
1955	10482	8093	110	667	407	519	78	67	541
1957	10845	8192	124	735	410	579	117	84	604
1960	11945	8342	134	791	390	670	134	99	699

Kaynak: **İstatistik Göstergeler 1923-2009**, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, 2010, 136.

³⁵² Şahin, 2007, 112.

³⁵³ Özcan, 2015, 53-54.

³⁵⁴ Burada kişilerin mesleği nüfus sayımlarında şöyle belirtilir: Belirli bir dönem içerisinde tuttuğu işe göre tayin edilen meslek ve son bir hafta içerisinde tutmuş olduğu işe göre tayin olunan meslek Melek Düzgüneş, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, (Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1973), 53, 59.

Yapılan bu geniş çaplı tablolama çalışmaları sonucu ortaya çıkan rakamlar doğrultusunda, tarımda çalışanların sayısı 1950’de nüfusun %84’ü iken bu rakamın 1955’te %77’ye 1960’ta ise %69’a gerilediği görüldü. Sanayide çalışanların oranı %9 iken yaşanan hızlı artışla beraber bu oran 1955’te %11’e, 1960’ta ise %12’ye yükseldi³⁵⁵.

Tablo 7’de 1950-1960 döneminde ekonomik faaliyet kollarına göre 15 yaş ve üzerinde istihdam edilen işçi sayıları verilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere bu dönemde çalışan nüfus sayısında hızlı bir artış görüldü. En göze çarpan artış hizmet sektöründe yaşandı. 1950’de hizmet sektörü, toplam çalışan nüfus içerisinde %3,18 iken 1960’da bu oran 5,85’e yükseldi. Hizmet sektörü 1950 rakamlarına oranlarına on yıl boyunca neredeyse iki kat artış gösterdi.

Savaş yıllarında çalışanlar içerisinde kadın işçilerin oranında artış yaşandı. Bir çok erkek, seferberlik ilanı kalkıp askerden döndüğünde iş bulma konusunda sıkıntı yaşadı. Bu sıkıntının sorumlusu olarak ise çalışma hayatına dâhil olmuş kadınları gördüler. Örneğin İstanbul Express gazetesinin “Bir İstanbullunun 10 Derdi” köşesine yazan Muhittin Sarıtunç isimli bir vatandaş: “Daha evvel PTT’de memurdum. 1946’da askerden terhis oldum, geldim yer yok dediler. Sebep gayet basit: kadınları doldurmuşlar yerimize. Tabi onlar ne askere, ne de bir şeye giderler. Böylece bize kapılar kapanmış oluyordu” diyerek şikâyetinde bulunuyordu³⁵⁶.

Yine başka bir okur “Kadınların çalışmasına maruz değilim ama vazifeleri başında laubali hareketlerinden de müştekiyim” diyerek kadınların çalışma sahasındaki yerinden şikâyetçi olmaktadır³⁵⁷. Çalışma hayatındaki kadınlara dair bu gibi şikâyetler gazetelerde oldukça fazla yer tutmuştur. Bu dönemde sanayide işveren için de işçi için de önemli değişimler yaşanmıştır. Sanayi gelişim göstermiştir.

3.4.3. Tarım

Cumhuriyet dönemi modernleşme sürecinde hem kapitalizme özgü kurumların oluşmasında hem de kentleşme düzeyinde hızlı bir geçiş dönemi yaşandı. Bu hızlı geçişin yarattığı sosyal gerilimden kaçınmak için cumhuriyet tarihinin ilk yıllarından itibaren, ideolojik bir konumlamayla, köyü yücelten ve kente karşı bir duruşu içeren

³⁵⁵ Şerafettin Pektaş, **Menderes’li Yıllar- Demokrat Parti Döneminde İşçi Hareketleri**, İstanbul: Fırat Yayınevi, 2012), 65.

³⁵⁶ “Bir İstanbullunun 10 Derdi”, **İstanbul Express**, 18 Nisan 1952, 3.

³⁵⁷ “Bir İstanbullunun 10 Derdi”, **İstanbul Express** 19 Nisan 1952, 3.

halkçılık anlayışı benimsendi³⁵⁸. İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde köylüler küçük meta üreticisi konumunda değildi. Bu dönemde köylüler, köylülük ilişkileri içerisinde, kişilerden bağımsız piyasa ilişkilerinin hükümsüz olduğu bir sosyo ekonomik ortamda yaşadı³⁵⁹.

Savaş yıllarının ekonomik koşulları, toplumsal gruplar arasında farklı etkilere yol açtı. İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca, hem tüccarlar hem de büyük toprak sahipleri önemli servet birikimi sağlayarak güçlendi. Dolayısıyla savaş sonrası yıllarda, Türk siyasetinin iki büyük partisi de, politikalarını şekillendirirken bu grupların isteklerine ve desteklerine önem verdi³⁶⁰.

CHP'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında kırsal kesime dönük uyguladığı; Toprak Mahsulleri Vergisi, % 25 kuralı, iâşe sağlama ve Milli Korunma Kanunu gibi politikalarının ve uygulamalarının etkileri sonraki yıllarda partiye olan yaklaşımı belirledi. Savaş koşullarının yükünü küçük ve orta köylülüğün üzerine yıkan Parti, nüfusun %80'ini oluşturan bu kesimleri karşısına almış oldu. 1945'te çıkardığı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu da bu imajını düzeltmeye yetmedi³⁶¹.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra, dünyada kapitalizmin yayılma dönemine girmesiyle birlikte Türkiye de dünya ekonomisi ile ham maddeci ihtisaslaşmaya dayanan bütünleşme eğilimi dönemine girdi. Buna göre Türkiye, uluslararası pazarlara tarımsal mal ihracatı üzerinde uzmanlaşacaktı. Bunu yapabilmek için, tarımsal üretimin artırılması ve üretim alanlarıyla uluslararası pazarların bağlantısını kurabilecek altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi gerekiyordu. Bu dönemde uygulamaya konulan Marshall Planı ile iki temel alanda yapılan yatırımlar kırsal yapının dönüşmesine etki etti. Tarımda mekanizasyonla (traktörleşme) birlikte üretimin hızlanması ve artması, pazar için üretim yapabilme kapasitesini geliştirerek ekilen toprak miktarını arttırdı. İkinci olarak da tarımsal ürünlerin pazara en hızlı biçimde ulaşmasını sağlamak için geliştirilen ulaşım -karayollarının yapımı- sayesinde köylüler, pazarla ve kentle yakınlaştı. Tüm bunlarla birlikte, köylülerin kente yönelmesini kolaylaştıracak teknik alt yapı tamamlanmış oldu³⁶².

³⁵⁸ Sinan Yıldırım, "Kente Yönelen köylüler: Kırsal Yapının Dönüşümü, Göç ve Gecekondu", **Tarih, Sınıflar ve Kent**, der. Besime Şen, Ali Ekber Doğan (Ankara: Dipnot Yayınları, 2010): 401.

³⁵⁹ Çağlar Keyder, **Toplumsal Tarih Çalışmaları** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 346.

³⁶⁰ Ahmad, **1996**, 137.

³⁶¹ Şevket Pamuk, "İkinci Dünya savaşı Yıllarında İâşe Politikası ve Köylülük", **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, ed. Oya Baydar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999): 66.

³⁶² Yıldırım, **2010**, 402-407.

Amerika, 1929 Buhranı sonrasında uygulamaya koyduğu tarımı koruma politikalarını İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da uyguladı. Bu politika doğrultusunda, hükümetler yüksek taban fiyatları belirleyerek, ürünü satın alma garantisi verip çiftçilere prim ödüyordu. İç piyasada ürün fiyatlarını yüksek tutabilmek adına ithalata yasaklar getirildi ve ürün fazlalıkları devlet desteğiyle düşük fiyatlarla ihraç edildi. Amerika'nın yiyecek yardımı ve düşük fiyatla tarımsal ürün ihracı, birçok azgelişmiş ülke tarafından, kendi ekonomilerinin kalkınmasına fayda edeceği düşünülerek coşkuyla karşılandı. Türkiye'de ise Amerika'dan gelen yiyecek yardımlarından ve ucuz ihracat ürünlerinden buğday üreticilerini korumak için yüksek taban fiyatı uygulanmak zorunda kalındı. Bunun kaynağını sağlamak için de para basıldı. 1950'lerde Türkiye, GATT hükümleri yüzünden tarımsal ithalata karşı gümrük duvarları ya da ithalat kotalarıyla kendi üreticilerini koruyamadı³⁶³.

DP hükümetleri tarımı politikalarının temel köşe taşı olarak benimsedi. Nüfusunun %80'i toprakta çalışan, GSMH'sının %50-55'ini tarımdan sağlayan bir ülkede, popülist bir parti için bu gayet mantıklı bir seçimdi. Tarımı iyileştirmek için yoğun sulama faaliyetleri ya da gübre fabrikalarının arttırılması gibi uzun vadeli çözümler gerekiyordu. Oysa DP, sorunlara köklü çözümler üretmek yerine, kısa sürede sonuç verecek, hızlı üretim artışı sağlayabilecek politikaları benimsedi³⁶⁴.

Menderes, I. hükümet programında tarımla ilgili şunları söylüyordu: “Nüfusumuzun %80'i ziraatla meşgul bulunmakta, Türkiye'de ziraat milli ekonominin ticaretimizin ana kaynağını teşkil etmektedir. Bunun içindir ki milli gelirin artması ve her sahada kalkınmanın ana şartı bu temelin kuvvetlenmesi suretiyle mümkün olabilecektir”³⁶⁵. İktidarlarının ilk yıllarında 1951-1954 arasında tarımsal üretim hızla arttı. Fakat bu artışın %7'si ıslah çalışmalarından, %36'sı artan ekim alanlarından, %32'si o yıllarda iyi giden hava koşullarından, %10'u makineleşmeden ve %10'u taşımacılık alanındaki yeniliklerden kaynaklandı³⁶⁶.

Cem Eroğul, DP'nin ilk yıllarında yakaladığı ekonomik başarının tarıma dayandığını, bu başarının yakalanmasında DP'nin çeşitli araçlar kullandığını belirterek bu araçları şöyle sıralar: Birincisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kapsamında doğrudan doğruya tarım alanları genişletildi. İkincisi, gizli işsiz durumunda olan fazla nüfus,

³⁶³ Köymen, **age**, 15.

³⁶⁴ Ahmad, **1996**, 137.

³⁶⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem IX, Toplantı 3, c.1 (29.5.1950), 28.

³⁶⁶ Ahmad, **1996**, 137.

belirli bir oranda bu yeni çalışma alanlarında istihdam edildi. Üçüncüsü, makineleşmeye gidildi. Dördüncüsü, ürünün nakli ve muhafazası için yeni imkânlar geliştirildi³⁶⁷. 1950 yılında 411.000 ton olan depolama kapasitesi, 1959 yılı sonunda 1.685.300 tona çıkarıldı³⁶⁸. Ekonomik başarının yakalanmasındaki beşinci etken, Ziraat Bankası vasıtasıyla, çiftçiye krediler sağlanarak kredi verme işini kolaylaştırması oldu. Altıncısı, tarımsal ürünlerin fiyatları yükseltilerek köylünün eline daha fazla para geçmesi sağlandı. Tüm bunların yanında iklim de DP'nin işlerini kolaylaştırdı ve bol mahsul toplandı. Dışarıda da Kore Savaşı tarımsal ürünlere talebi arttırdı, bu da fiyatlarının yükselmesine ve ihracatının artmasına etki etti³⁶⁹.

Keyder'e göre bu dönemin tarımsal gelişmesinde iki önemli faktör göze çarpar; artan tarımsal krediler ve ulusal iktisadi bütünleşmenin sağlanmasına yönelik maddi koşulların inşası³⁷⁰. 1950 yılında 412 Milyon TL olan tarımsal krediler 1960'da 2.4 Milyar TL'ye ulaştı³⁷¹. Büyük ölçüde kısa dönemli işletme kredisi biçiminde olan tarımsal krediler, kırsal kesimin pazara açılmasını destekledi³⁷².

Keyder'in bahsettiği ulusal ekonomik bütünleşmeyi oluşturan faktörlerden en önemlileri, kırsal bölgelerde yaşayan fertlerin giderek daha büyük çapta işgücü piyasasına girmeleri ve ulaşım olanaklarının artmasıdır. Hane halkının emek potansiyelinin köy dışındaki istihdam olanaklarından da faydalanabilmesi uzmanlaşmayı getirdi. Para türünden gelirin artması pazara açılmayı mümkün kılmanın yanında, köy/hane ekonomisi içerisinde üretilen malların dışarıdan satın alınmasını da kolaylaştırdı. Bu da hanenin iktisadi faaliyetlerinin uzmanlaşmasını gerektirdi. Ulusal ekonomi ile bütünleşme hızlı bir metalaşma süreci doğurdu. Hem işgücü hem üretilen hem de tüketilen mallar metalaştılar³⁷³.

Tarım alanındaki en önemli üretim ögesi olan toprak, 1950'lere kadar diğer üretim öğelerine göre boldu. Mera adı verilen toprakla tarla toprağı arasındaki sınırlar çok belirgin değildi. Özel mülkiyet hakkı, kişinin toplumdaki fertler tarafından kabul edilmesini, bireylerin birbirini eşit görmesini gerektiriyordu. Özel mülkiyet hakkını

³⁶⁷ Eroğul, **age**, 142.

³⁶⁸ **TBMM Tutanak Derrgisi**, Dönem XI, Toplantı 41, c. 12 (19.11.1960), 24.

³⁶⁹ Eroğul, **age**, 142; Keyder, **2009**, 344; Çağlar Keyder, "Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi (1946-1960)", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar**, Ş. Pamuk ve Z. Toprak der. (Ankara: Yurt Yayınları, 1988): 163.

³⁷⁰ Keyder, **2009**, 344.

³⁷¹ Takım, **age**, 49.

³⁷² Kepenek, Yentürk, **age**, 109.

³⁷³ Keyder, **2009**, 344-345; Keyder, **1988**, 164.

desteklemeyen teknolojik, demografik ve toplumsal koşullar 1950’li yıllarda önemli bir değişime uğradı. Traktörler sayesinde topraklar açıldı, kısa süre içerisinde tarlaya dönüştürülebilecek arazi sayısı azaldı. Devlet mülkiyeti ile şahıs mülkiyeti arasındaki sınırlar belirginleşti. Traktörlerin açtığı topraklar sayesinde, yoksul köylüler küçük de olsa kendi mülkiyetlerini edinebildiler. Bunu yapamayan yoksul köylülerin birçoğu göç etmek zorunda kaldı. Ortakçılık azaldı, bu sayede köylünün kendi mülkiyetini savunma potansiyeli ve bu mülkiyet hakkının köy topluluğu tarafından benimsenmesi olasılığı arttı³⁷⁴.

Savaş sonrası yıllarda tarım alanında en önemli tartışma konularından biri Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (ÇTK) oldu. 11 Haziran 1945’te çıkarılan 4738 sayılı ÇTK’ye göre kamu mülkiyetinde bulunup da kullanılmayan, köy ve mahallelerin ortak kullanımında olup da gereğinden fazla büyük olan, sahibi belli olmayan ve özel mülkiyette bulunan tarım arazisinin -sulak olan yerlerde 200 dekardan fazlası, kurak olan yerlerde ise 500 dekardan fazlasının- devletçe kamulaştırılarak dağıtılması esası kabul edildi³⁷⁵.

Kanunun mecliste görüşüldüğü dönemde şiddetle karşı çıkan ve CHP’den ayrılan milletvekilleri tarafından kurulan DP, ÇTK ile toprak dağıtımını (kanunda yapılan değişikliklerden sonra) yoğun bir biçimde uyguladı. 1947 yılından 1962’ye kadar 1,8 milyon hektarlık arazi 360.000 aileye dağıtıldı. Bu arazilerin sadece 8600 hektarlık çok küçük bir bölümü, devlet arazisi olmayan kamulaştırılmış özel mülklerdi³⁷⁶.

1952-1963 arasında tarımsal işletme sayısı iki kat artarak 1.527.000’den 3.100.000’e yükseldi. Bu artışın altında yatan sebepler, ÇTK ile küçük miktarlarda toprakların köylüye dağıtımı ve miras yoluyla toprakların bölünmesiydi. İşletme başına düşen ortalama toprak miktarı 1952’de 77 dönüm iken, 1963’te 35,66 dönüme geriledi³⁷⁷. ÇTK’nin önemli bir sonucu da geniş çapta bir kadastro ve tapulandırma çalışmasını başlatması oldu. Toprak dağıtma komisyonlarının çalışmaları ile hem açılan topraklardan kendine pay alanların, yeni toprak sahibi olanların tescil edilmesi sağlanırken hem de toprak dağıtımı yapılan köylerde meraların ve köy arazisinin sınırlarının çizilmesiyle kadastro çalışması yapılıyordu³⁷⁸.

³⁷⁴ Keyder, **1988**, 167-169.

³⁷⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem VII, Toplantı 72, c. 18 (11.06.1945), **214-217**.

³⁷⁶ Yıldırım, **2010**, 405.

³⁷⁷ Yıldırım, **2010**, 409.

³⁷⁸ Keyder, **1988**, 169.

Keyder, ÇTK'nin Türkiye'de gerçek bir reform olduğunun altını çizerek bu durumu şöyle açıklar:

“Bu kanunun hükümleri çerçevesinde tüm kırsal hanelerin %10 ile %15 arası bir bölümüne toprak dağıtılmış, bunlar tapulu özel mülkiyet sahipleri olarak potansiyel küçük meta üreticilerine dönüşmüşlerdir. Küçük meta üretimi büyük toprak sahiplerinin toplumsal ve politik güçlerine dayanan “köylü” ilişkilerinin tasfiyesini gerektirir. Bu eşitsiz ilişkiler iktisadi eşitsizlik yanında mülkiyet hakkının belirsizliğinden ve köylünün politik – hukuki savunusuzluğundan da kaynaklanır. Oysa mülkiyet hakkının tartışmasız kabulü, toplumsal ve kuramsal olarak benimsenmesi, tüm köylüleri nitelik olarak benzeştirir; hepsini küçük meta üreticileri kategorisine sokar. İşte ÇTK bu niteliksel tekdüzeliği sağlamaya doğru önemli bir adım olmuştur.”³⁷⁹

DP'nin tarıma yönelik politikaları Berkes'e göre, büyük üreticiye yarar sağlarken; küçük üretici durumundaki köylülerin, tüketimini kısırarak yaşam düzeyini düşürmesi, Ziraat Bankası'na borçlanması, kentlere iş bulmaya gitmesi sonucunu doğurdu. Asıl amaç olan üretimi artırma konusunda başarılı olunamadı³⁸⁰.

Artan üretim ve tarım fiyatları, kısa zamanda artan toprak miktarına rağmen, doğal sınırlarına ulaşan ekilebilir arazinin, kira ve satış fiyatlarını da arttırdı. Bu durum sınırlı miktardaki toprağı işlemek yerine, onu büyük toprak işletmecilerine kiraya verip kente göç edilmesi sonucunu doğurdu. Böylece küçük toprak mülkiyetinin kiralınması üzerinden yaygınlaştığı, yeni karma bir model oluştu. Kırdan kente göçün sebeplerini açıklamak için makineleşme tek başına bir dönüşüm nedeni değildir. Fakat en önemli birleşenlerindendir³⁸¹.

Tablo 8: Ekili Alanın, Alanı İşleyen Güç Ya da Araca Göre Dağılımı

İşlenen Alan (1000 Hektar)			
YIL	TOPLAM	HAYVANLA	TRAKTÖRLE
1951	15272	13472	1800
1955	20998	17977	3021
1960	23264	20104	3160

Kaynak: Melek Düzgüneş, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, (Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1973), 111.

³⁷⁹ age, 169.

³⁸⁰ Berkes, age. 139.

³⁸¹ Yıldırım, 2010, 410.

Tarımda verimi arttıran en önemli unsurlardan biri makineleşme oranıdır. 1950-1960 dönemi tarımda “Traktör Ateşi”nin Türkiye’yi sardığı yıllar oldu. 1952’de 31415 olan traktör sayısı 1.957’den 44.144’e kadar ulaştı³⁸². Ancak dönemin ilk yıllarında traktör sayısında yaşanan artış, dönemin ikinci yarısında korunamadı. 1958’de ithal edilen traktör sayısı 408 oldu³⁸³.

Tablo 8’de de görülebileceği gibi ÇTK’nin ve traktörleşmenin etkisiyle tarımsal alanlarda artış görüldü. Hayvanla işlenen topraklarda da artış görülmekle birlikte özellikle ekonomik gelişmenin hızlı olduğu 1950-1955 döneminde traktörle işlenen topraklardaki artış oranının gerisinde kaldı. 1954 sonrasında girilen ekonomik darboğaz, ithalat serbestisinin kaldırılması gibi nedenlerle traktörle işlenen topraklardaki artış hızı yavaşladı.

Bu yıllarda tarımda makineleşmeyle birlikte gazete ilanlarında sık sık “Marshall Planı mucibince 5 sene taksitle satılan Fiat traktörleri” benzeri reklam ilanları görmek mümkün hale geldi. Artan bir diğer reklam ilanı da mazotlu kamyonlar içindi. Her iki aracın ilanlarında vurgulanan konu ise tüketicilerin en çok sıkıntısını duyduğu yedek parçaları ile ilgili oldu. Bu reklamlarda ön plana çıkarılan vurgu satılan aracın bol yedek parça ile birlikte satışa sunulduğudur³⁸⁴. Çünkü ithalatla yaşanan darboğaz yüzünden, traktör parçalarının sağlanmasında güçlük yaşanmaktaydı. Ayrıca traktör kullanımı için gerekli teknik alt yapı, bilgi donanımı ve bakım onarım konusunda gerekli yan hizmetler yetersizdi³⁸⁵.

1950-1960 döneminde tarımda yaşanan bir diğer gelişme de gübre kullanımının artmasıdır. 1950-1960 döneminde gübre kullanımı 4 kat, ilaç kullanımı ise 10 kat arttı³⁸⁶. 1959 yılında gübre ithalatı 105.493 tona kadar ulaşmıştı³⁸⁷. Dönemin ilk başlarında Kore Savaşı’nın etkisiyle ihraç edilen tarımsal ürünlerin fiyatlarında artış yaşandı. Örneğin daha önceden 250 kuruştan yukarı çıkmayan pamuk fiyatı 1951’de 700 kuruşun üstüne çıktı³⁸⁸.

³⁸² TÜİK, 2000, 209.

³⁸³ 1950-1956 Yılları Arasında Hububat İhracatını Ve İthalatını Gösterir Cetveller, 1956. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30 1 0 0, Yer No: 85 538 10, 1.

³⁸⁴ “Marshall Planı Mucibince 5 Sene Taksitle Satılan Fiat Traktörleri”, **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1950, 8.

³⁸⁵ Kepenek, Yentürk, **age**, 108.

³⁸⁶ Takım, **age**, 47.

³⁸⁷ 1950-1956 Yılları Arasında Hububat İhracatını Ve İthalatını Gösterir Cetveller, 1956. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30 1 0 0, Yer No: 85 538 10, 1.

³⁸⁸ “Pamuk Fiyatları”, **Milliyet**, 21.02.1951, 2.

Dönem boyunca tarımsal ürünlerin hemen her kaleminin üretim miktarlarında artışlar yaşandı. Tarımsal ürünlerde görülen en büyük artış buğdayda yaşandı. Şeker üretimini arttırmak amacıyla kurulan şeker fabrikaları için gerekli olan pancar üretiminde de büyük artışlar gözlemlendi. 1949'da 6,6 kg olan, kişi başına düşen şeker miktarı 1959'da 23,2 kg'a yükseldi³⁸⁹.

Tarımda yaşanan tüm bu olumlu gelişmelere rağmen hayvancılık sektöründe dikkate değer bir verimlilik yaşanmadı. Mera olarak kullanılan toprakların tarımsal üretime açılması, hayvancılık sektörünü olumsuz etkiledi. Bu da et ve süt gibi temel tüketim ürünlerinin sağlanmasında darlıklara neden oldu³⁹⁰. 1955 tarihli Hürriyet gazetesinde, istatistiki olarak İstanbul'da kişi başına günlük 85 gram et düştüğü, ancak son derece pahalı olan et ürünlerini yiyebilenlerin sayısının gerçekte çok az olduğu ifade edilmektedir³⁹¹.

Köylüler arasında sahip olduğu seçim desteğini korumak isteyen hükümet, dünya fiyatlarında yaşanan düşüşe rağmen dönem boyunca tarımsal ürünlere yüksek fiyat ödemeye devam etti. Tarımsal sübvansiyon ve bunun şehir sermayesi piyasalarında yarattığı hoşnutsuzlukları gidermek için de para basılması enflasyonu, enflasyon da krizi tetikledi. 1958'de %40'a varan enflasyon sabit gelirliilerin gerçek gelirlerinde -ki bu grupta askerler de vardı- büyük bir düşüşe ve hoşnutsuzluğa neden oldu³⁹².

Üretimde ve ekilebilir alanda yaşanan artış, tarımın tümüyle vergi dışı tutulması, kredi olanaklarının arttırılması ve destekleme fiyatlarının uygulanmasıyla birlikte tarımda sermaye birikimi hız kazandı. Tarımda yaşanan bu gelişme sürecinin bir gereği olarak özellikle kırsal alanda hızlı bir ticarileşme süreci yerleşti. Ayrıca önceki dönemlere ait “köylüyü köyünde tutma” anlayışı de terk edildi. Kapitalizme hızlıca geçme çabasının bir sonucu olarak bu durum; kırsal yapının çözülmesine, hızlı bir biçimde kırdan kente göç olgusunun başlamasına, kentlerde de yeni bir tür olan gecekondulaşmaya neden oldu. İdeolojik alanda ise yeni ulus-devlet anlayışının yaratmaya çalıştığı “yurttaşlık” anlayışı terk edilerek, yerine birleştirici unsur olarak “antikomünizm” ve “milliyetçilik” söylemleri kurgulandı³⁹³.

³⁸⁹ Takım, **age**, 47.

³⁹⁰ Suat Oktar, ve Arzu Varlı, “Türkiye’de 1950-1954 Döneminde Demokrat Partinin Tarım Politikası”, **Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi**, c. XXVIII, s.I, (2010): 12.

³⁹¹ “İstanbul’da Adam Başına Günde 85 Gram Et Düşüyor”, **Hürriyet**, 22 Ocak 1955.

³⁹² Keyder, **2013**, 92.

³⁹³ Yıldırım, **2010**, 441.

3.4.4. Toplumsal Sınıflar

1950 öncesinde siyaset seçkinlerin işiydi. Bürokratik yapı içerisinde siyaset ayrı bir meslek olmadığından, meclis de idarenin genel bir uzantısı gibiydi. İktidar, bürokrasi içerisinde devredilir ya da çok az sayıda olan burjuvazi ile paylaşıldı. Ancak 1946'da çok partili hayata geçilmesi kararının ardından, iktidardaki bu ittifak bölündü³⁹⁴.

Türkiye'de burjuvazi, savaş dönemi vurgunlarıyla ekonomik açıdan; siyaset güdümlü birikim yoluyla da siyasi açıdan yeterli güç topladı. Böylece ideoloji düzeyinde kendisini bürokrasiden ayırt edebilecek gücü bulmuş oldu. Ulusal dayanışmayı her şeyin üstünde tutan korporatist birlikçilik karşısında, sıkı sıkıya piyasa liberalizmine tutundu. Burjuvazi; kontrol altındaki fiyatlardan, ürüne el koyan jandarmadan, devlet tekellerinden ve başlıca kaygısı vergi toplamak olan devlet baskısından kurtulmak istiyordu. Türkiye'de nüfusun %80'ini kırsal yapının oluşturduğu bu yıllarda, kapitalist üretim ilişkilerinden yararlanabilecek gruplar, ağırlıklı olarak küçük üreticilerden oluşuyordu. Bu küçük üreticiler de genel olarak pazar özgürlüğünü kabul etmeye hazırdı³⁹⁵.

Tek parti döneminden farklı olarak DP döneminde bürokrasi partiye değil, parti bürokrasiye hâkimdi. Çoğunluğu temsil ettiği kanısında olan DP; gerekli gördüğü her şeyi yapmak için mutlak yetki ve meşruiyeti olduğuna inandı. Aslında tıpkı kendisinden önce iktidarda bulunan CHP gibi o da muhalefetin küçük bir ortak olarak kalmasını ve etkin olmamasını beklemekteydi³⁹⁶.

1946'dan sonra Meclis, önemli bir tartışma platformuna dönüştü, iktidardaki parti muhalefetteki partiyi tehdit ettiğinde muhalefet "millele gitme" hakkını kullandı. Bu hakkı kullananlar kendilerini milletin asıl temsilcisi olarak görüyor ve popülist bir siyasetin önünü açmış oluyordu. DP muhalefetinin temel dayanakları iktisadi özgürlük ve dini özgürlüktü. Siyasi baskının ve merkezin baskısına karşı mahalli gelenekleri savunma, dinî; devlet müdahalesine karşı pazarı savunmak da iktisadî özgürlüğün temelini oluşturmaktaydı³⁹⁷.

Kahraman'a göre DP köylülüğün bir uzantısı olarak ortaya çıktı. Özellikle küçük köylülüğün etkin olduğu bölgelerde tutulan DP'yi destekleyen farklı sosyal statü

³⁹⁴ Keyder, 1989, 97.

³⁹⁵ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1989), 97-98.

³⁹⁶ Zürcher, 2009, 324.

³⁹⁷ Keyder, 1989, 97.

grupları da bulunmaktaydı. Bunun yanında Türkiye’de burjuvazinin çok önemli bir evresinde ortaya çıkan bu Parti, serbest meslek sahipleri ve tüccarlar tarafından da desteklenmekteydi. DP’yi destekleyen tüccarlar, çiftçiler ve avukatlardan oluşan bu “orta sınıf”, siyasi elitistlerin biçimlendirdiği burjuva sınıfının dışında kalmaktaydı. Kahraman’a göre bu “taşra burjuvazisi” nin doğuşuydu³⁹⁸.

Karpat’a göre Türkiye’de demokratik sistemin kurulup korunmasında en önemli etkenlerden biri, bu yeni orta sınıfın doğmasıdır. Ekonomiyle bağlantılı çeşitli meslek grupları, girişimciler ve hizmet sektörü arasında ortaya çıkan bu yeni orta sınıf vasıtasıyla yeni siyasi bakış açıları da gelişebildi. Cumhuriyetçiliğe ve onun temel ilkelerine bağlı olan ve CHP içerisinde çıkan yeni lider kadrolar, orta sınıf değerleri benimseyen tarımcı, meslek sahibi, girişimci ve işçi grupları arasından çıktı³⁹⁹.

Türkiye’de burjuvazi, devlet ile sıkı ilişkiler içerisinde oldu ve devletin güdümünde beslenerek güçlendi⁴⁰⁰. Bu yüzden de ekonomik yapıyı güçlendirecek, iktisadi kalkınmayı gerçekleştirecek bir düzeye gelemedi. Kısa vadeli çıkarları doğrultusunda ekonomiye etki ederek kapitalizmin gelişmesi sürecinde uzun vadeli politikalara hâkim olamadı⁴⁰¹. DP’yi burjuvaziye dayandıran Stefanos Yerasimos, şehir burjuvazisi ile eşrafın birleşiminden bahsetmektedir. 1945 yılına kadar bürokrasinin baskısı altında ezilen şehir burjuvazisi ve eşraf, liberal kalkınma hedefleriyle birlikte cesurca hareket etmiştir⁴⁰².

Cumhuriyet döneminde toplumsal yapının değiştirilmesi için uygulanan politikalardan biri devletçilik ilkesiydi. Ancak programın uygulanması noktasında toplumun meslek yapısında beklenen düzeyde bir değişim yakalanamadı⁴⁰³. Devletçilik, savaş sonrası yıllarda toplumsal gruplar tarafından eleştirilen temel noktalardan biri oldu. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren izlenen devletçilik politikası faydalarına rağmen, sağladığı gelişmenin köylü, işçi ve fakir halk çoğunluğunun gelir, yaşama, tüketim seviyeleri aleyhine olarak bütünlüksüz bir kalkınma sağladı⁴⁰⁴.

³⁹⁸ Kahraman, **2010**, 374.

³⁹⁹ Karpat, **2012**, 178.

⁴⁰⁰ Boratav, **age**, 73-75.

⁴⁰¹ Çoşar, **1996**, 12.

⁴⁰² Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye 3, Birinci Dünya Savaşından 1971’e**, 6. bs. (İstanbul: Belge Yayınları, 1992),

⁴⁰³ Orhan Türkdöğen, **Türk Sanayi Toplumu**, 2. bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 467.

⁴⁰⁴ Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, 2 bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları), 2016, 99.

Karpat'ın ifadesiyle savaş yıllarında hızlı bir biçimde biriken sermaye, toplumu homojen bir bütün olarak gören eski sosyal kuramı ve devletçilik felsefesini sürdürmeye olanak tanımıyordu. Sermaye sahipleri, çiftçiler, sabit gelirli kentliler, bürokratlar, hemen hemen tüm sosyal gruplar, jandarma devlet ya da hakem devlet misyonunun tasfiyesini istiyordu. Farklı sosyal sınıflar arasındaki denge unsuru artık devlet olmamalıydı⁴⁰⁵.

1950'lerin başında iki sosyal grup devletçiliği eleştiriyordu. Köylüler ve az gelirliler, kendi hayat standartları zararına sanayileşmeyi seçtiği için; yatırım yapmak için güvenlik arayan iş sahibi gruplar da devlet kontrolünün ekonomik alandaki isteklerine set vurduğu için istemiyordu⁴⁰⁶.

Cumhuriyetin doğuşundan 1945 yılına kadar Türkiye'de devletçiliğe rağmen, yalnızca üretimin bir unsuru olarak varlığını sürdüren işçiler savaş sonrası yıllarda sosyal bir grup olarak toplumsal yaşam içinde dönüşümü tetikliyordu. Siyasi bakımdan işçi sınıfı, ekonomik zorunlulukların doğurduğu bir "mahzur" olarak görülüyordu. Oysa işçilerin bir sosyal grup olarak ortaya çıkması yaşanan sosyal, ekonomik ve politik gelişmelerin bir sonucuydu⁴⁰⁷.

Berkes, sanayide çalışan nüfus oranında yaşanan değişimin meslek yapısında bir değişimi kanıtlamadığına, devlet sektöründe kullanılan işçilerin çoğunun yarı köylü kalmayı sürdürdüğüne dikkat çekti. Yaşanan savaş yıllarından sonra birçok şehrin etrafını saran gecekonduların, sanayileşmenin bir ürünü olmaktan ziyade köy ekonomisinin verimliliğinin nüfus baskısıyla düşmesinin bir ürünü olduğuna vurgu yapmıştır⁴⁰⁸.

Dönemin ekonomik gelişmelerinin en önemli sonuçlarından biri kırsal yapıyı dönüştürmesi ve bu dönüşümün kentlere yaşanan göçü tetiklemesi oldu. Türkiye'de kırsal yapıda yaşanan gelişmeler, şehirlerde gelişen iktisadi canlılık ile birleşince göç kaçınılmaz olarak arttı. Buna bağlı olarak 1950-1960 döneminde en büyük dört şehrin nüfusu % 75 arttı. Şehirlerde yeni gelişen iktisadi canlanma, kazançlı istihdam olanakları sunduğundan şehirler cazibe merkezi haline geldi. Şehre gelen ilk göçmen dalgası içindekiler, çoğunlukla geçici mevsimlik işçilerdi. Özel konut yapımında ve

⁴⁰⁵ Kemal H.Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller**, 2. bs. (Afa Yayınları, İstanbul 1996), 203.

⁴⁰⁶ Türkdoğan, **age**, 467-468.

⁴⁰⁷ Karpat, **1996**, 213-215.

⁴⁰⁸ Berkes, **age** 101.

bayındırlık işlerinde görülen inşaat patlaması bu geçici göçlerin kalıcı hale gelmesinde önemli bir rol oynadı. Yeni göçmenler artık şehirlerde yaşıyor ve sadece hasat zamanlarında köylerine gidiyorlardı⁴⁰⁹.

1950-1960 dönemi iktisadi gelişmeleri arasında dikkat çeken bir diğer unsur, hizmet kesiminin hızla büyüyerek, gelir yaratma açısından ekonominin bir numaralı kesimi haline gelmesidir. Köyden kente göç olgusu, başka etmenlerle de birleşerek hizmet sektörünün genişlemesine etki etti. Dönem boyunca, toplam katkılı ulusal gelir içerisinde hizmet kesimlerinin payı % 39,3'ten % 45,6'ya yükseldi. Hizmet kesimi, bir bütün olarak diğer kesimlerden ve ulusal gelirden daha fazla büyüdü. Hizmet kesimi içerisinde en çok büyüyenler; ticaret, ulaştırma, inşaat alanları ile bankacılığın ve sigortacılığın oluşturduğu mali kuruluşlar oldu⁴¹⁰.

1950-60 dönemi, geniş halk kitlesinin demokratik, sosyal ve ekonomik hakları bir arada ele aldığı; hayat standartlarını yükseltme, bunu talep etme ve bunu sağlayacak yolları arama çabasına girdiği dönem oldu. 1950'ler geniş halk kitlelerinin yaşam standartlarına, tüketime, gelir dağılışına karşı bir bilinçlilik kazandığı görüldü. Bu dönemde işçi haklarının önemi vurgulanmaya başlandı, işçi sendikalarının kurulması teşebbüsleri güç kazandı, gelir dağılışında sosyal adalet ilkelerine uyulması gerekliliği tartışılan ve talep edilen konular arasına girdi. Ancak 50-60 dönemi -özellikle bu dönemin ikinci yarısı- gelir bölüşümünde büyük farkların belirdiği ve bunun doğurduğu huzursuzlukların sosyo-politik sorunlara neden olduğu bir dönemdir⁴¹¹.

DP dönemi boyunca yapılanın özeti; borçlanmayla ve enflasyonla meydana getirilen iktisadi canlılıktan büyük kitlelere küçük paylar verilirken, büyük payı eşrafla tüccar arasında bölüştürülmesidir. Her mahallede değilse bile her alanda milyonerler yaratıldı. Ticaret ve Sanayi Odası'ndan bir yetkilinin 1956'da ifade ettiği gibi: "vergi dairesine beyanname verenlerden en az 200 kişi milyonun üzerinde yıllık kâr etmişlerdir"⁴¹². Ali Fuat Başgil anılarında Menderes'in DP döneminde yaşanan ticari hareketlilikten kasıtlı "Büyük şehirlerimizin her semtinde onlarca milyoner çıkardık" dediğini ifade etmektedir⁴¹³.

⁴⁰⁹ Keyder, 1989, 111.

⁴¹⁰ Kepenek, Yentürk, **age**, 117-118.

⁴¹¹ Ahmet Kılıçbay, **Türkiye Ekonomisi**, 2. bs. (Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1985), 116.

⁴¹² Cem, **age**, 403.

⁴¹³ Başgil, **age**, 83.

1950-1960 dönemi, tüccar ve spekülâtör tarafı ağır basan bir kapitalist sınıf yarattı. Bütün başarısızlıklarına rağmen, en önemli özelliği Türk işadamları ve sanayiciler sınıfının gösterdiği hızlı gelişme oldu. Gittikçe güçlenmesine rağmen bu sınıf, 1960’a gelindiğinde, sanayi alanında hâla çok zayıftı. 1960’dan sonra bu sınıfı ticaretten sanayiye yönlendirmek için sistematik bir çaba gösterildi⁴¹⁴.

Türkdoğan’ın ifadesiyle Türkiye’de 1950’li yıllarda önce sanayide, sonra tarımda “vitrin gösteriş tipi” denilen bir kalkınma politikası takip etti. Hükümet, geniş halk kitleleri aleyhine ufak bir üretici grubu son derece korumuş, imtiyazlandırmış ve böylece vatandaşların pek azının katılabildiği bir ekonomik kalkınmanın sembolü haline getirmiştir⁴¹⁵.

Tablo 9: DPT’ye Göre Türkiye’de Gelir Dağılımı, 1963.

Aileler	Dilimler	Toplam Gelirden Alınan Paylar
En Az Gelirliler (Alt Tabaka)	% 20	% 4.2
Alt Orta Tabaka	% 20	% 6.4
Orta Tabaka	% 20	% 10.7
Üst Orta Tabaka	% 20	% 17.7
En Çok Gelirliler (Üst Tabaka)	% 20	% 61

Kaynak: Türkdoğan, age, 474.

Bu tabloda DPT, gelir gruplarını incelerken ülkeyi % 20 lik dilimden beş gelir grubunu temele almıştır. Tablodan da görülebileceği gibi toplam gelirden en alt tabakanın aldığı pay % 4,2 iken en üst tabakanın aldığı pay % 61 dir. Türkiye’de aileler arasında gelir dağılımındaki dengesizlik göze çarpmaktadır.

DP, burjuvazinin sözcüsü olmanın yanında tarımsal sermayedarların da destekçisi olmayı vaat etti. “1950’ler, bir sürü sermayeci adayına ilk birikimlerini yapma fırsatı sağladı. DP’nin halk katında çekiciliği kısmen bununla açıklansa gerektir”⁴¹⁶. Bu dönemde özellikle tarımsal gelirlerde artış yaşandı. Net rakamlara ulaşmak güç olsa

⁴¹⁴ Avcıoğlu, age, 491.

⁴¹⁵ Türkdoğan, age, 467.

⁴¹⁶ Keyder, 2013, 86-87.

da kesin olan, en hızlı artan gelir tarımsal gruplara aitti. Bu hızlı artan tarımsal gelirler nedeniyle büyük çiftlik sahipleri en çok kâr eden gruptu. Kentlerde ise ücret ve maaşlardaki artış hızı düşüken, kârlar hızla arttı. Tüccar ve sanayicilerin durumu iyiyken özellikle 1955'ten sonra tırmanan enflasyon sebebiyle ücretliler ve maaşlılar zor durumdaydı. Tüm bunlara rağmen, sayılan bu grupların hepsinin reel gelirleri savaş ertesini yıllara oranla artış gösterdi⁴¹⁷.

Gülten Kazgan, 1950'li yılların birikiminin sonuçlarını şöyle ifade eder:

“1950'li yılların serbest piyasa ekonomisiyle dışa açılma programı tam bir fiyaskoyla sonuçlandı. Ayrıca bu fiyaskonun siyasal düzeyde de etkileri oldu. Dönemin dünya koşullarına göre hızlı bir enflasyon, uzunca süren dış tıkanıklık, serbest piyasa ekonomisi ve özel girişimcilik adına gelişigüzel devlet müdahaleciliği, 1958'de IMF güdümündeki istikrar programını izleyerek yaşanan banka iflasları ve durgunluk, 1960'lı yıllarda daha mütevazı programlarla dışa açılma girişimlerine yol açtı.”⁴¹⁸

Kısacası DP, Eroğul'un deyişiyle: “İktidarının ona bahşettiği tüm olanakları, Batı emperyalizmine, yabancı sermayeye, burjuvaziye ve büyük toprak sahiplerine hizmet yönünde seferber etmiştir”⁴¹⁹. 1954'e kadar yıldızı çok parlak olan DP, iktidarının son yıllarına doğru gerilemeye başladı. Bunda büyüyen ekonomik bunalım ve antidemokratik uygulamalar sonucu egemen seçkin sınıfın özellikle aydınlar ve ordunun hükümetten soğuması etkili oldu⁴²⁰.

3.5. Sonuç

Türkiye'de DP'nin iktidarda olduğu 1950-1960 yılları arasındaki dönemde, önemli dönüşümler yaşandı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra CHP içerisinde kopan ve CHP'nin uyguladığı politikaları eleştiren bir grup tarafından kurulan Parti, ekonomik düstur olarak liberalizmi benimsiyordu.

İktisadi açıdan birçok yönden 1945 yılında CHP'nin başlattığı uygulamaların devamlılığı görüldü. 1945 sonrasında Truman Doktrini ve Marshall Planı'yla gelen Amerikan yardımları ve krediler, İMF ve Dünya Bankası'na üyelik gibi gelişmeler bu döneme damga vurdu.

Yatırım projelerine ve hızlı kalkınma hedeflerine öncelik verilmesi, bu öncelikleri yerine getirebilmek için kısa vadeli kredilerle borçlanması dönemin ortalarından

⁴¹⁷ Zürcher, *age*, 330.

⁴¹⁸ Gülten Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme* (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1985), 348-349.

⁴¹⁹ Eroğul, *age*, 191.

⁴²⁰ Zürcher, 2009, 327.

itibaren ekonomik darlıklara neden oldu. Para arzının artması enflasyonu körüklerken döviz darlığı da dış ticarete sıkıntılara neden oldu. Dönemin başlarında serbestleştirilen ithalata yeniden devlet kısıtlamaları getirildi.

Liberal söylemlerle ve hedeflerle iktidara gelen DP, statik uygulamalara imza attı. Özellikle dönemin sonlarına doğru bu baskılar daha fazla hissedilir hale geldi. Devletçi uygulamaları mümkün olduğunca azaltmayı istemelerine rağmen, özel teşebbüsten ve yabancı sermayeden beklediği atılımı görmeyen DP, devletçi uygulamaları arttırarak uyguladı. KİT'lerin sayısı, devletin uyguladığı kotalar ve kısıtlamalar arttırıldı ve devletin piyasalara müdahalesi gittikçe fazlalaştı.

Dönem boyunca gelen Amerikalı uzmanların eleştirilerine ve uyarılarına rağmen devalüasyon yapmama konusunda direnildi. Ancak İMF'nin artan baskısıyla; dış borçları erteleme, yeni krediler alabilme amacıyla, 1958 Kararları ilan edildi. 1958 Kararları ile birlikte devalüasyon yapıldı ve Türk Lirasının değeri yeniden ayarlandı.

DP iktidarı, özellikle tarım alanında yaşanan gelişmelerle, iktidarının ilk yıllarında büyük bir ekonomik atılım gerçekleştirdi. Dış yardımlar, traktör, çiftçilere kredi olanaklarının arttırılması ve kolaylaştırılması, devletin yüksek fiyatlarla ürünleri satın alması, Kore Savaşı'nın etkisiyle tarım ürünlerine yönelik dış talebin artması, ÇTK sayesinde devlet elindeki toprakların köylülere dağıtılması ve iyi hava koşullarının da yardımıyla 1950-1953 dönemi bolluk ve refah dönemi oldu. Ancak 1954'ten sonra bu olumlu tablo sürdürülemedi. Tarımsal ürünlere dış talep azaldı, hava koşulları kötü gitti ve üretim düştü. Ama genel olarak değerlendirildiğinde, dalgalanmalar yaşanmakla birlikte, dönem boyunca, tarım kesimin göreceli durumunun iyileştiği görüldü.

Sanayi alanında ise KİT'lerin etkinliği artarak devam ederken, özel sektörde de önemli gelişmeler yaşandı. İşyeri ve işçi sayıları arttı. GSMH içerisinde sanayinin payı yükseldi. Dönem boyunca, DP hükümetleri özel sermayenin yatırım yapmasını teşvik etti. Ekonomik alanda yaşanan dönüşümlerin toplumsal hayata etkileri çok yönlü oldu. Tarımda makineleşme, ÇTK ile köylülere toprak dağıtılması, pazara dönük tarımsal üretimin büyük kârlar sağlaması vb. dinamikler, kente doğru göçü başlattı. Bu göçlerle birlikte kentlerin dokusu ve kentlilerin yaşam biçimi değişime uğradı.

Dış ticaretin serbestleşmesiyle ithalatın hızla artması, hem tüketim kalıplarının değişmesine neden oldu hem de dış ticarete yarattığı cari açıkları kronik hale getirdi.

İthalat hızla artarken, ihracatta hedeflenen rakamlara ulaşamadı. İthalatın artmasıyla birlikte halk daha önce görmediği birçok ürünle tanışma fırsatı buldu. Amerikan tarzı birçok tüketim nesnesi ulaşılabilir hale geldi. Artan GSMH ve kişi başına düşen milli gelir sayesinde insanların alım gücü de arttı.

4. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE YAŞANAN İKTİSADİ GELİŞMELERİN TÜKETİME ETKİLERİ

4.1. Giriş

1940’larda yaşanan yıkımın ardından gelen 50’li yıllar yeniden inşa edilen bir dünya düzeninde tüketim çılgınlığının yaşandığı bir dönemdi. Batı’da hep daha büyük, daha göz kamaştırıcı ve kaliteli mallarla piyasaları kaplayan bir kapitalizm hâkimdi. Doğu bloğunda ise Stalinci bir komünizm yaşanmaktaydı. Elinde atom bombası bulunduran ve bunu kullanmaktan çekinmeyeceğini ortaya koyan bu iki kutbun birbirine meydan okuduğu yıllarda insanlar hulo hop denilen yeni tanıştıkları bir plastik nesne ile eğleniyordu. Kafeler ve juke-box’lar toplumun huzuruna ve gençliğin ahlakına yönelik en büyük tehlikelerden görünüyordu. Sigara ile kanser arasında herhangi bir bağlantının olabileceğini aklına bile getirmeyen insanlar gönüllerince sigara içiyordu. İngiltere Başbakanı Macmillan’ın “Hiç bu kadar iyi bir dönem yaşamadık” cümlesi bu dönemde yaşanan bolluğu ifade ediyordu⁴²¹.

Batılı ülkeler bu dönemde hızlı bir değişim yaşadı. Evler, arabalar, buzdolapları, elektrikli süpürgeler, ekmek kızartma makineleri, oyuncaklar, süper marketler, Rock’n Roll ve üç boyutlu filmler insanların hayatına girdi. James Dean, isyankâr gençlerin idolü olarak yükseldi. Meşin ceket, bluejean, triko kazaklar gençliğin üniforması haline geldi⁴²².

Dünyada yaşanan tüm bu gelişmelere paralel olarak Türkiye’nin modernleşme sürecinde 1950’lerle başlayan dönemde, toplumun ekonomik seviyesinin yükselmesi, endüstrinin ve teknolojinin hızla ilerlemesi, iletişim araçlarının yaygınlaşması, sosyal etkileşimin artması sonucunda ortaya yeni bir tüketim kültürü çıktı. Dönemin en önemli özelliği, tüketim kültürünün hız kazanması ve toplumun üst katmanlarından alt katmanlarına doğru yayılmaya başlamasıydı. Bu dönemde Batı’da esen tüketim rüzgârlarının Türkiye üzerindeki etkileri büyüktü. Hayat tarzı değişikliğe uğradı,

⁴²¹ Nick Yapp, **1950’ler, Fotoğraflarla 20. Yüzyılın Sosyal Tarihi** (İstanbul: Literatür Yayıncılık, 1998), 1.

⁴²² Yapp, **age**, 1-2.

kanaatkârlık yerini ihtiyaçların geliştirildiği tüketimci bir anlayışa bıraktı. Gelişmiş kapitalist toplumlardan yayılan tüketim normları, dayanıklı tüketim mallarına (radyo, buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrikli süpürge, otomobil, vs.) artan bir talep oluşturdu⁴²³.

4.2. Tüketim Nedir?

Klasik ekonomide 19. yüzyıla kadar yapılan çalışmalarda tüketim kavramına pek sık rastlanmamaktadır. Tüketim konusunun dikkati çekmeye başlaması 19. yüzyılla birlikte. Yeni endüstri kollarının gelişimi, yeni tüketim maddelerinin üretimi sonucunda tüketim normlarının değişmesi, gelişen ticaret ortamıyla birlikte varlık birikiminin artarak toplumsal tabakalaşmaya neden olmasıyla tüketim kavramının önemini arttı. Klasik ekonomide “tüketim”, genel olarak günlük insan ihtiyaçlarının tatmini için satın alınan malların ve hizmetlerin toplamı olarak tanımlanmaktadır⁴²⁴.

1950’li yılların hâkim ekonomi politikasını şekillendiren Keynes’in özelliği talep açısından tasarrufun değil, harcamanın üzerinde durması ve refah devletinin öncüsü olmasıydı. Keynes, piyasalara devlet müdahalesinin sınırlandırılmasını savunan “bırakınız yapsınlar” kuralını ve “her arz kendi talebini yaratır” ilkesini eleştirdi. Talepte meydana gelen daralmaların, arzı kısararak firmaların kapasite kullanımını düşüreceğini ve işsizliğin artmasına neden olacağını ifade etti. Keynes’e göre ekonomik refahı sağlamanın yolu tam istihdamdı. Tam istihdamın ve talebin oluşması için de devlet, ekonomiye müdahale etmeliydi. Keynes’in piyasalara etkisi tasarruf kavramının yerini harcama kavramına bırakması oldu. Onun düşüncelerini izleyen politikacılarla birlikte müdahaleci piyasa koşullarına geçildi. Keynes’in etkisi 1970’lere kadar devam etti⁴²⁵.

Tüketim kuramı üzerine önemli bir isim olan Baudrillard, tüketim üzerine tüm söylencelerin, kendisini doyuma “ulaştıracak” nesnelere “iten” gereksinimlerle “donatılmış” bir adam üzerinde eklemelendiğini söylemekteydi⁴²⁶. Bir toplumda

⁴²³ Abdülkadir Zorlu, “Batılı Bir Yaşam Tarzı Olarak Tüketim: Türkiye’de Tüketim Ürünlerinin ve Kültürünün Tarihsel Gelişimi”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar Dergisi**, (2003), www.sdergi.hacettepe.edu.tr/zorlu_makale.htm, 6-17.

⁴²⁴ Mübeccel Kıray, **Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma** (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2005), 13-14.

⁴²⁵ Abdülkadir Zorlu, **Üretim Kapitalizminden Tüketim Kapitalizmine: Üretim Ve Tüketim Teorileri** (Ankara: Altınordu Yayınları, 2016), 123-126.

⁴²⁶ Jean Baudrillard, “Bir Tüketim Kuramı Üzerine”, **Cogito** (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sayı:5, 1995): 89.

tüketim ile toplumsal tabakalaşma arasındaki ilişkiye ilk defa dikkati çeken isim ise Thornstein Veblen oldu⁴²⁷. Endüstriyel kapitalizmin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni üretim yapısı ve yaşam tarzlarıyla yükselen yeni toplumsal sınıf, kendisini diğerlerinden ayırt etme gereği duydu. Veblen'e göre tüketimin amacı hiçbir zaman sadece biyolojik ihtiyaçların tatmini değildi. Tüketiciler ürünleri daha çok kendi toplumsal güçlerini göstermek amacıyla elde etmek isterdi. Başkalarında hayranlık uyandırmayan tüketim nesneleri, kıskançlığa da yol açmayacağı için gösterişçi tüketimin ilgi alanının dışında kalmaktaydı⁴²⁸.

Veblen'in kullandığı terimlerden bir tanesi "aylak sınıf" tı. Zenginliği elinde tutan bu sınıftan olmak şerefli bir şeydi. Aylak sınıf; bu şerefli sınıftan olmalarını, edindikleri varlığı ve gücü farklılaşmış bir tüketim şekli ile gösterdi. Veblen bunu gösterişçi tüketim olarak ifade etti. Bu grubun üyeleri hayatlarını başkalarının dikkatini çekecek lüks tüketim nesneleri tüketerek sürdürmekteydi⁴²⁹.

İnsanın gereksinimlerini karşılamak üzere arz edilen mal ve hizmetler arasından seçim yapması olarak tanımlanan tüketimi etkileyen birçok faktör (iktisadi, finansal, fiziksel, kültürel, psikolojik, sosyolojik vb. gibi) bulunmaktadır. Tüketimin maddi ve mental (ruhsal) olmak üzere iki yönü bulunur. Tüketimin madde tarafını mali ve iktisadi faktörler belirlerken, mental yönünü ise psikolojik, sosyolojik ve kültürel faktörler belirler. Bunlar aynı zamanda kişinin toplumdaki yerini algılayışını ve yaşam tarzını belirleyen faktörler olarak da ele alınabilir. Sadece ne işte çalıştığınız değil, ne tükettiğiniz, bu tüketimin sizi hangi düzeyde ve nasıl hissettirdiği de önemlidir⁴³⁰.

Yaşam biçimi insanları birbirinden farklı kılan davranış kalıplarıdır. Yaşam tarzı, kültürel yapılara da bağlı olmakla birlikte tüketim bağlamında eşyayı, mekânı ve zamanı kullanım biçimidir. Ancak kültürden farklı olarak o grubun toplumsal deneyimlerinin bütünü değildir⁴³¹.

Yaşam tarzını etkileyen uluslararası ekonomik faaliyetler, teknolojik gelişmeler, popüler kültürün ihracı gibi dışsal unsurlar aynı zamanda ülkenin ekonomik yapısını da etkiler. Yaşam tarzı oluşturan nesnel ya da yapısal parametreler; yaşanılan coğrafya

⁴²⁷ Kıray, 2005, 17.

⁴²⁸ Zorlu, 2016, 143.

⁴²⁹ Zorlu, 2016, 145; Kıray, 2005, 18.

⁴³⁰ Nevin Coşar, "Osmanlıdan Cumhuriyete Tüketim Alışkanlıkları", **Osmanlıdan Cumhuriyete Esnaf ve Ticaret**, ed. Fatmagül Demirel (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012): 1.

⁴³¹ Chaney David, **Yaşam Tarzları** (Ankara: Dost Kitabevi, 1999), 14-15.

(kır kent), ekonomik yapı (üretim biçimi ve modeli, ürünlerin piyasalarda hareket kabiliyeti, üretim kapasitesi, üretim ve piyasada geçerli olan değerler, hukuk), kültür (değerler, normlar, popüler kültür, moda), iletişimin yapısı (uluslararası ilişkiler, iletişim araçlarının yaygınlığı) ve reklamdır⁴³².

Geleneksel toplumlarda tüketim seçenekleri genel olarak sınıf, köy veya aile tarafından belirlenmektedir. Ancak modern tüketim toplumlarında insanlar kendilerini tanımlayan ürünleri, hizmetleri ve etkinlikleri seçmekte daha özgürdür. Ayrıca bu yolla başkalarına iletilen sosyal bir kimlik yaratırlar⁴³³.

Çok temel bir ayrımla Batılı (modern, yeni, alafranga) ve geleneksel (yerel, dini, geleneklere bağlı, alaturka) olmak üzere iki tür yaşam biçiminden bahsedilebilir. Batılı yaşam tarzında tüketime atfedilen anlam ve meşrulaştırma seküler içeriktedir. Tüketim ürünlerine sahip olmadaki hedef, Batılı değerler içinde yer alma, daha iyi hayat yaşama, kendini alt toplumsal tabakalardan ayırma gibi amaçlar taşır. Geleneksel yaşam tarzında ise geleneksel, yerel, dini değerlere ve pratiklere (helal-haram gibi) uygun yaşama hedeflenir⁴³⁴.

Tüketim alışkanlıklarını etkileyen faktörler; uygulanan iktisat politikaları, kişi başına düşen gelirdeki artış, nüfusun yapısı ve hareketleri, teknolojiye, iletişimde ve eğitimdeki gelişmeler, psikolojik faktörler olarak sıralanabilir. Uygulanan iktisat politikası içe dönük veya dışa açık olmasına göre tüketim alışkanlıklarını yönlendirmede önemli bir yere sahiptir. Tüketime kapsamlı para ekonomisinin yaygınlaşması ve geleneksel yapıların çözülmesiyle daha da genişler⁴³⁵.

Tüketim normları yani ev, giyim, besin ve boş zaman geçirme faaliyetleri ve bunlarla ilgili olarak beliren değerler toplumlar arasında farklılaştıkları gibi aynı toplum içindeki bireyler arasında da farklılaşmaktadır. Tüketim, bir toplumda var olan toplumsal tabakalaşmaya ve diğer statü organizasyonlarına göre farklılaşır. Her toplumsal tabakadaki bireyler, diğer tabakalarda bulunan bireylere göre farklı tüketim alışkanlıklarına sahiptirler ve farklı maddeleri tüketirler⁴³⁶.

⁴³² Zorlu, 2003, 4.

⁴³³ Michael Solomon vd., **Consumer Behaviour A European Perspective**, Third Edition, (USA: Prentice Hall, 2006), 558.

⁴³⁴ Zorlu, 2003, 4.

⁴³⁵ Çoşar, 2012, 2.

⁴³⁶ Kıray, 2005, 13-14.

4.3. Türkiye’de Tüketim Kültürü

Kültürün küreselleşme sürecine bakıldığında, ileri kitle iletişim teknolojilerini elinde bulunduran Batı, küresel kültür aktarımında başat bir rol oynamaktadır. Yerel kültürlerin sahip olduğu öğeleri de bu aktarım sürecine ekleyerek kendi kültürlerinin diğer kültürler üzerindeki başatlığını sağlamlaştırır. Kitle iletişim teknolojilerinin kültürün üretimi ve tüketiminde zengin bir taşıyıcılık ve yaygınlaştırma işlevi bulunmaktadır⁴³⁷. Batı, başta tüketim kültürü olmak üzere birçok şey ihraç eder. Türkiye de Batıdan ithal ettiği tüketim kültürü ile tüketim toplumu olma özellikleri gösterir.

Tüketim toplumu ile tüketim kültürü bazen birbirleri yerine kullanılır. Ancak tüketim toplumu ile tüketim kültürü arasında farklılıklar vardır. Her toplumun içinde yaşamakta olduğu tüketim geleneği tüketim kültürü olarak adlandırılırken tüketim toplumları ise pazar ekonomisinin egemen olduğu modern tüketim kültürüne sahip toplumlardır⁴³⁸.

Baudrillard, tüketim toplumu ve tüketim kültürü arasındaki ilişki biçimine kendi açısından bir değerlendirme getirerek bir ayrım yapmaktadır: “...tüketim kültürünü sınırlı ölçülerde yaşayan toplumlar da, en gelişmiş toplumlar gibi tüketim toplumu sayılabilir mi? Bu durumda, tüketim kültürü ile tüketim toplumu arasında farklılıklar söz konusudur. Tüketim toplumu denildiğinde, yeni tüketim kültürünün genel olarak toplum bireylerinde egemen olduğu tüketim tarzı kastedilmektedir. Yeni tüketim kültürü modernleşmekte olan toplumların belli üst kesimlerinde egemen olsa da toplumun genelinde bu kültür tarzı pek görülemeyeceği için, bu toplumlarda tüketim kültürü var olsa da tüketim toplumu olarak adlandırılmaz”⁴³⁹.

Tüketim kültürüne sahip toplumlar “tüketici toplumlar” olarak adlandırılırlar. Bu tür toplumlar, yerli ve geleneksel tüketim tarzları ile modern sonrası tüketim tarzları arasında sıkışmıştır. Bu toplumlar geleneksel ile bağlarını kopartmamakta ve modern tüketim toplumunun nimetlerini kullanmaktadır. Tüketici toplumlarda, tabakalar arasında tüketim toplumu imkânlarına ulaşabilme açısından farklılıklar bulunur; üst

⁴³⁷ Hasan Hüseyin Taylan, Ümit Arkan, “Medya ve Kültür: Kültürün Medya Aracılığıyla Küreselleşmesi”, *S.Ü.S.B. Dergisi*, C. X, S: 1, (2008): 95.

⁴³⁸ Orçan, *age*, 29.

⁴³⁹ Baudrillard, Jean, *Tüketim Toplumu Söylenceleri Yapıları*, 5. bs. (İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2008), 20.

sınıf kolay,-gelir gider dengesizliğinden dolayı- orta sınıf çok zor, altsınıf ise nadiren bulabilmektedir. Tüketim mallarına karşı istekli olmalarına rağmen bunu gerçekleştiremeyen orta ve altsınıftaki bireyler toplum içerisinde huzursuzluğa sebep olabilmektedir. Bunların dışında “kanaatkâr toplum” olarak adlandırabileceğimiz grup ise diğer iki toplum tarzlarına uymayan, sadece geleneksel tüketim alışkanlıkları ile yaşayan, tüketim talep ve giderleri daha dengeli olan bir toplumdur⁴⁴⁰.

Türkiye, üretimden ziyade “ithal tüketim alışkanlıklarını” benimsemesi ve tüketmesi sebebiyle tüketici toplum özellikleri göstermektedir. Tüketim olgusu, bireylerin sosyal yaşamlarını tekrardan inşa etmelerinde seçenekler sunan gündelik bir faaliyeti kapsamaktadır. Sosyal ilişkiler, yapılar ve sistemler bağlamında tüketici davranışlarına etki etmektedir⁴⁴¹. Tüketim; basit bir pazar alış veriş, gündelik bir satın alma ve kullanma süreci değildir. Devlet yönetiminden sıradan insanın günlük alışkanlıklarına kadar geniş bir ekonomik alana ait materyal değerlerin üretiminin, dağıtımının ve paylaşımının konu edinildiği sosyolojik bir olgudur⁴⁴².

Tüketiciler nadiren hedef gözeterek, irrasyonel bir yaklaşımla tüketimde bulunurlar. Varoluşsal olarak kendi kimliklerini ve davranışlarını özdeşleştirebilecekleri örnekler elde etmek, kendilerine eğlence sağlamak, bireysel bir yaşama ve tüketim üslubunu tanımlamanın herhangi bir yolunu bulmak için tüketmektedirler⁴⁴³. Pazarlama kapitalist ekonomilerde çok önemli bir yere sahiptir. Kapitalist ekonominin gelişmesini sağlayacak en temel yollardan biri, kitlelerin tüketim iştahını kabartmaktır. Sürekli olarak tüketim maddelerini üretmek ve bunları tükettirmek temel hedeflerden biridir. Berkes’e göre; bu anlayış en yüksek seviyesine Amerika’da vardığından, bu maddeleri kendi teknoloji ve ekonomisi ile yetiştiremeyen toplumların Batılılaşma iştahlarını üstüne çeken ülke Amerika’dır⁴⁴⁴.

Batı Avrupa ticaretinin ve endüstrisinin ilerlemesini mümkün kılarak iktisadi gelişmenin temel dinamiğini oluşturan unsur, Amerikan işçi lideri Samuel Gompers’in ifadesiyle “more”, yani “daha ver” prensibidir. Berkes’e benzer bir biçimde Mardin’e göre de bu kültürel buhranın en ileriye vardığı memleket Amerika’dır. Mardin, “hayat

⁴⁴⁰ Orçan, 2014,29-30.

⁴⁴¹ Bekir Koç, “Türkiye’de Tüketim Toplumu ve Din: Yabancılaşma Kavramı Analizi”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 75.

⁴⁴² Koç, **age**, 17.

⁴⁴³ Yavuz Köse, **Dersaadet’te Tüketim (1855-1923)** (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016), 7.

⁴⁴⁴ Berkes, **age**, 260.

standartlarının yüksekliğine rağmen, temel prensibi ‘daha isteriz’, daha büyük otomobil, daha çok elbise, daha çok eğlence isteriz olan bu cemiyet mühim sarsıntılar geçirmektedir. Anlaşılan, şahsi arzuların tatmini noktasından hareket eden bir grubun hayatiyeti muayyen bir noktadan sonra yavaşlıyor. Cemiyet ideali yeni bir frijider almanın imkânlarını temin etmekten ibaret olan bir toplumun üstüne ağır bir atalet çöküyor” diyerek Amerikan tüketim toplumunu eleştirmektedir⁴⁴⁵.

Özel girişim kapitalist ekonominin işleyebilmesi için, kendi çıkarlarını ön planda tutar. Bunun için de yabancı sermaye ile işbirliği yapmaktan çekinmez. “Batı medeniyetçiliği” adı altında bu işbirliğini meşrulaştırır. Yabancı ekonomi ise özel girişimci yerli sınıfla yaptığı bu ortaklık sayesinde ulusal ekonominin verimlerini dışarıya çekmiş olur. Bu grubun etrafında, toplumun ufak bir parçasını oluşturan Batılılaşmış bir kast (sınıf); onun karşısında da halkın kendisinden oluşan bir çeşit modern “reaya” ayrımı gelişir. Bu grup bir çeşit “parya” olarak kentleri kuşatan gecekondü insanını oluşturur. Bu Batılılaşmış tabakanın insanları, Batı’nın zengin toplumlarındaki kişiler gibi yaşamayı doğal hakları sayarlar. Onlar geri bir toplumda yaşadıkları için reayadan ayrılmanın yolu olarak Batının tüketim maddelerini kullanırlar. Bu yaşamın sürdürülebilmesi için reayanın zorunlu geriliği bu kastın ulusçuluğunun savunduğu durum olur. Batılılaşmışların yaşamı için toplumun çoğunun geri kalması gereklidir. Toplumda eşitlik prensibini savunanları yerine göre, komünistlik, anarşistlik, milliyet düşmanlığı gibi iddialarla ulusun düşmanı olarak gösterir ya da gericilikle suçlarlar⁴⁴⁶.

Geri kalmış toplumun içinde yaşamaktan ayrılmanın yolu tüketim maddeleri düşkünlüğüdür. Bu tüketim maddeleri düşkünlüğü de Batılılaşmış sınıf gençlerini, kadınlarını toplumdan koparır. Onlarda Batı uygarlığının tüketim maddelerine karşı tapınırcasına bir hayranlık ve düşkünlük yaratır. Toplumun kaldıramayacağı ithal malı tüketim maddelerine düşkünlük ile modernleşmek aynı şey olur. Toplumun geriliği, halkın cahilliğine bağlanır. Batılılaşmış grup, kişisel ekonomilerini, toplumun gücü ile orantılı olmayacak ölçüde arttırmak için her çeşit gelir sağlama yollarına başvuruyu normal kabul eder. Halk ise, onlara güvenini yitirir; onların yaşamalarına bakarak ahlaksız damgasını vurur. Böylece iki tabaka arasındaki uçurum giderek derinleşir⁴⁴⁷.

⁴⁴⁵ Mardin, **age**, 343-344.

⁴⁴⁶ Berkes, **age**, 258-259.

⁴⁴⁷ **age**, 259-260.

Batı toplumlarında modern anlamda tüketimin başlangıcı sanayi devrimiyledir. Kitle üretimi ve refah devleti uygulamalarıyla birlikte üst toplumsal gruplardan alt toplumsal tabakalara doğru yayıldı. Batı’da tüketim devrimi üretim devriminin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Türk toplumunda ise önce tüketim sonra üretim süreci başladı. İleri teknolojiye sahip Batılı ülkelerde bir sonuç olan, geri teknolojiye sahip ülkelerde belirleyici bir neden, itici güç haline geldi⁴⁴⁸.

Osmanlı/Türk modernleşme tarihine bakıldığında Batı tarzı (modern) yeni tüketim alışkanlıklarının yaygın olarak gelişi Lale Devri’yle birlikte görülmeye başladı. Bu dönemde masa, sandalye, pantolon, yemek takımları, bahçe düzenlemeleri, konaklar, eğlenceler, at yarışları, Batı tarzı spor müsabakaları gibi yeni tüketim alışkanlıkları üst tabaka arasında hızla yayıldı. On dokuzuncu yüzyılda teknolojik alandaki ilerlemeler, teknolojik yeniliklerin sanayide uygulanması, finans, taşımacılık ve iletişimdeki gelişmeler toplumsal ve ekonomik yapılarda hızlı bir dönüşüme yol açtı⁴⁴⁹.

Tüketim kültürünün doğduğu ilk dönemlerde Batılı yaşam tarzı/medeniyeti “alafranga”, Osmanlı/Türk yaşam tarzı/medeniyeti ise “alaturka” olarak ifade edildi. Türk modernleşmesi bağlamında “medeni” ve “medeni olmayan” davranışlar arasındaki ayrımında alafranga (Avrupalı) tarz ve davranışlar yüceltilirken, “alaturka” tarzla ilişkilendirilen her şey olumsuz görüldü⁴⁵⁰.

Tanzimat’la birlikte, Osmanlı toplumunda Batı gibi yaşama hevesinde olan üst tabakanın kendisini geleneksel toplumsal tabakalardan ayırmak için Batılı ürünleri kullanımı arttı. Bu dönemde Batı’dan gelen değerler, moda ve tüketim ürünleri yeni yaşam biçiminin en temel unsurları olarak görüldü. Üst tabakanın davranışları Batı’yı taklit etme ile şekillendi. Toplumun alt katmanları üst tabakanın değerlerini benimsedi ve tüketim kültürü yukarıdan aşağıya doğru yayıldı⁴⁵¹. 1838 Ticaret Antlaşması’yla başlayan ithalattaki artış hız kesmeden 1914 yılına kadar sürdü. Bu dönemde yaşanan ithalat artışıyla yabancı mallar piyasaları doldurdu. Modern tüketim formları ve normları Osmanlı toplumunda yaygınlık kazandı⁴⁵².

1914-1923 arasında yaşanan bir dizi savaşın ardından Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruldu. Kurtuluş Savaşı’nın ardından devralınan ekonomik miras üzerinde

⁴⁴⁸ Emre Kongar, **Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, 3. bs. (İstanbul: Cem Yayınları, 1979), 405.

⁴⁴⁹ Coşar, **2013**, 3-6.

⁴⁵⁰ Zorlu, **2003**, 5.

⁴⁵¹ Zorlu, **2003**, 11-12.

⁴⁵² Coşar, **2013**, 3-6.

toparlanma çabaları başladı. Cumhuriyet döneminde tüketim malları sanayi kurulmasına öncelik verildi. Bu amaçla Sümerbank kurularak yerli üretim arttırıldı. Tüketim alanındaki değişim sadece kurulan fabrikalar ile sınırlı kalmadı. Hayranlık hissi ile “Avrupa’nın her şeyi iyidir, yaptığı mal bizim yaptığımızdan yüksektir, Türk fabrikalarında imal edilen mal fena olur” anlayışı zihinlerden silinmeye çalışıldı. Dış ticaret politikasında meydana gelen değişiklikler tüketim alışkanlıklarını etkiledi. İnsanlara tutumlu olmayı ve yerli malı kullanmayı öğretmek temel hedef haline geldi. 12 Aralık 1929’da Milli İktisat Tasarruf Cemiyeti kuruldu⁴⁵³. 1930’lu yıllarda ekonomik buhranın da etkisiyle yerli malını ve tasarrufu özendirilmesine ve lüks tüketimin azaltılmasına gayret edildi⁴⁵⁴.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında tekrar sarsılan ekonomi 1945 sonrasında yaşanan gelişmelerle bambaşka bir rotaya girdi. Marshall yardımı ve alınan krediler, Keynesyen ekonomi modeli, dünyada yaşanan tüketim çılgınlığı ve Amerikan yaşam tarzı ülkeyi sardı.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte değişen bir diğer faktör, başlıca tüketim şehirlerinden biri olan İstanbul’un merkezi öneminin gerilemesidir. Osmanlı toplumunda topluma yön veren üst tabakanın mekânı -dönüşümlerin başlangıç noktası olan- İstanbul’dur. Cumhuriyetle birlikte topluma model olan üst tabakanın mekânı İstanbul olmaktan çıktı ve Ankara uzunca bir dönem yeni kültürel değerlerin yayıldığı merkez haline geldi⁴⁵⁵.

4.4. DP Döneminde Tüketim

Cumhuriyet dönemi un, elbise ve şeker gibi birçok temel ihtiyacın dışardan karşılandığı çok kötü ve dışa bağımlı bir ekonomi teslim aldı. “Devletçilik” ve “karma ekonomi” etiketleri ve dışa kapalı “ithal ikamesi” tanımlamasıyla bu denetimli ekonomik düzen 1970’lere kadar sürdü⁴⁵⁶.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ve savaş döneminde piyasalardaki ürün çeşitliliği çok kısıtlıdır. II. Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllarda ise gıda maddeleri daha çok ve ucuza bulunabildi, altın fiyatları düştü, inşaat sektörü hareketlendi. Türkiye’de ilk defa yerli

⁴⁵³ Çoşar, 2013, 20.

⁴⁵⁴ Çavdar, 2003, 384.

⁴⁵⁵ Zorlu, 2003, 14.

⁴⁵⁶ Gülten Kazgan, *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi* (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1999), 90.

ampul üretimine geçilirken, DDT, penicilin gibi ilaçların ithalatı artmasıyla birlikte yaşam kalitesi yükseldi. Bu dönemde ortaya çıkışı önemli bir moda akımı başlatan olay naylonun kullanımı oldu. Naylon kadın çoraplarında ve erkek gömleklerinde kullanılıyordu. Naylon Frenk gömlekleri kırıışmamakla birlikte oldukça pahalılardı. Ve her kesimin sahip olamadığı ürünlerdi. Naylon gömlek, çamaşır, elbise, çorap kullanımı hızla yaygınlaştı⁴⁵⁷.

DP'nin iktidarının ilk yıllarında birçok tüketim malı, özellikle dayanıklı tüketim malları piyasada yerini aldı. Çamaşır makineleri, yer süpürgeleri –gırgır-, radyo, pikap gibi ürünlerin piyasada yer alarak bollaşması bu dönemledir. Savaş sonrasında yaşanan bu bolluk yıllarında taksitli satışlar bir alış veriş türü olarak yaygınlaştı. İnsanların tüketimde küçük Amerika olmayı hedeflediği piyasalarda tüketim eğilimi sürekli olarak arttı⁴⁵⁸.

Eric J. Hobsbawm'ın “altın yıllar” olarak adlandırdığı bu dönem içerisinde insanların tüketim ihtiyaçları hakkında şu alıntıyı yapıyordu:

“Aynı zamanda makul olan hiçbir aç insan son dolarını yiyecekten başka bir şey için kullanmaya ikna edilemez. Ancak iyi beslenmiş, iyi giyinmiş, barınağı olan ve iyi yönlendirilmiş bir kişi, elektrikli traş makinesi ile elektrikli diş fırçası arasında tercih yapmaya ikna edilebilir. Fiyatlar ve maliyetlerle birlikte tüketici talebi de yönetime tabi hale gelir.”⁴⁵⁹

Hobsbawm'ın da aktardığı üzere artan tüketim talebinin nedenlerini araştırırken insanların gelir düzeylerinde ve yaşam koşullarındaki iyileşmelere bakmak gerekir. Türkiye'nin 1950'lerde tüketime yöneldiğine dair açık bir istatistik tablosu yapmanın imkânı yoktur. Bu yıllarda Türkiye'deki tüketim eğilimlerini anlamak için tüketim mallarının satış rakamları, araba ithalatı oranı, kişi başına düşen milli gelirdeki artış GSMH'de yaşanan büyüme önemlidir. 1950'li yıllara ait ithalat rakamlarında tüketim mallarının oranlarında yaşanan artış bu konuda önemli bir yol göstericidir. Daha önce Tablo 1'de de işaret edildiği gibi 1950-1960 dönemi boyunca ortalama % 6,5'luk büyüme oranı görüldü.

⁴⁵⁷ Öymen, 2015, 467-470.

⁴⁵⁸ Çavdar, 2003, 384-385.

⁴⁵⁹ J. K. Galbraith, **The New Industrial State**, (Boston: Houghton Mifflin Company 1967), 24'den aktaran Eric J. Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl 1914 – 1991 (Aşırılıklar Çağı)** (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996), 299.

Tasarruf mevduatındaki azalma da insanların tasarruf yerine tüketime yöneldiğinin göstergesi olmakla birlikte kesin bir söylem oluşturamaz çünkü buna başka sebepler de etki etmiş olabilir. Bu dönemde ithalatın serbestleşmesi, basın yoluyla Amerikan yaşam tarzının ve tüketiminin sürekli olarak sunulması tüketimi teşvik etti.

1950 sonrası tüketim kültürü iç ve dış etmenlerin etkisiyle gelişti ve yayıldı. Dış politik gelişmelerin etkisiyle refah uygulamaları yaygınlık kazandı. İçeride ise tüketim kültürü gelenekselleşirken, tarım politikaları nedeniyle muhafazakâr yeni sınıf yükseldi, ulaşım araçlarındaki gelişmeye paralel olarak kentleşme ve toplumsal değişme hızlandı. Bu dönemde nüfus tarımdan koparak kente yerleşmeye ve kentlerde gecekondulu mahalleleri oluşturmaya başladı. Dönemin en önemli değişimlerinden biri tüketim kültürünün hız kazanması ve toplumun alt katmanlarına doğru yayılmasıydı. Bu dönemi diğer dönemlerden ayıran temel nokta, geleneksel değerleri ve yaşam tarzını modern döneme aktaracak uygulamaların başlamasıydı⁴⁶⁰.

Savaş döneminde türeyen yeni zenginler ile İstanbul'un zengin aileleri lüks tüketim yoluyla zenginliklerini göstermeye çalıştı. İthal mallara olan talebin had safhaya ulaştığı bu yıllarda buzdolabı ya da araba almak isteyenler sıraya girdi. Yeni zenginler, Anadolu'nun zenginleşen büyük toprak sahipleri İstanbul eğlence hayatındaki yerlerini aldı. Tüketimi özendiren reklam faaliyetleri arttı. Otomobil sahibi olmak önemli bir toplumsal statü sembolü oldu. Bu dönemde gazetelerde örnek yemek menüleri yer almaya başladı. Diyet yapmak teşvik edildi. Nasıl diyet yapılması gerektiği, ince kalmanın sırları, sağlıklı yaşam ve beslenme konularına daha çok yer verildi.

Batı ülkelerinde esen tüketim rüzgârlarının etkisiyle gelişmiş ülkeler ulaştırma alt yapısını tamamlayarak maliyetleri düşüren, konfor ve güvenliği ön planda tutan, süratli ve zamandan tasarrufu sağlayan ulaşımı yakaladı. Türkiye'de Truman doktrini kapsamında ABD'den alınan yardımla kara yollarının yapımına hız verildi. 1950'de 1462 km olan asfalt yol 1960'da 7049 km'ye ulaştı. Bu uygulamalar hem otomobil tüketimini hem de kentleşmeyi hızlandırdı. Dış yardım ve kredilerle sadece bir ekonomi politikası alınmadı aynı zamanda bir yaşam biçimi de ithal edildi. Bu dönemde yeni tüketim kalıpları ve bunlara bağlı talepler artış gösterdi⁴⁶¹.

⁴⁶⁰ Zorlu, 2003, 15.

⁴⁶¹ Kepenek ve Yentürk, age, 94.

Ulaşım alanında yaşanan gelişmeler tüketim açısından pozitif bir etki yarattı. Mal ve ürünün, üretim merkezlerinden tüketim çevrelerine aktarımında, hayvan gücünden motorlu taşıt gücüne geçişle birlikte mal ve hizmetlerin daha hızlı ve güvenli bir biçimde aktarımı sağlandı. Karayollarına yapılan yatırım hem üretim hem de tüketim adına yapılan en önemli yatırımlardan biriydi. Bu gelişme sayesinde, üretim merkezleriyle tüketim çevreleri arasındaki bölgeler arası farklılıklar ortadan kalmaya başladı⁴⁶².

Kılıçbay dönemin tüketim kültürünü şöyle özetler:

“1950-1960 döneminin başka ve önemli bir özelliği sosyo-ekonomik bir karakter taşır. Bu, belli ölçüde bir ‘davranış’ değişmesi, tüketim standartlarının yükseltilmesi hırısıdır. Bu olay iktisat sosyolojisi açısından ihtiyaç doğurulması, ihtiyaç geliştirilmesidir. Geleneklerimiz yakın tarihe kadar kanaatkârlığı, azla yetinmeyi bir davranış biçimi olarak yerleştirdiği halde, 1950 sonrasında politika sosyal bir olgu sonucu olarak kanaatkârlıktan, bir lokma bir hırka felsefesinden ‘tüketimcilik’e yönelme eğilimi baş göstermiştir.”⁴⁶³

Ancak bu yıllarda yaşanan tüketimcilik üretime dayalı bir olgu olarak değil, yüksek hayat standartlarına ulaşma hırısının doğması ve gelişmesine bağlı olarak görüldü. Gerçek anlamda tüketim ise ekonomik gelişme sonucunda tasarruftan tüketime yönelimi ifade eden bir kavramdır⁴⁶⁴.

Kılıçbay’a göre, bu dönemde ekonomik yapıda önemli bir davranışsal değişim yaşandı ve kendinden sonraki dönemleri de etkiledi. Gelişen bu tüketimcilik anlayışının sebeplerinin başlıcaları: çok partili hayata geçişin halk üzerinde yarattığı psikolojik iklim, tarım kesiminde yaşanan gelir artışı sonucu ortaya çıkan yeni zenginlerin tüketime yönelmesi, şehirlere yaşanan göç sonucu şehrin tüketim standartları ile karşılaşılması, kapalı ekonomiden kısmen de olsa pazar ekonomisine geçiştir⁴⁶⁵.

Dönemin tarım politikalarının sonucu olarak kırsal nüfusun kentlere gelmesi çevre değerlerin de kentlere gelmesine neden oldu⁴⁶⁶. Kentlerde yapılan tüketimle, kırsal yerlerde yapılan tüketim nitelik ve nicelik olarak birbirinden çok farklıydı. Bu iki

⁴⁶² Orçan, **age**, 172.

⁴⁶³ Kılıçbay, **age**, 113.

⁴⁶⁴ Zorlu, **2003**, 16.

⁴⁶⁵ Kılıçbay, **age**, 114.

⁴⁶⁶ Keyder, **2000**, 188.

yerleşim birimlerindeki tüketim ve tüketim kalıpları, 1950 sonrası gelişmelerle birlikte daha da farklılaştı. Kentsel ve kırsal ayrımında dikkati çeken kendi içerisinde bir homojenlik taşınamasıydı. Kırsal yerlerdeki bazı ailelerin, kentli elitlerin yaşadığı gündelik yaşamı aratmayacak ayrıcalıklara sahip olduğu ya da kentte yaşayan bazı ailelerin, köy yaşam standardının da altında yaşadığı gözlemlendi. Her yerleşim alanındaki nüfus, kendi içinde de tabakalaşmaktaydı⁴⁶⁷.

1950'li yıllarda kırsal kesimlerde ve dar gelirliler arasında, tüketim ürünleri içerisinde anılarda en çok yer tutan kara lastik kullanımının başlaması oldu. Menderes denildiğinde ilk hatırlananlardan biri onun sayesinde köylülerin ayaklarının kara lastik görmesiydi. Kırsal kesimdekiler yaz kış kara lastik kullanırken, kentlerde renkli ve desenli lastikler de giyilmekteydi⁴⁶⁸.

Şehirlerde ise tüketimi anlamlandırmada beyaz eşya ve elektrikli ev eşyası kullanımı önemli işaretler barındırmaktaydı. Bu eşyaların kullanımının artmasında üç önemli faktörün bir araya gelmesi etkili oldu: mal ve eşyaların piyasaya sürülmesi, elektrik enerjisinin kırsal bölgelere kadar yaygınlaşması ve refah seviyesinin artıp, belli bir yaşam standardına ulaşılması. Elektrik enerjisine ve refah seviyesine bağlı olarak buzdolabı ve çamaşır makinesinin Türkiye'de kullanımı 1935'de başladı. İthal edilerek Türkiye'ye getirilen bu eşyalar üst tabakanın erişebildiği ürünlerdendi. Türkiye'de çamaşır makinesi ve buzdolabına talep 1950'lerde arttı. İlk yerli buzdolabı 1958'de, ilk yerli çamaşır makinesi 1959'da piyasaya sunuldu⁴⁶⁹. 1959 yılında Arçelik, ertesi yıl da Profilo üretime başladı⁴⁷⁰.

Ayşe Buğra'nın belirttiği rakamlara göre Türkiye'de nüfusun yaklaşık yirmi sekiz milyon olduğu 1959'da 2.000'den az çamaşır makinesi satılırken 1960'ta satılan buzdolabı sayısı da 1,500'den azdı. Satılan ürün sayısı az gibi görünmekle birlikte, satışlardaki büyüme eskiye oranla çok hızlıydı⁴⁷¹.

Toplumsal alanda önemli değişimlerin hız kazandığı bu dönemde imam hatip liselerinin açılması, ezanın Arapça okunması, radyoda dini programların yayınlanması

⁴⁶⁷ Orçan, *age*, 175-176

⁴⁶⁸ Emiroğlu, Kudret, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, 7. bs. (İstanbul: İş Bankası Yayınları), 2014, 224.

⁴⁶⁹ Orçan, *age*, 179.

⁴⁷⁰ Emiroğlu, *age*, 211.

⁴⁷¹ Ayşe Buğra, "Consumption and the Place of the Economy in Society: 'Reciprocity' and 'Redistribution' in Markets for Houses and Household Durables in Republican Turkey", *Transitions in Domestic Consumption and Family Life in the Modern Middle East Houses in Motion*, Relli Shechter, ed. (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2003): 123.

gibi uygulamalar tüketim kültüründe geleneksel değerlerin ve sembollerin görülmesini etkiledi. Bu okulların açılması kamusal alana dinin geri dönmesinde ve geleneksel değerlerin taşınmasında etki etti. Geleneksel değerler hızla kente nüfuz ederek tüketim kalıplarını değiştirdi.

1950 sonrasında tüketimin büyümesinin ve yayılmasının birçok nedeni bulunmaktaydı. Dönemin politikalarının diğer ülkelerin ekonomik politikalarından (Keynes'çi politikalardan) etkilenmesi, tarım kesiminde gelirlerin artması sonucunda yeni zenginlerin ortaya çıkması ve bunların tüketime yönelmesi, karayollarının gelişmesi ile kentleşmenin hızlanması ve kente gelenlerin kentin tüketim kalıplarını benimsemesi tüketimin büyümesine neden oldu⁴⁷².

En temel karakteristik özelliklerinden biri tüketimciliğin gelişmesi olan 1950-1960 dönemi, tüketim kesimi içinde ihtiyaç geliştirilen, talep yaratılan bir dönem oldu⁴⁷³. Tüketim anlayışında yaşanan değişimlerin toplumsal etkileri Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki tartışmalara da yansdı. 1951 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan DP Ankara milletvekili Ömer Bilen, ülkede korkunç bir afet halini alan lüks ve israfı yetkili makamların (hükümetin) mücadele etmesi gerektiğinden bahsederek “Bilhassa kendilerini safahate ve lükse kaptıran bazı Türk hanımlarının seyrü hareketlerine makul ve meşru bir istikamet vermek zaruriyetindeyiz.” diyerek bu konudaki endişelerini dile getirdi. Özellikle de memuriyetlerde bulunan ve maaş alan kadınların gözlerinin mağaza vitrinlerinde olduğunu, aldıkları maaşları bu lüks ve ziynet eşyalarına harcadıklarını, çarşı pazarlarda sokak ve eğlence yerlerinde birer kahraman gibi dolaştıklarını anlatarak bunun Türk aile yapısını sarstığını ifade etti.⁴⁷⁴

Lüks ve israfın sadece devletten bol maaş alan amir ve memurlarla fazla kazanç temin eden tüccar ve esnafları değil herkesi etkilediğini söylediği konuşmasını şöyle sürdürdü: “Hepimizi özendiren ve imrendiren bu manzara karşısında ev kadınları ve çocuk anneleri de onları taklit etmek suretiyle israf ve sefahet dairei fâsidesini tevsi ederek devletin nüfus siyasetini felce uğrıyor”⁴⁷⁵.

⁴⁷² Zorlu, 2003, 17-18.

⁴⁷³ Kılıçbay, age, 117.

⁴⁷⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, Toplantı 46, c. 5 (20.02.1951): 332.

⁴⁷⁵ age, 332.

Bazı milletvekillerinin, konunun bütçe görüşmeleriyle bir alakası olmadığını söylemesi üzerine kendisinin söylediklerinin tam da bütçe ile ilgili olduğunu, aile bütçesi yıkılırsa devlet bütçesinin de açık vereceğini ifade etti⁴⁷⁶.

Milletvekilinin dikkat çekmek istediği konulardan biri yeni gelen ürünler, açılan mağazalar ve yükselen alım gücüyle birlikte değişen tüketim kültürüydü. Türkiye’de 1950 sonrası tüketim ürünlerinin ve kültürünün gelişimi, hem ekonomik politikalar hem de popüler kültür ihracını hızlandırdı⁴⁷⁷. 1950 sonrası ithalat ve ihracat için getirilen kolaylıklar nedeniyle dayanıklı-dayanıksız lüks tüketim ürünlerine olan talep çoğaldı. Özel girişim ve sermayeye dayanan liberal politikaları benimseyen DP döneminde serbest piyasa ekonomisine ve kapitalizme kolaylık sağlayan politikalarla birlikte; araba, ev eşyaları ithal edilmeye ve tüketilmeye başlandı⁴⁷⁸.

Tüketime cazibesıyla birlikte yaşanan mekân olan evler de değişime uğradı. Mobilya ve benzeri ev gereçlerine olan ilgi arttığı gibi evler hayatı kolaylaştıran ve konforunu arttıran objelerle donatıldı. Kadınlar değişen dünyaya ayak uydurmaya çalışırken talepleri de farklılaştı. Örneğin yaşanan ortamlarda yeni kullanılmaya başlanan çamaşır makinalarının da sığabileceği geniş, ferah, kolay düzenlenebilir banyo odaları talep etmeye başladılar⁴⁷⁹.

Ev alanının en merkezi ve vazgeçilmez parçalarından biri radyolardı. Evlerin radyolu misafir odaları aynı zamanda bir statü sembolüydü. Radyo insanların hayatlarında bu kadar yer edindiği ve fiyatları da genelde yüksek olduğu için gazetelerde radyo hırsızlıklarına dair haberlere sık sık rastlanmaktaydı. Örneğin 25 Şubat 1951 tarihli Milliyet gazetesinde Sirkeci’de bulunan Kolombiya Pazarı adlı dükkâna gelen üç kişinin, dükkânın kalabalık olmasından faydalanarak birer adet radyo, gramofon ve vantilatör çalması, hangi eşyaların talep edildiğinin önemli bir göstergesidir⁴⁸⁰.

Dünyada yaşanan bilimsel gelişmeler, uzay araştırmaları, yeni tarz tasarımlar günlük yaşamı etkiledi. Halk, ışıltılı parlak görünümlü akrilik ve polyester malzemeler, plastik PVC döşemeler, farklı boyutlarda mobilyalarla tanıştı. Giyimden, mobilyaya pek çok alanda genç ve özgür bir görünüm etkili oldu. 1950’lerin tüketici kitleyi oluşturan

⁴⁷⁶ “1951 Bütçesinin Tümü Üzerinde Görüşme Oldu”, **Milliyet**, 21 Şubat 1951, 5.

⁴⁷⁷ Zorlu, **2003**, 4.

⁴⁷⁸ Ayşe Buğra, **Devlet-Piyasa Karşıtlığının Ötesinde**, 4. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 148.

⁴⁷⁹ İlber Özer, **Demokrat Parti Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat**, (İstanbul: İskenderiye Kitap, 2015), 143.

⁴⁸⁰ “Radyo, Gramofon ve Vantilatör Çalan 3 Kişi Yakalandı”, **Milliyet**, 25 Şubat 1951, 2.

gençliği parlak, çekici, aynı zamanda kötü yapılmış büyük objelere yoğun ilgi gösterdi⁴⁸¹.

Bu dönemde Batıdan gelen mallara talep arttığından, yurt dışından getirilen kaçak ürünlerin satışı da sıklıkla yapıldı. 21 Kasım 1956'da Ulus gazetesinde yer alan "Kaçakçı Bayanın Duruşması" başlıklı haberde "Bundan bir müddet önce turist olarak Avrupa seyahatinden dönen ve beraberinde bazı kaçak kadın eşyası getiren Saadet, bugün beşinci Asliye Ceza Mahkemesi tarafından tevkif edilmiştir." denildi. Yine bu dönemde gazetede "Eşya Müzayedesi" başlığı altında çıkan ilanlar göze çarpıyordu. Bu ilanlarda bir apartman dairesinde yapılacak olan satışa ait malzemelerin listesi ve satış yapılacak yer, gün, saat bulunmaktaydı⁴⁸².

1950'lerde ülkede Amerikan eşya alım satımı bir moda halini aldı. Amerikalılar ülkeye girerken şahsi eşya getirme hakkına sahip olduğundan ilk zamanlarda Ankara'da hususi olarak başlayan bu satış işlemleri kısa zamanda arttı. Ankara'da, İstanbul'da sadece bu eşyaları satan mağazalar açıldı, hatta bazı kurnaz simsarlar bu işlerden büyük karlar elde etti. Satılan bu eşyalar arasında özellikle rağbet görenler; radyolar, pikaplar, meyve suyu çıkarma makineleri, bulaşık yıkama aletleri, yatak haline getirilebilen kanepe ve koltuklar, ses alma cihazları, kadın elbiseleri, iç çamaşırları ve naylon çoraplardı. Hatta bu ürünler öyle çok rağbet gördü ki piyasada Amerikan malı olduğu iddiasıyla birçok taklit ürün yayıldı⁴⁸³.

Amerika'dan kaçak eşya getirilmesi farklı yollarla olabilmekteydi. Örneğin Amerika'dan kaçak eşya getiren Yozgat şilebindeki eşyalar, dışarı çıkarılamayınca tayfaları tarafından denize atıldı. Kaçakçılar yine de gümrükçüler tarafından yakalanmaktan kurtulamadılar⁴⁸⁴.

21 Şubat 1954 Pazar günü, Şişli Halaskargazi Caddesi no:371/373, Ayten Apartmanı, Daire 6'da Amerikan Eşya Müzayedesi yapılacağına dair bir ilanda müzayedesini yapılacak ürünlerin Amerikan Eşyası olduğu özellikle vurgulanıyordu. Satılan ürünler şu şekildeydi: "Plastik kaplı dinet takımı, Tip Butterfly naylon Kelebek bahçe koltukları, metal sandalyeleriyle oyun masaları, sarı (Blond Wood) ağacından masa şifonyer, komodlar, Orlon kaplı bar, 33, 45 ve 78 devirli plaklar, Radio pikap, renk

⁴⁸¹ Özer, 2015, 139-141.

⁴⁸² "Kaçakçı Bayanın Duruşması", **Vatan**, 20.2.1954, 6.

⁴⁸³ "Amerikan Eşyası Alım Satımı Memlekette Salgın Halini Aldı", **Hürriyet**, 14 Ocak 1956, 1.

⁴⁸⁴ "Fotoğraflarla" **Hafta**, 18 Mayıs 1951, Cilt:4, sayı: 86, 3.

renk koltuklar, açılır yatak divan, portatif yatak, Simmons yaylı yataklarıyla yatak odası takımı, General Elektrik buzdolabı, Goblin çamaşır makinesi, Westinghouse dikiş makinesi, Majik gaz fırın ocağı, Kalifornia porseleni, renkli bardaklar, aplikler vs. vs". İlan sahibi olarak "Portakal" ismi yer almaktaydı⁴⁸⁵.

Yine Portakal adıyla verilmiş gazete ilanında 28 Şubat 1954 Pazar günü, saat 10.00'da Harbiye'de Lüsi Apartmanı Daire 1'de sevimli eşya müzayedesini yapılacağı duyuruldu. Satılacak eşyaların listesi şöyleydi: "Yemek odası takımı, salon takımı, rahat koltuklar, yatak odası takımları, Lake dolaplar, avizeler, porselen ve kristal eşya, Fransızca kitaplar, keten ve el işi sofa takımları, halı seccadeler, tablo ve herkese, her keseye uygun ve fevkalade eşyalar"⁴⁸⁶.

Tüketimin niteliği ve niceliğini anlama konusunda dış ticaret rakamları önemlidir. İthalat oranları içerisinde tüketim ürünlerine ait pay, tüketim alışkanlıklarıyla ilgili önemli ipuçları sunmaktadır. 1952 yılında ithalatın 1.556.576.000 TL olduğu, ihracatın ise 1.016.238.000 TL olduğu, aradaki 540 milyon 337 bin TL'lik farkın sebeplerinin sıralandığı bir arşiv belgesinde, dışarıdan alınan kredi ve yardımlar düşüldüğünde bunun 176 milyona çıktığı ifade edildi. Geçen yılın ithalat rakamının 1 milyar 113 milyon olduğu belirtildi. İthal edilen ürünler içerisindeki kalemler belgede tek tek sıralanmaktaydı:

"İptidai ve istihsal maddeleri ithalatı, umumi ithalatımızın %73.44'üne tekabül etmektedir. Zaruri maddeler ithalatı %11.67, lüks mahiyette olmayan istihlak maddeleri ithalatı %9.28, lüks maddeler ithalatı %4,08 ve binek otomobilleri %1,53 nispetindedir. Görüldüğü veçhile ithalatımızın %73,44 ünü tamamıyla istihsal vasıtaları, sanayide ve kalkınmada kullanılacak iptidai maddeler; %11,67 sini çay, kahve, yün, menşucat, matbaa kâğıdı, sigara kâğıdı, pencere camı gibi ithalinden tevakkı edilemeyecek zaruri maddeler ve ancak %4 ünü radyo, saat, buzdolabı, elektrik süpürgesi, ipekli kumaşlar, lavanta ve rujlar, tuvalet eşyası ve oyuncak gibi lüks maddeler teşkil etmektedir."⁴⁸⁷.

Buzdolaplarının önemli bir bölümünün ticari ihtiyaçlar için bakkal, kasap ve eczanelerde kullanıldığı, radyoların da memleketin toplumsal yönü dikkate alındığında

⁴⁸⁵ "Amerikan Eşya Müzayedesini", **Vatan**, 20 Şubat 1954, 5.

⁴⁸⁶ "Sevimli Eşya Müzayedesini", **Vatan**, 27 Şubat 1954, 5.

⁴⁸⁷ 1952 Yılındaki İthalat, İhracat Ve Ticari Dengeler İle İlgili Merkez Bankası'nın Başbakan Adnan Menderes'e Hazırladığı Not, 1952. BCA, Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30 1 0 0, Yer No: 109 686 10, 2.

lüks madde sayılmaması gerektiği belirtildi. Diğer taraftan ruj, oyuncak, parfüm, kadife, ipekli kumaş gibi lüks maddelerin hemen hemen hepsinin bazı ticari anlaşmalar çerçevesinde ve bu alandaki mallarda yerli üretiminin yetersizliği yüzünden ithal edildiği vurgulandı.

“Dış ticaret açığının lüks madde ithalatından çıktığı hakkındaki dedikoduların ne kadar yersiz olduğu meydandadır. İthalatın artmasında en büyük amil olan hususu, bilhassa istihsal vasıtalarında, makine, traktör ve mümasil eşyada aramak lazımdır. Bu sektörde hakikaten ithalatımız çok şükür pek artmıştır ve ithalatımız asıl bu sahalara yönelmiştir”⁴⁸⁸.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, İstanbul Haydarpaşa Limanı’nın temel atma töreninde (18 Nisan 1954 ‘te) yaptığı konuşmasında Türkiye’nin dış ticareti hakkında bilgi verdi. İthalatın yüksek olmasının iyi kabul edilmediğinin ancak yapılan ithalatın en az %70’inin ülkeye fabrika, liman yapmak için alınan makine, nakliye araçları ve diğer teknik araç gereçlerden oluştuğunun göz önünde bulundurulması gerektiğinin altını çizdi. Konuşmasının devamında “Bazılarının zannettikleri gibi dudak boyasına verilmiş para değildir” diyerek yapılan eleştirilere cevap verdi⁴⁸⁹. Tüketimi anlamak için dış ticaret rakamlarına bakmak gerekmektedir. Dış Ticaret başlığı altındaki Tablo 5’te de gösterildiği gibi tüketim mallarının toplam ithalat oranı içerisindeki payı 1950 yılında % 20.6 iken dönemin sonunda 1960 yılında %9,6’ya kadar gerilediği görüldü.

1950’de serbestleştirilen dış ticarete ihracat tamamen serbest bırakılırken, ithalat %60 oranında serbest bırakıldı. İthalattaki bu kısıtlama da çok sıkı bir biçimde uygulanmadı. İthaline resmen izin verilmeyen bir takım mallar da piyasaya fiilen sokulabildiğinden bulmak mümkündü. Piyasaya gelen bu hareketlilikten hemen herkes memnundu. Tüketicinin seçenekleri artmış, mal bolluğu tüccarları rekabete sürüklemiş, kredili satışların yaygınlaşmasıyla tüketicinin satın alma imkânları artmıştı⁴⁹⁰.

Sanayinin gelişme biçimine bakıldığında ise, 1960 sonrasında en hızlı büyüyen üretim kollarının, dayanıklı tüketim malları ve ara mallar olduğu görülmekteydi⁴⁹¹. Tüketim

⁴⁸⁸ 1952 Yılındaki İthalat, İhracat Ve Ticari Dengeler İle İlgili Merkez Bankası’nın Başbakan Adnan Menderes’e Hazırladığı Not, 1952. BCA, Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30 1 0 0, Yer No: 109 686 10, 2.

⁴⁸⁹ Bayar, **1975**, 83.

⁴⁹⁰ Öymen, **2009**, 532.

⁴⁹¹ Boratav, **1998**, 107.

mallarının dış alımı azalırken iç üretimdeki oranı arttı. Tüketim, üretim kapasitesinin üzerinde artış gösterdi⁴⁹². Dış ticaret açıklarından kurtulmak ve talebi karşılamak için, en büyük kalemlerden biri olan tüketim mallarının üretimine ağırlık verildi.

Kentlerde tüketim mallarına talepte görülen artışın bir diğer sebebi kent nüfusunun göçlerle artmasıydı. Türkiye’de kent nüfus oranının kırsal nüfusa oranı 1950’lere kadar % 25 civarında seyretti. 1950’lerden itibaren kırsal nüfus oranında düşüş yaşanırken kentsel nüfus oranında artış gözlemlendi. 1960’a gelindiğinde kentsel nüfus oranı % 31,9’a yükseldi. 10 yıllık süreç göz önüne alındığında kentsel nüfus oranının % 7 artış gösterdiği görüldü. 1927 ile 1960 arası dönemde genel nüfusta %104’lük bir artış gerçekleşti. Şehirli nüfustaki artış oranı %212 iken köyde bu oran sadece %83 oldu. Şehirdeki artış köye göre iki kattan daha fazlaydı⁴⁹³.

Yüksek oranda ve hızlıca yaşanan bu kentleşme oranlarına rağmen kente göç eden insanlar kırsal tüketim alışkanlıklarını uzun süre devam ettirdi. Bu göçlerle Türk tüketim alışkanlıklarının karakterinde önemli dönüşümler ortaya çıktı. Yaşanan mekânsal değişiklik ve mesafeler yüzünden akraba bağlarında ve birincil grup ilişkilerinde değişim yaşandı. Hemşerilik ilişkileri kentsel mekânda sürdürülmekle birlikte bireyselleşme ön plana çıkmaya başladı. Göçle birlikte köylüler şehirde hazır yiyecek, giyecek, değişik eğlence ve boş zaman alışkanlıklarıyla tanıştı. Bu yeni tanıştıkları tüketim kalıplarıyla birlikte yarı şehirli gündelik hayat tarzı geliştirdiler. Türk toplumunun batılı modern tüketim talebiyle tanışması İstanbul, İzmir, Selanik gibi ticari merkez konumunda olan kent halkı sayesinde -özellikle de elit kesimleri- oldu. Daha sonraları ortanın üstü gruplar da bu tüketim eğilimine dâhil oldular⁴⁹⁴.

1950’li yıllar aynı zamanda bazı büyük firmaların Türkiye’de yatırım yapmaya başladığı yıllardı. “Montaj üretim dönemi” olarak adlandırılan bu dönemde yerli sermaye ile yabancı kökenli firmalar ortaklık antlaşmaları yaparak birçok fabrika açtı⁴⁹⁵. Üretim ve tüketimde Amerikan mallarının neden bu kadar yaygın olduğunu anlayabilmek için yabancı yatırım oranlarına da bakmak gerekmektedir. 1947-1960 arası dönemde Amerikan firmaları %40’lık bir oranla yabancı sermayenin ilk sırasında yer aldı. Amerika’yı Batı Almanya, İsviçre ve Hollanda %10’luk paylarıyla izledi.

⁴⁹² Zorlu, 2003, 17.

⁴⁹³ Orçan, **age**, 175.

⁴⁹⁴ Orçan, **age**, 163-175.

⁴⁹⁵ Orçan, **age**, 166.

Tüketim açısından ilgi çekici olan, yabancı sermayenin ancak 1/8'inin üretimde kullanılmış olmasıydı⁴⁹⁶.

Yabancı sermayenin girmeye başladığı bu dönemde yerli tüketiciler zararlı çıkan taraf oldu. Cumhuriyetin ilk yıllarında tüketiciler yerine savaş hali nedeniyle devlet öncelendi. Liberalleşme döneminde de üreticilerin öncelenmesinden dolayı tüketiciler genel olarak ihmal edildi. Rekabet eden firmaların az olması, olanların da birbiriyle anlaşmaları sonucu tüketiciler mal ve hizmetlere yüksek fiyatlarla sahip olabildi. Bu dönemde Türk tüketicilerin zarar etmesinin bir başka nedeni de tüketici bilincinin henüz oluşmamasıydı. Modern tüketim kültürü ve tarzıyla yoğun biçimde karşılaşan tüketiciler, tüketici haklarına dair hukuki bir düzenleme bulunmadığı için zararlı çıkarken bu durum üreticilerin işine yaradı⁴⁹⁷.

Marshall yardımıyla gelen nakliye malzemeleri, kereste, petrol ürünleri, tarım ve madencilik sektörünün ihtiyaçlarını karşılayacak araç ve gereçler gibi malzemelerden oluşmaktaydı. Türk pazarlarında Amerikan ürünlerinde hızlı bir artış yaşandı. Türk insanı modern tarım araçları ve Amerikan malzemeleriyle tanıştı. Vehbi Koç gibi girişimcilerin Amerikan firmalarının ticari temsilciliklerini almasıyla, buzdolabından otomobile kadar birçok Amerikan malı serbestçe ülkeye girmeye başladı. Halk Amerikan malları kullanmayı bir ayrıcalık saydı. Buzdolabı olanlar salona, hatta misafir odasına koydu, Amerikan filmleri izlendi ve çocuklar Amerikan çizgi roman kahramanlarıyla tanıştı. Bu dönemde tüm dünyada etkili olan “Amerikan hayat tarzı” (Amerikan Way of Life) Türkiye’yi de sardı⁴⁹⁸.

Tüketim alışkanlıklarının değişiminde tüketim ürünleri kadar önemli bir diğer etken de ürünlerin sergilenip gösterildiği, satışa sunulduğu, üretici tüketici ilişkilerinin geliştiği “mekân”lardır. Türkçede kullanılan sözcüklerin kökeni ve etkileşim adresi, tüketim kültüründeki değişimin de adresini göstermektedir. Örneğin geleneksel Türk tüketim mekânları olan bakkal ve dükkân kavramları Türkçe’ye Arapça ve Farsçadan geçmişti. 19. yüzyılda yoğun şekilde ticaret yapılan İtalyanlardan mağaza sözcüğü alınırken 20. yüzyılda batıyla artan tüketim ilişkileri sonucunda market ve süpermarket gibi kavramlar eklendi. Şehirleşmede yaşanan gelişmelerle birlikte tüketim mekânlarında da büyüme görüldü. Kırsal ve tarımsal kültüre uygun olan dükkân ve

⁴⁹⁶ Kepenek ve Yentürk, **age**, 103.

⁴⁹⁷ Orçan, **age**, 168-169.

⁴⁹⁸ **age**, 171.

bakkal gibi mekânlar şehirleşmeye, refah düzeyine ve etkileşime bağlı olarak değişti. Tüketim mekânları ile birlikte tüketim ilişkileri de modernleşerek dönüşüme uğradı⁴⁹⁹.

Toptan ve perakende ticaretin geliştiği bu dönemde Türkiye’de market alanında ilk Batılı küresel şirket Eylül 1955’te İsviçreli bir firma tarafından İstanbul’da kuruldu. Migros, Vehbi Koç ortaklığıyla İstanbul’da gıda malları satan kırk kamyon faaliyete geçti⁵⁰⁰. Yarı toptan anlamına gelen Migros, aracıları ortadan kaldırarak doğrudan üreticiden aldığı ürünleri halka ucuz olarak sağladı. Gezici kamyonlarıyla şehrin çeşitli semtlerinde satış pazarları kurdu⁵⁰¹. Gima ise Ankara’da 25 Mart 1957’de, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes’in katıldığı bir törenle açıldı. Ankara Ziya Gökalp Caddesinde açılan süpermarket Ziraat Bankası başta olmak üzere kamu kuruluşları ile özel sermayenin ortaklığıydı⁵⁰².

Gima’nın açılışını müjdeleyen gazete haberleri “Supermarket” kavramını da açıklamaktaydı. Gazetelerde “Şirket, ihtiyaç sahiplerini tezgâhtar sıkıntısından kurtaracak serbest servis esasına göre satış yapacaktır. Yani ihtiyacı olan mağazaya girerek istediğini yerinden seçerek alacak ve vakit kaybetmeden fiyatını ödeyerek mağazayı terk edecektir. Bu suretle hem sıra beklemek külfetinden kurtulacak ve hem de lehine büyük tasarruflar sağlayacaktır.” İlanda elde taşınamayacak kadar çok mal alanlara kolaylık sağlamak için el arabalarından ya da tel sepetlerden verileceği de duyurulmaktaydı⁵⁰³. Şirketin Batı anlayışı ve itimat esasına göre satış yapacağı aktarılırken, Amerika’da bu tip bir mağazanın kurucusu ve müşaviri olan Mr. Zimmerman, bu tip mağazaların şark pazarından ilham alınarak kurulduğunu ifade etmekteydi⁵⁰⁴.

Migros’un açılma süreci ise çok daha fazla ses getirdi. Bülent Özaydınlı, Migros sayesinde Türk tüketicilerinin birçok ilkle karşılaştığını ifade etti. O güne kadar çuvalda satılan birçok mal sağlıklı koşullarda paketlenerek satışa sunulurken tüketici self servis satışla tanıştı, farklı markaların ürünlerini yan yana görme ve karşılaştırarak alma fırsatlarını yakaladı. Bir diğer ilk, yine o tarihlerde devreye giren, o tarihe kadar

⁴⁹⁹ **age**, 194-195.

⁵⁰⁰ Gazanfer İbar, **Unilever Türkiye Tarihi** (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015), 155.

⁵⁰¹ Orçan, **age**, 194.

⁵⁰² Derya Bengi, **50’li Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük “Şimdiki Zaman Beledir”** (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 66.

⁵⁰³ **age**, 66.

⁵⁰⁴ “Gima Mağazalarının İlki Açıldı”, **Milliyet**, 26 Mart 1957, 1.

Türkiye’de hiç söz konusu olmayan seç-al prensibiyle meyve ve sebze alma olanağıydı⁵⁰⁵.

Yeni tüketim kalıplarıyla sadece yeni mağazalar ülkeye girmekle kalmadı, tüketim endüstrisinin önemli unsurları olan reklam ve moda da insanların yaşamları üzerindeki etkisini arttırdı. Reklam ve moda; değer, politika, erkek/kadın tipleri, doğru ve yanlış gündelik toplumsal davranış şekilleri sunan bir ideoloji biçimidir. Dolayısıyla bu iki kültür endüstrisi kolu, tüketim talebinin oluşmasında ve davranışların şekillendirilmesinde çok önemli toplumsal ve ekonomik işlevlere sahiptir. Reklam ve moda endüstrileri tarafından yeni bir tüketim toplumunun üretilmesi ve bireylerin bu tüketim toplumuna katılmaları öngörülmektedir⁵⁰⁶. Amaç tüketimi olabildiğince körüklemek ve sahip olunan değerleri ve tüketim ideolojilerini diğer insanlara bu yolla aşılaktır. Değişen tüketim kalıplarıyla birlikte değişen yaşam tarzları ve kültürel tüketim biçimleri ortaya çıkmaktadır⁵⁰⁷.

Tüketim örüntülerinin değişimi ile reklam arasında önemli bir bağ bulunur. Seçeneklerin olduğu ortamda tüketim de başkalaşabilmektedir. Bu sebeple mağazaların oluşumu ve reklamlar birlikte biçimlenir. Reklam, tüketicinin pazarda sunulan mal ve hizmetler konusunda doğru bilgi edinmesini, seçimini bu doğrultuda yapmasını sağlamaktadır. Tüketici marka ile tercihini belirler. Reklam geleneksel yapıların çözüldüğü, dinamik piyasa göstergelerinin belirleyici olduğu bir ortamın ürünüdür. Reklamın olduğu yerde üretici ve tüketici doğrudan ilişkiden uzaktır ve medya aracılığıyla mal ve hizmetler hakkında bilgi edinirler. Bu nedenle reklamın etkinleşmesi büyük ölçüde kitle iletişim araçlarının gelişimine bağlıdır⁵⁰⁸.

Raymond Williams (1993), reklam için “kapitalizmin resmi sanatı” ifadesini kullanır. Satıcılar her dönemde alıcıların kararlarını kendi malları lehine değiştirmek isterler. Reklam büyük ölçüde sanayi toplumun ürünüdür. Çünkü sanayi toplumu ile birlikte ürün ve hizmet yakın çevrenin ötesinde alıcı bularak geniş bir mekâna yayılır. Reklamın gelişebilmesi için markalı ürünlerin satılacağı kitlesel bir pazar ve bu ürünlerin tanıtımının yapılacağı kitlesel yayın yapan medya gereklidir. Bu dönemde

⁵⁰⁵ Cem Akaş, Migroskop: Türk Süpermarketçiliğinde 41 YIL, Migros Genel Müdürü Bülent Özaydınlı ile Söyleşi, **Cogito**, s.5 İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (1995): 137.

⁵⁰⁶ Steven Best, Douglas Kellner, **Post Modern Teori: Eleştirel Soruşturmalar** (İstanbul: Ayrıntı Yayınları), 1991, 76-77.

⁵⁰⁷ Taylan ve Arkan, **age**, 92.

⁵⁰⁸ Zafer Toprak, “Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı mağazaları”, **Cogito**, s. 5, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (Güz, 1995),25-26.

reklamın gelişimini sağlayan en önemli etken kapitalist ülkelerde toplumların tüketim eksenli tanımlanması oldu. Gazetelerle başlayan kitlesel yayıncılık, dergiler, radyo ve televizyonla hızla yaygınlaştı⁵⁰⁹.

Tanzimat'la birlikte başlatılabileceğimiz Türk reklam sektörünün gelişimine bakıldığında 1950'li yıllara kadar reklam sektörüne Cumhuriyet gazetesinin hâkim olduğu gözlemlenir. 1952'den itibaren "Reklam Moran" şirketi reklamcılıkta Cumhuriyet gazetesinin tekeline son verdi. Bu tarihten itibaren Moran, gazetelere doğrudan reklam gönderip, ajansın faturalarına %15 ekledi⁵¹⁰.

1950'li yıllarda alım gücünün ve tüketimin artması, markalar arasındaki rekabetin tırmanışı ile birlikte firmaların reklamlar için ayırdığı bütçeler de arttı. Örneğin Yapı Kredi Bankası'nın reklamlarının yayınlanmasıyla birlikte İş Bankası'nın reklam giderleri 1950'lerin ortalarında son on yılın ortalamasından on kat daha fazla artış göstermiştir. 1950'li yıllarda bankalar konut sektöründe de önemli aktörler haline geldi. Bankaların konut sektöründeki çalışmalarıyla İstanbul'un birçok semtinde yeni bölgeler kuruldu⁵¹¹.

Satış rakamlarını arttırabilmek için reklamların yanı sıra en sık kullanılan yöntemlerden biri eşya piyangolarıdır. Özellikle dini ya da resmi bayramlar yaklaşırken firmalar satış rakamlarını yükseltebilmek için piyangolara başvurmuştur. Bankalar çoğunlukla çekilişle müstakil ev ya da apartman dairesi dağıtırken diğer firmalar için en çok tercih edilen ürünler beyaz eşya (buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrikli süpürge), radyolar ve pikaplardan oluşmaktadır. Örneğin Herses Ticaret Evi, 1950 yılında Cumhuriyet Bayramı şerefine düzenlediği zengin eşya piyangosu için her dört plak alana bir kur'a numara vermekte ve hediye olarak da buzdolabı, radyo, pikap, elektrik süpürgesi ve takma deniz motörü vs. dağıtmaktadır⁵¹².

Türkiye'de reklam sektörünü etkileyen önemli olaylardan biri 1951'de devlet elindeki radyonun reklamlara açılmasıdır. Radyo reklamları, tüketim kültürünün kitleler arasında yaygınlaşmasında önemli bir role sahipti. Firmalar, oldukça tercih edilen ancak hakkında fazla bilgi sahibi olmadıkları radyo reklamlarından mucizeler bekledi.

⁵⁰⁹ ŞahindeYavuz, "Türk Toplumunun Tüketim Toplumuna Dönüşümünde Reklamcılığın Rolü", **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Sayı 36 / (Bahar 2013): 220; Toprak, 1995, 26.

⁵¹⁰ ŞahindeYavuz, Modernleşme Sürecinde Osmanlıdan Cumhuriyete Reklam Serüveni, **İletişim Fakültesi Dergisi** (2007): 193.

⁵¹¹ Okur, **age**, 88-89.

⁵¹² "Acele Etmeyiniz", **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1950, 6.

Mucizeler ortaya çıkmasa da reklamlar tüketim rakamlarının artışında etkili oldu⁵¹³. Bu dönemde, kitlesel ürünlerin tüketimi için reklamlara gereksinim arttı, uygulanan ekonomi politikalarının ortaya çıkardığı rekabetçi ortamda, reklam harcamaları yükseldi.

Reklamın artan öneminin anlaşılması üzerine bu yıllarda yazılı basında reklamlar görsel açıdan da daha dikkat çekici hale geldi. Örneğin 1950’lerde Yapı Kredi Bankası’nın gazete reklamları oldukça fazla ses getirdi. Dönemin gazete ve dergilerinde en sık karşılaşılan reklamların başında ise Hoover marka çamaşır makinası ve elektrik süpürgesine ait olanlar gelmekteydi. Bunların yanında sabun, krem ve pudra reklamlarına da çokça yer verilmekteydi.

Bankalar daha çok gazete ilanlarında kura yoluyla arsa veya ev gibi hediyeler dağıtmaktaydı. Bazı firmalar da gazetelerde reklam ilanının kenarına bir kupon yerleştirerek bunu yollayan okuyuculara numune ürün göndermeyi vaat etmekteydi. Numune ürün gönderen firmalar genel olarak kozmetik ürün firmalarıydı⁵¹⁴. 1950’li yılların gazetelerinde ve Hayat – Hafta gibi dergilerinde fiziksel bakım ve güzellik ön plana çıkarıldı. Makyaj malzemeleri, sabunlar, kişisel bakım ürünlerinin reklamları artarken bu yayınlardaki reklamlar genç, güzel, iyi giyimli, bakımlı kadın resimleri ile sunuldu.

Gazetelerde en sık reklamı yapılan ancak fiyatları oldukça pahalı olan dayanıklı tüketim mallarının yaygın olarak tüketilmesi Arçelik firmasının kurulup, 1959’da çamaşır makinesi, 1960’da buzdolabı üretmeye başlamasıyla oldu. 1959 yılında Ketim dergisinde yayınlanan bir mülakatta kocası serbest meslek sahibi olan bir ev hanımı şöyle söylemekteydi: “Evimde pek mühim bir ihtiyaç diye vasıflandırdığım buzdolabı ve çamaşır makinesini çok istiyorum. Bunun için tasarrufa dahi başladım. Bunların memleketimizde yapılmaya başlaması beni çok memnun etti. Gönül bunların, her ev kadınının sahip olabileceği şekilde ehven fiyatlara satılmasını istiyor”⁵¹⁵. Dayanıklı tüketim malları o dönemde birçok kadının sadece hayallerini süsleyen ancak ekonomik açıdan elde etmesinin güç olduğu bir arzu nesnesidir.

⁵¹³ Metin Inceoğlu, **Güdüleme Yöntemleri**, Ankara: Ankara Üni. Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları, 1985, 120.

⁵¹⁴ Özellikle Hayat ve Hafta Dergilerinde bu uygulamaya sıklıkla rastlanılmaktadır.

⁵¹⁵ Buğra, 2011,148.

Başlangıçta oldukça düşük olan dayanıklı tüketim mallarının satış rakamları büyük bir hızla arttı. Çamaşır makineleri, buzdolapları, elektrik süpürgesi ve fırın gibi ürünler, kısa zamanda kitle tüketim malları haline geldi. Türkiye’de dayanıklı tüketim mallarının satışında kullanılan bayilik sistemine dikkat çeken Buğra, dayanıklı tüketim mallarının artışının daha çok kullanılan bu sistemle ilgili olduğunun altını çizmektedir. Bu bayiler ağının dayandığı prensipler, karşılıklılık ilkesiyle bağdaşan, kişisel güven ve dayanışmaya bağlıdır⁵¹⁶.

Hemşerilik, bayilikler ağında olduğu gibi tüketicilerin davranışları üzerinde etkili olan toplumsal etkenlerdendi. Köyden kente göç ederek yeni açılan fabrikalarda işçi olarak çalışan kesim, kazandıkları ücretle ihtiyaçlarını karşılamaya başlayan tüketiciler haline geldi. Düzenli gelire kavuşma malların satın alımında artış sağladı. Tüketim, kaynakların mal alımına yatırılmasıyla gerçekleşti. Türk toplumunun kanaatkâr olmaktan çıkarak, tüketim toplumuna dönüşmesinin temelleri 1950’lerde atıldı. Köyden kente göç, tüketimi arttırmanın yanı sıra geleneksel değerlerin çözülüşü, Batılı değer yargılarının benimsenişi gibi pek çok toplumsal farklılaşmayı beraberinde getirdi. Paranın bollaştığı bu ortamda Belge’ye göre, “Tüketime karşı geleneksel muhafazakâr tutum da değişmiştir.” Bu dönemde basında kanaatkârlık olgusunun yerine fırsatların değerlendirilerek para kazanmanın yüceltildiği yayınlar yapıldı⁵¹⁷.

“Her mahalleye bir milyoner” iddiasına sahip DP’nin yönetime gelişinden bir yıl sonra, Eylül 1951 sayısından itibaren haftalık Hayat dergisinde, Cemil Cahit Cem’in kaleme aldığı “Bir de gözünü açtı ki milyoner olmuş” diye bir köşe başlatıldı. Bu köşede dünyanın çeşitli yerlerindeki insanların milyoner olma hikâyeleri anlatıldı. Bu milyoner olma hayalleri ve söylemleri dönemin önemli toplumsal olgularındandır. Bu, dönemin öykü ve romanlarda da sıklıkla aktarılmaktadır. Orhan Kemal’in “Bereketli Topraklar Üzerinde” eserinde dönemin bu liberal iktisadi havasını bulmak mümkündür:

“Başbakan’ın ‘bırakın yapsın!’ politikasından cesaret alarak derma çatma fırının yanındaki dul kadın arsasını ufacak arsasına katıp, parti ileri gelenlerinin de yardımıyla bankalardan aldığı krediyle fırının yerine ‘Modern ekmek fabrikası’ kurmuştu. Kurmuştu ya yetmezdi bu. Başbakan iş sahiplerine sonsuz krediler verilmesini

⁵¹⁶ Buğra, 2011,148-149.

⁵¹⁷ Murat Belge, “Türkiye’de Günlük Hayat”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:3, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1984): 846.

istiyordu. CHP'nin yıllar yılı milletin dışından tırnağından arttırarak biriktirdiği altınlar hep dinamik politika uğrunda eriyip gidiyor, buna karşılık DP'li –daha çok DP'li- milyonlar şeflerinin sayesinde mahallelerine sığmaz oluyorlardı.”⁵¹⁸

Zenginliğin, tüketimin ve daha iyi yaşam koşullarının sahip olmanın özendirildiği bu dönemde tüketici, sağladığı özel fayda bağlamında bir nesneye değil, bütünsel anlamı bağlamında bir nesneler kümesine yönelmekteydi. Çamaşır makinesi, buzdolabı, bulaşık makinesi vb. toplu halde, her birinin alet olarak tek tek sahip olduğundan farklı bir anlama sahiptir. Vitrin, reklam, üretici firma ve burada temel bir rol oynayan marka parçalanmaz bir bütün, kolektif bir vizyon dayatmaktadır⁵¹⁹.

4.5. Amerikan Yaşam Biçiminin Etkisi

Savaş sonrası yıllarda Cumhuriyetin ilanından bu yana modernleşme yolunda model alınan Batı anlayışını temsil eden Avrupa yerini, Amerika'ya bıraktı. Dünyada esen Amerikan rüyası rüzgârından Türkiye de nasibini aldı⁵²⁰.

Türkiye'nin Amerika ile olan ilişkilerinin bu derece yoğun olmasında ve Amerikan yaşam tarzının toplum tarafından gün geçtikçe daha da kanıksanabilir olmasında temel neden, ülkenin bu dönemlerde atmış olduğu stratejik adımdı. Amerika'nın baskısı sonucu çok partili hayata geçildi, askeri anlaşmalar yapıp üsler açıldı ve Marshall yardımları gibi toplum tarafından olumlu karşılanan ekonomik yardımlar gerçekleşti. Kore Savaşı'na Türkiye'nin katılmasıyla Amerikan yardımları arttı. Türkiye'nin NATO'ya girmesinin ardından bu kuruluş ve Amerika, Türk dış politikasının geleceğini belirleyen temel faktörlerden biri haline aldı⁵²¹.

Türkiye ile Amerika arasında İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızla gelişen ilişkiler Kore Savaşı ile ayrı bir yere taşındı. Amerika'nın 27 Haziran 1950'de Kore'ye asker çıkarmasından yaklaşık dört ay sonra, 17 Ekim'de 5000 kişilik bir piyade tugayı Kore'ye ulaştı. Türk askerleri Kasım sonundaki Kunuri Muharebeleri sırasında, 8. Amerikan Tugayı'nın güvenle geri çekilmesini sağlamak için ciddi kayıplar verdi. Bu

⁵¹⁸ Mehmet Nuri Gültekin, **Orhan Kemal'in Romanlarında Modernleşme, Birey ve Gündelik Hayat**, 2. bs. (İstanbul: Everest Yayınları, 2011), 253.

⁵¹⁹ Yavuz, **2007**, 194.

⁵²⁰ Özer, **2015**, 139.

⁵²¹ Tüfekçioğlu, 1994, 165-175.

durum iki ülkeyi yakınlaştırdı ve Türkiye'nin 1952'de NATO üyesi olmasında etkili oldu⁵²².

1950'li yıllarda başta Hürriyet gazetesi olmak üzere, basında Amerika lehinde sıkça yazılar çıktı ve bir kamuoyu oluşturuldu. Amerikan başkanının tatilini nerede geçirdiği, Truman'a Noel hediyesi olarak gelen botlar, Marilyn Monroe'nin grip oluşu, Amerikan şehirlerindeki yaşam biçimleri ve modaya kadar her şey Türk basını için haber değeri taşımaktadır⁵²³. Dönem basınında Hollywood yıldızları büyük yer tuttu. Bu isimler içerisinde ön plana çıkanlardan biri sık sık hakkında haber yapılan Marliyn Moore'dur. Marliyn Moore'nun zatürre olmasına uzun uzun yer verilen bir gazete yazısında Marilyn'in hastalanmasının sebebinin Kore'deki askerlere şarkı söylemesi olduğunun altı çizilmektedir⁵²⁴. Evleri, arabaları, caddeleri, mağazaları ve Hollywood yıldızlarıyla Amerikan yaşam biçimi, bir masal/hayal ülkesi olarak basında parlatılarak sunuldu.

Türkiye'deki Amerikan imajını en güzel ifade eden yazılardan biri 1 Ağustos 1950'de, Hürriyet gazetesinin birinci sayfasındaki bir karikatürde yer aldı. "Bir Amerikan filosu dün sabah limanımıza geldi" başlıklı karikatürde sadece "misafirler geldi" yazmaktadır. Karikatürdeki çizimde Boğaziçi'nde Amerikan askeri gemileri ve bunlardan karaya çıkıp yürüyen deste deste dolar banknotları görünmektedir. Türkiye'de Amerikan imajı dolarla özdeşleştirilmektedir⁵²⁵.

1950'ler boyunca Amerika ve Amerikalılarla ilgili her şey ilgi çekici hale geldi. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, 1954'te İzmir Fuarı'ndaki Amerikan pavyonunda ziyaretçilere parasız dağıtılan ve ulaşılabilen her yere ücretsiz olarak gönderilen Dostluk Şarkısı (The Song Of Friendship) plağıdır. 33 devirli bu plak, Celal İnce tarafından seslendirildi ve *Amerika'nın Sesi* için Amerika'da hazırlandı. Plağın ön yüzünde iki ayrı şehrin görüntüsü; "Göklere Yükselen New York" ve "Dillere Destan Şehir İstanbul" bulunmaktadır. Plağın arka yüzünde ise her iki ülkenin "hürriyet savaşlarında" kahraman olmuş isimlerinin "hürriyet" konusundaki sözleri yer

⁵²² Mehmet Ö. Alkan, "Soğuk Savaş'ın Toplumsal, Kültürel ve Gündelik Hayatı İnşa Edilirken, **Türkiye'nin 50'li Yılları**, haz. Mete Kaan Kaynar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015): 624.

⁵²³ Ayla Acar, Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Kültürünün Türkiye'ye Girişinde Basının Rolü (1945-1960), (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 112.

⁵²⁴ "Marilyn Monroe Zaturrie Oldu", **Vatan**, 26 Şubat 1954, 6.

⁵²⁵ Hayati Tüfekçioğlu, "1950'de Türk-Amerikan İlişkilerinin Türkiye'de Geniş Çevrelerce Algılanış Biçimi", **500. Yılında Amerika**, Recep Ertürk ve Hayati Tüfekçioğlu (Yay. Haz.), (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1994), 173.

almaktadır. New York ve İstanbul şehrinin övgüsünü de içeren bu şarkının sözleri, iki ülkenin ilişkisine verilen önemi de yansıtmaktadır:

“Amerika, Amerika,/
Türkler dünya durdukça,/
Beraberdır seninle,/
Hürriyet savaşında. (Nakarat)/
Bu bir dostluk şarkısıdır,/Kardeşliğin yankısıdır,/
Kore’de olduk kan kardeşi, /
Sönmez bu dostluğun ateşi”⁵²⁶.

Bu dönemde basın Amerika’yı Türk halkına tanııtma yarışına girdi. Çünkü Türk Hükümeti, Marshall Yardımı ile ilgili antlaşmada (Madde 3 Fıkra 2 ve Madde 7, Fıkra 3)⁵²⁷ gelen Amerikan Yardımlarıyla ilgili halka basın ve yayın yoluyla duyurmayı kabul ediyordu. Bu sebeple devlet radyosunda Marshall yardımı ile gelen traktörler, cipler, pulluklarla ilgili özel programlar, gazetelerde de gelen ürünlerin limanlardaki indirilirken çekilmiş fotoğrafları bol bol yer alıyordu. Amerikan yardım mallarının basında propagandası ithal mallarının reklamlarını da etkiledi. Radyo, traktör, ruj, çocuk maması, araba lastiği gibi birçok farklı ithal ürünün reklam metinlerinde her şeyin en iyisinin “Amerikan malı” olduğuna dair vurgular bulunuyordu. Reklamlardaki Amerikan malı olduğu vurgusu kalite güvencesi olarak yer alıyordu. Bu tüketiciler arasında da zamanla yaygın bir inanış halini aldı⁵²⁸.

Yardımanın büyük bölümü Amerika’da üretilen malların gönderilmesi biçiminde gerçekleşiyordu. Savaştan önce Türk piyasasına Alman ve İngiliz malları da giriyor ve rağbet görüyordu. Ancak savaşta ekonomisi bozulan ve sonrasında ihracatı azalan birçok Avrupa ülkesinin ürünlerinin yerini kısa sürede Amerikan malları aldı. Yardım giden birçok ülkede Amerikan mallarına olan talep hızla artıyor ve bu gelişmelerden yardım kapsamına girmeyen Amerikan malları da faydalanmış oluyordu⁵²⁹.

Basında Amerika’yı tanııtma çabasını birçok gazetede Amerika’ya gitmiş bir gazetecinin gezisine dair izlenimlerinde görmek mümkündür. Örneğin Vatan Gazetesi’nden Sara Ertuğrul, “ABD’den Vatan’a” köşesinde daha çok buradaki

⁵²⁶ Alkan, **age**, 623-626.

⁵²⁷ Madde 3 Fıkra 2: Türkiye Hükümeti, bu yardımın amacı, kaynağı, mahiyeti, genişliği, miktarı ve ilerleyişi hakkında tam ve devamlı yayın yapacaktır. Madde 7, Fıkra 3: Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, bu kabil malumatı neşir vasıtaları emrine amade tutacak ve bu kabil yayın için her türlü ameli tedbirleri ittihaz eyleyecektir. Öymen, **2004**, 183.

⁵²⁸ Öymen, **2004**, 182-185.

⁵²⁹ **age**, 184-186.

gündelik hayata dair bilgiler paylaştı. Hatta bu yazılardan biri: “Amerika’daki Köpeklerin Muhteşem Hayatı” başlığını taşımaktadır. Bu köpeklerin senelik yiyecek masrafının Türk lirası ile altı yüz milyonu geçtiğini, Amerika’daki köpeklerin değme insandan daha muntazam ve daha güzel yemek yediğini, Amerikalıların akşamları parklarda köpeklerini gezdirdiklerini, onlara çok değer verdiklerini aktarmaktadır⁵³⁰.

ABD’ye eğitim için giden öğrencilerin anılarının bulunduğu yazı dizilerine de gazetelerde yer verildi. Örneğin, “Rüyalar Âleminden Dönen Genç Kız” başlığıyla yayımlanan bir haberde; zengin Amerikalı ailenin ev yaşamı, sahip oldukları imkânlar ve bindikleri arabalar hayranlıkla anlatıldı⁵³¹. Cumhuriyet’e yazdığı Amerika izlenimlerinde Adile Ayla, büyük övgüyle aktardığı Amerikan teknoloji ürünlerini şöyle ifade etmektedir: “Her evde mucize yapan aletlerle dolu cennet gibi mutfaklar, rüya gibi banyo odaları vardır”⁵³²

Amerika’nın bir tüketim ülkesi olduğu, israfın önemli boyutlara vardığı burayı ziyarete giden kişilerin gözünden kaçmamıştır. Şevket Rado, Amerika’ya yaptığı gezide edindiği izlenimlerini anlattığı kitabında Amerika’daki tüketimi şöyle aktarmaktadır:

“Hareketli Amerikan pazarının başlıca gayesi her şeyi en cazip şekle sokarak insanları tahrik etmek, en lüzumsuz şeyi en zaruri ihtiyaçmış gibi gösterme, insanları çılgınca bir istihlake, sonu gelmez bir israfa zorlamaktır.(...) Amerika ekonomisi israfı, gelirin üstünde yaşamayı, borçlanmayı teşvik etmektedir. (...) Tasarruf Amerikan ekonomisi için en büyük tehlikedir. (...) Her şey alınıp kısa bir müddet sonra atılacak, daima yeniye gidilecektir. (...) masrafı milyarlarca varan reklam, halka durmadan yeni ihtiyaçlar telkin etmektedir.”⁵³³

Amerika’daki israf ve tüketim kültürü gibi aşırılıklarından çekinmek gerektiği, bunların Türk gençliği olumsuz etkilediği yönünde kaygı duyan gazeteci ve aydınlar da bulunmaktadır. Amerika’nın nelerinin örnek alınması gerektiği, Amerikan taklitçiliğinden korunulması gerektiği zaman zaman gazetelere konu olabilmektedir. Örneğin Reha Oğuz Türkkân “Amerika’yı Örnek Almak Ve Amerikan Taklitçiliği” başlıklı yazısında örnek alınmaması gereken Amerikan kültür ürünlerini şöyle sıralar:

⁵³⁰ “Amerika’daki Köpeklerin Muhteşem Hayatı”, **Vatan**, 25 Şubat 1954, 3.

⁵³¹ “Rüyalar Âleminden Dönen Genç Kız”, **Vatan**, 23 Ağustos 1950.

⁵³² Adile Ayda, “Amerika İntibaları”, **Cumhuriyet**, 30 Aralık 1958, 2.

⁵³³ Şevket Rado, **Amerikan Masalı**, (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1950), 40-41’den aktaran Ayla Acar, Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Kültürünün Türkiye’ye Girişinde Basının Rolü (1945-1960), (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 130.

“Çiklet, Coca Cola, bobstilik, organize gangsterler, caz, İngilizce tabir ve kelimeler, Amerikan filmlerindekiler, özenişler...(…) bu Amerika’dan çok şey öğrenebilir ve kendi memleketimizin hususiyetine göre uydurmak şart ile örnek alabiliriz.”⁵³⁴

Gazetelerde Amerika’ya dair yer alan haberlerin bir grubu da buraya giden politikacıların gezi izlenimleridir. Örneğin, Celal Bayar’ın Amerika’ya yaptığı gezi “Bayar’la Adım Adım” başlığıyla yazı dizisi olarak Vatan gazetesinde yer aldı⁵³⁵. Celal Bayar ve refakatindeki heyetin Kong İslan’da Glencove belediye başkanını ziyaret ettikleri, Glencove belediye başkanının da o günü “Türkiye Günü” ilan ettiği birinci sayfadan verildi⁵³⁶. Yine başka bir yazıda Amerika’daki okullar tanıtıldı. Buradaki modern okulların nasıl kaliteli eğitim verdikleri Amerika’da Modern Okullar, başlığıyla uzun uzun anlatıldı⁵³⁷.

İsmail İşmen’in kaleme aldığı “Gök Tırmalayan Binalar Diyarı: New York Şehrine Dair”, yazı dizisi de gazetede yer tutmaktadır. New York’un bir hareket şehri, heyecan ve kültür merkezi, muazzam bir iş sahası olduğundan bahsedilen bu yazı dizisinde uğultulu kalabalıkların acele acele koşuşturarak bir yerlere yetişme çabasında oldukları ifade edildi. Şehrin gündüz güneşle, gece neonlarla aydınlandığı ve karanlık nedir bilmediği büyük bir özentiyle anlatıldı⁵³⁸.

Dönemin ilk yıllarında basında Küçük Amerika olma konusundaki ciddi inanışın en belirgin yazılarından biri Bedii Faik’in “Bir Katre” isimli köşesinde yer aldı. Bedii Faik şunları yazmıştır: “Yunanistan’la balık anlaşması: -Buyrun Türk balıklarından yüz yirmi çeşidini! Arada bir balığınız olursa ödersiniz! Yugoslavya ile buğday alışverişi: -Alın Türkiye’deki buğdayları! Paranız olursa iki yılda ödersiniz! Vaktiyle Nihat Erim: ‘Türkiye yakında küçük bir Amerika olacaktır’ demişti de gülmüştük. Meğer ne kadar da doğru söylemiş. İşte Menderes, bu sözü gerçekleştirdi bile. Ve artık biz de sağa sola yardıma başladık! Bundan âlâ küçük Amerika mı olur? Onlarda Marşal Planı, bizde Menderes fonu! Dünya devletleri lütfen sıraya giriniz”⁵³⁹.

⁵³⁴ Reha Oğuz Türkkan, “Amerika’yı Örnek Almak Ve Amerikan Taklitçiliği”, **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1950, 5.

⁵³⁵ “Bayar’la Adım Adım”, **Vatan**, 20.2.1954.

⁵³⁶ “Glencove’da Türk Günü İlan Edildi”, **Vatan**, 25 Şubat 1954, 1.

⁵³⁷ “Amerika’da Modern Okullar”, **Mühendislik Mimarlık**, 2 Şubat 1960, 2.

⁵³⁸ İsmail İşmen, “Bayar’la Adım Adım-Gök Tırmalayan Binalar Diyarı: New York Şehrine Dair”, **Vatan**, 26.2.1954, 3.

⁵³⁹ Bedii Faik, “Bir Katre”, **Dünya**, 7 Eylül 1952, 3.

Türk basınında Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardım Avrupa ülkeleriyle kıyaslanıp az bulundu ve “Çok isteyen Yunanistan azı alabildi. İstemesini beceremeyen pasif politikasıyla senelerce hudutlarında komünizme karşı milyonluk ordularla Avrupa’ya ve Orta Şark’a bekçilik eden ve böylece zaten sözde mevcut olan iktisadiyatı tamamen ters dönen Türkiye sesini ve rolünü kimseye duyuramadı ki bir şey alabilmiş olsun” denilerek eleştirildi⁵⁴⁰.

1950 Amerika’ında McChartizm olarak anılan, Amerikan hayatının, casus tehlikesine ve ayaklanmalara karşı alınan tedbirlerle bir gizli korku atmosferine sokulduğu toplumsal bir panik havası yaşanmaktaydı. Bu komünist avcılığının yaşandığı dönemde sadece Amerikan komünist partisi liderleri ve üyeleri değil, başta bilim adamları, sanatçılar, sinema oyuncular olmak üzere toplumun bütün kesimleri etkilendi. Bu komünist avından etkilenenler arasında Rosenberglar ve Charlie Chaplin (Şarlo) gibi isimler bulunmaktadır⁵⁴¹.

Amerikan halkına, Avrupa’ya yapılan milyarlarca dolarlık Marshall Yardımı’nı haklı gösterebilmek için bütün dünyayı saran bir komünizm tehlikesi olduğu sürekli olarak vurgulandı. Marshall Planı, Avrupa’nın savaş sonrası yıkımını telafi etmenin yanında, Avrupa’nın Amerika’ya bağımlı hale gelmesi, Amerikan sermayesinin belli ölçüde Batı Avrupa’yı kontrol etmesi sonucunu da doğurdu. Marshall Planı sayesinde Amerikan endüstrisi hem ihracat hem de yatırım bakımından Avrupa’da temel noktaları ele geçirdi⁵⁴². Bu dönemde Hürriyet gazetesinde de belirtildiği gibi “Artık Avrupa da Amerikalılarındır.”⁵⁴³.

Dönem boyunca Türkiye’de de fikir alanındaki en büyük hareketlerden biri komünizmle mücadele idi. Bu konuda gazetelerde yazılar kaleme alındı, kitaplar yazıldı, kitap eleştirileri köşelerinde bu tarz kitaplar övgüyle uzun uzun kritik edildi. Örneğin Hafta dergisinin “Kitaplar Arasında” bölümünde tanıtımı yapılan avukat Haşim Nahit Erbil’in “Komünizmle Mücadele Rehberi” kitabı ayrıntıyla ele alındı. Ülkede korkunç bir mantığa dayanan ve müthiş bir diyalektikle ifade edilen komünizmle şuurlu ve ilmi bir tarzda nasıl mücadele edilmesi gerektiğini gösterdiği anlatıldı. Bu eserin memlekette her gün biraz daha artan kızıl tehlikeye karşı girilen

⁵⁴⁰ [Türkiye’ye ve Yunanistan’a Marshall Yardımı], **Hürriyet**, 10 Temmuz 1950, 1.

⁵⁴¹ Tüfekçioğlu, 1994, 171-172.

⁵⁴² age, 174-175.

⁵⁴³ “Artık Avrupa da Amerikalılarındır!”, **Hürriyet**, 25 Temmuz 1950, 1.

mücadelede faydalı olacağı ancak dilinin halkın anlayacağı tarzda biraz sadeleştirilmesinin gerektiği ifade edildi⁵⁴⁴.

Türkiye'nin etrafındaki Sovyet uydu devletlerinde yaşanan değişimler de basında titizlikle takip edildi. Örneğin Vatan gazetesinde Tatlısert, Bulgar ordusunun başına Rus generalinin getirilişini: “başa bela gelmesi budur” diyerek duyurdu⁵⁴⁵. Bu dönemde komünizm ve Sovyetler en tepkili ve sert tartışmaların odağını oluşturdu.

1950’lerde Amerika’ya yönelik eleştiri yapan gazeteci ve yazarlar komünist diye etiketlenebiliyordu. Her türlü solculuk “moskof tehlikesi” ile bir tutulduğundan Amerika’yı eleştirmek de bu tehlikeye dâhil ediliyordu. Öymen’in anılarında bahsettiğine göre Amerika’yı doğrudan doğruya karşısına alarak Türk Hükümetini Amerika’nın dümen suyuna gitmekle suçlayan tek yayın organı “Markopaşa”ydı⁵⁴⁶. Markopaşa’da Truman Doktrini ve Marshal Planı ile alınan yardımlarla ve Amerika’dan gelen gözlemciler, denizciler, Amirallerle sık sık dalga geçilirdi. Yapılan Amerikan yardımlarının aslında kaşıkla verip kepçeyle aldığına dair birçok yazı ve karikatür yer alıyordu.⁵⁴⁷ Örneğin bir sayısında Bütçe çalışmalarına yardımda bulunmak için Ankara’ya giden Markopaşa’nın gelir ve gider bütçesi verilerek gelen yardımlar ve Amerikalılar için yapılan masraflar karşılaştırmalı olarak veriliyordu⁵⁴⁸.

Markopaşa’da Türk piyasalarını saran Amerikan ürünleri eleştirilerek: “Bugün Türk piyasasına Amerikan malları hâkimdir. Dışarıdan gelen malların yüzde yetmiş bu mallardır. Bunlar için gümrük tarifesi yüzde elli nispetinde ucuzlatılmıştır. Aynı zamanda, Türk parası, alış kabiliyeti bakımından, bugün doların elinde oyuncaktır.” biçiminde yazılar kaleme alınıyordu⁵⁴⁹.

İthalatın serbestleşmesi, ekonomik gelirin artması ve yeni yolların yapılması ile Amerikan arabalarının caddelerdeki sayılarında artış yaşandı. Gazetelerdeki araba

⁵⁴⁴ “Kitaplar Arasında”, **Hafta**, 30 Mart 1951, Sayı:79, Cilt:4, 20.

⁵⁴⁵ Tatlısert, “Başa Bela Gelmesi Budur”, **Vatan**, 28 Mart 1951, 1.

⁵⁴⁶ Markopaşa, haftalık siyasi mizah gazetesi başlığıyla 25 Kasım 1946’dan 12 Eylül 1949’a kadar yaklaşık seksen sayı olarak yayımlandı. Markopaşa’nın başyazılarını Sebahattin Ali, yazılarını Aziz Nesin ve Rıfat Ilgaz kaleme alırdı. Karikatüristi ise Mim Uykusuz’dur. Markopaşa’nın etrafındaki tartışmalar, Türkiye’de sol muhalefetin biçimlenmesinde ve iç mücadelelerinde de önemli rol oynadı. Komünist tehlikesi olarak rahatsız edici olarak görülen, sık sık ceza alan, yazarları cezaevine atılan, meclis tartışmalarında kökü dışarıda olmakla suçlanan ve genelde basım yapacak matbaa bulmakta zorlanan gazete 19.5.1947 tarihinde kapatıldı. Levent Cantek, **Markopaşa**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 13-20.

⁵⁴⁷ Öymen, **2004**, 190-194.

⁵⁴⁸ Markopaşa’dan aktaran Öymen, **2004**, 193.

⁵⁴⁹ Sabahattin Ali, “Milleti Aldatmasınlar”, **Markopaşa**, sayı: 23, 10 Ekim 1947, 1.

reklamlarında da artış yaşandı. “İyi bir Avrupa arabasından daha ekonomik ve kullanışlı bir Amerikan arabasının lüks ve konforu ve üstelik daha ucuz Amerikan tenezzüh arabaları için yeni kotadan sipariş kaydına başlanmıştır” tarzı reklamlara sıkça rastlanıldı⁵⁵⁰.

Amerikan tüketim kültürünün en önemli ürünlerinden olan arabaların sayısı da bu yıllarda arttı. Araba sayısının artışına paralel olarak araba kültürü de gelişti. Arabayla hafta sonu sayfiye gezintileri yaygınlaştı. Orta sınıflar, yaz aylarında, yıllık izinlerinde ve hafta sonlarında kent dışına çıkma alışkanlığı edindiler. Kent içi ulaşımın, toplu ve özel araç kullanımının yaygınlaşmasıyla yatılı misafirlikler azaldı. Günü birlik geziler veya akşam oturmaları yaygınlaştı. Geleneksel Türk ailesinde alışlagelmiş kadın-erkek, küçük-büyük münasebetlerinde, aile düzeninde Batılı standartlara doğru değişim başladı. Ev içi eğlence kültürü de değişimden etkilendi. Şehirli elit kesimler arasında Hollywood filmlerinden esinlenerek yapılan içkili, danslı ev davetleri arttı. Bu tip etkinlikler yoluyla insanlar, evlerinin tüm zenginliğini sergileyebilme yarışına girdi. İş hayatının gündelik yaşamın önemli bir kısmı haline gelmesiyle beraber özel hayatlar ve boş zaman etkinlikleri daha değerli hale geldi⁵⁵¹.

Amerikan rüyası giyim kuşamda da etkisini gösterdi. Bu yıllarda modanın en önemli kaynağı hiç şüphesiz Hollywood filmleri ve Batı hayat tarzını yansıtan kadın dergileridir. Savaş yıllarında kapanan moda evleri yeniden faaliyetlerine başladı ve yeni giyim tarzları, şıklık, zarafet sosyal hayatta öne çıktı. Savaş yıllarında kadınlar iş kolları içerisinde daha çok yer aldığından ve yaşanan ekonomik darlıklar yüzünden feminen kıyafetler yerine daha dayanıklı sade kıyafetleri tercih etti. Savaşın bitişini izleyen yıllarda şık olmak, Hollywood starlarına benzemek isteyen kadınlar modayı daha yakından takip etmeye başladı. Dönemin modasına hâkim olan ise kadınsı çizgilerdi. Savaş yıllarının bol, koyu renkli ve erkeksi kıyafetleri yerini daha renkli ve dar kıyafetlere bıraktı⁵⁵².

Dönemin kadın kıyafetlerinde ön plana çıkan parçalar dar etekli tayyörler, gece elbiseleriydi. Topuklu ayakkabılar, şapkalar, eldivenler modanın vazgeçilmez unsurlarıydı. Özellikle eşarp, sinema filmlerinin de etkisiyle her kesimden kadının

⁵⁵⁰ “Amerikan tenezzüh arabaları”, Milliyet, 1 Mart 1952.

⁵⁵¹ Arzu Öztürkmen, “Cumhuriyet’in Eğlenceleri”, **Üç Kuşak Cumhuriyet**, (Ed.) Uğur Tanyeli, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 68-71.

⁵⁵² Çağla Ormanlar, “Giyim Kuşam Modaları: Amerika’dan Esen Moda Rüzgarları, 1950-60”. **75. Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999), 62.

vazgeçilmezi oldu. Eşarplar, çeşitli bağlama şekilleriyle yaşanan sosyal çevrenin izlerini de görülür hale getirmekteydi. Amerikan modası bluejeanler giyilmeye başlandı⁵⁵³.

Konfeksiyonların sayısı artmaya başladı. Ancak yine de yeterli değildi. İstanbul Express gazetesinin “Bir İstanbullunun 10 Derdi” köşesine yazan bir kadın okur; Amerikan konfeksiyon tarzı gecelik, çamaşır, sabahlık gibi ürünlerin bazı dükkanlar tarafından satıldığını söylemekte, elbise satanların pek bulunmadığından da şikayet etmektedir. İstanbul’da çalışan kadının çok olduğunu, bunların elbise dikebilecek zamanının bulunmadığını, terzilerin de çok pahalı olduğunu ifade etmektedir⁵⁵⁴. Tekstil sektörü gelişme göstermesine rağmen tüketici ihtiyaçlarını tam anlamıyla karşılamaya yetecek ölçüde değildir.

Modanın ve tüketimin başatları gençlerdir. Gençlik, genç olmanın gereklerini ve gençlik duygusunu dışa vurur ve toplumsal bir konuma dönüşür. Moda olan şeylerin gençler arasında taklit edilmesi, ona benzemeye çalışması bu yüzdendir. 1940’lı yıllarda yeni gelen tüketim kalıplarıyla birlikte çok eleştiri alan gençlik modası “Bopstil” olarak tanımlanmıştır.⁵⁵⁵ Bu kavram moda, lüks, züppelik, batı özentiliği, ahlak zayıflığı, şehvete düşkünlük gibi birçok kötü anlamı da çağrıştıracak biçimde kullanılıyordu. 1940’lı yıllarda çokça bahsi geçen, eleştirilen ve gençler arasında hızla yayılan “Bobstil” moda⁵⁵⁶, 1950’lerde gençler arasında (Hollywood benzeri yıldız) Ayhan Işık örneğinde olduğu gibi yeniden yorumlanmıştır. Aslında Bopstil moda ile gençler, giyimde ahlak kurallarına ve yetişkinlerin giyim kalıplarına uymayı reddederek kalıplara başkaldırıyorlardı⁵⁵⁷.

Dönemin gençliğinin en önemli moda akımlarından biri blue jeanlerdir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren kovboylar ve madenciler için üretilen kaba ve dayanıklı blue jean pantolonlarının yavaş yavaş kentlileşip bir Amerikan sembolü halinde bütün dünyaya yayılışı 1950’li yıllardadır. Özellikle James Dean’in beyaz tişörtü ve blue jeanı, tıpkı

⁵⁵³ Tunç, L., “Cumhuriyet Yıllarının İlkleri”. **Popüler Tarih**, s:66, Şubat 2006, 29.

⁵⁵⁴ “Bir İstanbullunun 10 Derdi”, **İstanbul Express**, 14 Nisan 1952, 3.

⁵⁵⁵ Levent Cantek, **Cumhuriyet’in Büluğ Çağı, Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 100-114.

⁵⁵⁶ Bopstil, Reşat Ekrem Koçu tarafından hazırlanan Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü’nde “...kılık kıyafetlerde ve tuvaletde garabet aramış delikanlılar ve genç kızlar” olarak nitelendirilmiştir. Omuzları ve cepleri sarkık uzun ceketler, altından beyaz ya da parlak renkli çorapların gözüktüğü kısa paçalı boru pantolonlar, yüksek yakalı gömlekler, ince kravatlar, alına düşürülmüş perçem, kalın tabanlı ayakkabılar ve gece gündüz takılan güneş gözlükleri gençler arasında çok tutulmuştur. Ormanlar, **age**, 58.

⁵⁵⁷ Ormanlar, **age**, 58.

meşin ceket gibi bir rock'n roll çağı üniforması halini aldı. Nermin Abadan'ın Amerika'daki üniversite gençliğini anlattığı yazı dizisinde de "Kızlar ve delikanlılar blue jean denen mavi ketenden pantolonlar giyerler." diyerek gençler arasında çok yaygın olan bu pantolonlardan bahsetmektedir⁵⁵⁸.

Türkiye'de, Amerikan tipi blue jeanler ilk kez 1955'te, Muhteşem Kot tarafından üretildi. Ürününe marka olarak kendi soyadını seçen Muhteşem Bey, blue jeanin Türkiye'deki adının kot olarak kalmasına neden oldu. 1956'daki gazete ilanında "3 dikişli Kot blucin pantolonları emsalsiz" yazmaktadır. Bu firmanın ilanını tamamlayan çizimlerin birinde rahatlığı temsilen Kot pantolonlu bir çift kırdaki piknik yaparken diğerinde zarafeti temsilen Kotlu gençler salonda dans etmektedir⁵⁵⁹. Bu dönemde Türkiye'ye gelen ve Amerikan orta sınıfının kültürel tüketim ürünlerinin en önemlileri olan Coca Cola ve blue jean ancak üst gelir gruplarının tüketim maddeleri arasında yer aldı.

Amerikan kültür hayatının Türkiye üzerinde etkili olan diğer kolu Robert Koleji'dir. ABD, Türkiye'ye bir atom reaktörü vermeyi önererek karşılığında Robert Koleji'nin üniversiteye dönüştürülmesini istedi. DP'nin de sıcak baktığı bu istek 1957'de Bakanlar Kurulu'nda kabul edildi. Robert Kolej bünyesinde AID'nin, Rockefeller ve Ford Vakıflarının mali desteğiyle bir yüksekokul kurulmasına izin verildi⁵⁶⁰.

Amerika'ya dair her şeyin çok popüler olduğu 50'lerde ithal ürünlerin özellikle Amerikan ürünlerinin satıldığı pazarlar da çok rağbet görmekteydi. Dönemin en önemli pazarlarından bir tanesi Tophane'de kurulan Amerikan Pazarı'ydı. Bu pazarda sakız, giyim-kuşam, transistörlü radyolar, konserve ve el fenerleri gibi piyasada bulunması zor olan birçok ürün satılmaktaydı. Amerikalı askerler gümrük ödemediklerinden daha çok onların getirdiği ürünler satılırdı⁵⁶¹.

4.6. Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonrasında dünyada tüketimin teşvik edildiği bir dönem başladı. Bu tüketim çılgınlığı Batı ile özellikle Amerika ile yakınlaşan Türkiye'yi de

⁵⁵⁸ Nermin Abadan, "Bir Amerikan Üniversitesi'nde Hayat", *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1954, 7.

⁵⁵⁹ Bengi, 2016, 48-51.

⁵⁶⁰ Zafer Toprak, Demokrat Parti Lozan Ve Robert Kolej, *Toplumsal Tarih Dergisi*, 120, Aralık 2003, 92-97.

⁵⁶¹ Alkan, *age*, 596.

etkiledi. 1950- 1960 dönemi yaşanan bolluk yılları ve ekonomik büyümeyle birlikte yeni bir dönemi başlattı.

Bu bolluk yıllarında petrol büyük bir hızla kömürün yerini aldı. Kimya sanayisi gelişti; sentetik kumaşlar ve plastik malzemeler kullanılmaya başladı. Toplu taşıma, otomotiv, dayanıklı tüketim malları üretimi, elektronik ve biyokimya alanlarında önemli gelişmeler yaşandı. Soğuk Savaş'ın iki bloklu yapısındaki rekabetin en görünür olduğu alan uzay teknolojisi oldu.

Savaş sonrasında ithalatı serbest bırakan Türkiye'de, özellikle 1950'li yılların başlarında ekonomik bir büyüme dönemi de yaşandı. Bu dönem, ortalama % 6,5 büyüme hızıyla, çok partili dönemin en yüksek ekonomik büyüme hızının yaşandığı dönem oldu. Özellikle 1950-1953 döneminde Reel GSMH'de çok büyük bir büyüme hızı yaşandı. Savaş sonrası yıllarda nüfus da yükselişe geçti. Kırsal yapı, tarımsal alanda yaşanan gelişmelerle birlikte çözülmeye başladı. Hızlı kentleşme iç pazarın genişlemesine neden oldu. Alım gücünün artması, basında Amerikan tarzı tüketimin özendirilmesi ve kentli yeni bir yaşam biçiminin ortaya çıkmasıyla birlikte tüketim arttı.

Harvey modernizm tanımının en önemli birleşenlerinin üretim (makine, fabrika, kentleşme), dolaşım (ulaştırma-haberleşme sistemleri) ve tüketim (kitle pazarları, reklam, moda) alanlarında yeni koşulların ortaya çıkışı ve bu koşullara verilen bir cevap olduğunu ifade eder. 1950-1960 döneminde Türkiye'de bu birleşenlerin her birinden çok önemli dönüşümler meydana geldi.

DP iktidarının modernleşme algısı devlete daha pasif roller biçen, ekonomik refahın artışı ve hızlı kalkınma ile birlikte sürecin kendiliğinden toplumu dönüştüreceğini öngören bir anlayışa dayanmaktaydı. DP'liler için temel hedef ekonomide hızlı büyümeydi. Ancak kentleşme ve tüketim patlamasının bir sonucu olarak, özellikle büyük kentlerdeki konut, ulaştırma, eğitim ve sağlık gibi altyapı ve hizmet alanlarında yetersizlikler ortaya çıktı.

Kentleşen nüfusun gıda, giyim, eğitim, sağlık gibi tüketim eğilimleri değişirken dayanıklı tüketim ürünlerine olan talep de arttı. Yeni tüketim biçimleri yalnızca tüketimin sayısal artışını değil, niteliksel değişimini de birlikte getirdi. Korumacı ekonomilerin teşvik ettiği kanaatkâr yaşam biçiminin yerini alan ve piyasa ekonomisinin körüklediği "gösteriş tüketimi" denilen tüketim anlayışı yaygınlaştı.

DP'nin modernleşme projesinde mekân olarak İstanbul merkezi bir öneme sahipti. Kentlerde yeni yapılan karayolları, sayısı artan araçlar, yeni bir konut türü olan gecekondular artarak kentlerin çehresini değiştirdi. İktisadi ve sosyal konumu nedeniyle ülke için merkezi öneme sahip olan İstanbul, bu değişimden en büyük payı alan şehir oldu.

5. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE YAŞANAN EKONOMİK GELİŞMELERİN TOPLUMSAL HAYATA ETKİLERİ

5.1. Giriş

DP döneminde yaşanan ekonomik gelişmelerle birlikte kırsal yapıda çözülme yaşandı, kırlar ile kentler karayolları ağı ile birbirine bağlandı ve aralarındaki etkileşim arttı. İthalatın serbestleşmesiyle yeni ürünler ve tüketim kalıpları insanların hayatlarına dâhil oldu. GSMH'nin ve kişi başına milli gelirin artışı, insanların görece yaşam koşullarının ve aldıkları ücretlerin iyileşmesi, kentlerdeki yaşam koşullarının cazibesi insanların buralara göç etmesini hızlandırdı. Kentlerin nüfusu artarken kent kültürü de değişmeye başladı. 1950'lerle birlikte kentlerin çehresi önemli bir değişim geçirdi. Bundan en çok nasibini alan şehir de İstanbul oldu.

Kentlerin gelişim süreçlerini anlayabilmek için kentleşme kavramını tüm boyutlarıyla çözümlemek gerekmektedir. Kentleşme, nüfus değişikliklerini de içine alan, ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısındaki değişmelerin de hesaba katılmasının zorunlu olduğu geniş çaplı bir dönüşümdür⁵⁶².

Kentleşme kavramının yerel bağlamdan kaynaklanan gelişme süreçleri, küreselleşmenin getirdiği sosyal ve iletişimsel imkânlarla şekillenir. Enformasyon teknolojilerindeki dönüşümler, ulaşım imkânlarındaki ilerlemeler ve bilgiye erişimin hızlanmasıyla toplumsal hareketlerin çeşitlenerek çoğalması, modern kentsel yerleşmeler ağını karmaşık yapılara dönüştürür. Küresel coğrafyada derinleşen bölgeler arası eşitsizlikler, birbirinden farklı ülke ve kent grupları ortaya çıkarır⁵⁶³.

Kentleşme kuramı içerisinde önemli bir yere sahip olan barınma hakkı, 1950 sonrasında yükselen refah ekonomileriyle birlikte gelişmekte olan ülkelerde önem kazanmaya başladı. Kırsal nüfusun çözülmesi ve kentlere doğru akışı sonucu kentsel nüfusun oranının kırsal nüfusu geçerek yeni bir bağımlılık türü yaratmasıyla birlikte

⁵⁶² Ruşen Keleş, **Kentleşme Sürecinde Türkiye**, (İzmit: KOSİAD Yayınları, 1996), 2-3.

⁵⁶³ AlimArli, "Habitat II Tartışmaları ve İstanbul'da Toplumsal Dönüşüm", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt:8, Sayı:16, 2010, 368.

kentsel konut ihtiyacında bir patlama yaşandı. Avrupa ve Amerika toplumları, kentsel ve demografik geçiş süreçlerini 20. yüzyılın başında büyük ölçüde denetlenebilir düzeye taşıdı. Bu süreçleri denetim altına alamayan bölgelerde ise alt kentleşme ve yığılma süreci bölgeye ve ülkeye göre farklı nitelikler kazandı⁵⁶⁴.

Kırsalda topraksızlık, gelir azlığı, tarımda makineleşme, gibi itici faktörlerle kentlerin sahip olduğu çekici faktörler birleşince kent merkezlerine göç kaçınılmaz olur. Hızla kalkınmakta ve sanayileşmekte olan ülkelerde, kentler, kırsaldan göç eden bu kitlelere istihdam alanları sunmakta zorluk çekmezler. Kente göçen köylüler, sanayide, fabrikalarda ve hizmet sektöründe çalışma fırsatı bularak hem ekonomik hem de sosyo kültürel açıdan kentle bütünleşirler. Ülkenin kara demir ve denizyollarındaki ulaşımın geliştirilmesindeki başarıyla birlikte kentler gelişir. Bu doğrultuda gelişen bir köyden kente göç hareketinde yaşanan kentleşme kalkınmayla özdeşleştirilir. Kentleşen ülkeler aynı zamanda kalkınan ülkelerdir, ya da kalkınmanın kentleşmeyi özendirdiği öne sürülebilir⁵⁶⁵.

Türkiye’de kentleşmenin niteliği sadece hızlı olması değildir. En önemli özelliklerinden biri kırdan kentlere olan nüfus akınının küçük ve orta ölçekli kentlerden çok büyük şehirlere yönelmiş olmasıdır⁵⁶⁶. Savaş sonrası yıllarda hem dünyada hem de Türkiye’de ekonomik ve toplumsal büyük bir dönüşümün içine girildi. Yaşanan ekonomik gelişmelerin etkisiyle çevresel kapitalizmin tipik bir gelişme örneği olan gecekondu, Türkiye’de kendini gösterdi. Yerleşik kentin kıyısında kümelenen gecekondu mahalleleri kentsel alanların hâkim karakterini değiştirmeye başladı. Kırsal alandan kentlere gelen bu kitleler, Avrupa metropollerinden devşirilmiş kendilerine yabancı bir yaşam kültürünü kolay kolay benimseyemedi. Kentsel donanımın birçok bölümünden yoksun ama kırsal kesimin yoksunluklarına ve kasvetine tercih ettikleri mahalleler; bu mahallelerde de kendilerine özgü bir yaşam biçimi ve kültür inşa ettiler⁵⁶⁷. Yaşadıkları sorunlara kendi içlerinde çözümler üreterek kentin dışında ayrı durdular.

1950’lerde Türkiye’de yaşanan bu göç dalgasından en çok etkilenen şehir, “taşı toprağı altın” İstanbul oldu. Bu dönemde sanayileşmenin hızlanması, kentlerin giderek merkezlerin dışına taşarak genişlemesi, ulaşım araçlarının artması, yeni yolların

⁵⁶⁴ Arlı, 2010, 370-371.

⁵⁶⁵ Keleş, 1996, 3.

⁵⁶⁶ Keleş, 1996, 4-5.

⁵⁶⁷ Keyder, 2013, 93.

açılması, yaşam standartlarının ve kişi başına düşen milli gelirin artması gibi etkenlerle kentler büyüdü ve kalabalıklaştı.

5.2. İstanbul: Kent ve Kültürü

İstanbul, tarih boyunca coğrafi konumu itibariyle iktisadi bir merkezdi. İstanbul'un iktisadi süreçlerdeki ağırlığı imalat, ithalat ve ihracat yönüyle tarımsal üretim, ticarete aracılık dışında önemli bir ağırlığa sahip değildi⁵⁶⁸. İstanbul, 1950'li yıllarda gelişen ülke sanayinin merkezi haline gelerek Türkiye'de yaşanan kapitalist dönüşümün en açık görülebildiği şehir oldu.

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında özel kişilerin elinde ağır ağır ama sürekli bir şekilde sermaye birikti. Dönemin kaynakları mevcut sermaye birikimi hakkında genel bir çerçeve sunmanın ötesine geçemedi. Çünkü biriken sermayenin büyük kısmı ya altına çevrilerek yastık altında saklandı ya yüksek faiz oranıyla tefecilikte kullanıldı ya da arsalar ve binalara yatırıldı. Sermaye sahibi gruplar bu durumdayken sabit gelirliler ve küçük topraklı köylülerin durumu ise gittikçe kötüleşti⁵⁶⁹.

1950'lere değin ağırlıkla ticaret kesiminden ve bir ölçüde de tarımsal üretimden belli büyüklükte sermaye biriktirmiş sermayedarlar, İstanbul'u yatırım yeri olarak seçti. Birbiri ardına kurulan birçok sanayi kuruluşu, kendisini bütünleyen yan kuruluşları da buraya çekerken, dolaylı olarak başka sanayi kollarına da öncülük etti. Dokuma, mobilya, mefruşat ve makine sanayi gibi yüksek gelirle ilişkili sanayilerin %30'u tüketim merkezi İstanbul'da kuruldu. Üretim tekniğinin gelişmiş olduğu büyük tesislere gerek olan elektrikli araçlar, metaller, kâğıt ürünleri gibi sanayi işletmeleri ve sanayi kollarının büyük bölümü yine İstanbul'da yer aldı⁵⁷⁰.

1947-1953 döneminde liberalleşen dış ticaret rejimiyle birlikte artan ithalat, 1953'ten itibaren alınan önlemlerle birlikte sıkılaştı. Yurt dışından getirilmesi kısıtlanan ya da yasaklanan birçok tüketim maddesi o zamana kadar bu malların ithalatıyla uğraşan tüccarlar tarafından, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'yla gelen yabancı firmalarla bütünleşerek kurulan "montaj"çı fabrikalarda üretildi. İthalatı kısıtlanan ya da

⁵⁶⁸ Celali Yılmaz, "İstanbul'un İktisadi Tarihi Cumhuriyet Dönemi: Sanayi – Ticaret – Finans", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, (İstanbul Büyükşehir Belediyesi [Kültür A.Ş.] Yayınları 2016), 296-299.

⁵⁶⁹ Karpaz, 1996, 93-94.

⁵⁷⁰ "İstanbul", **Yurt Ansiklopedisi**, Cilt:6, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982-1983, 3932-3934.

yasaklanan ürünlerin yerli üretimi için gerekli makine, donanım ve girdinin ithalatının serbest bırakılması, hatta gümrük bağıışıklığı tanınması üretici firmalara büyük kârlar sağladı. Bu etkin koruma politikası sonucu üreticiler ara malı üretimi yerine daha çok kâr sağlayan tüketim malları üretimine yöneldiler

Bu dönemde sanayileşmeye başlayan kent görünümünde olan İstanbul'daki gelişimi anlamak için sanayileşen kentlerin genel yapısına bakmak gerekmektedir. Sanayileşmeye başlayan kentlerin çeşitli bölgelere ayrıldığı gözlemlenir. Modern sanayi şehirlerinin ortasında merkezi iç mıntıka denilen ve şehre asıl rengini veren bölge bulunur. Bu merkezi bölgenin etrafında iş yerleri ile konutların karışık halde bulunduğu bir geçiş bölgesi, onu takip eden kısımda ise sırasıyla ucuz konut, orta sınıf konut ve en dışarda da zengin konut bölgeleri bulunur. Ağır sanayi bölgeleri de genelde en dış kısımda yer alırlar. Bu hemen her modern şehirde gözlemlenebilmektedir. Bu bölgelerden merkezde bulunan iş mıntıkası hem şehrin kendisinin hem de hinterlandının kontrol fonksiyonlarının toplandığı yerdir⁵⁷¹.

İstanbul'un kentin merkezi iç mıntıkasında yer alan gruplarla ilgili sanayileşme döneminin de öncesine dayanan en büyük sıkıntısı iaşenin sağlanmasıdır. İstanbul merkezinin iaşesini sağlamak -kuruluşundan bu yana-çok pahalı ve zor yollarla elde edildi. Bu sıkıntı her dönem hükümetlerin önem verdikleri konuların başında geldi. İstanbul'un yöneticileri de şehrin buğday, et, kahve gibi ihtiyaçları konusunda titiz davrandılar. Örneğin İstanbul Valisi F. Kerim Gökay, Başbakanlığa yazdığı 20 Mayıs 1954 tarihli yazıda; Et Balık Kurumu'nun et fiyatlarını düzenlemek amacıyla yaptığı satışları o hafta içerisinde durduracağını öğrendiklerini, bu durumun hem et fiyatlarını 7-8 liraya yükselteceğini hem de et bulmanın çok zorlaşacağını, en azından bir ay daha Et Balık Kurumu'nun tanzim satışlarını devam ettirmesinin gerekli olduğunu ifade etti⁵⁷².

Artan nüfusu nedeniyle iaşesini sağlamanın daha da zorlaştığı İstanbul'da üretim kollarının idare merkezlerinin bulunduğu, malî ve idarî politikalarına ait kararların alındığı merkezi iç mıntıkayı Taksim, Karaköy, Eminönü, Sirkeci semtleri oluşturmaktaydı. Bilfiil üretim ve imalât yapılmayan fakat kontrolü sağlayan, her çeşit borsa, banka ve benzeri kurumların toplandığı bölge burasıydı. Haberleşme ve iletişim

⁵⁷¹ Mübeccel Kıray, "Modern Şehirlerin Gelişmesi Ve Türkiye'ye Has Bazı Eğilimler", **Kentleşme Yazıları**, (1964-65 dönemi İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Şehircilik Kürsüsü Konferanslarından), 1965, 11.

⁵⁷² İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın İstanbul'daki Et Fiyatlarıyla İlgili Adnan Menderes'e Telgrafi, 21.05.1954. BCA, Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 1.8.6.

merkezleri, nakliye ağlarının lokal noktaları da burada yer aldı. Büyük otellerin, mağazaların, tiyatro, sinema, konser salonlarının, basım evlerinin, apartmanların ve birinci sınıf konutların yeri bu merkezi iş muntıkasıydı⁵⁷³.

Kapitalist gelişme, kentleşme ve modernleşme ilişkisi kırsal alanların çözülmesi ve kentlere doğru yaşanan göçün anlaşılabilmesinde temel eksenini oluşturmaktadır⁵⁷⁴. Bir şehrin geliştiği, büyüdüğü bu bölgenin gelişmesinden anlaşılabilir. Bu bölgedeki her türlü teşkilat genişler, büyür, ihtisaslaşır ve çoğalır. İstanbul'da da pazara ve müşteri kitlesine yakından bağımlı olan perakendeci mağazaları çok büyük bir ihtisaslaşmaya doğru gitti. Merkez geliştikçe bu merkezden etrafa dağılan yollar boyunca iş yerlerinin özellikle küçük imalat atölyelerinin yayıldığı görüldü. En lüks, en çeşitli ve uzmanlaşmış ürünleri satan perakende mağazaları merkezde bulunmaktaydı. Bu dönemde ticaret sektörüne verilen kredilerin artması, kentteki işletme sayılarını arttırdı⁵⁷⁵.

1950'li yıllardan itibaren başlayan yoğun göçle gelen insanlar özellikle şehir merkezine yani şehrin Tarihî Yarımada olarak bilinen kısmına yerleşti. Bu göç sonrası, şehrin yeni sakinleri ile beraber nüfus profili de değişti. İstanbul'da önemli bir sosyokültürel değişim yaşandı⁵⁷⁶. Bu merkezde oturanlar genelde kentli orta katmanlardı.⁵⁷⁷

1950'lerden itibaren klasik kentli orta katmanların kent içerisindeki başat konumu alttan ve üstten sarsılmaya başladı. Alttan gelen baskının nedeni kırdan kentlere ilk göç dalgası ile gelen nüfusun kentsel yaşam kalıpları konusunda bilgisiz olmasıydı. Bunun yanında II. Dünya Savaşı ertesinde gelişen büyük sermaye, orta ve üst yeni zenginler tabakası yarattı. Dolayısıyla 19. yüzyıla has kentsel modernleşmenin temsilcisi olan klasik orta şehirli grup, yeni gelişen gruplar karşısında göreceli üstünlüğünü kaybetti. Alttan gelen göç dalgası, üstte oluşan türedi zengin gruplar kent

⁵⁷³ Kıray, 1965, 11-12.

⁵⁷⁴ Yıldırım, 2010, 400.

⁵⁷⁵ Sevin Osmay, "1923'ten Bugüne Kent Merkezleri'nin Dönüşümü", **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, 142-144; Kıray, 1965, 12.

⁵⁷⁶ İsmet, Kılınçaslan, **İstanbul Kentleşme Sürecinde Ekonomik Ve Mekansal Yapı İlişkileri**, (İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1981), 268.

⁵⁷⁷ Karpat'a göre Türkiye'de oldukça büyük bir orta sınıf katmanı bulunur. Bu grubun içerisinde ülke ekonomisini elinde tutan büyük bir sermayedar sınıfı bulunmamakla beraber, toprak sahipleri, sanayiciler, tüccarlar ve aydınlar yer alır. Karpat, 1996, 108.

standartlarını temsil eden orta tabakalara ait grupları yerinden etti. Avrupa'ya entegre olan kentli bir kültürel yaşamın kent içindeki etki alanı giderek daraldı⁵⁷⁸.

Bu dönemde dört nesildir İstanbullu olmakla övünenler ile köyden kente yeni gelmiş, kenar mahalleri ve gecekonduları oluşturan insanlar arasında kültürel karşıtlıklar, çatışmalar yaşandı. Ortaylı'nın ifadesiyle 1960'tan evvelki sur içi İstanbul sadece mimari dokusu itibariyle değil, ahalisi ve insan unsuru itibariyle de İstanbul'dur. Böyle bir şehirde insanlar daha zor yaşam koşullarına sahiptirler ama kendilerine göre yarattıkları dilleri, nezaketleri ve zarafetleri vardır. 1960'tan sonra ise İstanbul hızla bozulmaya başladı⁵⁷⁹. İstanbul'da hayat mücadelesinin zorluğu, insanları gurbet ve yabancılık gibi olgularla yüz yüze getiren toplumsal değişimler edebiyata ve şiire de yansdı.

Örneğin Metin Eloğlu *Düdüklü Tencere* (1951) *Sultan Palamut* (1957) kitaplarında yer alan şiirlerinde bu dönemde İstanbul'da yaşanan değişime ve kültürel farklılıklara yer verdi. Xavier Cugat⁵⁸⁰ şiirinde satıp savıp İstanbul'a hovardalığa gelen 'hacığa' larla dalga geçti⁵⁸¹.

“Amma da yaptın şıllık kız,/Dağlıysak, insan değil miyiz yani?/Koyunları sattık, vurduk üçbini;/Öküzleri sattık, vurduk beşbini;/Bu parayı mezara mı götüreceğiz?/Hele gel, seni vizon pöstekilere saram/Koluma takıp Kervansaray'a gidem hele/sana chat noir'lar alam mı/kokluyanin burnu düşün,/joze iturbi'den, xavier cugat'dan/sana pilak alam mı?/o calsin, sen tepinedur.../seni eşek sütünden banyolara yatırıp,/Camel'ini binliklerle yakam mı? ⁵⁸².

1950'lerde Türk kapitalizminde yaşanan gelişmelerle birlikte hızla kalabalıklaşan İstanbul'da kentli aydınlar da sınıfsal bir yabancılaşıma içine girdi. 1950'lerde yaşanan dönüşüm Türk şiirinde İkinci Yeni akımını doğurdu. İkinci Yeni hareketinin yükselişi, 19. yüzyıl Paris'inde modernist, bireyci ve 'sanat sanat içindir'ci akımların doğuşuyla

⁵⁷⁸ Mübeccel B. Kıray, “II. Dünya Savaşı Ertesinde Türk Metropollerinde Sosyal Değişim Kalıpları”, **Kentleşme Yazıları**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998, 178-179.

⁵⁷⁹ Abdulhamit Kırmızı, Gökhan Çetinsaya, Şevket Kamil Akar, Faruk Deniz, (Mülakat) Serhat Aslaner, Yusuf Ziya Altıntaş (Düzenleme), “İlber Ortaylı ile İstanbul Tarihi Üzerine”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 8, Sayı 16, 2010, 391.

⁵⁸⁰ Xavier Cugat, Amerikalı kemancı, aranjör, ünlü orkestra şefi. Amerika'nın popüler müziğinde Latin müziğinin yayılmasında öncü kişilerdendir.

⁵⁸¹ Erol Çankaya, “Payitahttan Metropole: Türk Şiirinde İstanbul”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt 25 Sayı 4 Ekim 2016, 87-117.

⁵⁸² Metin Eloğlu, *Yine:Düdüklü Tencere, Sultan Palamut, Odun, Horozdan Korkan Oğlan*, (İstanbul: Adam Yayınları, 1982), 55.

ilginç benzerlikler göstermektedir. 19. yüzyıl Paris’inde şair, Flaneur’un kişiliğinde bohemé olup pazara çıktı, ekonomik ve politik konumu belirsizleştiği halde boyun eğmeyerek sanatın piyasaya teslim edilmesi karşısında başkaldırıp ‘sanat, sanat içindir’ anlayışını savundu⁵⁸³. 1950’lerde İstanbul’daki sanatçı da burjuvazinin yükselişi ile benzeri bir sürece girdi ve “sanat, sanat içindir” anlayışını savundu⁵⁸⁴.

İstanbul’da hayatın her gün daha büyük bir hızla maddiyata dayalı hale gelmesiyle beraber bütün insani değerler de “bencil hesaplarla” yok olmaya başladı. Bu durumdan huzursuz olan ancak toplumla çatışmaya girmek istemeyen şair birey, yaşanan siyasal baskı döneminin de etkisiyle kendi iç dünyasına çekilerek toplumsal iletişimi yadsıdı. Parisli sanatçıların pasajlardaki kafelerde buluşup sanat sorunlarını tartışıp yeni akımları ortaya çıkardığı gibi Türk şairi de Beyoğlu “boheme” ini oluşturdu. Türk boheminin merkezi olan Beyoğlu’ndaki sinema, meyhane ve pastanelerde vakit geçiren şair, dış dünyayı kendi şiirine taşımadı⁵⁸⁵.

1950’lerde Türk şiirinde önemli bir isim olan Atilla İlhan İstanbul’a yeni bir bakış açısı getirdi. Onun şiirinde mücadele alanı olarak görülen şehir giderek metropol niteliğiyle ön plana çıktı. Sinema karanlıkları, pasajların neon ışıkları, şehirle karşı karşıya kalan modern insanın yaşadığı gerilimler, İstanbul’la çarpışan, ona yenilen birey-insan... Sefalet akan sokaklar, geniş meydanlar, limanlar, şehvet çarşıları, suçlular, karakollar yani Baudalierre’in eserlerinde geçen kötülüğün çiçekleri... Atilla İlhan “Sen Kazandın/ Ben yenildim” diyerek şehir/birey çatışmasında modern insanın sancılarının altını çizmiştir⁵⁸⁶.

Şiire ve edebiyata konu olan, modern kentlerin ışıltılı sembolü “Pasajlar”, Pera/İstiklal Caddesi’nden, Şişli, Nişantaşı gibi semtlerden İstanbul’un diğer merkezlerine doğru yaygınlaşmaya başladı. İçinde çok sayıda dükkânın yer aldığı pasajlar, kentlerin iş merkezlerinde oluşan yüksek rantları karşılayabilmek için geliştirdiği yapılarıdır. Özellikle ana caddelerdeki eski binalar yıkılarak ya da mevcut binaların giriş ve bodrum katları yeniden düzenlenerek birçok perakendeci küçük dükkânın olduğu

⁵⁸³ Benjamin, **age**,99-100

⁵⁸⁴ Çankaya E.,**age**, 104.

⁵⁸⁵ Çankaya E.,**age**, 104-105.

⁵⁸⁶ Önder Şenyapılı, “Öyküde, Romanda, Şiirde, Tiyatroda, sinemada, Resimde Dedikodu”, **Gecekondur, Dönüşüm, Kent, Tansu Şenyapılı’ya Armağan**,(Yay. Haz. Serap Kayasü vd.), (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşbirliği, 2009), 43.

pasajlar haline getirildi. Bu pasajlar Levanten kesimden başlayıp tüm üst düzey kesimin gözde mekânları oldu⁵⁸⁷.

Popüler kültürün hızla geliştiği 1950’lerde Beyoğlu popülerliğini arttırdı. 50’lerin öncesinde özellikle muhafazakâr yazarlar, bu semti yozlaşmanın temel kaynaklarından biri olarak gördüler. Beyoğlu, Son Telgraf dergisi yazarı Ali Rauf Akan tarafından 1946’da şöyle tarif edilmekteydi: “Beyoğlu, Paris parfümleri, Holivut robları, arjante kürkler, pırlantalar içinde pırıl pırıl ışıldayan, fakat ipek çamaşırlarının altındaki frengi yaralarından irin sızan, teni kir kokan göz aldatıcı bir aşüfteyi andırmaktadır” Beyoğlu’nun bu imajı ellili yıllara gelindiğinde biraz yumuşadı.

Levent Cantek, *Cumhuriyetin Bülüş Çağı*’nda Taksim-Beyoğlu’nun yazarların zihinlerinde hep “baştan çıkarıcı” yapısına uygun olarak bir kadın analogisi ile ete kemiğe büründüğünün altını çizdi. Taksim-Beyoğlu, genellikle şuh meşrep, Batılı bir kadın olarak tasvir edildi⁵⁸⁸. Kadının tekinsiz baştan çıkarıcılığıyla kandırılanlar yalnızca “şehirli züppeler” değildi. Taşralı hacıağalar, delikanlılar da bu tuzağa düşenlerdendi. Kimi tükenip giderken kimi de “doğru yolu” bulabildi⁵⁸⁹. Bu gruplar modern kentin baştan çıkarıcılığı ile kendi değerleri arasında ikilem yaşadı. Ortaylı 1950’lerde Beyoğlu’nun güzel ve kozmopolit bir yer olduğunu ancak bu kozmopolitizminin demode bir taşra kozmopolitizmi barındırdığını ifade etmektedir. İstanbul’da yaşayan insanlardan Beyoğlu tarafında oturanlar ile Üsküdar’da ve Kadıköy’de oturanların birbirlerinden haberi olmadığını ve farklılıklarının altını çizmektedir⁵⁹⁰.

Beyoğlu, hep batı ile modern olanla eşleştirildi. Tanyeli’nin ifadesiyle gerçekte, ne Beyoğlu İstanbul’un bağrında yeşermiş yabancı bir Batı kentidir ne de tarihsel yarımada ötekileştirici söylemlerde tanımlandığı biçimde modernleşmenin uğramadığı bir geleneksel alandır⁵⁹¹.

Beyoğlu ve Taksim şüphesiz ki İstanbul denildiğinde akla ilk gelen merkezlerdir. Beyoğlu ve Taksim’in bulunduğu şehrin bu iç merkezinin hemen dışında ise ikinci

⁵⁸⁷ Osmay, *age*, 144-145..

⁵⁸⁸ Funda Şenol Cantek, “Ellili Yıllar Türkiye’sinde Basın”, *Türkiye’nin 50’li Yılları*, (Haz.) Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, 429.

⁵⁸⁹ Güven Gürkan Öztan, <https://bianet.org/bianet/siyaset/150153-iktidarin-tek-rengine-karsi-taksim-22.03.2017>, 00.17.

⁵⁹⁰ Abdulhamit Kırmızı vd., *age*, 389.

⁵⁹¹ Uğur Tanyeli, “İstanbul’u Yazmak: Cumhuriyet Dönemi Tarih Metinlerinde Eski Başkent” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 8, s. 16, (2010): 272.

bölge yer alır. Bu bölgenin özelliği, iş yerleri ile konutların bir arada olmasıdır. 1950’li yıllarda şehir büyürken çoğalan iş yerleri merkezi iş bölgesine sığamaz hale geldi ve buradan taştı. Taşan dükkânlar, ardiyeler ve imalathaneler civardaki konut bölgelerine yayıldı. Sonunda da iş yerleri eskiden sadece konutlardan ibaret olan bölgede hâkim hale geldi. Buranın eski sakinleri de buradan taşınmak zorunda kaldılar. Şehir süratle geliştiğinden bu saha birkaç yıl içinde iş bölgesi ile bütünleşti. Ticaret ve sanayinin genişlemesi yavaşladığında ya da yön değiştirdiğinde, buradan taşınanlar evlerini, iş yerleri bu bölgeden taşındığı için ya boş bıraktı ya da oda oda kiraya verdiler. Bunlar zamanla köhneleşti ve şehre yeni gelen unsurların barındığı yerler halini aldılar⁵⁹².

Merkezin zamanla genişlemesinde bu bölgedekilerin tüketim tercihleri çok önemliydi. Bu tercihler açılan mağazaların uzmanlaştıkları alanları da belirlemekteydi. İhtiyaçlar doğrultusunda bölge şekillendi. İstanbul’da merkezi bölgede bulunan Taksim oteller merkezi olurken, Taksim’den Harbiye’ye uzanan alanda ise ofis binaları yaygınlaştı. Bu merkezlerin müşterilerine yönelik lüks tüketim ürünleri satan mağazalar ve uzmanlaşmış hizmet işleri bu yeni oluşan alt çevrelerde gelişti⁵⁹³.

Kıray’ın gözlemlerine göre İstanbul’da merkezin hemen kıyısında gelişen ikinci bölgeye denk gelen yerler Beyoğlu’nda Tarlabası ve Galata’nın arka sokakları ile Sirkeci Eminönü mıntıkasında Tahtakale ve Süleymaniye’nin alt taraflarıdır. Şehre yeni göçenler, hayata yeni atılanlar, artistler, garsonlar, işçiler, ezeli başarısızlar, serseriler, bohemler, fahişeler, düşmüş eski aileler burada toplanırlar⁵⁹⁴. Baudelaire’in şiirinde modernliğin aktörleri olarak gördüğü, mucizeleri sayesinde tanrıyla rekabet eden sihirbaz, gerçekliği yoldan çıkaran hokkabaz, yeni ne varsa onun peşinde olan yosma, çaresizce vefa arayan entelektüeli temsilen yaşlı akrobat, kenar mahallelerin aşağı mahallelerin berduşları, avareleri; kendi deyimiyle “kötülüğün çiçekleri” nin yoğun olarak toplandığı bölge burasıdır⁵⁹⁵.

Bu bölgenin İstanbul’daki en tipik örneklerinden biri Gedikpaşa semtidir. Eminönü Bölgesinin bir semti olan Gedikpaşa’da, Cumhuriyet sonrası artan ticari potansiyel ile konut sayısı azalırken iş yeri sayısı gittikçe arttı. Bu gelişme Eminönü ölçeğinde ciddi boyutlarda bir kentsel dönüşüme tekabül etmektedir. Nüfusu 1955 yılına kadar artmaya devam eden Eminönü’nün önemli semtleri zamanla konut alanı olmaktan

⁵⁹² Kıray, 1965, 12-13; Osmay, age, 143.

⁵⁹³ Osmay, age, 145.

⁵⁹⁴ Kıray, 1965, 13.

⁵⁹⁵ Baudaliere, age, 14.

çıkarak ticaret bölgesine dönüştü⁵⁹⁶. Dönemi anlatan öykü ve romanlarda da sıklıkla kentin genişlemesine ve semtlerin değişimine dair birçok bilgi aktarılır. Örneğin Orhan Kemal, Bereketli Topraklar Üzerinde romanında Menderes'in imar hareketleriyle daha da artan Eminönü'nün yaşadığı bu değişimi roman karakterlerinden birinin gözünden aktarmaktadır⁵⁹⁷.

Geçiş bölgelerini takip eden ucuz ve orta halli konut bölgeleri şehrin taşıdığı iş ve geçim imkânlarına göre geniş alana yayıldı. Aksaray, Kocamustafa Paşa, Edirnekapı ve Şişli, Fatih, Nişantaşı, Kurtuluş ve benzerleri bu grupta yer almaktadır. Bu bölgeler şehrin nispeten istikrarlı ve türdeş nüfus topluluklarına sahiptir. Ancak şehir merkezinin ikinci bölgeye yayılmasıyla buradan kaçanlar bölgedeki nüfusu sıkıştırırlar. Onlar da şehir dışına kaçarlar. Şehrin en dış bölgesinin bazı parçaları en üst tabaka konut bölgesiyken diğer kısımları ise ağır sanayi bölgesi olabildiğinden türdeş bir yapıya sahip değildir⁵⁹⁸. Sanayinin gelişme içine girdiği 1950'li yıllarda sanayi kuruluşları İstanbul'da sur dışında kuruldu. Sur dışında kalan bu bölgelere yaşanan nüfus akışıyla birlikte hızlı mekânsal değişimler de yaşandı⁵⁹⁹.

Genişledikçe ve nüfusu kalabalıklaştıkça şehre dair sıkıntılar da artmaktadır. İstanbul'un kentsel yaşama dair yaşadığı kronik sıkıntılardan biri su kesintileridir. Dönem basınına gelen okuyucu mektupları sıklıkla bu konudan şikâyet eder, manşetlerde belediyenin su sorununu çözmek için aldığı kararlardan bahsedilir ama kalıcı bir çözüm üretilemez. Bedii Faik Yeni İstanbul gazetesinin 15 Mayıs 1951 tarihli yayınında bu konuya değinerek Amerikalı dostlarının İstanbul'a gelip gittikçe hep susuzluk ve pislik sorunuyla karşı karşıya geldiklerini “Su yok” lafını duya duya kinayeli olarak şehre “Suyork” dediklerini aktarır. “birkaç sene evvel, bir eski Başbakan yardımcısı ileride küçük Amerika olacağımızı söylemişti... Galiba başladık!” diyerek esprili bir dille eleştirir.

⁵⁹⁶ Özcan Şabudak, “Tarihsel Süreçte Bir Kentsel Değişim Örneği: Gedikpaşa”. *İnsan & Toplum*, 4(7), 2014, 90.

⁵⁹⁷ Romanda, köyden kente göç ederek gelmiş, savaş yıllarında yaptığı vurgunla zengin olmuş DP üyesi eski bir kabzımalın (Kabzımal müteahhit Hüseyin Bey'in) karısının hususi arabasıyla tehlikeli bir biçimde geçişi sınırını bozar. “Genç adam ifrit oldu. Unkapanı'nın Eminönü yakasındaki evleri yıkılıp, kış ortasında sokakta kalıp, karların savrulduğu gecelerde Başbakana da kamulaştırmasına da, Milletin başına başbakan yapana da silme kantar gittiği için karakolda nice dayak yemişlerden biriydi.” Yazar bu cümleleriyle Menderes'in İstanbul'un imarı çalışmalarına da gönderme yapmaktadır. Gültekin, *age*, 248.

⁵⁹⁸ Kıray, 1965, 14.

⁵⁹⁹ Erol Tümertekin, *İstanbul İnsan ve Mekan*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, 83-84.

İstanbul Ekspres Gazetesinde (9 Mayıs 1952, 3) yer alan “Bir İstanbullunun 10 Derdi” köşesine Mecidiyeköy’den yazan Osman Uçman isimli vatandaş, yolların kötü olmasından ve Belediyenin kendilerine su vermemesinden şikayet ederek, su olmamasının büyük problem olduğunu, kuyulardan su aldıklarını ve bu kuyularının mikrop yuvası haline geldiğini ifade ederek Belediyenin kendilerine ne zaman su vereceğini merak ettiklerini ifade eder⁶⁰⁰.

Trabzon milletvekili Emrullah Nutku, Üsküdar’ın il olması için verdiği önergeyi savunurken mecliste Üsküdar yakasında yaşayan halkın susuzluktan Kerbela hayatı sürdüğünü belirtir⁶⁰¹. Ağustos 1956 tarihli Milliyet gazetesinde de nüfusu günden güne artan İstanbul’da su sarfiyatının ve ihtiyacının da sürekli arttığı ve bu amaçla yeni su borularının alındığı haberi veriliyor⁶⁰².

Kentin çehresini değiştiren en önemli gelişme göç ederek yeni yerleşen kent sakinleridir. 1950’lerin getirdiği kırsal göç ile türedi zengin gruplarının istilası neticesinde kentsel yaşam dönüşüme uğradı. Kırdan göç eden kesimler kendilerine yeni uyum mekanizmaları yaratarak kent yaşamına adapte olmaya çalıştılar. Kent ortamında zenginleşen gruplar ticari ilişkileri sonucunda dünya pazarı ile entegre oldu. Ortaya çıkan bu yeni dinamikler, kentin üst yapısında değişmelere yol açtı. Kente göç eden kırsal kesim, oldukça kapalı, kendine yeten bir ekonomik yapı ve kültürel bir tekdüzeliğe sahiptir. Az sayıda evden oluşan durağan yapısı, bir arada olma mekânlarının fakirliği ve yayılma mekanizmalarının sınırlılığı zaman içinde grupların kentsel yapıya uyum gösterme mekanizmalarıyla paralel olarak gelişmeye başladı. Sinema ve kahve gibi toplanma alanları aşamalı olarak yeni kentlilerin sosyal ilişki ortamları içerisinde yer aldı⁶⁰³.

İstanbul kökenli olmakla gurur duyanlar ile şehre sonradan gelenler arasındaki kültürel çatışma sık sık gazetelerde de kendini göstermektedir. Örneğin vatan gazetesinin okuyucu mektupları köşesine yazan bir okur, “bir kısım halkın” içtimai terbiyeye ve adab-ı muaşerete aykırı davranışlarda bulundukları, bunların nasıl davranmaları gerektiği konusunda radyolarda ve yazılı basında eğitici yayınlara yer verilmesi gerektiğini ifade eder⁶⁰⁴.

⁶⁰⁰ “Bir İstanbullunun 10 Derdi”, **İstanbul Ekspres**, 9 Mayıs 1952, 3.

⁶⁰¹ “Mesken Buhranı Yok, Mesken Davası Var”, **Dünya**, 21 Aralık 1954, 7.

⁶⁰² “Yağmur Yağsa Dahi Anadolu Yakası Susuz Kalmayacak”, 13 Ağustos 1956, **Milliyet**, 3.

⁶⁰³ Kıray, **1998**, 179.

⁶⁰⁴ “Okuyucu Fikir ve Şikayetleri”, **Vatan**, 2 Mart 1954.

Şehre göç edenlerle, şehrin eski sakinleri arasındaki gerilimler sinemaya, edebiyata da konu oldu. Örneğin Orhan Kemal'in Gurbet Kuşları romanı İstanbul'a göç eden ailelerin şehirde yaşadığı ikilemleri, sıkıntıları konu edinmektedir. Köyden kente göç edenler genelde trenle gelmekte ve İstanbul'la ilk karşılaşmaları Haydarpasa Garı ile olmaktadır.

“Gurbet kuşları’ katarın en arka vagonlarından iniyorlardı, kara kara, kuru kuru. Ne karşılamaya gelenler vardı, ne de çoğunun bavullarıyla sepeti, hatta yorganı. ...Bir, beş, on değil, yirmi, otuz, kırk, elli belki de daha çoktular. Anadolu içlerinden kopup gelen her tren, her kuşluk treni, her gelişinde gurbet kuşlarını toplayıp getiriyordu İstanbul’a. Yol, yıkım, yapım üzerine çok iş vardı İstanbul’da. Karınlar doyuyor, silya para bile salınıyordu.... Kalabalıkta ağır ağır sürükleniyorlardı garın çıkış kapısına.

‘Ayılara hele ayılara!’

‘Şerefsizim sürü!’

‘Her gün bu, her gün bu. Köylerinden ne diye ürkütürler bu hayvanları bilmem ki?’⁶⁰⁵”

Kıyafetleri, davranışları, hal ve hareketleriyle İstanbul’a geldikleri hemen belli olan bu insanlar şehirde ilk olarak kendi memleketlerinden daha önce çalışmaya gelmiş olan bir hemşerilerinin yanına gitmektedir.

Kırsal kesimden İstanbul’a göç edenler genelde sanayi bölgelerine yakın gecekondu mahallelerine yerleşmektedir. Ülkenin ilk gecekondu ilçesi Zeytinburnu ve 1950’de Eyüp’e bağlı bir köy olan Sağmalcılar’ın (Bayrampaşa) gelişiminde sanayi ve göçler etkili oldu. Bayrampaşa, sanayileşmeyle gelişen bölgelerin tipik bir örneğidir. 1927’lerdeki kuruluşundan 1950’lere kadar sütçülük ve tarımın başlıca faaliyet olduğu Sağmalcılar’da ilk sanayi tesisleri 1952 yılında kurulmaya başladı. Bu gelişme ile nüfus, işçilerin sanayi kuruluşlarında çalışmaya gelmesiyle, büyük ölçüde arttı. 1955’te uygulamaya başlanan İstanbul Sanayi Bölge Planı’yla Topkapı sanayi alanı adı altında 207 hektarlık bir alanın sanayi kuruluşlarına ayrılmasıyla sanayi kuruluşlarının etkileri daha da arttı⁶⁰⁶.

Kapalı ekonomiden piyasa ekonomisine geçişin yaşandığı bu dönemde yaşanan kentleşme üzerindeki en önemli etken iktisadi gelişmelerdir. Karayolu ağıyla ülkenin birçok bölgesi birbiriyle ve piyasalarla bağlandı, köy ile kent arasındaki etkileşim arttı. Kentlerin cazibesi köylü üzerinde daha çok etki etmeye başladı⁶⁰⁷. Bunun en önemli sonucu da kentsel nüfusun artması ve kentlerin çehresinin değişmesi oldu. Kentteki

⁶⁰⁵ Orhan Kemal, **Gurbet Kuşları**, 7. Baskı, İstanbul: Everest Yayınları, 2007, 1-2.

⁶⁰⁶ Tümertekin, **age**, 83-85.

⁶⁰⁷ Gülten Kazgan, “Şehirlere Akın ve İktisadi Gelişme”, **İstanbul üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt:19, No:1-4, Ekim 1957-Temmuz 1958, 389.

fiziki koşulların bu yeni durumla yaşadığı dönüşümün yanında yaşayan mevcut nüfusun yaşam kültürü de etkilendi.

Bu dönemde köylüler dış dünya ve fikirlere radyo ve gazete ile daha rahat ulaştılar. Çağdaş doktorlar, sağlık hizmetleri ve antibiyotik kullanımı hem nüfus hem de yaşam standartlarını etkiledi. Karpat'ın deyişiyle ifade edecek olursak: “Her ne olursa olsun ekonomik gelişmeler, bu gelişmelerin doğurduğu sonuçlar, göçler, iskan hareketleri ve bunların sosyo-kültürel tesirleri hep birden köylülerin yaşayışını, tutumunu ve toplumsal adetlerini değiştirdi.”⁶⁰⁸ Kırsal yapı hızla çözülürken şehir gelenekleri yayıldı. Kent kültürü içerisinde ise kırsal yapının etkileri görülmeye başladı Kentler birçok farklı toplumsal grubun günlük yaşam içerisinde yan yana yaşam sürdüğü mekânlar halini aldı.

5.2.1. Nüfus Ve Göç

Baudaliere'in eserlerindeki evlerden sokaklara, gündüzlerden gecelere taşan ve modern kente kamusal karakterini kazandıran kargaşası-çağdaş kaosu- aynı zamanda sanatçının da yuvası olan kalabalıklardır⁶⁰⁹. 1950'nin İstanbul'u da modern şehirlere özgü bu kalabalıkların gün geçtikçe arttığı bir şehirdi. İstanbul'da sanayi kuruluşlarının artması ve yaşanan ekonomik büyüme kırdan kente göç ve gecekondulaşma gibi sonuçlar doğurdu. Gülten Kazgan, Türkiye'de 1927'den itibaren kırsal nüfus oranının düşerken kent nüfus oranının arttığını, bu olayın 1950'lere kadar yavaş bir seyir izlerken 1950'den itibaren hız kazandığını ifade etti. Büyük şehirlerde mesken sıkıntısı artarken gecekondu mahalleleri şehrin çevresini sararak giderek genişledi⁶¹⁰.

1950'li yıllarda dünya sistemi ile eklemlenmesi hızlanan Türkiye'deki toplumsal oluşum içinde; tarımın makineleşmesi ve modernleşmesi, geleneksel toprak sahipliği rejiminin değişmesi, topraksızlaşma ya da toprakların belli ellerde toplanması, ulaşım koşullarındaki gelişmeler gibi etkenlerle; kırsal alanlardan kentlere göç yaşandı⁶¹¹. 1970 nüfus sayımının sonuçları ile 1940=100 olarak kabul edilerek hesaplanan kent büyüme endeksine göre İstanbul'un büyüme endeksi 1950'de 118, 1960'ta ise 185'tir.

⁶⁰⁸ Karpat, 1996, 103.

⁶⁰⁹ Baudaliere, 2013, 10-11.

⁶¹⁰ Kazgan G., 1958, 374-375.

⁶¹¹ Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri”, **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, 251.

Kentin 1950'ler boyunca büyük bir hızla büyüdüğü görüldü⁶¹². İstanbul'un 1927-1990 yılları arasındaki nüfus artış hızı incelendiğinde en yüksek artış hızının 1955'te ve 1970'de yaşandığı görülmektedir. 1955'te nüfus artış hızı binde 54,75'tir⁶¹³.

Köylerden kasaba ve kentlere yaşanan kitlesel göçle birlikte on yıllık dönemde bir milyonun üstünde insan toprağı terk etti. Aslında yeni bir olgu olmayan emek göçünün niteliğı değişmişti. Eskiden göç edenler yılın belli bir bölümünü çalıştıkları bölgelerde geçirip esas olarak köyde yerleşik oldukları halde, bu dönemde insanlar kentlere sürekli kalmak için göç etti. Şehirlere yerleşen bu insanlar sadece mevsimlik işleri için köylerine gitti⁶¹⁴.

Kente göç ederek gelen yeni işçiler (eski köylüler) kendilerine sürekli bir iş bulamadıklarından kentsel emek piyasalarını dönüştürdüler. Sanayi gelişiminin artan işçi sayısı oranında ilerleyememesi kentlere yeni gelen işçilerle eski işçiler arasında ücret ve çalışma koşulları bakımından farklılığa neden oldu. Bu da işçilerin aleyhine dezavantajlı çalışma koşullarına neden oldu⁶¹⁵.

Türkiye'de sanayi kesiminde çalışan işçi sayıları 1940'lı yıllar boyunca artış gösterdi. Ancak köyle bağıını tamamen koparamamış bu işçi grupları -sürekli- profesyonel işçi niteliğı taşımamaktaydı. Örneğin Sümerbank'ın 1944 yılında 25.149 işçinin 23.578'i hasat zamanında işten ayrıldı. Bu çıkış oranı toplam işçi sayısının %93.58'i gibi, büyük bir kesimini oluşturmaktaydı. 1950'lerde işçilikler daha sürekli hale geldi ve bu mevsimlik olarak işten ayrılma oranlarında düşüşler yaşanmakla beraber % 40-50'ler düzeyinde yine de varlığını sürdürdü. Daha yerleşik bir sanayi bölgesi olan İstanbul'da 1950'lerde işçiler sanayiye ve kent yaşamına uyum sağladı ve işçi devri oranları düştü⁶¹⁶.

Kırsaldan kente yaşanan işçi göçünü köylerdeki nüfus artış hızının fazlalığı, tarımda makineleşme gibi faktörler tek başına açıklayamaz. Ekilen toprak miktarındaki artış ve tarıma elverişli toprakların çok daha fazlasının tarıma açılmış olması, tarım

⁶¹² 100.000 binden fazla nüfusu olan yerler kent olarak kabul edilerek hazırlanmış nüfus endeksidir. Düzgüneş, **age**, 71.

⁶¹³ **İstanbul Külliyyatı, Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 1 – Nüfus ve Demografi 1927-1996**, (Yay. Yön.) Ahmet Kal'a, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1997, 3.

⁶¹⁴ Zürcher, **2009**, 330.

⁶¹⁵ Sinan Yıldırım, "Köylüler ve Kentliler: Ellili Yıllarda Dönüşen Yeni Sosyo Ekonomik ve Kültürel Coğrafyası", **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, 551.

⁶¹⁶ Pektaş, **age**, 62-64.

ürünlerinde yaşanan fiyat artışının (İkinci Dünya Savaşı ve Kore Savaşı yıllarında yaşanan artışın) 1953'den itibaren durması ve gerilemesi, kırsal alanda ve kentlerdeki gelir farklılaşması önemli itici güçlerdendi. Özellikle hayat seviyesinin düşük olduğu, modern ziraat alet ve makinalarına sahip olmayan Karadeniz gibi bölgelerde kırsaldan kentlere göçün daha yoğun olduğu görüldü⁶¹⁷.

Göç hareketini hızlandıran etkenler arasında tarımdaki düşük üretkenlik, kırsal alanda artan işsizlik, eğitim ve sağlık koşullarının yetersizliği de sayılmalıdır. Bu dönem köyden ve köylülükten hızla kopma dönemi oldu. 1950'de kırdaki binde 21,5 olan yıllık nüfus artış hızı 1955'te binde 17,4'e gerilerken kentte binde 22,5'ten binde 55,7'ye yükseldi. Kır kent nüfus oranlarına bakıldığında kır nüfusunun 1950-1960 arasında yüzde 81'den yüzde 74'e gerilediği görüldü⁶¹⁸.

Kentlerin çekim gücünü arttıran bir diğer etmen de kırsal kesim ile kentsel kesim arasındaki ücret farklılıklarıdır. 1950-1959 döneminde tarımda aylık ortalama ücret 153.5 lira, kentlerde imalat sanayilerinde 223.9 lira, ticaret alanında ise 301.6 liradır. Kır kent ücret dağılımının farklılığındaki bu oran kentlerin çekiciliğini daha da arttırmaktaydı⁶¹⁹.

Hızlı şehirleşme sadece ulusal tasarruf ve yatırımlara, buradan büyüme hızına tesir etmekle kalmadı. Sanayileşmeye, iç pazarlamanın kuruluş ve örgütlenmesine, tarım sanayi ilişkilerine, işçi örgütlenmelerine, işçi işveren ilişkilerine yön değiştiren bir sosyo kültürel ve sosyo ekonomik bir ortamın oluşmasına yol açtı⁶²⁰.

Eğitim, eğlence, sağlık, daha medeni bir çevrede yaşamak gibi isteklerle kentlere yapılan göçlerin en önemli tercih noktalarından biri İstanbul oldu. Hem doğum oranı hem de şehirleşme oranı için ülke ortalamasının bin olarak kabul edildiği bir tabloda İstanbul'un doğum oranı 502 iken şehirleşme derecesi endeksinin 3199 olduğu görülmektedir. Bu, ülkedeki en yüksek şehirleşme oranıydı⁶²¹. Göçün doğal bir sonucu olarak Marmara Bölgesinde il dışı doğumluların oranı 1950'de 18,7 iken bu rakam 1960 yılında 26,8'e yükseldi.

⁶¹⁷ Kazgan G., 1958, 380-388.

⁶¹⁸ İçduygu ve Sirkeci, *age*, 252.

⁶¹⁹ Pektaş, *age*, 62.

⁶²⁰ Kılıçbay, *age*, 115.

⁶²¹ Kazgan G., 1958, 378.

Tablo 10: Nüfusun Köyler Ve Şehirler Arasındaki Dağılımı

Yıllar	Şehirli Nüfus	Şehirli Nüfusun Genel Nüfusa oranı % olarak	Kırsal Nüfus	Genel Nüfus
1945	4.687.102	24,9	14.103.072	18.790.174
1950	5.244.337	25,7	15.702.851	20.947.188
1955	6.873.259	28,5	17.248.519	24.121.778
1960	8.647.329	31,3	18.971.979	27.619.308

Kaynak: Kazgan, 1958, 377.

Nüfusun iç göçle hareketliliği sonucunda bölgesel dağılımında da dengesizlikler görüldü. 1955'te 47 olan Marmara ve Ege kıyılarının nüfus yoğunluğu 1960'ta 56'ya yükseldi. Akdeniz'in kıyı kesiminde ise 29 dan 35 e yükseldi⁶²².

Türkiye'nin en kalabalık şehri konumunda olan İstanbul'da DP zamanında nüfus katlanarak arttı. DP'li politikacılar için İstanbul, yapılan işleri takdir edecek oldukça yoğun bir seçmen nüfusunu barındıran şehirdi. CHP'nin eseri olarak görülen Ankara'ya karşı DP'nin eseri olarak İstanbul konumlandırıldı. Menderes'in gözünde İstanbul, Türkiye'nin vitrine taşınması gereken şehriydi. Yapılacak çalışmalarla yatırım ve turizm cenneti haline getirilerek geniş kitleler için cazibesi arttırılmalıydı. Bunun için de Batı'nın metropol şehirlerinde olduğu gibi İstanbul yollarla, uzun bulvarlarla, geniş meydanlarla ve devasa yapılarla donatılmalıydı. Oysa ki Batı'nın o metropol şehirlerinin pek çoğu daha ortaçağın sonlarından itibaren şekillenmeye başlamıştı⁶²³.

Menderes'in metropol olması için çabaladığı İstanbul'da göç, mesken, hizmetler ve mallar talebinde artışa neden oldu. Mesken talebinin artması, inşaat sanayisine hız vererek özellikle ziraattan imalat sanayisine işgücünün geçişinde bir basamak olan inşaat sahasında işçi talebini arttırdı. İstanbul'da yaşanan işçi hareketliliği incelendiğinde; kırdan kente göçün en önemli sebeplerinden biri, inşaat sektörünün

⁶²² Pektaş, age, 60.

⁶²³ Önder Kaya, *Cumhuriyet'in Vitrin Şehri*, İstanbul: Küre Yayınları, 2010, 99.

ihtiyaç duyduğu kalifiye olmayan işçi talebidir⁶²⁴. Şehrin çevresindeki tuğla harmanları, taş ocakları, kireç ocakları vs. gibi sahalarda işçi talebi de arttı. Bundan başka şehir içinde, derin bir bilgi veya teknik eğitime ihtiyaç göstermeyen gıda maddeleri dağıtımı (bakkallık, kasaplık gibi) ve ulaştırma (tramvay, otobüs biletçiliği, şoförlük gibi) hizmetleri gibi alanlarda da talep arttı ve buralara iş gücü sağlandı⁶²⁵.

1950 sonrasında kırsaldan yaşanan göçle birlikte işgücü artarken bu işgücünün istihdam edebilecek yeterli sanayi yapısının bulunmaması nedeniyle yedek işgücü oluştu. Bu yedek işgücü fazlalığı, piyasalarda sermayedarlar lehine sonuçlandı ve işçiler için sosyal ve ekonomik haklar düşük düzeydeyken sermayedarların birikimi arttı. İstanbul için göç etmiş olan bu kitleler aynı zamanda büyük bir tüketici grubu anlamına gelmekteydi⁶²⁶.

Kente göç etmiş bu avare kitleler hem iktisadi hem de sosyal olarak birçok soruna neden oldu. İktisadi gelişmenin doğum sancıları diyebilecek bu olay, bir taraftan ekonomik yapıda meydana gelen değişimlerin bir neticesi, diğer taraftan toplumun sosyal yapısındaki değişimlerin sebebi olmaktaydı⁶²⁷.

DP iktidara geldiği dönemde İstanbul'da bulunan işçi gruplarının hala örgütlenmemiş olduğu gözlemlenmekteydi. 1950'de 375.000 işçiden 78.000 kadarı sendika üyesiydi. 1947 tarihli Sendikalar kanunu ile çoğu sendika İşçi Bürosu kanalıyla CHP ile bağlıydı. DP muhalefetteyken en önemli vaatlerinden biri grev hakkının tanınmasıydı. Ancak bu vaatlerini gerçekleştirmedi ve CHP'den çok da farklı olmayan bir politika izleyerek daha çok sermayenin çıkarlarının yanında yer aldı. 1952'de Türk-İş adıyla bir sendikalar konfederasyonu kuruldu. Aidatları yetersiz ve güçsüz olan sendikalar üzerinde hükümet baskısı bulunmaktaydı⁶²⁸.

İstanbul'da işçilerin yoğun olarak yaşadığı yerler gecekondu bölgeleriydi. Önceleri Zeytinburnu Kazlıçeşme bölgesinde başlayan, sonraları Haliç sırtlarına yayılan ve adlarının sonları "tepe" ile biten (Fikirtepe, Gültepe, Kuştepe, Çeliktepe vs.)

⁶²⁴ Doğan Kuban, "1950'lerde İstanbul'da Menderes İmarı", 75 Yılda Değişen Kent Ve Mimarlık. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 82.

⁶²⁵ Kazgan G, 1958, 389-390; Zürcher, 2009, 330.

⁶²⁶ Yurt Ansiklopedisi, 3933.

⁶²⁷ Kazgan G, 1958, 374-375.

⁶²⁸ Zürcher, 2009, 331.

İstanbul'un tepelerine kurulan işçi semtleri göç ve gecekondulaşma ile birlikte gittikçe arttı⁶²⁹.

5.2.2. Ulaşım

Kent yaşamındaki en önemli unsurlardan biri ulaşım"dır. Ulaşım ya da ulaştırma, genel anlamda, insan ve eşyanın, ihtiyaçları tatmin bakımından zaman ve yer yararı sağlayacak şekilde yer değıştirmesini ifade eder. İktisadi açıdan, üretimi tüketime bağlayan bir köprü görevi üstlenir. Kent içi ulaşım imkânları, hem kentin fiziki ve mekânsal büyüklüğüyle hem de iktisadi ve sosyal yapısıyla etkileşim halindedir. Kentler, ancak insan ve eşyayı tam bir kolaylıkla hareket ettirerek gelişirler⁶³⁰.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde ithalatın serbestleşmeye başlamasıyla birlikte otobüs ve otomobil sayıları arttı. Motorlu araç sayısı artarken, yapılan yolculuklar da raylı taşımadan motorlu araçlara doğru kayd. Yeni açılan yollar da ulaşımın gelişmesinde etkili oldu⁶³¹. İkinci Dünya Savaşı sonrasında H. G. Hilts⁶³² başkanlığında bir heyet tarafından hazırlanan ve yeni karayolu politikasını belirleyen raporda, 23.000 km'lik karayolu ağı kurulması önerildi. Bunun yapılabilmesi için 11 Şubat 1950'de Karayolları Genel Müdürlüğü kuruldu⁶³³.

DP'nin ulaşım politikasıyla birlikte İstanbul'un Anadolu ve Avrupa ile olan kara, deniz ve hava ulaşım ağı önemli ölçüde genişledi. Hem il içi yollar hem de ilin çevre ile olan karayolu bağlantıları güçlendirildi. Geniş asfalt yollar açılarak artış gösteren trafik rahatlatılmaya çalışıldı. Bu dönemde yapılan karayolu yatırımlarından en önemlileri, Vatan ve Millet Caddeleri, Sahil Yolu ve Londra Asfaltıdır⁶³⁴.

Londra Asfaltı, kıyıda bulunan demiryolu hattı ile birlikte İstanbul şehrinin sur dışına yayılmasındaki iki önemli güzergâhtan biriydi. İstanbul'un Marmara kıyısında bulunan yazlık köylerinin gelişmesine ve sonraki dönemlerde şehrin sürekli bir oturma alanı haline gelmesine etki etti. İlk olarak Londra Asfaltı'nın yakınlarında konut alanları gelişti, daha sonraları yol üzerindeki mekânlar tarım dışında farklı

⁶²⁹ Pektaş, **age**, 61.

⁶³⁰ İ. Murat Bozkurt, İstanbul Kent İçi Toplu Ulaşım Literatürü, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 8, Sayı 16, 2010, 355.

⁶³¹ İlhan Tekeli, **İstanbul ve Ankara İçin Kent İçi Ulaşım Tarihi Yazıları**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, 49-54.

⁶³² H. G. Hilts, ABD Federal Karayolları Teşkilatı Genel Müdür Yardımcısı.

⁶³³ Ali Türel, "Kent ve Ulaşım", 75 Yılda Değışen Kent ve Mimarlık, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999), 158.

⁶³⁴ **Yurt Ansiklopedisi**, 3933.

kullanımlara açıldı. Asfaltın en önemli etkisi ise, kuzeyinde bulunan ve ulaşım koşulları kısıtlılığundan o güne kadar gelişememiş olan köylerle ulaşımı kolaylaştırması oldu⁶³⁵.

Menderes’i en çok rahatsız eden konulardan biri İstanbul’daki ulaşım sorunlarıydı. Nüfusu hızla artan kentte tramvay ve deniz işletmelerinin oldukça iyi çalıştığını, yayalarla raylı sistemi temele alan ulaşım sisteminin artık değişmesi gerektiğini düşünmekteydi⁶³⁶. Bu doğrultuda 1950’lerde ulaşımın sağlanması; taşıt trafiğine öncelik sağlanarak trafiğe hareketlilik katmak olarak kurgulandı. Bu amaçla kent merkezlerinde meydanlar, bulvarlar ve geniş ana yollar yapılmasına çalışıldı⁶³⁷.

Yolların yapımı, araç sayısının artışı ve ulaşım imkânlarının iyileşmesi yolculukları da arttırdı. 1950 yılında İETT, günde ortalama 49.000 yolcu taşıırken 1955’te bu rakam 156.800’e, 1960 yılında ise 415.000 yolcu sayısına ulaştı. İETT’nin otobüs sayısı ise 1950 yılında 68, 1955’te 196, 1960’da 560’a yükseldi⁶³⁸.

1950’lerde giderek daha geniş alanlara yayılan kentlerde, merkezdeki iş alanları ile çevreye yayılmış konut alanları arasındaki ulaşımı sağlama işinde kamu alt yapıyı sağlasa bile belediyelerin ulaşım araçları yetersiz kalınca insanlar farklı çözümler üretti. 1950-1960 döneminde küçük girişimciler dolmuş arabaları trafiğe soktu⁶³⁹. İstanbul’da şehir içi kara taşımacılığında 1950’lerin sonunda ithal edilen 11 kişilik minibüsler “dolmuş” olarak kullanılmaya başladı⁶⁴⁰.

1950’li yıllarda özel araç, resmi araç olarak kullanılan otomobil sayısında da büyük bir artış gözlemlendi. Özellikle ithalat olanaklarının geniş olduğu 1950-1955 arası dönemde otomobil sayısı iki kat arttı. Tüm ülkede otomobil sayısı 1950’de 13.405 iken 1960’da 45.767’ye yükseldi. İstanbul’daki otomobil sayılarına baktığımızda 1950’de ülkede bulunan otomobillerin yüzde 42,9’unun İstanbul’da olduğu görüldü. 1960’da bu oran yaşanan ekonomik sıkıntılardan etkilenererek 39,14’e kadar geriledi⁶⁴¹. 1955 yılında İstanbul’da 140 resmi, 5.697 özel ve 4.646 taksi dolmuş olmak üzere toplam

⁶³⁵ Tümerterkin **age**, 82-83.

⁶³⁶ Kuban, 1999, 81.

⁶³⁷ Osmay, **age**, 146.

⁶³⁸ Tekeli, **2010**, 49-54.

⁶³⁹ Osmay, **age**, 145.

⁶⁴⁰ Ercan Karakoç, “Cumhuriyet Döneminde İstanbul’da Ulaşım”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi [Kültür A.Ş.] Yayınları, 2016, 518.

⁶⁴¹ TÜİK, **2001**, 350.

otomobil sayısı 10.436'yı bulmaktaydı. 1960 yılında otomobil sayısı 17.916'ya kadar yükseldi⁶⁴².

Amerika ile ilişkileri geliştirmek için yoğun çaba harcanan bu dönemde ithal otomobillerin büyük çoğunluğu Amerika'dan geliyordu. Zengin ailelerin özel şoför istihdam etmesi, pratik otomobil okullarının açılması ve sayfiyeye arabayla gitme alışkanlığı bu dönemde yaygınlaştı⁶⁴³.

Otomobil sayısındaki artışla birlikte ulaşım sorunu yaşanmaya başladı. Özellikle belli bölgelerde trafik yoğunluğu görüldü. 1950-1955'te ulaşım hizmetlerinde yolların düzenlenmesi adına yapılan çalışmalar, büyük ana arterler açmaktan çok ara yolların genişletilmesi ya da düzeltilmesi yönündedir. Bu dönemde yapımına başlanan Kazlıçeşme Zeytinburnu yolu gecekondu alanlarına artık yol götürülmeye başlandığının bir göstergesiydi. Trafik sıkışıklıklarına çözüm olabilmesi için İstanbul'da sinyalizasyon çalışmasına da bu dönemde başlandı⁶⁴⁴. Artan otomobil sayısına paralel olarak gazetelerde de "otomobil çalan hırsız şebekesi yakalandı" tarzı başlıklara daha sık rastlandı⁶⁴⁵.

Bir diğer ulaşım biçimi olan Deniz taşımacılığında ise 1950'de 63 şehir hattı vapuru, 1955'te (8 tanesi araba vapuru) 69 gemi, 1960'da (10 tanesi araba vapuru) 78 gemi kullanıldı. Bu gemilerle günde ortalama olarak 1950'de 151.000 yolcu, 1955'te 209.900 yolcu, 1960'da 218.000 yolcu taşındı. Motorlu araç sayısındaki artışla birlikte arabalı vapur sayısı da artış gösterdi. 1950'de günde ortalama 960 araç, 1955'te 3.300 araç, 1960'da ise 4.800 araç arabalı vapurlarla taşındı⁶⁴⁶.

1950'lerde otobüs seferlerinin arttırılmasına, dolmuş ve taksi sayısının fazlalaşmasına rağmen özellikle bazı semtlerde vapurlar önemini koruyordu. Çünkü sayıları artmış olsa da otobüs seferleri yetersiz kalıyor, dolmuş ve taksiler ise öğrenciler ve sabit gelirli için çok pahalı bulunuyordu. Örneğin Beylerbeyi semtini İstanbul'un diğer semtlerine bağlayan en önemli ulaşım aracı hala vapurdu. O yıllarda öğrenciler ve çalışanlar sabah vapurla gidip, akşam vapuruyla dönerlerdi. Herkesin gidiş vapuru,

⁶⁴² Tekeli, 2010, 49-54; **İstanbul Külliyyatı, Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 10 – Ulaştırma 1933-1996**, (Yay. Yön.) Ahmet Kal'a, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998, 1-4.

⁶⁴³ Güven Gürkan Öztan ve Serdar Korucu, **Tutku, Değişim ve Zarafet-1950'li Yıllarda İstanbul**, İstanbul: Doğan Kitap, 2017, 15.

⁶⁴⁴ Tekeli, 2010, 49-52.

⁶⁴⁵ "Otomobil Çalan Hırsız Şebekesi Yakalandı", **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1950, 1.

⁶⁴⁶ Tekeli, 2010, 49-51.

dönüş vapuru, vapurlarda kimin nereye oturduğu, kimin ayakta gittiği bilinirdi. Vapurda birkaç gün üst üste yeri boş kalan kişinin hastalandığına dair endişe edilirdi. Bu nedenle vapor iskeleleri ve vapurlar, buluşma, tanışma ve sohbet için insanlara fırsat sunardı⁶⁴⁷.

Bir diğer önemli ulaşım kolu olan raylı sistemlerin kullanımında ise motorlu taşıt taşımacılığındaki artış ve Menderes hükümetinin karayolu taşımacılığını tercihi gibi nedenlerle gerileme yaşandı. Bu dönemde motorlu araç kullanımı teşvik edildi. Bunların bir sonucu olarak tramvay şirketlerinin 1950’de günlük ortalama yolcu sayısı 328.800 iken 1954’te 307.700, 1960’da 127.700’e geriledi⁶⁴⁸. Raylı sistemlerle taşınan yolcu sayısı giderek azaldı.

Ulusal ekonominin kurulması çabasında ulaşım özel bir önem ve ağırlık verildi. Bu doğrultuda II. Dünya Savaşı’ndan sonraki döneme kadar demiryollarına ağırlık verilirken, sonraki dönemde karayolları ön plana çıkarıldı. Bir ulaşım türü ön plana çıkarılırken diğerlerinin optimum düzeyde kullanımı ve ihmal edilmesi iktisat politikalarının keyfiliğini de ortaya koymaktadır⁶⁴⁹.

Tablo 11: Taşınan Yolcu Sayısının Ulaşım Seçenekleri Arasında Dağılımı (% Olarak).

Yıllar	Karayolu	Demiryolu	Denizyolu	Havayolu
1950	49.9	42	7.5	0.6
1955	73.1	24	2.5	0.4
1960	72.9	24	2	0.8

Kaynak: Sunal, **age**, 638.

Tablo 11’de gösterildiği üzere Türkiye’de 1950’lerde Demiryolları ile seyahat edenler %42 gibi büyük bir oranı oluşturmaktadır. Dönem boyunca demiryollarının yolculuklarda kullanım oranında düşüş yaşanmış ve 1960’ta %24 seviyesine gerilemiştir. Bu karşılık karayolu kullanımının oranı dönem boyunca yükseliş göstermiştir. 1950’de %49,9 olan oran 1960’da %72,9’lara yükselmiştir. Bunda 1945 sonrası Marshall Planı ile birlikte kırsal alanların karayolları ağıyla pazarla

⁶⁴⁷ Ali Topuz, **Ali Topuz Anlatıyor- Değişimi Yaşamak (1932-1972)**, Söyleşi: Hikmet Bila, (İstanbul: Doğan Kitap, 2011), 153.

⁶⁴⁸ Tekeli, **2010**, 51-53.

⁶⁴⁹ Coşar, **1996**, 11.

bütünleştirilmesi, DP hükümetlerinin politik bir tercih olarak karayolları yapımına ağırlık vermesi ve artan taşıt (otomobil, kamyon, traktör, vs.) sayıları etkileri olmuştur. Denizyolu taşımacılığında da bir gerileme görülürken havayolu taşımacılığını kullanan yolcuların oranında küçük de olsa bir artış gözlemlenmektedir.

1950 li yıllarda ulaşımda ortaya çıkan yeni durumlar da vardı. Resmi kurumlara ait otobüslerle işlerine taşınan memurlarla birlikte servis hizmetleri bu yıllarda başladı. Toplu taşımacılığın yetersizliğinden dolayı birçok kamu kuruluşu ve özel kuruluş personellerini servis araçlarıyla taşımaya başladı⁶⁵⁰. 1960 yılında ortalama 200 servis aracı bulunmaktaydı. Bir diğer yeni taşımacılık biçimi olarak minibüsler trafikteki yerini aldı. 1960'da İstanbul trafiğinde ortalama 200 tane minibüs bulunmaktaydı⁶⁵¹. Ulaştırma işlerinde yaşanan sıkıntıları azaltmak için Salıpazarı Rıhtımı'nın boyu uzatıldı, Haydar Paşa Limanı'na dalgakıran yapıldı ve Yeşilköy Havaalanı genişletildi⁶⁵².

Ulaşım alanında yaşanan tüm gelişmelere, yolculukların kolaylaşmasına ve yolculuk sayıları ile araç sayılarında yaşanan artışa rağmen İstanbul'da ulaşım sorununa kalıcı bir çözüm getirilemedi. Özellikle bayram dönemlerinde bu konuda şikâyetler daha da arttı. 1958 yılının Kurban Bayramı'nda sadece ilave 1 vapur koyan Denizler Bankası, Akşam gazetesi tarafından “Şehir hattı bayramda halkı yine istif edecek” başlığıyla haber konusu yapıldı. Haberde “Denizcilik Bankası bir tek ilave vapurla, halka kolaylıklar sağlandığını bildirerek böbürleniyor” denilerek eleştirildi. Haziran ayına denk gelen Kurban Bayramı'nda hatlara verilen sadece birer tane ek seferin halkın ihtiyacını karşılamaktan çok uzak olduğu ifade edildi⁶⁵³.

Ulaşım sorunu hakkında görüş almak için zaman zaman Amerika'dan uzmanlar da getirildi. Örneğin Amerika'da kendisine “Yol Peygamberi” denilen, Amerikan Federal Yollar İdaresi Başkanı Mr. Mcdonalds Türkiye'ye gelerek seyahatlerde bulundu. Ülkenin yol davasının geleceği üzerindeki izlenimlerini ve önerilerini Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a sunduktan sonra bir de basın toplantısı düzenleyip ülkeyi terk etti⁶⁵⁴.

1954-1960 arası dönemde ekonomik darboğaz, dış ödeme zorlukları, ithalata getirilen kısıtlamalar gibi sebeplerle araç sayısındaki hızlı artış yavaşladı. Ekonomik sorunların

⁶⁵⁰ Türel, 1999, 166.

⁶⁵¹ Tekeli, 2010, 55.

⁶⁵² **Yurt Ansiklopedisi**, 3933.

⁶⁵³ “Şehir Hattı Bayramda Halkı Yine İstif Edecek”, **Akşam**, 27 Haziran 1958, 1.

⁶⁵⁴ “Amerika'nın ‘Yol Peygamberi’ Geliyor”, **Dünya**, 6 Mart 1952, 2).

iyice arttığı bir dönemde Menderes'in, İstanbul'un İmarı projesine girişmesiyle kent içi ulaşımında dönüşüm yaşandı. Ana bir planı bulunmayan imar hareketinin belkemiğini oluşturan unsur şehri farklı alanlara bölen bulvarlardı⁶⁵⁵.

Bu imar projesi İstanbul'un çehresinde çok önemli dönüşümlere neden oldu. İstanbul'un Kitabı adlı eserde Menderes'in imar çalışması şöyle aktarılmaktadır: "İstanbul, şimdi Başvekil Adnan Menderes'in büyük gayretiyle ikinci defa fethedilmektedir. Fatih, Bizans'a karşı zafer kazanmıştı. Menderes, İstanbul'daki ıstıraba, avareliğe, dağınıklığa ve derbederliğe karşı, bir medeniyet zaferi kazanmıştır."⁶⁵⁶

Menderes hükümetinin bir tercihi olarak yeni yollarla motorlu araçlar taşımacılıkta öne çıkarıldı. Menderes: "İstanbul'un 700.000 nüfuslu olduğu zamana ve araba devrine göre yapılmış yollarını olduğu gibi bırakmağa imkân yoktur. Şehir dâhilindeki trafiği günün her saatinde tıkayan ve saatler kaybına sebebiyet veren Aksaray, Beyazıt, Eminönü, Karaköy, Tophane, Taksim gibi düğümler mutlaka çözülecek ve ona göre bu meydanlar yeniden tanzim ve ıslah olunacaktır." diyerek bu konudaki görüşlerini dile getirmişti⁶⁵⁷.

1950-1960 döneminde Menderes'in imar planı doğrultusunda yeni yollar açılırken, kentin estetiği ve tarihi dokusu temele oturtulmadan motorlu araçların gerekleri ön planda tutuldu. Şehrin hem tarihi dokusu yok edildi hem de estetik olarak kentin görünümü bozuldu. Birçok önemli tarihi eser bu imar hareketinde yok edildi⁶⁵⁸.

Menderes Döneminde yapılan imar hareketlerini eleştiren Ortaylı;

"Sur içi İstanbul'un ve Beşiktaş'ın ötesine gidemeyen kimseler ki bunlar taşralıdır, bu şehri ıslaha kalktılar. Efendim tramvaylar binanın cumbalarına sürtünerek geçiyormuş! Lizbon'da da geçiyor. Böyle teranelerle o yıkım başladı. Bu yıkım çok acıdır. İstimlakten dolayı zengin olanlar çıktı, çok içeri giren insanlar da çıktı. Menderes imarı sırasında beş adet Sinan Camii gitti" demiştir⁶⁵⁹.

Menderes'in imar hareketlerini Mimarlar Odası eleştirince Almanya'dan planlama uzmanı Högg getirildi. Plan yeterince geliştirilemeyip eleştiriler devam edince İstanbul İmar ve Planlama Müdürlüğü kuruldu. İmar hareketleri için İtalyan planlamacı Luigi Piccinato getirildi ancak bir süre sonra 27 Mayıs askeri müdahalesi

⁶⁵⁵ (<http://begenmeyenokumasin.com/modern-istanbulun-dogusu-murat-gul/> [21.03.2017]).

⁶⁵⁶ **İstanbul'un Kitabı**, (İstanbul: İstanbul Vilayeti Neşriyat ve Turizm Müdürlüğü, 1958), 11.

⁶⁵⁷ Ayın Yazısı, 1956, 640'tan aktaran Tekeli, **2010**, 55.

⁶⁵⁸ Kaya, **age**, 114.

⁶⁵⁹ Abdulhamit Kırmızı vd., **age**, 393-394.

yaşandı⁶⁶⁰. Kuban'ın ifadesiyle: “Otomobil kültürü ortamında yeni tavır, karayolu mühendislerinin tasarladığı yolları gerçekleştirmek için eski kenti buldozerle yok etmek şeklinde gerçekleşmiştir.”⁶⁶¹

1950-1960 döneminde çarpık modernite anlayışının bir sonucu olarak şehrin üstü caddelere ve otomobillere ayrılırken, alt geçitler ve buralarda açılan alışveriş merkezleri yoluyla yaya vatandaşlar, caddelerin altından geçirilerek paralarını buralarda harcamaya teşvik edildi. Bir tüketim toplumu oluşturulma çalışmasının basamakları olarak görebileceğimiz bu girişimler başarıya ulaştı⁶⁶².

5.2.3. Konut

DP döneminde milli gelirin artması, ithalatın serbest bırakılması, kentlere yaşanan göçün önemli sonuçlarından biri konut sayısındaki artışa rağmen konut sıkıntısı yaşanmasıdır. Hızlı kentleşmenin yaşandığı bu dönemde, kentlerin modern kesimleri, yapsatçı denilen küçük üreticiler eliyle gelişti. Kentlerin formunu, kent rantını ödemekten kaçan gecekonducularla, kent rantını en çoğa çıkarmaya çalışan bu yapsatçılar belirlerdi. Siyasal hayatın popülist anlayışı, her iki grubun da rahatça varlık göstermesine olanak sağladı⁶⁶³. Fahrettin Kerim Gökay, 20 Ekim 1949'da İstanbul'a vali olarak atanmasının ardından yaptığı basın toplantısında İstanbul'un en önemli sorunlarının konut ve geçim meseleleri olduğunu belirtmekteydi⁶⁶⁴.

Bu dönemde ortaya çıkan kent dokusu, yüksek yoğunluklu ve altyapıları eksik apartman mahalleleriydi. Önceki dönemlerde düşük yoğunluklu, bahçeli konak biçimindeki konutlar yerini bu apartman dairelerine bıraktı. Kent ortamında yetişmiş varlıklı aileler konaklarını bırakarak apartmanlara taşınmaya başladı. Batı tarzı üslup içerisinde değerlendirilen bu modern apartman daireleri, yeni yaşam kültürünün arzu edilen konut biçimiydi⁶⁶⁵.

İstanbul'da 1950'lerden sonra kentin imarlı ve planlı sahaları olan merkezi iş alanlarında nüfus artışı ve yoğunlaşma yaşandı. Buralarda bulunan ve özel mülkiyete

⁶⁶⁰ Mete Tapan, “İstanbul'un Kentsel Planlamasının Tarihsel Gelişimi ve Planlama Eylemleri”, 75 **Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999), 82-83.

⁶⁶¹ Kuban, 1999, 80.

⁶⁶² Kaya, **age**, 114.

⁶⁶³ İlhan Tekeli, **Türkiye'de Yaşamda ve Yazında Konutun Öyküsü**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 169.

⁶⁶⁴ Kaya, **age**, 130.

⁶⁶⁵ Feride Çiçekoğlu, “Asri, Modern, Çağdaş”, **Üç Kuşak Cumhuriyet**, (Ed.) Uğur Tanyeli, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 147.

ait bir ya da iki katlı binalar yıkılarak (kat mülkiyetinin tanınmasıyla birlikte daha da artan bir biçimde) apartmanlar yapıldı. Ana caddelerin üzerinde çok katlı, altı iş yeri üstü konut olarak kullanılan binaların sayısı arttı. Bu dönemde birçok küçük sermaye sahibi, enflasyon karşısında paralarının değer kaybetmemesi için yatırım alanı olarak konut sektörünü tercih etti⁶⁶⁶.

Ülkenin döviz durumuna göre kimi ürünlerde yaşanan sıkıntılar inşaat sektörünü de etkiledi. Yerli üretimi yapılmasına rağmen piyasalarda çimento ya da demir bulmak büyük sıkıntı haline geldi.⁶⁶⁷ Örneğin 1954 yılında hiçbir yerli çimento fabrikası sipariş kabul etmedi. İthal gelen çimento ise çok pahalıydı⁶⁶⁸.

5.2.3.1. Ev İçi Mekânlar

Türk aile kültüründe ev yaşamının ve mülk olarak evin önemi büyüktür. Bu yıllarda evin dekorasyonun, “modernlik” kimliğinin ifadesinde önem kazandığı görülmüyordu. 1950’li yıllarda Türkiye’de eğitim ya da ekonomik düzeyde bir üst sınıfa yükselen ailelerin yaşamlarındaki değişimi topluma gösterme yöntemi, yeni apartman dairesine taşınmaktı. Apartmana taşınan bu kentli gruplar, dairelerini pahalı, gösterişli, Batı tarzı modern eşyalarla dekore ederek bunu ev içi alanda da sergilemeyi de ihmal etmediler. Kadınlar da değişen dünyaya ayak uydurmaya çalışırken yeni kullanılmaya başlanan çamaşır makineleri de ev yerleşiminde önemli bir yere sahip oldu. Banyo odaları, çamaşır makinelerinin de sığabileceği geniş, ferah, kolay düzenlenebilir yerler olarak talep edildi⁶⁶⁹.

Özellikle zengin ailelere ait apartman dairelerinde piyanolar Osmanlı döneminden kalma bir alışkanlıkla salonları süslemeye devam etti. Evde piyano çalabilen birinin olup olmaması çok da önemli değildi. Daha çok dekoratif amaçla evde yaşayan ailenin modern bir aile olduğunu sergilemek amacıyla kullanılıyorlardı. Bunun yanında genelde kilitli olan vitrinli büfelerde Çin porselenleri, fincanlar, gümüş takımlar, şekerlikler, enfiye kutuları, kristal bardaklar, gülabdanlar, tabaklar, buhurdanlar gibi süs eşyalarına sıklıkla rastlanırdı. Evde dekoratif amaçlarla bulundurulmuş ama kullanılmayan sedef kakmalı rahleler, duvara asılı kavukluklar, Art Nouveau ve Japon

⁶⁶⁶ Osmay, **age**, 145.

⁶⁶⁷ Sadece inşaat sektöründe değil farklı alanlarda kullanılan demir o dönemde bulunması zor maddelerin başında gelmektedir. Örneğin **İstanbul Ekspres**, “Bir İstanbullunun 10 Derdi”, 13 Nisan 1952, 3.

⁶⁶⁸ “Piyasa, Ticaret, Borsa”, **Dünya**, 27 Nisan 1954, 6.

⁶⁶⁹ Özer, **2015**, 143.

etkileri taşıyan ama hiçbir şeyi arkasında gizlenmediği paravanalar, kapakları açılmayan içerisinde kitapların teşhir edildiği tozlu kütüphaneler de yine evde yaşayanların vitrini olarak görev yapmaktaydı⁶⁷⁰.

Gazete ve dergilerin “asri evlerde” yaşamı anlatan sayfalarında Batı’nın modern, taşınabilir eşya ve mobilyalarının sade, hafif ve kullanışlı yönleri tanıtıldı. Batı tarzı mobilyaların Avrupa ve Amerikan evlerindeki kullanım biçimleri, mobilyalara uygun dekoratif perde ve küçük aksesuarların yerleşim biçimleri dergilerde gösterildi⁶⁷¹.

1940’ların sonu 50’lerin başıyla birlikte ev mekânı modernleşti. Dönemin anılarında ev dekorasyonuna ve eşyaların kullanımına dair önemli ipuçları bulunmaktadır. Apartman dairesinin en merkezi yerine yerleştirilmiş Şakir Zümre kömür sobası ısınma ve kestane pişirme gibi işlevleri yerine getirirdi. Oturma odası olarak kullanılan odalarda divan, yemek masası ve yüzeyi iç bükey dış bükey hareketli maun ceviz büfe bulunurdu. Yatak odalarında pirinç karyolalar yerini ceviz karyolalara bırakırken yüklüklerin yerini de ceviz dolaplar aldı. Misafir odalarında ahşap kollu kadife koltuklar, eğri profilli bacakları olan ceviz sehpa bulunurdu. Kurnalar yerini daha modern olan banyolara bıraktı. Banyoda lavabo, ayaklı küvet ve kimi evlerde alafranga tuvalet yer almaktaydı⁶⁷².

1950’lerde mutfığa dair lüksler arasında set üstü ocaklar, tel dolap yerine buzdolapları ve bakır kapların yerine çelik ve düdüklü tencereler bulunurdu⁶⁷³. Ancak bu lüks eşyalar az sayıdaki evde mevcuttu. Birçok evde hala tel dolaplar hâkimiyetini koruyordu. İnsanlar yaz mevsiminde soğutma işlemi için bakkallara günün belli saatlerinde buzhaneden gelen kalıp buzları kullanmaktaydı. Buzdolabı ithalatı artmış olmasına rağmen hâlâ fiyatları yüksekti. Aileler sahip oldukları buzdolaplarını genelde evin herkesin –ve özellikle misafirlerin- görebileceği misafir odası ya da salon gibi bir noktaya yerleştirirdi⁶⁷⁴.

Bu dönemin magazin basınında ünlü kişilerin evlerinin nasıl döşendiğine dair ayrıntılı tasvirler ve resimler bulunur. Mobilyaların nerden geldiği, perdeleri, döşemeleri gibi birçok ayrıntıya yer verilirdi. Özellikle radyo ve ses sanatçılarıyla yaptıkları

⁶⁷⁰ Orhan Pamuk, **İstanbul, Hatıralar ve Şehir**, 15. Baskı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 17-18.

⁶⁷¹ **Hayat**, Sayı: 106, 17 Ekim 1958.

⁶⁷² Ayla Ödekan, “Üç Kuşağın Eşyaları”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, 241-242.

⁶⁷³ Ödekan, *age*, 243.

⁶⁷⁴ Öymen, **2004**, 44-48.

röportajlarında mutlaka sahip oldukları ev ya da otomobillere dair bilgiler aktarılırdı. Yeni ve gözde bir tüketim kanalı olan ev dekorasyonuna geniş yer ayıran yayınlardan biri dönemin en önemli magazin yayınlarından olan Hayat dergisiydi. Dergi kültürlü, modern, ilginç, zevk sahibi, uyumlu ve iyi döşenmiş eviçlerinin nasıl olması gerektiği konusunda okuyucusuna yol gösteriyordu.

Örneğin halk türküleri okuyan Muzaffer Akgün'ün evi: “Kira evi- Akgün hâlâ apartman sahibi olamamış. Ama kira evini bile zevkle döşemiş bulunuyor” şeklinde aktarılmaktadır. Yine aynı yazı dizisinin başka bir sayısında röportaj yapılan Sevim Tanürek'in evi de: “Aile saadeti- Genç şöhretin hayatı evi ile sahne arasında geçer. Evi zevkli bir biçimde döşenmiştir” biçiminde tasvir edilmektedir. Yazı dizisinde birçok ses sanatçısının evine konuk olunarak röportaj yapılmış ve evlerine ait bol miktarda fotoğrafla yazılar yayınlanmıştır⁶⁷⁵.

Bu dönemin ev dekorasyonunda, önceki dönemin piyanosunun yerini alarak modernleşmenin sembolü haline gelen unsur Amerikan barlardır. O yıllarda ev sahibinin hem zevkinin hem de gösterişinin bir simgesi haline geldi⁶⁷⁶. Özellikle Hayat'ın ünlü evlerine yaptığı ziyaretleri anlattığı magazin köşelerinde önemli bir yere sahipti⁶⁷⁷. Ses sanatçısı Mualla Mukadder'in evine yaptıkları ziyarette “Etiler'deki evi bir saray gibi döşenmiştir. Amerikan barı da var”. Dönemin ünlü futbolcusu Turgay ve eşiyle yaptıkları röportajda “Teşvikiye'de bulunan apartmanı gayet enteresan, modern bir anlayışa göre döşenmiş” olarak tanıtılmaktaydı. Ayrıca röportajda Turgay'ın evin küçük Amerikan barında kokteyl hazırlarken çekilen fotoğrafına da yer verilmekteydi⁶⁷⁸.

Sayılarının artmasına rağmen apartman kültürünün yerleşmemiştir. Bu gazetelerde ve dergilerde sıklıkla eleştirildi. Apartman kültürünün bulunmaması özellikle karikatürlerde çok sık çizilen konulardan biriydi. Çöplerin balkonlardan aşağı atılması,

⁶⁷⁵ Orhan Tahsin, “Ses Yıldızlarımızın Hususi Hayatını Anlatıyoruz- Muzaffer Akgün”, **Hayat**, 3 Ekim 1958, 7; Orhan Tahsin, “Ses Yıldızlarımızın Hususi Hayatını Anlatıyoruz- Sevim Tanürek”, **Hayat**, 17 Ekim 1958, 6-7.

⁶⁷⁶ Fatma Berin Okur, “**Conspicuous Consumption in Turkey in the 1950s: An Examination of Hayat Magazine**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2007, 83.

⁶⁷⁷ Orhan Tahsin, “Ses Yıldızlarımızın Hususi Hayatını Anlatıyoruz- Mualla Mukadder”, **Hayat**, 14 Ekim 1958, 12-13;

⁶⁷⁸ Semiral Bilbaşar, “Hususi Hayatlarında Meşhur Futbolcularımız: Turgay”, Yıl: 4, sıra No: 163, Sayı: 47, 20 Kasım 1959, 12-13.

sulanan çiçeklerden akan sular, balkonlardan ya da camlardan silkelenen sofrâ bezleri ve halılardan dem vuran karikatürlere dönem basınında sıkça rastlandı⁶⁷⁹.

İstanbul’da ortanın üstünde yer alan aileler apartmanlara taşınırken, hemen bütün varlıklı ailelerinin biri yazlık, diğeri de kışlık olmak üzere iki konutu bulunmaktaydı. Kışlık konut ihtiyacı için Beyoğlu tercih edilirken, yazlık için Suadiye’de, Adalar’da veya Moda’da yeni bir köşk inşa ettirilirdi⁶⁸⁰. Tabi bu ayrıcalığa sahip aileler çok sınırlı sayıdaydı. Ortanın altında ve alt gelir grubunda bulunanlar ise ya kötü koşullara sahip evlerde kirada oturmakta ya da gecekondularda yaşamaktaydı.

5.2.3.2. Gecekondu

Bu dönem için altı çizilmesi gereken en önemli noktalardan biri gecekondu olgusudur. Gelişmiş ülkelerde yeni işçilerin yerleştikleri bölgelere “slum” adı verilmektedir. Bu bölgelerde ucuz ya da terk edilmiş boş bina ve alanlar yer alır. konut sıkıntısı yaşanan Türkiye’de kente yeni gelenler, yerleşebilecek bu tip slum bölgeleri bulunmadığından ve devlet veya özel sektör konut sorunlarını karşılamadığından kendi çözümlerini geliştirmişlerdir. İstanbul’a yeni gelen bu kent yoksulları ve işçiler gecekondu olarak adlandırılan meskenlerde yaşamıştır. İstanbul’da gecekonduların kurulduğu ve yayılım gösterdiği bölgeler sanayi bölgeleridir.⁶⁸¹

İstanbul’da sanayi kuruluşlarının artmasıyla birlikte gecekondular da yayıldı. 1950’lerin başında 8 binin üzerinde gecekondu bulunmaktaydı. 1955 yılında 50 bin gecekondu ve buralarda yaşayan 250 bin nüfus bulunurken bu sayı 1960’da 240 bin gecekonduda yaşayan 1 milyon 200 bin kişiye yükseldi. Toplam konut sayısı içinde gecekonduların oranı da, 1955’te yüzde 4,7 iken 1960’a gelindiğinde yüzde 16,4’e yükseldi⁶⁸². Başlangıçta yalnızca konut olarak inşa edilen gecekondu alanlarında giderek bakkal, manav, büfe vb. işyerleri açıldı. Yapılan bu konutlarda el imalatı tipi faaliyetler yapılmaya başlandı. Müstakil bina ya da katlarda faaliyete geçen atölyeler gözlemlendi⁶⁸³.

⁶⁷⁹ “Karikatür”, **Hafta**, 13 Nisan 1951, Sayı:81, Cilt: 4, 16; “Karikatür”, **Hafta**, 6 Nisan 1951, Sayı:80, Cilt: 4, 19.

⁶⁸⁰ Ekmel Zâdil, “İstanbul’da Mesken Mes’eleleri ve Gecekondular”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı: 2, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü Yayınları, 1949,73.

⁶⁸¹ Yıldırımaz, 2015, 552-553.

⁶⁸² İçduygu ve Sirkeci, **age**, 252.

⁶⁸³ Tümertekin,**age**, 85-87.

Ekmel Zadil, 1949'da yayınladığı çalışmasında İstanbul'daki konut sorununu şöyle ifade etmekteydi: "İstanbul'daki mesken meselesinin bugün iki şekilde tezahür ettiği görülür: 1) Had safhada bulunup bir an evvel hâl çaresi arayan mesken darlığı, 2) Mevcud meskenlerin sıhhat ve kalite bakımlarından elverişsizlikleri."⁶⁸⁴

İstanbul'da 1940'lara kadar konut bakımından en önemli sorun binaların kalitesiydi. Özellikle Avrupa tren güzergâhında bulunan Yedikule'den Ahırkapı'ya kadar olan kısımdaki konutların durumu bu dönemde çok kötüydü. Konutlar halk sağlığı, çalışma verimliliği ve ailelerin mutlu yaşaması üzerinde önemli etkiye sahiptir. Hastalıkların ve çocuk ölümlerinin azalması için de meskenlerin koşullarının iyileştirilmesi gerekir. Zadil'in dikkat çektiği noktalardan biri de bazı ailelerin birleşerek bir evde oturmak zorunda kalmalarıydı. Oda oda kiraya verilen bu tip konutlar genelde 30-40 yıllık, çökme tehlikesi taşıyan harap binalardı⁶⁸⁵.

İnsanlar, gelir düzeyleri çok yüksek olmadığından ve yeterli sayıda konut bulunmadığından, başkalarına ait evlerin bir odasını kiralayarak buralarda yaşamaya çalışırlardı. Ev kiralarının pahalılığı ve binaların fiziki koşullarının kötülüğü de sık sık karikatürlere konu olmuştu. Örneğin karikatürde: "İnsaf bunun nesine 100 lira kira istiyorsun? Ne damı var, ne çerçevesi" diyen kiracı adayına karşısındaki "Yazlık bu bayım. Damı çerçeveyi ne yapacaksın" diye pişkin bir şekilde cevap vermektedir⁶⁸⁶.

İstanbul'a dair anılarını anlattığı röportajında Ortaylı, 1950'lerde konut meselesinden de bahseder. Belediye sarayı yapılırken inşaat bölgesindeki konakların yıkıldığını ve bu yıkılan konaklarda o dönemde yaşayanların, paşa efendilerin artık fakirleşmiş varislerinin olduğunu anlatır. Bu varislerin de konağın odalarını birer ikişer kiraya verdiklerine ve yine kendilerinin de bir ya da iki odasında yaşadığına değinir. Bu kiralanan konak odalarının bekârhaneler gibi olmadığını, tuvaletinin ve varsa mutfağının temiz tutulduğunu, çoğunlukla ailelerin yer aldığı mekânlar olduğunu ifade eder. Binaları yıktırıldığında ise gidecekleri yer olmadığından ağlaya ağlaya Gaziosmanpaşa'ya yöneldiklerini aktarır⁶⁸⁷.

Yaşanan konut sıkıntısından ve ortaya çıkan bu tip kiracılık ilişkilerinden kaynaklanan problemler de sık sık dönem gazetelerinin ikinci sayfa haberlerine yansdı. 7 Eylül

⁶⁸⁴ Zadil, **age**, 65.

⁶⁸⁵ Zadil, **age**, 66-75.

⁶⁸⁶ "Karikatür", **Hafta**, 18 Mayıs 1951, Cilt:4, sayı: 86, 18.

⁶⁸⁷ Abdulhamit Kırmızı vd., **age**, 394.

1952 tarihli Dünya gazetesinde yer alan “Çengelköy Sırtlarında Bir Cinayet” başlıklı haber bu durumun örneklerinden birini teşkil etti. Bir ev sahibinin, kiracısı olan karı kocayı silahla yaralaması olayının aktarıldığı haber, önce Çengelköy’ün o dönemdeki halinin tasviri ile başlamaktadır: “Çengelköy sırtları, ıssız bir yer... toz toprak, yabani ot ve onlardan aşağı kalmayan kerpiç duvarlı birkaç ev.” Haberin devamında bu birkaç evden biri olan ve izolasyon işlerinde çalışan M. Ali Kulaç’ın, ailesiyle birlikte yaşadığı evinin bir odasını, şehir hatlarında büfecilik yapan Recep’e kiraya verdiği anlatılmaktadır. Bu odaya karısı ve iki çocuğuyla yerleşen Recep, önceleri ev sahibi ile normal bir mahalle dostluğu yaşarken bahçedeki incir ağacının meyvelerinin iki ailenin çocukları arasında paylaşılabilmesiyle birlikte araları açılır. Evinden çıkmasını söylediği Recep’in “Hayır! Nasıl olsa sende bu evin tapusu yok çıkmıyorum” cevabı, gerilimi daha da artırır. Sonunda M. Ali kiracısı olan karı kocayı silahla yaralar. Bu haberdan, Çengelköy’de birkaç binanın bulunduğu, ıssız bir semt olduğu, mevcut binaların insanların yerleşimi için yetersiz olduğu gibi semte dair bulgulara ulaşılabilmektedir. Ayrıca insanların hem konut hem de gelir yetersizliğinden evlerinin odalarını kiraya verebildikleri ya da buralarda yaşamak zorunda kaldıkları görülmektedir⁶⁸⁸.

Bu dönemde İstanbul’da kiralık konut bulabilmek zordu. Ev sahibi kiracı ilişkileri üzerindeki gerginlik hükümetin yaptığı düzenlemelerle dönem dönem tırmanışa geçti. Örneğin 1951’de ev sahiplerinin kiralalarını aniden yükseltmesine olanak tanıyan bir düzenleme kiracılar tarafından büyük tepkiyle karşılandı. Çünkü ev sahipleri ani ve çok büyük rakam artışları talep etti. Kiracılar da örgütlenme yolunu tercih ederek “Kiracılar Cemiyeti” ni kurdu⁶⁸⁹. Numan Esin anılarında 1955’te İstanbul’da Mecidiyeköy’de kiraladığı ev için (kendisi gecekondlu gibi bir ev diye bahsetmektedir) 254 lira maaşından 100 lira verdiğini ifade etmektedir. Evi şöyle tasvir eder: “Ev iki gözden ibaretti. Odalar arasında kapı yoktu. Araya perde çekilerek yatak odası haline getirilmişti. Evin ayrı banyosu yoktu. Tuvalet, üstüne tahta kapatılmak suretiyle kullanılabiliyordu.”⁶⁹⁰ Maaşının büyük bölümünü verdiği evin banyosunun bile olmaması ev kiralalarının yüksekliliği hakkında fikir sunmaktadır.

⁶⁸⁸ “Çengelköy Sırtlarında Bir Cinayet”, *Dünya* 7 Eylül 1952, 1.

⁶⁸⁹ Öztan ve Korucu, *age*, 440-441.

⁶⁹⁰ Numan Esin, *Devrim ve Demokrasi, Bir 27 Mayısçının Anıları*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2005), 84.

İstanbul Express gazetesinin (15 Nisan 1952, 3) Bir İstanbullunun 10 derdi köşesine yazan bir okur “Ev kiralarından şikâyetçiyim. Bu kadar ev yapılıyor, istediğin gibi ne bir yer ne de bir pansiyon bulamadığın bir tarafa, kiralar çok pahalı...” şeklinde dert yanmaktaydı. Yapılan inşaat çok olmasına rağmen bunların kalitesi de işçiliği de İstanbul nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzaktı. Birçok bina daha yapılırken çökmekte, piyasalarda yaşanan malzeme sıkıntısı yüzünden -örneğin deniz kıyısında sığ yerlerde saklanarak istiflenen ve karaborsa satılan- paslı demirler ve malzemeler sağlamlığını yitirmekte, şehre yeni göçmüşler arasından seçilmiş kalifiye olmayan işçiler yanlış ve bozuk işçilik uygulamaktaydı. Mesken sorununun birçok farklı boyutu bulunmaktaydı⁶⁹¹.

1954’te, CHP milletvekili Muhit Tümerkan’ın mesken sorunun çözümü için dışarıdan getirilmesi düşünülen takma evlerle ilgili sorusu üzerine mecliste Ticaret Bakanı Sıtkı Yırçalı açıklama yaptı. Memlekette bir mesken bunalımı olmadığını ancak hayat seviyesinin yükselmesiyle daha iyi meskende yaşamak isteyenler yüzünden mesken sıkıntısı yaşandığını ifade etti. Ülke şartlarının bu takma evlerin getirtilmesine uygun olmadığı için bol miktarda getirtilemediğini ifade etti⁶⁹².

İnsanların İstanbul’da konut sorununu çözebilmeleri için ikinci bir alternatif boş arsalarda kurulan sağlıksız barakalar yâni gecekondulardır. İstanbul’da ilk gecekondular Kazlıçeşme Zeytinburnu’nda deri ve dokuma sanayisinin yakınında, demiryolu çevresinde gelişti. O dönemde bu yerleşmelerin yaygın adı, “teneke mahallesi” oldu⁶⁹³. Zamil’in makalesinde verdiği bilgilere göre 1950’lerin başında İstanbul’da gecekonduların merkezi ağırlığını oluşturan Kazlıçeşme Bakırköy arasındaki alanda 3218 gecekondu bulunmaktaydı. Kazlıçeşme’den sonra yaklaşık 200 gecekondu ile Mecidiye Köyü gelirken burayı Yıldız ve Şişli’den Hürriyeti Ebedîye Tepesi’ne giden sahadaki gecekondu semtleri takip etmekteydi. Kasımpaşa, Eyüp, Darüşşafaka’nın arkası, Çarşamba, Karagümrük, Şehremini, Ayvansaray, Kumkapı, Paşabahçe Beykoz arası ve Çamlıca taraflarında da gecekondu bölgeleri bulunmaktaydı⁶⁹⁴.

⁶⁹¹ “Bir İstanbullunun 10 derdi”, *İstanbul Express*, 15 Nisan 1952, 3.

⁶⁹² “Mesken Buhranı Yok, Mesken Davası Var”, *Dünya*, 21 Aralık 1954, 7.

⁶⁹³ Doğan Hasol, “İstanbul’un Dönüşümü”, *Türkiye Mühendislik Haberleri*, Sayı: 413, 2001/3.

48.

⁶⁹⁴ Zamil, *age*, 76-81.

Gecekondu, İstanbul'a göç edip kendi başının çaresine bakmaya terk edilmiş kitlelerin barınma gereksinimini karşılamak için devlet otoritesi boşluğunda buldukları çözümdü. Buralarda yaşayan insanlar çoğunlukla kendi sorunlarına kendileri çözümler üretmek zorunda kaldılar. Kazlıçeşme örneğinden yola çıkan Zadil, burada bulunan gecekondu sayısının yaklaşık 3,000 olduğunu ve burada yaşayanların kendi aralarında Temmuz 1948'de "Kazlıçeşme Zeytinburnu Havalisi Gecekondularını Güzelleştirme ve Teşkilâtlandırma Derneği" adıyla örgütlendiklerini aktarmaktadır. Dernek, üyeleri arasında para toplayarak ana yola taş döşedi, su kuyuları açtı ve ilk yardım teşkilâtı kurdu. Dernek, bakkal dükkânları, kahvehaneler, berber, terzi gibi temel birimleri oluşturdu, bu bölgeyi mıntıkalara ayırarak evlere numaralar verdi. Bulundukları bölgede âdeta bir komün idare ve hayatı kurdular. Zadil, yolları düzeltip buraları isimlendirme hedeflerinin de olduğunu aktarmaktadır⁶⁹⁵. Gecekondu yerleşmeleri belli bir büyüklüğe ulaştıktan sonra belediyeye yol, su, elektrik hizmetleri vermesi için baskılara başlanmaktadır. Seçim zamanları da çoğunlukla bu arzularına kavuşmuşlardır.

Karpat'ın gecekondu üzerine yaptığı tespitler önemlidir. Gecekondular yoluyla genelde devlete ait olan boş arazilerin gecekondu yapılmak suretiyle gasp edilmesi, bu arazilerin çeşitli şekillerde özel mülkiyete dönüştürülerek özel mülk sahibi orta sınıfların sayısını çoğaltma ve işlevi olmayan bir araziye işlevsel hale getirmektedir⁶⁹⁶.

Dünya gazetesinin "Zeytinburnu Gecekondu Bölgesini Ziyaret" başlıklı haberinde bölge insanı ile yapılan röportajlara yer verildi. Yol, su derdinin ve araç sıkıntısının yanında en büyük şikâyetlerden biri asayiş sorunudur. Bulundukları bölgenin jandarma kontrolünde olduğunu, artık şehir içi sayılarak kontrolün jandarmadan polise devredilmesini isterler. 80 bin nüfuslu bölgede sadece iki karakol bulunduğunu, burada da yeterli sayıda personel bulunmadığını ve jandarmanın yalnız başına asayişin sağlamada yetersiz kaldığını ifade ederler⁶⁹⁷.

Zeytinburnu gecekondu bölgesinde halkın bir diğer şikâyeti 220 volt üzerinden çalışan elektriğin bulunmayışıdır. Akşam saatlerinde iyice azalan elektrikler yüzünden ampuller kısık yanmakta, radyo dinlemek neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Bu bölgeden geçen tek otobüs hattı ise Sirkeci - Bakırköy - Osmaniye güzergâhındadır.

⁶⁹⁵ age., 82.

⁶⁹⁶ Karpat, 2016, 13.

⁶⁹⁷ "Zeytinburnu Gecekondu Bölgesini Ziyaret", **Dünya**, 21 Aralık 1954, 6.

Zeytinburnu'na gelene kadar zaten dolmuş olan otobüs hattının Sirkeci- Zeytinburnu arasında olmasını talep ederler. Bölgenin diğer bir sorunu ise lağım çukurları, çöpler gibi temizliğe dair meselelerdir⁶⁹⁸.

Gecekonduların fiziki yapısı yetersiz olmakla birlikte yapımı oldukça maliyetliydi. Bu konuya değinen Zamil, binaların genellikle bir oda, bir hol ve bir tuvaletten oluştuğunu ve bunların maliyetlerinin 1,000 liradan başlayarak 7,500 liraya kadar çıkabildiğini belirtti. Gecekondu sahipleri binalarını yapabilmek için gerekli parayı mobilya ve eşyalarını satarak (bilhassa en fazla satılan eşya radyodur), inşaat malzemelerini taksitle alarak, eski ayrıldıkları işinden aldıkları tazminatı buraya yatırarak ya da babadan kalan mallarını satarak temin etmekteydi⁶⁹⁹. Gecekondu yapımı genelde ailelerin kendi emeklerini kullanarak gerçekleştirdikleri ve bitmeden ailelerin içinde yaşamaya başladıkları, tamamlanması zamana yayılan bir süreçti⁷⁰⁰.

Kentlilerin gececonduda yaşayanlara bakış açısı ise endişeli ve olumsuzdur. Kuruluşlarının yasal olmaması, özellikle eskiden beri kentte yaşayan sakinler arasındaki kötü şöhretleri ve kentlerin belirli bir düzen izleyerek planlı gelişmelerine ters düşmeleri sebebiyle modernleşme sürecinin kapsamı dışına düşen bir toplumsal sapma olarak görülmüşlerdir⁷⁰¹. Gececondularda yaşayan insanlar ise yaşadıkları tüm zorluklara rağmen hallerinden memnundur ve köyüne geri dönmeyi istememektedir. Gecekonduların hızla yayıldığı bu dönemde insanlar, köyde bulunmayan birçok olanağı kentlerde bulduklarını ve kendilerini bu açıdan köyde oturanlara göre daha şanslı ve mutlu hissettiklerini ifade etmişlerdir⁷⁰².

Karpat'ın ifade ettiği gibi: “Gececondulu, kendi siyasal dönüşümüne köy sakini olarak başlar; sonra kentte kırsal göçmen ve düşük ücretli işçiye dönüşür, gececondulu haline gelir ve sonunda, eğer başarılı olursa, bir kent sakini olmak için kendini kentle bütünleştirir.”⁷⁰³

⁶⁹⁸ age, 6.

⁶⁹⁹ Zamil, **age**, 85.

⁷⁰⁰ Ali Türel, “Gecekondu Yapım Süreci ve Dönüşümü”, **Kent, Planlama, Politika, Sanat**, (Der.) İlhan Tekeli, 1994, 638.

⁷⁰¹ Karpat, **2016**, 25.

⁷⁰² Pektaş, **age**, 62.

⁷⁰³ Karpat, **2016**, 19-20..

5.3. Gündelik Hayatta Yaşanan Gelişmeler

Eğlence, “zamanın dışında bir zaman”, gündelik hayatın can sıkıcılığını kıran, değiştiren hatta zaman zaman gündelik olanı dönüştüren toplumsal bir ifade biçimidir. Hoş vakit geçirmenin en sade yolu, gündelik hayatın rutin işleri arasında kısa zamanlı da olsa bir farklılık yaratmaktan geçer⁷⁰⁴.

1950’lerde iktisadi ve siyasi modernleşmenin bir sonucu olarak toplumsal yapı da dönüşüme uğradı. Bu dönüşümle birlikte sosyal yaşamın değişen ihtiyaçları ve eğlence kültürü, günlük yaşamın akışını etkiledi. Kırsaldan kentlere yaşanan göçler hem kırsal yapıyı dönüştürürken hem de kentlerdeki toplumsal yapıya da kırsal değerlerin akışını sağladı. Değişik unsurlardan ve bölgelerden oluşan Türkiye’nin köy ve kasabalarda yaşayan halkı, sahip oldukları temel tarihi kültürü, kimliği ve ethosunu⁷⁰⁵ dinamikleştirerek kentte yaşayan elitleri etkiledi. Yaşanan bu kültürel etkileşim modern anlamda ulus ve millet olma yolunda önemli bir adım oldu⁷⁰⁶.

Tüketme davranışı açısından 50’li yıllar kitlesel tüketimin teşvik edilmesine elverişli bir iklimle başladı. 1950’ler, tüketimin, toplumsal prestijin belirlenmesinde belirgin hale geldiği bir dönem oldu. Ancak, on yılın sonuna gelindiğinde, lüks tüketim, yeniden toplumun küçük bir kesimine bırakıldı⁷⁰⁷.

Numan Esin, 1955’te İstanbul’daki yaşamını anlatırken lüks kavramının pek yaygın olmadığından evlerdeki ihtiyaçların sınırlı olduğundan bahseder. Dayanıklı tüketim mallarının ancak ileri gelen devlet memurlarında bulunan eşyalar olduğunu, yaygın olsa dahi İstanbul’da bu aletleri taşıyabilecek güçte ve düzende elektrik bulunmadığını ifade eder. “Pilli radyomuz işimizi görüyordu. Sobayla ısınmaya çalışıyorduk. Evin doğru dürüst bir bacası bile yoktu. Yarı sıcak, yarı soğukta birbirimize sarılarak uyumaya çalışırdık. Tarhana çorbası, pilav idare ederdi bizi. Bir gün dışarıda yemek yediğimizi hatırlamıyorum.”⁷⁰⁸

Boş zaman etkinlikleri aynı zamanda kişinin sosyal statüsünü de göstermektedir. Beş çayları, kıyafet baloları, yelken yarışları gibi faaliyetler daha çok üst tabakanın boş zamanlarını geçirme etkinlikleridir. Bu da bir tüketim biçimidir çünkü üretime yönelik

⁷⁰⁴ Arzu Öztürkmen, “Zamanı Eylemek, Eğlenmek: Cumhuriyet Dönemi Eğlence Biçimlerini Yeniden Düşünmek”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, 179.

⁷⁰⁵ Topluma psikolojik güç ve kişilik veren özellikler. Kemal H. Karpat, **Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm**, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 10.

⁷⁰⁶ Karpat, 2016, 9-10.

⁷⁰⁷ Okur, **age**, 78.

⁷⁰⁸ Esin N, **age**, 84.

aktiviteler değildir. Üst tabakalar boş vakitleri için otelleri, kulüpleri tercih ederlerken diğer tabakalar akşam iş dönüşlerinde çay bahçelerinde oturarak sohbet etme geleneklerini sürdürdüler.

Akşamüstlerinde yürüyüşler yapmak, sohbet etmek bu dönemde gençlerin sosyalleşme biçimiydi. Gençler gruplar halinde sokaklarda yürüyerek ya da herhangi bir yerde ağaçların altında oturarak sohbet ederlerdi. Gençler için tatil günlerinin önemli aktiviteleri arasında yüzme, atletizm ve futbol gibi spor faaliyetleri yer almaktaydı. Semtlerin spor kulüpleri gençleri sportif faaliyetlerde geliştirmek için futbol, pinpon, yüzme, atletizm, voleybol gibi birçok farklı dalda hizmet verirdi⁷⁰⁹.

Savaş sonrası yıllarda futbola, dünyanın hemen her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de ilgi artı ve popüler eğlencelerin en başında yer aldı. Dönemin gazeteleri spor sayfalarına önem veriyor, radyoda spor haberlerine bolca yer veriliyordu.

Magazinsel içeriği ile ilgi çeken ve dönemin liberal politikalarıyla son derece uyumlu bir aktüalite dergisi olan Hayat dergisinde de futbol ve futbolculara duyulan bu popüler ilgi değerlendirilerek 1959 yılının Ekim ayından 1960’ın Nisan’ına kadar peş peşe iki yazı dizisi yayımlandı. Futbol yıldızlarını “stadyumların dışında bütün hususiyetleri” ile anlatan bu röportaj dizileriyle dönemin gözde futbolcuları, gündelik hayatlarındaki birtakım alışkanlıkları, yönelimleri ve ev içi halleriyle yansıtıldı. Bu yazı dizilerinde yapılan röportajlarda dönemin futbol yıldızları hem derginin durmaksızın yücelttiği tüketim kültürünün birer taşıyıcısı olarak tasvir edilmiş, hem de modern ve makbul birer erkek olarak idealize edilmiştir⁷¹⁰. Sevecen Tunç’un ifadesiyle:

“Yıldız futbolculuğun tüketim kültürü ve modernliğe dair sembollerle kuşatılmış olması, çoğu zaman yalnızca güç ve itibar kaynağı olarak görülen şöhretin öteki yüzünü; futbolcu imgesinin ideolojik ve ticari kullanıma açılmış olduğunu da göstermektedir....Tüketim alışkanlıklarından eğlence biçimlerine gündelik yaşamı oluşturan her bir parçanın önemli bir değişim geçirdiği ve çeşitlendiği bu yıllarda, futbolcu hayatları üzerinden dönemin yeni tüketim kalıplarını izlemek mümkündür. Öte yandan tüketim alışkanlıklarında ortaya çıkan benzer yönelimler, futbolcuların belli bir sosyo ekonomik gruba mensup kişiler olduğunun bir göstergesi olarak okunmalıdır. Dönemin yıldız futbolcuları gösterişçi tüketimin ortak kültürel mantığını paylaşmaktadır.”⁷¹¹

Dönemin bir diğer magazin dergisi Hafta’dır. Bu dergide de gündelik yaşama, moda, sosyete, magazine, röportajlara yer verilmekteydi. Peyami Safa 1951’de

⁷⁰⁹ Topuz, **age**, 154.

⁷¹⁰ Sevecen Tunç, “Hayat’ın Yıldızları: 1950’lerin Türkiye’sinde Tüketim Kültürü, Futbol Ve Şöhret”, *Toplum ve Bilim*, No: 130, 2014, 137-151.

⁷¹¹ Tunç S., **age**, 138, 146.

Hafta dergisinde kaleme aldığı bir yazıda İkinci Dünya Savaşı'nın üzerinden altı yıl geçtiği halde, dünyanın hala barışa ve huzura ermediğini, askeri ve siyasi meselelerin hala insanların zihninde ilk sırada yer aldığını yazdı. İnsanların geleceğin karanlık sisler ardından görüldüğü bu yıllarda karamsar düşüncelerden uzaklaşmak için maç izlemeyi ya da sinemaya gitmeyi tercih etmesine hak verdiğini ifade etti⁷¹².

1950'lerde yaşanan toplumsal dönüşümle birlikte sosyal yaşamın değişen ihtiyaçları ve eğlence kültürü, günlük yaşamın akışını etkiledi. Eskiden beri en önemli boş zaman etkinliklerinden biri olan sinema, bu dönemde herkesin daha kolay ulaşabildiği bir eğlence oldu.

5.3.1. Sinema ve Radyo

1950'ler siyasal toplumsal değişimlerin yanında sinema alanında da önemli dönüşümlerin yaşandığı yıllar oldu. Sinema, gündelik hayatın batı normlarında (özellikle de Amerikan tarzında) şekillenmesinde önemli bir yere sahipti. Hollywood filmlerinin etkisiyle ve basın yoluyla Amerikan tarzı yeni hayat biçimleri topluma sunuldu. Sinema, geleneksel ya da yenilikçi bütün ailelerin hayatına etki etti.

Türkiye'de sinemanın geçmişine bakıldığında 1923-1938 dönemi "Muhsin Ertuğrul⁷¹³ Sineması dönemi" olarak adlandırılır. Bu filmler 20'li yıllar boyunca sessiz, 30'lardan sonra sesli yapılan filmlerdi. Ateşten Gömlek, Sözde Kızlar, Bir Millet Uyanıyor, Bataklı Damın Kızı Aysel, Tosun Paşa gibi filmler bu dönemde çekildi. 1939-1950 geçiş dönemi ya da ara dönem olarak adlandırılır. Genelde Faruk Kenç, Fuat Rutkay, Turgut Demirağ, Şadan Kamil, Seyfi Havaeri, Aydın Arakon gibi isimlerin ön plana çıktığı bu dönem sinemacılarının çoğu tiyatro kökenliydi. Bu dönemde Kara Sevda, Bir Dağ Masalı, Çılgılık gibi 78 film çekildi⁷¹⁴.

Sinemanın geçiş dönemi İkinci Dünya Savaşı yıllarına denk geldi. Savaşın önce hem Avrupa hem Amerika filmleri aynı ölçüde gelirken savaş yıllarında Amerika ve Mısır filmleri piyasalara hâkim oldu. İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla Mısır üzerinden

⁷¹² Peyami Safa, "Kültür ve Eğlence", **Hafta**, 16 Kasım 1951, Cilt:5, Sayı:112, 6.

⁷¹³ Muhsin Ertuğrul (1892-1979), Tiyatro ve sinema yönetmeni, oyuncusu. İlk kez sahneye 1909 yılında Canan Doyle'nin Sherlock Holmes oyununda Bob rolü ile çıkar. 1911'de tiyatro eğitimi için Paris'e gider. 1912'de ülkeye döner ve Hamlet'i sahneler. 1915'te Darülbeyazıt'ın maaşlı sanatçısı olur. 1916'da Berlin'e gitti ve burada birçok filmde sahne işçisi, figüran ya da oyuncu olarak yer alır. 19147'de yurda dönerek tiyatro oyunları sahneye koydu. 1919'da Darülbeyazıt'tan ayrıldıktan sonra bir film şirketi kurarak sinemaya ağırlık verdi. 30'a yakın filmi bulunur. Burçak Evren, **Türk Sineması**, 42. Altın Portakal Film Festivali Yayını, 2008, 70.

⁷¹⁴ Atilla Dorsay, 100 Yılın 100 Türk Filmi, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014), 13-14; Evren, **2008**, 98-10.

Amerikan filmleriyle birlikte Mısırlılar kendi filmlerini de gönderdi ve Mısır filmleri popüler hale geldi⁷¹⁵. 1938-1950 arasında Türkiye’de gösterilen Mısır filmi sayısı 100’ü geçti. Bu filmlerdeki şarkılar Türkçeye çevrilerek seslendirildi. Ellili yıllarda da Muharrem Gürses’le birlikte Mısır filmlerinin etkileri devam etti. Piyasa koşullarının kısıtlı olduğu bu dönemde ham film, bu filmleri yıkayacak laboratuvar ve diğer teknik araç gereci bulmak neredeyse imkânsızdı⁷¹⁶.

Türk sinemasıyla ilgili tartışmalardan bir tanesi de literatürle ilgilidir. Uzun bir dönem ‘Türk filmi’ tabiri yerine -özellikle gazetelerde- yerli film ifadesi kullanıldı⁷¹⁷. Fikret Adilgibi film eleştirmenleri o dönemde Türkçe film tabirinin Türkçe dublajlı filmler için kullanıldığından bahsetmektedir. Rüştü Şardağ, Kemal Zeki Gençosman gibi dönemin önde gelen yazarları da yapılan filmleri beğenmediklerini, yapılan işler yetersiz olduğundan bunlara Türk ya da milli demek yerine yerli film denildiğini yazmaktaydı⁷¹⁸. 15 Kasım 1953’te Dünya Gazetesi, Ömer Lütfi Akad’ın filmini “Yerli bir Türk filmi: Kaatil” başlığıyla tanıtarak bu kavram karmaşasını ortaya koyan iyi bir örnekti.

Yapılan filmlerin kalitesi tartışılrsa da sinema, insanların en önemli boş zaman etkinliği olma özelliğini koruyordu. Sinemaya verilen önemi dönemin gazetelerinin “Lüzumlu Telefonlar” köşelerinden de anlamak mümkündü. Gazetelerinde listenin en başında İstanbul’daki sinemalar sıralanmaktaydı. İstanbul’un muhtelif yerlerindeki yirmi yedi sinema salonunun telefon numaralarının ardından tiyatroların telefon numaraları gelmekteydi. Bahsi geçen Tiyatrolar; Karaca, Maksim, K. Sahne, Yeni Tiyatro, Şehir Tiyatrosu (Dram), Şen Ses’ti. Tiyatrolardan sonra ise “Eğlence Yerleri” başlığı bulunmaktaydı. Bu mekânlar; Kervansaray, Kordon Blö, Taksim Belediye, Normandiya, Hilton, Konak, Kordon, Stüdyo, Otel Riviera, Bebek Bahçesi, Tepebaşı, Garden Pavyonu’ydu. Daha sonra semtlerin her birine ait itfaiye numaraları verilmekteydi. Ardından Sıhhi İmdat, Trafik, Denizcilik Bank ve listenin en sonunda da parti telefon numaraları sıralanmaktaydı⁷¹⁹.

Listede göze çarpan husus, önceliğin sinema ve tiyatro salonları ile eğlence mekânlarına verilmiş olmasıdır. Bu arada eğlence mekânlarından birinin isminin

⁷¹⁵ Alim Şerif Onaran, Türk Sineması I. Cilt, (Ankara: Kitle Yayınları, 1994), 35.

⁷¹⁶ Evren, **2008**, 92-106.

⁷¹⁷ Cantek L., **2008**, 191.

⁷¹⁸ Emrah Özen, “Sinemamızın Şahsiyet Azabı: Ellili Yıllarda Yerli Film7Türk Filmi Ayrımı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, Mete Kaan Kaynar (Ed.), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 486.

⁷¹⁹ “Lüzumlu Telefonlar”, **İstanbul Telgraf**, 28 Şubat 1956, 3.

Normandiya olması da dönemin Amerikan dostu konjonktürünün önemli bir nişanesi gibi görünmektedir.

1950’li yıllarda yerli sinemanın gelişimi ve film ithalatının artmasıyla birlikte İstanbul’daki sinema salonu sayısı da arttı. Yazlık sinemaların sayısı da yüzü geçti. Beyoğlu’nda daha çok altyazılı yabancı filmler rağbet görürken, İstanbul’un diğer semtlerindeki sinema salonlarında yerli ve dublajlı yabancı filmler tercih edildi⁷²⁰. 1939-1959 yılları arasında özellikle Beyoğlu ve çevresinde çok sayıda sinema salonu açıldı. İstanbul Belediyesi’nin yayınladığı istatistiklerde 1957 yılında kapalı sinema sayısı 63, yazlık sinema sayısı 75, seyirci sayısı 28.684.000 olarak verilmektedir. Çekilen filmlerin sayısında da artış yaşandı. 1950-1960 arasında 625 film çekildi⁷²¹.

DP dönemiyle birlikte sinemada mevlütlü, Kuran’lı, dini kişilerin hayatlarını konu edinen filmler yapılmaya başlandı. Önceki dönemlerin dansözlü, göbek danslı filmlerinin yerini camili, minareli, Osmanlı dönemini ve büyüklerini konu edinen filmler aldı. Üçüncü Selim’in Gözdesi, Lale Devri, İstanbul’un Fethi, Barbaros Hayrettin Paşa, Tahir ile Zühre, Arzu ile Kamber, Affet Beni Allah’ım gibi filmler bu türün öncüleri arasındaydı⁷²². Düşman Yolları Kesti gibi Kurtuluş Savaşı’nı anlatan birçok film de çekildi. Dini ve tarihi filmler toplumu kolay yoldan etkilemenin aracı olarak kullanıldı. Bazı sinema tarihçileri bu dönemi “Takma Sakal Devri” olarak ifade etmektedir⁷²³.

Soğuk Savaş Dönemi’nde ideolojik alanda birleştirici unsur olarak kullanılan “antikomünizm” ve “milliyetçilik” söylemlerinin sinemadaki yansıması olan bu filmler hızla arttı ve uzun yıllar hâkimiyetini korudu.

Amerika ile gelişen ilişkiler ve DP’nin Türkiye’yi küçük Amerika yapma hayalinin uzantısı olarak Amerikan filmlerine sinemalarda geniş olanaklar verildi. Amerikan filmleri piyasalarda üstünlüğü ele geçirse de Ömer Lütfi Akad, Metin Erksan, Muharrem Gürses, Atıf Yılmaz gibi dönemin önde gelen yönetmenlerinin filmlerine talep yoğundu⁷²⁴.

⁷²⁰ Sakaoğlu, N. ve N. Akbayar. **Bin Bir Gün Bin Bir Gece, Osmanlı’dan Günümüze İstanbul’da Eğlence Yaşamı**, (İstanbul: DenizBank Yayınları, 1999), 146.

⁷²¹ Evren, 2008, 128, 131.

⁷²² Burçak Evren, “Sinemamızda Akımlar, Modalar ve Salgınlar”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Oya Baydar, Derya Özkan (Ed.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 131-132.

⁷²³ Evren, 2008, 118-122.

⁷²⁴ age, 118-121.

Dönemin bir diğer öne çıkan özelliği Hint filmlerine olan ilgiydi. Türkçe sözlü ve Hint müzikli bu filmler oldukça fazla seyirci çekti. Özellikle döneme damgasını vuran film “Avare” oldu. 1951’de çevrilen “Awara” (Avare), dillere “Avaramu” adıyla yerleşen ve Mukesh tarafından seslendirilen “Awara Hoon” şarkısının da etkisiyle, Türkiye’de olay yarattı. Avare’nin başrollerini Raj Kapoor ve Nergis paylaştı. 1954’te film için gazeteye verdiği ilanda bir sinema şunlar yazmaktaydı: “22 Kasım Pazartesi’nden itibaren Yıldız Sineması Türkçe sözlü ve şark müzikli, senenin en büyük filmlerinden birini sunar: Avare. Uzak Şark diyarlarının en ince nağme ve danslarıyla süslenmiş, bütün gençliğin, her anne ve babanın görmesi elzem olan kıskançlığın doğurduğu acıklı bir aile hayatının macera dolu hikâyesidir.” 1951’de çekilmiş olan filmin Türkiye’de gösterime girdiği tarih 1954’tü⁷²⁵.

1950’lerde önde gelen sinema sahiplerinden olan Yüksel Kazmirci Avare filminin yayınlanma sürecini şöyle anlatmaktadır: “1954 yılı Ocak ayında Toros Şenel, bir Ermeni filmci, hem de aile dostumuz. Elinde bir Hint filmi var, hiç bir yerde oynamamış. O da bilmiyor, iyi mi değil mi... Avare filmi... Acayip bir rağbet, tarihimizde görmediğimiz bir rağbet oldu. Raj Kapoor’un avareliğini bizim halkımız o kadar sevdi ki, kendine mi benzetti bilemiyorum, o şarkılarıyla, o avareliğiyle çok tuttu filmi. Tüm rekorları kırdı, biz de, dağıtıcısı da beklemiyorduk”⁷²⁶.

Hint filmleri 1960’ların ortalarına kadar rağbet görmeye devam etti. Geri kalmış ülke insanların özlemlerine yanıt veren lümpen, işsiz güçsüz ama iyi kalpli kişilerin temiz aşk ile doğru yolu bulup sınıf değiştirmelerini, ya da en mutlu anlarında bir rastlantı sonucu yok oluşlarını anlatan bu tür filmler o dönemin Türkiye gerçekleriyle de denk düştüğünden, Türk seyircisi tarafından sevilirdi⁷²⁷.

Dönemin önemli akımlarından bir diğeri Kore filmleriydi. 1951 yılı ile birlikte Kore filmleri dönemi başladı. Tıpkı Kore filmlerinde olduğu gibi dış politik gelişmelerin etkisiyle ortaya çıkan bir diğer akım da Kıbrıs filmleri oldu. 1959 yılıyla birlikte Kıbrıs filmleri yapılmaya başlandı⁷²⁸. Memduh Ün’ün, Kemalettin Tuğcu’nun aynı eserinden sinemaya uyarlayarak çektiği Ayşecik filmi ise Türk sinemasında çocuk filmleri dönemini başlattı⁷²⁹.

⁷²⁵ Bengi, 2016, 27.

⁷²⁶ Ege Berensel, “Metin Erksan Hakkında Derlediğimiz Birkaç Şey”, 25. **Kare**, Sayı:1, Ankara, 1991, 30.

⁷²⁷ Evren, 1999, 132.

⁷²⁸ Agah Özgüç, **Türk Sinemasında İlkler**, (İstanbul: Yılmaz Yayınları, 1990), 114-119.

⁷²⁹ Agah Özgüç, **100 Filmde Başlangıcından Günümüze Türk Sineması**, (İstanbul: Bilgi Yayınları, 1993), 32.

1950’li yıllar aynı zamanda Türk sinemasının Belgin Doruk ve Muhterem Nur’u keşfettiği dönemdi. Doruk, tek partili dönemden çok partili düzene geçişte, her mahallede bir milyoner yaratma politikasının ürünlerini verdiği dönemde zengin fabrikatörün şımarık kızını, Nur ise, bunun tam karşısı olarak kenar mahallenin namus değerlerini tertemiz aşkıyla simgeleyen ve çoğu kez talihsizliklerin kurbanı olan bahtsız kızını oynadı. Ezilen kadın tipinin kahramanı olarak yıldızlaşan Nur, kaderine boyun eğen, teslimiyetçi, öksüz, masum, ezik kadın tipini ve sıradanlığı temsil etti⁷³⁰. Yaratılmak istenen burjuvanın şımarık kızı Belgin Doruk mutluluğu şoförlerinde ararken, Muhterem Nur ise kendisine her zaman küsmeyen talihin yardımıyla, izleyene sınıf atlamanın kolay yolunu gösterdi. Farklı çevrelerin ve sınıfların insanı olmalarına rağmen ortak noktaları “melek kadın” olmalarıydı. Öpüşmek ya da yatağa girmek onlar için yasağın da ötesinde ayıptı⁷³¹. Cumhuriyet döneminin gürbüz çocuklar yetiştirecek asil Türk kadını tiplmesi sinema kurgusunda da korunmaktaydı.

Türk sinemasının ilk jönü olarak kabul edilen Ayhan Işık’ın yıldızı bu dönemde parladı. Bir şoför rolüyle başladığı sinema hayatında, sıradan, küçük, ezilmiş, bir bakıma toplumun kurbanı olmuş rollerle kitlelerin sevgisini kazandı. DP’nin her mahalleye bir milyoner yaratma politikasına ters düşerek, sınıf atlama yerine sınıfına çekme alçak gönüllüğüyle “krallık” payesini kazandı⁷³².

Ayhan Işık’ın başrolünde yer aldığı 1952 yapımı Kanun Namına filmi kameranın sokaktaki insanların arasına sokularak İstanbul’un gündelik yaşamına nüfuz ettiği ilk film oldu. Kent yaşamını doğal mekânlar içinde veren Akad’ın yönettiği bu filme kadar sokak sahneleri kamera gizlenerek ya da bir evin penceresine yerleştirilerek çekildi⁷³³. Kanun Namına, İstanbul’u sinemasal açıdan tüm doğallığıyla ve canlılığıyla kullanan bir kent filmiydi. Akad’la birlikte büyükşehir filmleri tırmanışa geçti⁷³⁴.

Dönemin ses getiren Türk filmlerinden bir tanesi de Memduh Ün’ün yönetmenliğini yaptığı 1958 tarihli “Üç Arkadaş” filmidir. Filmde biri niyetçi, biri fotoğrafçı diğeri ise ayakkabı boyacısı olan üç arkadaşın sokakta rastladıkları gözleri görmeyen bir kızla olan ilişkileri anlatılmaktadır⁷³⁵. Evren film hakkında şöyle der: “Üç Arkadaş ilk

⁷³⁰ Özgüç, 1993, 29.

⁷³¹ Evren, 1999, 145.

⁷³² Evren, 1999, 149.

⁷³³ Necla Algan, “Ömer Lütfi Akad ve Metin Erksan Sineması’nda İstanbul”, *Sinemada Bir Asır*, Ş. Abdurrahman Çelik (Ed.), Ankara: Altın Portakal Uluslararası Film Festivali Yayınları, 2014, 271; Özgüç, 1993, 20.

⁷³⁴ Agah Özgüç, *Türlerle Türk Sineması Dönemler / Modalar / Tipler*, (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2005), 376.

⁷³⁵ Onaran, 1994, 75.

toplumsal gerçekçi filmlerden biri olarak lanse edilir. Oysaki film alt sınıfın toplumsal ekonomik sorunlarının gerçekçi bir açıdan aktarılması yerine, kolay ve kaderci bir yolla sınıf atlamasının yapaylığını ortaya koyar”⁷³⁶. 26 Aralık 1958 tarihli Kim dergisine göre Üç Arkadaş’ı Türk sinemasının önemli yapıtları arasına sokan bir özelliği kameranın kadrajına takılan siyah beyaz İstanbul manzaralarıydı. Film, Ortaköy Sahili, İstiklal Caddesi, Küçük Çiftlik Parkı Gazinosu, Atatürk Kültür Merkezi inşaatı, Gezi Parkı ve parktaki Elan Hamle geyik heykeline kadar birçok İstanbul manzarasını belgesel derinliğiyle sunmaktaydı⁷³⁷.

1953’te Beklenen Şarkı filmiyle Zeki Müren sinemaya adım attı. Amerikan tarzı bir gecede parlamış yıldız örneği Müren’in⁷³⁸ bu ilk filmi “Sonku Film, Zeki Müren’i takdim eder” denilerek sunuldu. Ticari başarısı çok büyük olan filmde dönemin büyük kent ve müzik yaşamı üzerine neredeyse belgesel değerinde sahneler vardı. Film, cumartesi geceleri evlerin en büyük eğlencesinin radyo olduğu, Sahibinin Sesi, Odeon ve Colombia markalı 78’lik plakların dinlendiği 1950’ler Türkiye’sini yansıtmaktaydı⁷³⁹.

1960 yapımı bir Metin Erksan filmi olan “Gecelerin Ötesi”, 27 Mayıs öncesi dönemde ülkenin sosyo ekonomik durumunu ve Amerikan rüyası yaklaşımını eleştirdi⁷⁴⁰. Erksan filmini “her mahallede bir milyoner yetişirken başka şeyler de yetişir. Bir grup çocuğu aldım ve filme çektim” sözleriyle tanıtmaktaydı⁷⁴¹. Aynı mahallede yaşayan ama farklı kültürel yapılara ve amaçlara sahip yedi gencin zengin olma hayaliyle bir soygun planlayarak hırsızlık ve cinayet olaylarına karışmasının anlatıldığı film, Menderes dönemi İstanbul’unda Üsküdar’da geçmekteydi. Erksan, gençlerin başına gelen tüm bu kötü olayların tek suçlusu olarak toplumu gösterdi. Dönem gençlerinin hayallerini, arzularını ve çıkmazlarını başarıyla yansıtan, polisiyenin, kara sinemanın anlatım öğelerini içeren toplumsal gerçekçi bir film⁷⁴².

Karakterler dönem gençliğini yansıtmaktaydı. Geleneksel İstanbul izlerini taşıyan ahşap evlerde yaşayan Yüksel ve Ayhan, Elvis şarkılarını ezbere bilen ve tek hayalleri Amerika’ya kaçmak olan iki gençtir. Onların hayalini kurduklarını New York’a

⁷³⁶ Evren, **2008**, 129

⁷³⁷ Bengi **2016**, 299.

⁷³⁸ Sınavından geçerek girdiği İstanbul Radyosu’nda 1 Ocak 1951 gecesi verdiği ilk konseri ülke çapında ilgi görerek toplumun gündemine oturmıştır. Dorsay, **2014**, 45.

⁷³⁹ Dorsay, **2014**, 44-47.

⁷⁴⁰ Özgüç, **1993**, 103.

⁷⁴¹ Berensel, **1991**, 20.

⁷⁴² Algan, **2014**, 275-277.

benzemeye çalışan İstanbul'da mutlu değillerdir. Kamyon şoförü Fehmi ve fabrika işçisi Ekrem ise bu yolla hiçbir birikim yapamayacakları için geleceklerinden ümitsizdir. Sezai ise sanat tiyatrosu yapmak istediği halde bulvar komedilerinde küçük rollerle ömrünü harcamak istememektedir. Filmin diğer iki karakteri olan Sema (Fehmi'nin kız kardeşi) ve nişanlısı Tahsin de evlenebilmek için ekonomik yardıma muhtaçtır⁷⁴³. Bu karakterler dönemin farklı iş kollarında ve kenar mahallerinde yaşayan insan profillerini başarıyla sunmaktaydı.

Kapitalizm ve tüketim kültürü eleştirileriyle bir arada incelenmesine sıklıkla rastlanılan sinema, Amerikan tarzı yaşama özelemleriyle de özdeşleştirilmektedir. Modayı eleştirdiği bir yazısında Mithat Cemal Kuntay: "İnsanların yakında artistler gibi bedbaht olmaya, onlar gibi öldürmeye hatta ölmeye başlayacaklarından korkarım. Çok sık okuduğumuz İstanbul cinayetlerinde bile kim bilir ne kadar sinema artisti var." diyerek Amerikalı olma büyüünün yaygınlaşmasında sinemanın etkisine dikkat çekti⁷⁴⁴.

Toplumsal gerçekçi filmlere imza atan Erksan'ın "Acı Hayat" filmi de DP döneminde iyice belirginleşen sınıfsal ayrışmaları konu edindi. Kaynak ustası Mehmet ile manikürcü Nermin'in aşkını konu edinen filmde bu defa altı çizilen konulardan biri mekânsal olarak hızla değişen, parçalanan İstanbul'da hızla yükselen apartmanlara Nermin'in duyduğu hevesti. Pek çok insanın bir arada yaşadığı, harabeye dönmüş eski konaklar fakir İstanbulluların yeri idi. Film, göç eden Anadolu insanından ziyade İstanbullu yoksulların hayatına vurgu yaptı⁷⁴⁵.

Filmde, İstanbul'daki toplumsal sınıflar arasındaki yaşam alanı farklılıkları çok belirgindi. Nermin ve Mehmet'in kiralayabileceği evler tek ya da iki göz gecekondu ya da hala yaygın olarak bulunan, mutfak ve banyonun ortak kullanıldığı odalarının kiraya verildiği eski tip konaklardı. Manikür için gittiği zengin konağın oğlu Ender, Nermin'in peşine takılır. Nermin'in servet avcısı olduğunu düşünen Ender'in ailesi; Erksan'ın sevimsiz, vasat ve acımasız olarak karakterize ettiği İstanbul'da türeyen dönemin yeni zengin burjuva ailelerindendir⁷⁴⁶.

⁷⁴³ Algan, 2014, 276.

⁷⁴⁴ Son Posta, 25 Ocak 1946'dan aktaran Cantek L., 2008, 126.

⁷⁴⁵ Algan, 2014, 277.

⁷⁴⁶ age, 277-278.

Televizyonun olmadığı, radyonun ise henüz her eve giremediği bu yıllarda insanların en büyük eğlencesi olarak sinema yerini korumaktaydı. Tarık Dursun K. dönemin sinemalarını ve seyircilerini anılarında şöyle anlatmaktadır:

“Asri Sinema, çocukların sinemasıydı. Vurdulu kırdılı, casuslu, hafiyeli filmler, bir de her biri 60 dakikaya sığdırılmış, doyumsuz westernler... Sabah saat sekizde salona girilir, en iyi koltuklar tarafımızdan tutulur, daha sonra geç gelenlere bu yerler bilet parasının yarısına satılır ve filmler, balkona çıkan merdivenlerde saatler saati cefa minnet seyredilirdi. Asri Sinema'nın kapısı Yahudi satıcılarla çoktan işgal edilmiş olurdu: Kırk tanesi bir kuruşa kavrulmuş findık, külâhı yine bir kuruştan kavrulmuş kavun ya da karpuz çekirdeği; yanı sıra, bardağı yüz paraya (en pahalısıydı) sübye satarlardı. Sübye mi? Dövlümüş kavun çekirdeğinin özsuyudur. Yahudiler yaparlardı bunu. Kavrulmuş karpuz çekirdeği de yine onların hüneridir. Akşamüstlerine doğru, yeni çıkmış imbata karşı kapı önlerinde oturmuş Yahudi kadınlarıyla kızlar ve çocuklar bir çıtırtı korosu eşliğinde kavrulmuş karpuz çekirdeği yerlerdi.”⁷⁴⁷.

Dönemin önemli sinema işletmecilerinden olan Yüksel Kazmirci, sinema izleyicisini şöyle anlatır:

“O zamanlar halkın tek eğlencesi sinemaydı, fakir halkın da, en zengin kesimlerin de... Sıradan halk da gelirdi, konsoloslar da gelirdi, belediye reisi de... En varlıklı kesimler balkonda numaralı koltuklarda veya localarda seyrederdi. Diğer halk ise aşağıdaki 1200 kişilik bölümde otururdu. İki personel sadece içerinin inzibatına bakıyorlardı. Sigara içilmesin, kadınlara ve çocuklara sarkıntılık edilmesin, görevleri bunlardı.”⁷⁴⁸.

Şinasi Nahit Berker, 12 Nisan 1949'da Ulus gazetesindeki yazısında sinema salonlarındaki seyircileri eleştirmekteydi. Sigara içenler yüzünden ortalığı duman kaplamasından, seyircilerin filmdeki sahnelerle bağırıp çağırarak tepki vermesinden ve dışarıdan getirdikleri yemekleri yemesinden şikâyetçi etmekteydi⁷⁴⁹.

Sinema seyircilerinin rahatsız edici davranışları gazetelerin okuyucu mektupları köşesinde de yer aldı. Örneğin bir okuyucu, Vatan gazetesine gönderdiği mektubunda Kadıköy'deki sinemalarda kaloriferlerin ya kısık yakıldığını ya da çoğunlukla yakılmadığını, tuvaletlerinin pis, kırık dökük ve temizlik kurallarına tamamen aykırı bir durumda bulunduğunu, bu bölgedeki sinemaların halk sağlığıyla oynadığını yazmaktaydı⁷⁵⁰.

Aydınlar arasında sık sık tiyatro sinema karşılaştırması yapılarak tiyatro karşısında sinemanın küçümsenmesine bu dönemde de devam edildi. “Sinema, ticari zorunluluklar nedeniyle kültür ve ahlak seviyesi düşük kesimler içindir. Ticarete dayalı olması, sanatsal biçimini günbegün tahrif etmektedir. Tiyatro ise buna karşıt biçimde tasvir edilmektedir: Elit, saygın, edepi ve aydınlanmacıdır”⁷⁵¹.

⁷⁴⁷ Berensel, **1991**, 29

⁷⁴⁸ Berensel, **1991**, 32.

⁷⁴⁹ Cantek L.,**2008**, 120-121.

⁷⁵⁰ “Okuyucu Fikir ve Şikâyetleri”, **Vatan**, 2 Mart 1954.

⁷⁵¹ Cantek L.,**2008**, 119.

Gazetelerin okur mektupları köşesinde tiyatro ve sinema salonlarında yaşanan sıkıntılara sıkça rastlanmaktaydı. Örneğin bir okuyucu yazdığı mektubunda şehir ya da devlet tiyatrolarında seyircilerden bazılarının bağırarak ya da ıslık çalarak gürültü yaptıklarından, yedikleri şeylerin kabuklarını yere attıklarından, ceketlerini ve ayakkabılarını çıkartıp laubali vaziyette oturarak insanları rahatsız ettiklerinden bahsetmekteydi. Mektubun yazarı, tiyatro idarecilerinin ve belediye memurların tarafından “demokrasiyi yanlış anlayan” bu adamlara, hareketlerinin yanlış olduğunun bildirilmesini talep etmekteydi⁷⁵².

1950’lerde ev içindeki en önemli eğlence aracı -dünyayı eve getiren modern alet-radyoydu. Radyo programları insanlar tarafından dikkatle takip edildi. Radyo programlarının yayın akışı gazetelerde yer aldı. Hatta Radyo Dünyası, Radyo Âlemi, Radyo Haftası gibi radyo dergileri yayınlandı. Bu dergiler çok sayıda okuyucusu olan önemli yayınlar arasındaydı.

Evlerde başköşeye oturtulan radyolarda 1950’lerde henüz radyo kanalı yayını kısıtlıydı. Yayın yapan birkaç frekanstan olan BBC Türkçe servisi, bu dönemde politik olarak bir dönüşüm geçirmekteydi. Savaş sonrası dünya konjonktüründe ticaret ağları ve kapitalist ilişkiler içinde artık ideolojik anlamlarla yüklü olmayan, meta, teknoloji ve becerilerin dolaşımı arttı. Sovyet tehdidinin arttığı bu yıllarda İngiltere, BBC Türkçe servisini Avrupa’ya daha yakın bir yerde tanımlayarak “Doğu Avrupa” servisine aktardı⁷⁵³.

1951’de Türkiye’yi ziyaret eden Türkçe Program Organizatörü John Mair, BBC’ye sunduğu raporunda Türklerin modern olma konusunda “patolojik” bir arzu duyduğunu ifade etti. Raporda Türk kamuoyunun doğru ve etkili bir haber ağıyla İngilizlerin gözünden görüldüğü şekliyle dünya olaylarından haberdar edilmesini ve Türk insanının İngiliz yaşama biçimleriyle ve düşünceleriyle tanışık hale getirilmesi gerektiğini vurguladı. Ancak bunu yaparken de her şeyi Türk bakışıyla ilişkilendirip “ilacın üzerini şekerle kaplayıp vermek gerektiğinin” de altını çizdi⁷⁵⁴. 1950’lerin ikinci yarısından itibaren transistörlü radyolar kullanılmaya başlanır. Böylece radyo yayınlarını dinleyenlerin sayıları arttı⁷⁵⁵.

⁷⁵² “Okuyucu Fikir ve Şikâyetleri”, **Vatan**, 2 Mart 1954.

⁷⁵³ Meltem Ahıska, **Radyonun Sihirli Kapısı**, (İstanbul: Metis Yayınları, 2005), 189-191.

⁷⁵⁴ Ahıska, **age**, 191.

⁷⁵⁵ Sözeri, **age**, 67.

5.3.2. Eğlence Mekânları ve Gazinolar

Müzikli program eşliğinde içki içilen, yemek yenilen, müşterilerin dans edip oynadığı açık ya da kapalı yerler olan meyhaneler, bu dönemde oldukça popülerdi. Yukarıdaki gazete ilanında da sıralanan Kervansaray, Kordon Blö, Taksim Belediye, Normandiya, Hilton, Konak, Kordon, Stüdyo, Otel Riviera, Bebek Bahçesi, Tepebaşı, Garden Pavyonu İstanbul'un önde gelen gazinolarıydı. Bu mekânlarda, belirli günlerde aile, halk ve kadın matinelere düzenlenir ve yoğun ilgiyle karşılanırdı⁷⁵⁶.

1952'de İstanbul'a gelen İtalyan Medrano sirki de o dönemde oldukça fazla seyirci topladı⁷⁵⁷. Doksan arabalık bir kervanla İstanbul içine giren sirk, büyük bir heyecan uyandırdı. Aslan, kaplan, pars, fil, yılan, şempanze, sırtlan, ayı, devekuşu, hecin devesi, lama, kanguru, papağan, cüce atlar, eşekler, dans eden terbiyeli atlar ve köpeklerle 120 hayvan kadrolu sirkin kurulduğu alan küçük bir kasabayı andırmaktaydı. Birkaç yıl sonra İstanbul'a hayvanları kadar trapezcileriyle de ün yapmış olan Alman Apollo Sirki geldi. Apollo Sirki de oldukça fazla yoğun bir ilgiyle karşılandı. 1957'de Medrano Sirki ikinci kez İstanbul'a geldi. O yıllarda askerliğini yapmakta olan Zeki Müren, Ordu Mensupları Çocuklarının Yüksek tahsil Derneği yararına bu sirkte şarkılar seslendirdi⁷⁵⁸.

Batılı olana rağbet edilen 1950'li yıllarda, İstanbul'un yeme içme kültürü de bu akımdan etkilendi. Sosisli sandviç kültürü oluşmaya başladı. Tünel yolu üzerinde bulunan Atlantik'te sosis ve bira tüketilebilmekteydi. Beyoğlu Çiçek Pazarı'nda midye tava, kokoreç ve öteki mezelerle demlenen içkili Cumhuriyet Lokantası'na gidilebilirdi. Cumhuriyetle hızlanan "Doğu-Batı" sentezine mutfağında yer veren Karaköy'deki Liman Lokantası; kâğıt kebabı, Viyana usulü soğanlı biftek, patlıcanlı pilav, Rus salatası, sebzeli piliç güveci veya Milano usulü dana filetosu ile leziz bir menü sunuyordu. Yolcu vapurları, Topkapı Sarayı ve Üsküdar'a hâkim manzaraya sahip bu restoranda yemek yiyenler arasında ünlü siyasetçiler, tüccarlar, armatörler ve eşleri, dostları bulunmaktaydı⁷⁵⁹.

⁷⁵⁶ Sakaoğlu ve Akbayer, **age**, 122.

⁷⁵⁷ Sakaoğlu ve Akbayer, **age**, 117.

⁷⁵⁸ Bengi, **2016**, 188-189.

⁷⁵⁹ Artun Ünsal, "Cumhuriyet'in Lokantaları", **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999), 165-166.

Beyti'nin Küçükçekmece'de açtığı “Et Lokantası” özellikle DP’li siyasetçilerin pek sevdiği bir mekândı. “Beyti”, İstanbul’u ziyaret eden ünlü yabancı konukların ve devlet adamlarının da ağırlandığı önemli bir vitrin restoranıydı. Taksim’de Kervansaray ve Belediye Gazinosu’nun lokantalarının yanı sıra, 1955’te açılan Hilton Oteli’nin yabancı şeflerin yönetimindeki “enternasyonal” mutfağı giderek ünlendi. Denizyollarının Akdeniz’de sefere çıkan yolcu vapurlarının -özellikle Ankara’nın- mutfağı dönemin önemli yemek noktalarıydı. Özellikle yataklı tren yolcularının Ankara İstanbul arasında uğradıkları Wagon-Lits Restaurant da Cumhuriyet seçkinlerinin itibar ettikleri sosyal mekânlardan biriydi⁷⁶⁰.

Lokantaların yanında seyyar satıcıların sokaklarda sattığı gıda ve yemekler de bu dönemde arttı. Ulaşımın kolaylaşması, otomobil sayısının fazlalaşması, hafta sonları pikniğe ya da plaja giden insanların sayısını arttırdı. Özellikle yaz aylarıyla birlikte mesire bölgelerinde ve kırlarda seyyar büfelerin sayısında artış yaşanıyordu. Maddi gücü lokantalarda yemek yemeye yetmeyenler için bu seyyar büfeler uygun fiyatlı ve pilav nohut gibi geleneksel lezzetler sunuyordu. Bu seyyar satıcılara halkın ilgisi yoğundu⁷⁶¹.

Ticari gelişmeler, savaş sırasında zengin olmuş bir bölüm Anadolu eşrafının da kentlere göçüne yol açtı. Sonradan zengin olmuş ve görgüsüz olarak nitelendirilen ve halk arasında “hacıağa” diye adlandırılan bu kesimin beğenisine uygun bir gazino ve pavyon kültürü de oluşmaya başladı⁷⁶². Döneme dair edebiyat eserlerinde köyde hasatını yapan köylülerin para harcamak için İstanbul’a geldikleri ve burada gazinolarda bu paraları harcadıklarına yer verilmektedir. Bu kişiler dış görünümüyle, eğlenirken yaptıkları abartılı hareketlerle ve görgüsüz davranışlarıyla eğlence mekânlarında hemen fark edilmekteydi.

Savaş sonrası dönemde uygulanan liberal politikalarla dış dünya ile bütünleşme dönemine girildi. Bu süreçte yaşam standartlarının yükselmesi yaşam biçimlerinde değişimi (dışa açılım) beraberinde getirdi. Eğlence anlayışları ve mekânları ile bunlara erişme yolları farklılaştı. Bu dönemde üst gelir grubunda yazlık-kışlık ikametgâhlar bulunmaktaydı. Otomobil sahipliliğinin artması ile İstanbul'a yakın dinlenme alanları, Şile ve Erdek gibi deniz kenarı yerleşmeleri popüler oldu. Osmanlı döneminin önemli

⁷⁶⁰Ünsal, **age**, 166.

⁷⁶¹ Rüçhan Ünver, “Seyyar Büfeler”, **Milliyet**, 13 Ağustos 1956, 2.

⁷⁶² Ormanlar, **age**, 65.

eğlence mekânlarından biri olan hamamlar artık yerini plajlara bıraktı. Florya, Moda, Yeşilköy, Büyükçekmece ve Çardak Plajları dönemin en popüler plajlarıydı⁷⁶³.

1950'lerde magazin haberler insanlar arasında daha çok merak konusu haline geldi. O dönemde magazin haberlerinin adı "cemiyet haberleri" ya da "sosyete haberleri" olarak geçiyordu. Hollywood yıldızlarının haberleri, kralların ve prenseslerin aşkları, evlilikleri, yurt dışı gezileri, sürgün hayatları daha çok yer tutuyordu. Türkiye'de yaşayan sanatçıların daha çok iş hayatlarına dair haberler duyurulurken, aşkları ya da kavgaları magazin haberlerinde çok fazla yer almıyordu. Basında evlenme, boşanma, flört konularında sansasyonel olaylar yabancı yıldızların hayatlarına özgüymüş gibi gösterilirdi⁷⁶⁴.

Türkiye'nin yüksek sosyetesinin özel hayatları magazin haberlerine konu edilmiyordu. Yüksek sosyete mensupları, düğün, nişan, kokteyl, balo gibi kamuya açık alanlarda nasıl giyinmiş, nasıl davranmış gibi konularla ve bol fotoğrafla sunulurdu. Bu dönemde kadınlar arasında yaygınlaşan bir diğer etkinlik de Hilton Oteli'nde düzenlenen Cuma çay toplantıları olacaktır. Yüksek sosyete hanımlarının katıldığı bu çay davetleri kısa zamanda Ankara ve Bursa'daki hanımlar arasında da düzenlenmeye başlamıştır⁷⁶⁵.

Günümüz magazin atası sayılabilecek Beyoğlu muhabirliği altın çağını yaşadı. Bu yılların favori mekânlarından olan Beyoğlu, savaş sonrası canlanan cemiyet hayatının da göz bebeğiydi. Gelen diplomat, sanatçı ve yıldız sayısı arttı. Dönemin başlarında Beyoğlu muhabirlerinin en önemli haber kaynakları Çiçek Palas, Sirkeci ve Meşveret Otelleriyken daha sonraları Tokatlıyan, Londra, Bristol, Pera Palas Otelleri, Rejans, Markiz ve Asmalımescit'teki meyhaneler de favori mekânlar haline geldiler. Ancak Hilton Oteli'nin açılışı dönemin magazin dünyasında dönüm noktası oldu⁷⁶⁶.

Bu dönemde gece hayatındaki canlılık daha da arttı. 1950'lerin başında Gondola, Tabu, Melodi, Anjelik; 1950'lerin sonunda Hilton ve Divan Otelleri ve barları en popüler gece eğlence mekânları idi. Ayrıca, Eminönü, Bahçekapı, Galata ve Karaköy, Beyoğlu'ndaki lokantalar; Taksim Kristal, Tepebaşı, Cumhuriyet, Taksim Belediye, Maksim, Yenikapı, Bebek Belediye, Maçka Küçükçiftlik Parkı gazinoları da yine

⁷⁶³ Öztan ve Korucu, **age**, 43-47.

⁷⁶⁴ Öymen, **2004**, 114-127.

⁷⁶⁵ Okur, **age**, 63-64.

⁷⁶⁶ Cantek F., **age**, 429-430.

dönemin önemli eğlence mekânlarını oluşturmaktaydı. Açık mekânlar da önemli eğlence ve dinlence yerleri arasındaydı. Açık mekânlar; Kısıklı Rıza Paşa Korusu, İhlamur Parkı, Dolmabahçe Parkı, Kadırga Meydanı, Spor ve Sergi Sarayı olarak sıralanabilir⁷⁶⁷.

Dönemin önemli eğlence mekânlarından biri olan Direklerarası, Menderes'in imar faaliyetlerinden etkilenen yerlerden biri oldu. Caddenin Vezneciler'den Şehzade Tramvay durağına kadar olan sol kanadı yıkıldı. Direklerarası ve Şehzadebaşı son dönemlerinde gözden düşmüş olsalar da, Türk sahne sanatlarının beşiği birçok kült eserin sergilendiği önemli sahneler olduğundan yıkılışı burukluk oluşturdu. Orhon Seyfi Orhon bir yazısında: "Direklerarası İstanbul'un bir tarih devridir" demektedir⁷⁶⁸.

Ali Topuz'un anılarında aktardığına göre 1950'li ve 1960'lı yıllar yıllarda İstanbul'da müzikli eğlence programları ve siyasi hicve ağırlık veren komedyen sanatçıların gösterileri yaygınlık kazanmıştı⁷⁶⁹.

50'ler, dünyada "turizm"ın giderek önem kazandığı bir dönemdi. Türkiye de kısa sürede turizmin önemini kavrayarak bunu bir hükümet meselesi haline getirdi. Başbakanlığa bağlı Basın Yayın Genel Müdürlüğü –adına yapılan küçük bir eklemeye- Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü haline getirildi. Yönetimi de büyük oranda değiştirilerek turizm alanında önemli işler başarması beklenen isimler getirildi. Bu dönemin en önemli turizm olaylarından biri İstanbul'da artan turist sayısının ihtiyaçlarını karşılayacak yeni bir otelin açılmasıydı⁷⁷⁰.

Bu amaçla zengin yatırımcılar ülkeye çekilmeye çalışıldı. Dönemin başlarında İstanbul'da, Park Otel haricinde uluslararası kafiyeleleri ağırlayacak bir otel yoktu. Park Otelin kapasitesi ve imkânları da yetersizdi. İhtiyacın karşılanması için yeni bir otelin yapılması çalışmaları başladı. Otelin inşası için gelen tekliflerden biri Pan-American Havayolları Şirketi'ne aitti. Şirketin Genel Müdürü, İstanbul'da otel sıkıntısı olduğunu ve bu yüzden İstanbul'a giden yolcuların az olduğunu, otel imkânları sağlanırsa hem yolcu sayısının artacağını hem de bilet fiyatlarının düşebileceği bildirdi⁷⁷¹.

⁷⁶⁷ Derya Yazman, (der.) İstanbul'da Eğlenmek, <http://v3.arkitera.com/h48411-istanbulda-eglenmek.html>, [14 Nisan 2017].

⁷⁶⁸ Bengi, 2016, 77-78.

⁷⁶⁹ Topuz, **age**, 182.

⁷⁷⁰ Öymen, 2009, 554.

⁷⁷¹ Pan Amerikan Hava Şirketi Müdürünün İstanbul'da Bir Otel İnşası İçin Washington Büyükelçisine Yaptığı Teklif, 30.12.1950. BCA, Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 102.630.13.

1950’li yıllarda Conrad Hilton Amerika kıtasının dışına çıkarak Hilton Otelleri’nin kapılarını Avrupa’ya açmak istedi. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından toparlanma sürecindeki Avrupa’ya yakın konumuyla İstanbul, geleceği parlak kentlerden biriydi. Conrad Hilton ve Hilton Hotels Başkan Yardımcısı W. Houser, yanlarına ünlü mimarlar Louis Skidmore ve William Brown’u da alarak, Türkiye’yi de kapsayan bir Avrupa turuna çıktı. Hilton, ABD’ye dönüşünde dünya kamuoyuna yeni otellerin yer seçimi konusundaki kararını açıkladı⁷⁷². Yeni oteller için uygun görülen şehirler Roma ve İstanbul’du. The New York Times gazetesinde yer verilen habere göre 1950’lerin başında İstanbul’da Amerikalı ve Avrupalı turistlere hitap edebilecek sadece 3 otel bulunuyordu. İstanbul gibi dünya turizminin merkezi olmaya aday bir kentin, uluslararası standartlara uygun oda sayısı ise sadece 290’dı. Times’da ifade edildiği biçimiyle “Avrupa’ya açılmayı planlayan Hilton’un İstanbul’a, İstanbul’un da Hilton’a ihtiyacı vardı.”⁷⁷³

Hilton, yaptığı basın toplantısında otele dair planlarını: “Otel Amerikan tipi olacaktır. Yani içinde barı, lokantası, dansingleri ve daha birçok eğlence yerleri de bulunacaktır. İçinde birkaç orkestra birden çalacaktır. İcap ederse Amerika’dan da orkestra getireceğiz” şeklinde açıkladı⁷⁷⁴. Conrad Hilton, Haziran 1955’te, Hilton İstanbul’un açılışında, dünyayı İstanbul’la, İstanbul’u da dünyayla buluşturacağını söyledi⁷⁷⁵. İstanbul Belediyesi tarafından 1955’te, uluslararası bir otelin kurulmasındaki ve Türk-Amerikan iktisadi ve turistik işbirliği yolundaki katkılarından dolayı Conrad Hilton’a, “İstanbul Hemşeriliği” unvanı verildi⁷⁷⁶. Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay, açılış konuşmasında “Hilton Oteli’ne bir ticaret müessesesi olarak değil, bu şehirde Birleşmiş Milletler ruh ve zihniyetinin bir sembolü olarak bakıyorum” demekteydi⁷⁷⁷.

Otelin açılmasının mali ve siyasi avantajları bulunuyordu. Hilton Oteli’nin açılışının bir mali avantajı da Otelin yapımı çerçevesinde Marshall Yardım Projesi içerisinde yer alan “proje kredileri”nden faydalanılabilecekti. Conrad Hilton’un açılışta sarf ettiği “Türk-Amerikan dostluğunun ilerlemesi için kurulmuş bir müessesedir.” Cümlesiyle aynı gün Amerika, Türkiye’ye yardımı “acil yardım” paketiyle 30 milyon dolar

⁷⁷² Mehmet Altun, **İstanbul Hilton**, (İstanbul: Kurumsal Yayınlar Araştırma, Danışmanlık, 2015), 5.

⁷⁷³ Altun, **age**, 15.

⁷⁷⁴ Bengi, **2016**, 125-126.

⁷⁷⁵ Altun, **age**, 5.

⁷⁷⁶ [Conrad Hilton’a İstanbul Hemşeriliği Ünvanı Verilmesi Hakkında], İBBKA, Meclis:31.955/91, 15/3/1955.

⁷⁷⁷ Bengi, Derya, “Zeki Müren: İstikbalin En Parlak Delikanlısı”. M. K. Kaynar (Haz.), **Türkiye’nin 1950’li Yılları**. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 466.

arttırdığını duyuruyordu. O dönemde Amerika'dan talep edilen 300 milyon dolarlık ek kredi talebi yapıldığı için bu 30 milyon dolarlık yardım, Türk isteğinin kabul göreceği yönündeki umutları arttırmıştı. Kısa süre içinde ABD tarafından yapılan açıklama ile 300 milyon dolarlık ek kredi isteğinin reddedildiği haberleri büyük bir hayal kırıklığı yarattı.⁷⁷⁸

Hilton Otel'i'nin açılışı o günlerde basının en önemli konusu oldu. Açılışı kadar mimarisi, dekorasyonu ve yemekleri de basının gündeminde yer aldı. Hilton İstanbul'un tasarımını, dönemin dünyaca ünlü mimarlık ofislerinden Skidmore, Owings & Merrill (SOM) ile ödüllü Türk mimar Sedat Hakkı Eldem birlikte gerçekleştirdi. Eldem, SOM'un modern tasarımını yerel motiflerle zenginleştirerek, modernizm ile Türk mimarisinin sentezinden oluşan etkileyici bir eserin ortaya çıkmasını sağladı. Ünlü mimar, o günlerde yaptığı bir açıklamada, otelin içinde ve dışında, hatta mobilyasına varıncaya kadar bütün detaylarda mahalli karaktere önem verildiğini belirtti. Bina gibi, otelde kullanılacak sofra ve çay takımları, menüler ve görevlilerin giyeceği kıyafetler bile İstanbul ve Türk karakterine uygun şekilde tasarlanmıştı. Hilton, o döneme kadar İstanbul'da inşa edilmiş en yüksek binaydı⁷⁷⁹.

Otel, Amerikan hayat tarzının, lüksün ve konforun sembolü haline geldi. Ünlü futbolcuların, sinema yıldızlarının, sosyete mensuplarının başlıca eğlence mekânlarından biri Hilton Roof'tu. DP dönemi gösterişçi tüketiminin en önemli mekânlarından biri olan Hilton Otel'i o kadar merak ve ilgi konusuydu ki Türkçeye bazı terimlerin ve benzetmelerin yerleşmesinde de etkili oldu. Bir yerin rahatını ve konforunu anlatmak için "Hilton gibi" tabirinin kullanımı yaygındır. DP'nin itibarlı yerli ve yabancı ziyaretçilerini ağırladığı Hilton'a karşılık, kendisine muhalif olan gazetecilerle dolu olan Ulucanlar Cezaevi kinayeli biçimde "Ankara Hilton" olarak anıldı⁷⁸⁰.

Hilton Otel'i'nin açılışı basında genel olarak büyük bir coşkuyla karşılanırken Şevket Rado, 7 Temmuz 1952'te Akşam'daki yazısında otelin elit kesime hizmet vereceğini öngörerek, benzer otellerin yapılmasıyla ancak bu tip konforlu ve itibarlı mekânların daha geniş kesimle ulaşabileceğinin altını çizdi⁷⁸¹.

⁷⁷⁸ Öymen, 2009, 564-568.

⁷⁷⁹ Altun, age, 19-23.

⁷⁸⁰ Cantek F, age, 431.

⁷⁸¹ age, 430.

Dönemin bir diğer önemli yatırımı, İstanbul Elmadağ'da 1956'da Koç ailesinin girişimiyle açılan Divan Otel oldu. Otelin inşaatı Hilton'un inşaatıyla aynı dönemdeydi. 14 Ocak 1956'da açılışı yapıldı. Vehbi Koç: "Elin yabancı otel açtı, Hollywood'dan adamlar kızlar geldi. Şimdi bir Türk gibi, Türk sanatçılarıyla açacağız bizde bu oteli" diyerek Faruk Yener'den yardım istedi. Divan Oteli'nin açılışı da Hilton Oteli'nin açılışı gibi magazin basınında önemli yer tuttu⁷⁸². Divan Oteli'nin açılışına Başbakan Adnan Menderes, İstanbul valisi F. Kerim Gökay gibi önemli politik simalar da katıldı⁷⁸³. 98 odalı otelin açılışında Cemal Reşit Rey, Suna Korad, Ayla Erduran gibi dönemin ünlü sanatçıları sahne aldı⁷⁸⁴.

Ev içerisindeki eğlencenin en temel kaynağı ise radyoydu. Sosyal hayata yönelik dergiler, Amerikan filmleri ve radyo, evin dış dünya ile bağlantısıydı. Genelde ahşap formikadan yapılan ve üzeri dantellerle örtülen radyolar, evin başköşesini süsleyen en önemli aksesuarlardan biriydi. Gazetelerde bol miktarda transistörlü radyo reklamlarına rastlanıyordu. Radyo ve pikaplar orta sınıf ailelerin evinde görülebilen ürünlerken, telefon hala üst gelir grubunun ayrıcalığı durumundaydı⁷⁸⁵.

Gazetede radyo reklamlarında en çok rastlanılan yüzlerden biri 1950'lerin başından itibaren yıldızı parlayan Zeki Müren'di. Akis dergisinin Şubat sayısında Metin Toker, Zeki Müren'i "Hiç şüphesiz İnönü ve Menderes'ten sonra memleketimizin en şöhretli insanı" diye tanıttı⁷⁸⁶.

Müzik her dönem olduğu gibi bu dönem de en önemli eğlence kaynaklarındandı. Caz müziğe karşı önyargı devam ederken bunun yanına bir de rock'n roll endişesi eklendi. 1945'te Kuntay: "Dünkü nesil sazla âşık oluyordu, bugünkü nesil cazla." demektedir⁷⁸⁷.

Cumhuriyetin erken dönemlerinde radyodan ısrarla yayınlanan batı müziğine kulağı alışkın olmayan halk Arap, Acem ve Hint radyolarını dinlemeyi tercih ediyordu. 50'li yıllarda alaturka besteciler Arap tarzı ürünler vermeye başlayınca arabesk müzik ortaya çıktı. Yasaklara rağmen 1940'lı yıllara damgasını vuran alaturka musiki geniş bir dinleyici kitlesine sahipti ve büyük şehirlerde alaturka musikisi konserlerine gitmek favori sosyal aktivitelerden birini oluşturuyordu. 1950'lerde caz müzik büyük

⁷⁸² Bengi, 2015, 468.

⁷⁸³ "Divan Oteli Dün Açıldı", *Milliyet*, 15.01.1956, 1.

⁷⁸⁴ Bengi, 2015, 81.

⁷⁸⁵ Alkan, *age*, 598.

⁷⁸⁶ Bengi, 2015, 468.

⁷⁸⁷ Mithat Cemal Kuntay, *Son Posta*, 28 Eylül 1945.

şehirlerde farklı mekânlarda dinlenen bir diğer tarz müzikti. Bu yıllarda ülke dışından da birçok önemli caz ustası Türkiye'ye gelerek konserler verdi⁷⁸⁸.

1950'lerde İstanbul Radyosu'nda yaptığı programlarıyla Erdem Buri Türkiye'de caz müziğin yaygınlaşmasında önemli bir yere sahipti. 1955'te dünyayla hemen aynı dönemde Rock'n Roll çılgınlığı Türk gençliği arasında da yayıldı. Deniz Harp Okulu öğrencilerinden Durul Gence ve Erkan Gürsal önderliğinde kurulan, kendilerini Somer Soyata ve Arkadaşları olarak tanıtan Rock grubu bu müziğin Türkiye'deki öncülüğünü yaptı. 1958'de Erkin Koray ve Ritimcileri ile Şanar Yurdatapan'lı Kuyruklu yıldızlar bu çılgınlığın sürdürücü isimleri oldular. 1956'da Oğuz Alpaçın'ın "Dünya sarsılıyor" kitabında Ferit Edgü, Rock'n Roll'u: "Ne yapacağını bilmeyen çağımız gençliğinin, çoğunluğun beğenisine başkaldırmasının bir alandaki sonucu..." olarak ifade etmekteydi. O güne kadar sadece ithal plaklarda dinlenebilen batı müziği artık Türkiye'de de icra ediliyordu. Taş plak yerini yapımı daha kolay ve alım gücü daha yüksek olan 45'liklere bıraktı. Birçok orkestra kuruldu ve birçok plak çıktı⁷⁸⁹.

1950'lerde geleneksel eğlence biçimleri olan düğün, balo, açık havada yemek, piknik, sahilde gezinti gibi eğlenceler yeniden yorumlanırken, düğünlerde de yeni bir moda olarak otel düğünleri yaygınlaştı. Hafta ve Hayat dergilerinde bu otel düğünlerine dair birçok ayrıntılı habere rastlamak mümkündür. Hamam kültüründen plaj kültürüne geçiş de bu dönemde İstanbul'da sıkça rastlanır. Bu dönemde birçok devlet kurumu, açtığı özel dinlenme mekânlarıyla ailece tatil yapma geleneğinin yayılmasında öncü rol oynadı. Lojman kültürü eğlence anlayışının değişmesinde önemli bir yere sahiptir⁷⁹⁰.

5.4. Sonuç

Tüm dünya İkinci Dünya Savaşı'na giden yıllarda ve savaş süresi boyunca büyük acılar ve zorluklar yaşadı. Büyük zorlukların ve acıların yaşandığı 40'lı yılların ardından gelen 50'li yıllar bir ferahlama dönemi oldu. Soğuk Savaş'ın yaşandığı bu iki kutuplu dünyada Türkiye tercihini Amerika'dan yana kullandı. Batı dünyasında yaşanan dönüşümler Türkiye'yi de etkiledi. Naylon kullanımının ve elektrikli ev aletlerinin yaygınlaştığı, uzay yarışlarının yaşandığı bir çağda Türk insanı, Migros gibi

⁷⁸⁸ Murat Meriç, "Neler Dinledik, Nelerle Coştuk", **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999), 193-195.

⁷⁸⁹ Meriç, **age**, 196.

⁷⁹⁰ Öztürkmen, **age**, 183-191.

büyük marketler, Hilton Oteli gibi yeni mekânlarla tanışıyor, blue jean giyip rock'n roll dinliyordu.

Özellikle DP iktidarının ilk yıllarında yaşanan iktisadi kalkınma ile birlikte insanların alım gücü, yaşam standartları yükseldi. Traktörlerin sayısı arttı, köydeki bölüşüm ilişkileri dönüştü, yapılan yollarla kırsal alanlar pazarla bağlandı. Kırsalda yaşanan tüm bu koşullara kentlerin artan cazibesi de eklenince ile kentlere özellikle İstanbul'a büyük bir göç başladı.

İstanbul bu yeni gelenler için yeterli konuta, alt yapıya ve olanaklara sahip değildi. İnsanlar kendi çözüm yollarını üretti. Konut sorununu gecekonduyla, ulaşım sorununu dolmuşlarla çözdü. İnşaat işçiliği ya da otobüs muavinliği gibi uzmanlık gerektirmeyen işlerde çalıştı.

Çalışan ve mesai kavramıyla tanışan insanlar, mesai dışı saatlerini iyi değerlendirme yollarını aradı. Biraz daha zengin olup arabaya sahip olanlar hafta sonlarında çevre yerlere eğlenmeye giderken daha az parası olanlar da toplu taşıma araçlarını kullanarak sayıları çoğalan plajlara gitti.

Fast food tarzı yiyeceklerin tüketimi, sosisli sandviç satanlar, seyyar büfeler arttı. Akşamları ya da hafta sonları sinema salonları seyircilerle doldu. Sinemaya rağbet öyle çoktu ki birçok filmin biletleri erkenden karaborsaya düşüyordu.

İnsanların alım gücü yükseldikçe eğlence için ayırdıkları para ve zaman da artıyordu. Savaş sonrası yıllarda tüm dünyayla birlikte İstanbul da dönüşüyordu. Daha iyi yaşama koşulları için İstanbul'a gelenler kentin çehresini değiştirirken kendileri de değişiyorlardı. Yaşadıkları sorunlara devletin çözüm bulamadığı noktalarda kendileri çözüm yolları üretiyorlar yeni bir kültür yapısı meydana getiriyorlardı. Bu yeni kültürel yapı mevcut kadim kültürü hem etkiliyor hem de ondan etkileniyordu.

Gecekonduları, yeni yapılan caddeleri, pasajları dolduran dükkânları, büyük otelleri, dolmuşlarıyla yeni bir kent silueti ortaya çıkıyordu. Hem kent hem de kentliler değişiyordu.

6. SONUÇ

Yıllar süren tek parti yönetimi, 1950’de yapılan seçimle iktidarı DP’ye devretti. Cumhuriyet’in kuruluşu ve ardından geçen yirmi yedi yılda Türkiye Kurtuluş Savaşı, 1929 Buhranı ve ardından gelen II. Dünya Savaşı ile sarsılmıştı. 1950’lerin Soğuk Savaş yıllarında SSCB tehlikesine karşı Batı Bloğunun yanında yer alarak İMF’ye, DB’ye, NATO’ya üye oldu.

1950’ler, dünyada Batı Bloğunun özellikle ABD’nin süper güç konumuna geldiği, SSCB ile ABD rekabetinin Soğuk Savaş dönemini körüklediği, iktisadi alanda Keynesyen politikaların hâkim olduğu, bu doğrultuda dünyaya tüketimin empoze edildiği yıllar oldu. İki büyük savaş ve bir büyük buhranın ardından bir rahatlama dönemine girildi. Korumacı ekonomiler ve onların teşvik ettiği kanaatkâr yaşam biçimleri yerini kapitalizmin hızla yayıldığı bir dönemde piyasa ekonomileri tarafından teşvik edilen lüks tüketime bıraktı. Teknoloji alanında birçok önemli gelişme yaşandı. Petrol ve petrol ürünlerinin kullanımı insanların gündelik hayatını kolaylaştıran birçok yeni ürünle tanışmasını sağladı.

1950-1960 dönemi Türkiye’inde Harvey’in modernizm tanımının en önemli birleşenleri olan üretim (makine, fabrika, kentleşme), dolaşım (ulaştırma-haberleşme sistemleri) ve tüketim (kitle pazarları, reklam, moda) alanlarında yeni koşulların ortaya çıktığı ve bu koşulların insanların gündelik hayatını dönüştürdüğü görüldü.

Türkiye’nin çok partili hayata geçiş sürecinde modernleşme politikaları da değişti. Modernleşme sadece siyasal değil, sosyal, ekonomik ve kentsel bir süreçtir. DP döneminde, güdümlü modernleşme anlayışı terk edilerek süreç kendiliğinden gelişen bir akışa bırakıldı. Cumhuriyetin ilk yıllarının modernleştirici aktörlerinin yanında özellikle savaş döneminde zenginleşen burjuvazi de yönetime katıldı. Çok partili hayat sayesinde insanlar oy verme davranışlarıyla siyasetin öznesi haline geldi. Siyasal alanda liberalleşme çok partili hayatın korunmasıyla, iktisadi liberalleşme serbest ticaret politikalarıyla sağlandı. Ekonomik açıdan küresel kapitalizme eklemlenildiği bu dönemde askeri açıdan NATO’ya üye olundu ve uluslararası alanda Türkiye kendini Amerika’nın müttefiki olarak konumlandırdı.

1950-1960 yılları arasında Türkiye’de yaşanan ekonomik dönüşümleri anlayabilmek için dünyada yaşanan gelişmeleri ve bunların ülkeye etkilerini dikkate almak gerekir. Dönüşümlerin temelinde yatan etmen iktisadi alanda yaşanan gelişmelerdir. Ancak bu on yıllık dönemin iktisadi gelişmelerini bir bütün olarak ele almak yerine kendi içerisinde dönemlendirmek daha anlaşılır bir çerçeve sunabilir. 1950-1954 dönemi ithalatta serbestinin uygulandığı, tarımsal ihracatın ve ürünlerin bol olduğu, döviz ve mal darlıklarının çok yaşanmadığı bir dönem oldu. 1954- 1957 arasındaki dönem alınan kredilerin geri ödeme zamanının geldiği, döviz darlıklarının yaşandığı, ithalata kısıtlamaların getirildiği dönem oldu. 1957’den sonra ise iktisadi problemler devam ederken siyasi alandaki çekişmeler sertleşti. İktidarın basına, üniversitelere sansür ve baskısı arttı. Piyasalarda mal darlıkları artarken özellikle sabit gelirlilerin ücretleri yaşanan enflasyon karşısında çok geriledi.

1950’lerin ilk yarısında artan refah düzeyi ikinci yarısında muhafaza edilemedi. Liberal söylemlerle iktidara gelen DP, ne pahasına olursa olsun hızla büyüme hedefinden vazgeçmedi. Planlı ve devamlılık arz eden bir ekonomi modelleri yoktu. Hedefleri yalnızca hızlı kalkınmaydı.

Yaşanan tüm bu iktisadi ve siyasi gelişmeler sıradan insanların gündelik hayatlarını etkiledi. Amerika’yla yakınlaşma, uluslararası ortaklıklar, Amerikan tüketim kültürünün empoze edilmesi gibi etkenlerle birleşti. Yaşanan iktisadi dönüşümün insanların gündelik hayatında en görünür olduğu alan tüketim kültüründe oldu.

GSMH’nin, kişi başına düşen millî gelirin, satın alma gücünün arttığı bu dönemde tüketim de arttı. İnsanlar sinema, basın ve yayın yoluyla daha önce hiç karşılaşmadığı kadar çok Amerikan tüketim kültürünün ürünleriyle karşılaştı. İthalatın serbestleşmesiyle birçok yeni ürün insanların hayatlarını kolaylaştırmaya başladı. İnsanlar otomobiller, traktörler, elektronik aletler, kozmetik ürünleri gibi lüks ürünlerle tanıştı. Bu yeni tüketim kalıplarından en çok etkilenenler kent insanları oldu. Özellikle İstanbul, Menderes’in de gösterdiği özel ilgi sayesinde DP’nin vitrin kenti olarak sunuldu.

1950’lerde insanlar, hayatlarına yeni giren rock’n roll ve Hollywood kültürüne, ithal edilen ürünlere ve gazetelerde hemen her gün hakkında haber yapılan Amerika’ya dair yeniliklere çok fazla direniş göstermedi. Geleneksel değerlerini sürdürürken yeni

tüketim kalıplarıyla karşılaşan insanlar özellikle gündelik hayatlarını kolaylaştıran birçok ürünü büyük bir iştahla kabullendi. Kentler ve kentliler büyük bir hızla değişti.

Tek parti döneminde olduğundan farklı olarak bu dönemde iktidar muhafazakârlığını sürdürürken bir yanıyla da Batılı özellikle de Amerikalı olan hemen her şeyi büyük bir istekle kabul etti. Seçim tabanı ve seçilen milletvekillerinin profilleri itibarıyla bakıldığında çevre değerlerinin merkeze taşındığı görüldü.

DP döneminde büyük bir değişim geçiren kırsal yapı kent yapısını da dönüştürdü. Tarımda makineleşme, ÇTK ile köylülere toprak dağıtılması, -özellikle Kore Savaşı'nın yaşandığı yıllarda- ihracatı artan tarımsal ürünlerin yüksek fiyattan satın alınması, verilen kredilerin artması, sunduğu olanaklarla şehirlerin cazibesini arttırması yoğun bir göç yaşanmasına neden oldu.

İstanbul'a kırsaldan yeni göç eden insanlar kentin özellikle sanayi bölgelerine yakın yerlerine ya da tepelerine tutundu, buralarda kendilerine gecekondular denilen evler kurdu. Alt yapının olmadığı, ulaşım imkânlarının çok kısıtlı olduğu bu yaşam alanlarında insanlar, kent kültürü ve yeni tüketim kalıplarıyla karşılaştı. Sabah kalkıp mesaiye giderken toplu taşıma araçlarını kullandı, hafta sonlarında -özellikle hemşerilik bağıyla bağlı olduğu- diğer insanlarla sinemaya, plaja ya da pikniğe giderek eğlendi.

Sinema filmlerinde, gazete reklamlarında ya da şehrin farklı semtleri arasında yaptığı gezilerde farklı yaşam biçimleriyle ve kullanım eşyalarıyla karşılaşan insanların ihtiyaçları da giderek farklılaştı. Dönemin gazetelerinde ve dergilerinde sürekli reklamı yapılan ithal kokulu sabunlar, kremler, parfümler, radyolar, çamaşır makineleri, Amerikan tarzı blue jeanler ihtiyaçlar arasında yer almaya başladı ve bunlara ulaşma arzusu piyasa mekanizmalarıyla sürekli canlı tutuldu.

Otomobil, insanların hayatındaki yerini arttırırken yeni yollar, bulvarlar, şehir meydanları yapıldı, İstanbul yeniden inşa edildi. Her mahalleye bir milyoner hayaliyle yola çıkan DP, her mahallede olmasa da Müslüman bir sanayici kitle oluşturmada başarı sağladı.

1950'ler, kendinden sonra gelecek olan 1960'ların provasını niteliğindedir. Dönüşüm yıllarının kökenini 1960'lara bir geçiş dönemi olarak nitelendirilebilecek 1950'lerde aramak gerekmektedir.

1950’li yıllara dair olan bu çalışmada DP döneminin temel iktisadi gelişmeleri ile bunların insanların alım gücüne, tüketim tercihlerine yansımaları ve gündelik hayatlarına yaptığı etki ortaya konulmaya çalışıldı.

Bu çalışmada iktisadi gelişmelerin sonuçlarına bakılırken üretim süreçlerinden çok tüketim süreçleri merkeze alındı. İstanbul’da yaşayan insanların gündelik hayatı; tüketim alışkanlıklarına, yaşam düzeylerine, kendilerini toplumsal ve siyasal bir özne olarak konumlandırmalarına, mekânları kullanma biçimlerine ve sosyal bağlarına bakılarak aktarılmaya çalışıldı. Çalışmanın merkezi kentin kendisi ya da devletin İstanbul’a dair tasavvurları olmadı. İstanbul’un mevcut sakinleri ile göç ederek buraya gelen yeni sakinlerinin ‘kenti’ yaşama biçimleri oldu.

İstanbul sakinlerinin nerelerde çalışıp, ne kadar ücret alıp kaç parça ürün ürettiklerinden çok neleri tüketip hangi evlerde yaşadıkları, mesai dışı hayatlarında nasıl vakit geçirdikleri ve neler giyip neler yedikleri gibi konulara odaklanıldı. Yaşanan iktisadi dönüşümün giyimden yeme alışkanlıklarına, eğlence biçimlerinden ev içi mekânlarına kadar insanların yaşamlarının birçok alanına etki ettiği gözlemlendi.

Çalışma sırasında karşılaşılan en büyük sorunlardan biri bu çok yönlü sonuçları olan konunun sınırlandırılması oldu. Konuyu İstanbul’un tüm toplumsal grupları için yapmak çok daha geniş ve ayrıntılı bir araştırmanın konusu olabilirdi. O yüzden çalışma sırasında daha çok kentli orta sınıfların ve ortanın üstü tabakaların tüketim tercihleri temele alındı. Bu çalışmayla ekonomideki değişime üretimin değil de tüketicinin perspektifinden bakılarak yeniden yorumlanması için bir adım atıldı.

Bu dönemde insanların siyasete bakış açısında, çalışma hayatlarında, gelir düzeylerinde, elde ettikleri gelirleri kullanma, boş zamanlarını değerlendirme, tüketime yönelme davranışlarında önemli dönüşümler görüldü. Bu yaşanan dönüşümü anlamak adına daha çalışılacak çok nokta, değinilecek çok farklı başlıklar bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

1950-1956 Yılları Arasında Hububat İhracatını Ve İthalatını Gösterir Cetveller, 1956. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30 1 0 0, Yer No: 85 538 10, 1.

1952 Yılındaki İthalat, İhracat Ve Ticari Dengeler İle İlgili Merkez Bankası'nın Başbakan Adnan Menderes'e Hazırladığı Not, 1952. BCA, Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30 1 0 0, Yer No: 109 686 10, 2.

İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın İstanbul'daki Et Fiyatlarıyla İlgili Adnan Menderes'e Telgrafı, 21.05.1954. BCA, Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 1.8.6.

Birleşmiş Millet Konferansı'na Katılmak Üzere San Fransisco'ya Gidecek Olan Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın Yerine Nurullah Esat Sümer'in Vekalet Edeceği, 07.04.1945. BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30.1 0.0, Yer No: 13.76.16.

Pan Amerikan Hava Şirketi Müdürünün İstanbul'da Bir Otel İnşası İçin Washington Büyükelçisine Yaptığı Teklif, 30.12.1950. BCA, Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 102.630.13.

Türkiye'de Devlet İktisadının Arzettiği Teşebbüs Şekilleri, Cumhuriyet Devrinde Ekonomi, Bayındırlık, Tarım, Sanayi İle 7 Eylül Kararları Adlı Kitaplar, 1947. BCA, Siyasi Partiler, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1456.40.6.

Atlantik Paktı Ve Marshall Yardımı İle İlgili Gazete Kupürleri, 07.01.1951. BCA, Siyasi Partiler, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 204.811. 3.

CHP Genel Sekreterliği Makamına, 4.4.1951. BCA, Siyasi Partiler, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 165 657 3.

Yeni İktidarın Çalışmaları 22.5.1950-22.5.1953, BCA, Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 030 10 0 0, Yer No: 14 81 11.

[Conrad Hilton'a İstanbul Hemşeriliği Ünvanı Verilmesi Hakkında], 15.3.1955. İBBKA. Meclis:31.955/91.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, Toplantı 3, c. 1 (29.05.1950).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, Toplantı 3, c.1 (29.5.1950).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XI, Toplantı 10, c. 1, (4.12.1957).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XI, Toplantı 87, c. 4 (21.8.1958).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XI, Toplantı 41, c. 12 (19.11.1960).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VII, Toplantı 72, c. 18 (11.06.1945).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, Toplantı 46, c. 5 (20.02.1951).

Başvuru Kaynaklar

Kitaplar

Ağaoğlu, Samet. **DP'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**. İstanbul: Baha Matbaası, 1972.

Ahıska, Meltem. **Radyonun Sihirli Kapısı**. İstanbul: Metis Yayınları, 2005.

Ahmad, Feroz. **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**. (Çev.) Ahmet Fethi. 2. bs. İstanbul: Hil Yayınları, 1996.

Albayrak, Mustafa. **Türk Siyasi Tarihinde DP (1946-1960)**. Ankara:Phoenix Yayınevi, 2004.

Algan, Necla. “Ömer Lütfi Akad ve Metin Erksan Sineması’nda İstanbul”. **Sinemada Bir Asır**. ed. Ş. Abdurrahman Çelik. Ankara: Altın Portakal Uluslararası Film Festivali Yayınları, 2014: 270-279.

Alkan, Mehmet Ö. “Soğuk Savaş’ın Toplumsal, Kültürel ve Gündelik Hayatı İnşa Edilirken. **Türkiye’nin 50’li Yılları**. haz. Mete Kaan Kaynar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015: 591-626.

Alpkaya, Faruk. “Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme”. **1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim**. der. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, 4. bs. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017: 7-14.

Altun, Mehmet. **İstanbul Hilton**. İstanbul: Kurumsal Yayınlar Araştırma, Danışmanlık, 2015.

Avcı, Gürkan. “Adnan Menderes ve Demokrasi”. **Türk Tarihinde Adnan Menderes**. c.1. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, 2012.

Avcıoğlu, Doğan. **Türkiye’nin Düzeni**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973.

Aydemir, Şevket Süreyya. **Menderes’in Dramı**. 16. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015.

Bağcı, Hüseyin. **Türk Dış Politikası’nda 1950’li Yıllar**. 4. bs. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, 2014.

Başgil, Ali Fuat. **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri, Görüp Yaşadıklarım**. İstanbul: Yağmur Yayınları, 2006.

- Baudelaire, Charles. **Modern Hayatın Ressamı**, 7. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013
- Baudrillard, Jean. **Tüketim Toplumu Söylenceleri Yapıları**, 5. bs. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2008.
- Bayar, Celal. **Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri**. İstanbul: İş Bankası Yayınları 1975.
- _____. **Başvekilim Adnan Menderes**. haz. İsmet Bozdağ. İstanbul: Truva Yayınları, 2010.
- Bengi, Derya. **50'li Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük "Şimdiki Zaman Beledir"**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- _____. "Zeki Müren: İstikbalin En Parlak Delikanlısı". **Türkiye'nin 1950'li Yılları**. haz. M. K. Kaynar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015: 465-470.
- Benjamin, Walter. **Pasajlar**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Bennett, Andy. **Kültür ve Gündelik Hayat**. çev. Nagehan Tokdoğan, Burcu Şenel, Umut Yener Kara. Ankara: Phoenix Yayınları, 2013.
- Berkes, Niyazi. **Türk Düşününde Batı Sorunu**. 2. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Berman, Marshall. **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**. 15. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Belge, Murat. "Türkiye'de Günlük Hayat". Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. c.3. İstanbul: İletişim Yayınları (1984): 837-867.
- Best, Steven, Douglas Kellner. **Postmodern Teori : Eleştirel Soruşturmalar**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1991.
- Biberoğlu, M. Kemal. **DP ve Sonrası Anılarım**. Ankara: Demokratlar Klubü Yayınları, 1997.
- Bora, Tanıl. "Adnan Menderes",. **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm**. c. 7. ed. Murat Yılmaz. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005: 482-507.
- Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1998.
- Buğra, Ayşe. **Devlet-Piyasa Karşıtlığının Ötesinde**, 4. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- _____. "Türk İşadamları ve Türk Devleti". **75 Yılda Çarkları Döndürenler**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999:67-95.
- _____. "Consumption and the Place of the Economy in Society: 'Reciprocity' and 'Redistribution' in Markets for Houses and Household Durables in Republican

Turkey". **Transitions in Domestic Consumption and Family Life in the Modern Middle East Houses in Motion.** ed. Relli Shechter. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2003: 113-133.

Cantek, Funda Şeneol. "Ellili Yıllar Türkiye'sinde Basın". **Türkiye'nin 50'li Yılları.** haz. Mete Kaan Kaynar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015: 3423-450.

Cantek, Levent. **Şehre Göçen Eşek Popüler Kültür, Mizah ve Tarih.** İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

_____. **Cumhuriyet'in Büluğ Çağı, Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950).** İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

_____. **Markopaşa.** İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Cem, İsmail. **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi.** 6. bs. İstanbul: Cem Yayınevi, 1977.

Cevizci, Ahmet. **Felsefe Sözlüğü.** 3. bs. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.

Chaney, David. **Yaşam Tarzları.** Ankara: Dost Kitabevi, 1999.

Coşar, Nevin. "Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi". **Türkiye Ekonomisi 1908-2008.** ed. Nevin Coşar ve Melike Bildirici. Bursa: Ekin Yayınevi, 2010: 427-446.

_____. "Osmanlıdan Cumhuriyete Tüketim Alışkanlıkları". **Osmanlıdan Cumhuriyete Esnaf ve Ticaret.** ed. Fatmagül Demirel. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012: 195-228.

Çavdar, Tevfik. **İktisat Kılavuzu.** 2. bs. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976.

_____. **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1995).** 2. bs. c.2. Ankara: İmge Yayınevi, 2000.

_____. **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960.** Ankara: İmge Kitabevi, 2003.

Çiçekoğlu, Feride. "Asri, Modern, Çağdaş". **Üç Kuşak Cumhuriyet.** ed. Uğur Tanyeli. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998: 146-153.

Demirel, Tanel. **Türkiye'nin Uzun On Yılı, DP İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi.** İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Dokuyan, Sabit. **1945-1950 Yılları Arasında Türkiye.** c.1 (Dış Politika-İç Politika), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.

Dorsay, Atilla. **100 Yılın 100 Türk Filmi.** İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014.

DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu.** Ankara: DPT Yayın No: 2529, 2000.

Düzgüneş, Melek. ed. **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı.** Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Kurumu Yayınları, 1973.

- Eloğlu, Metin. **Yine: Düdüklü Tencere, Sultan Palamut, Odun, Horozdan Korkan Oğlan**. İstanbul: Adam Yayınları, 1982.
- Emiroğlu, Kudret. **Gündelik Hayatımızın Tarihi**. 7. bs. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014.
- Eroğlu, Cem. **DP: Tarihi ve İdeolojisi**. 4. bs. Ankara: İmge Kitabevi, 2003).
- Ertunç, Ahmet Cemil. **Cumhuriyetin Tarihi**. İstanbul: Pınar Yayınları, 2004.
- Esin, Numan. **Devrim ve Demokrasi, Bir 27 Mayısçının Anıları**. İstanbul: Doğan Kitap, 2005.
- Evren, Burçak. **Türk Sineması**. 42. Altın Portakal Film Festivali Yayını, 2008.
- _____. “Sinemamızda Akımlar, Modalar ve Salgınlar”. **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**. ed. Oya Baydar, Derya Özkan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Frey, Frederick F. **The Turkish Political Elites**. Cambridge: The M. I. T. Press, 1965.
- Galbraith, J. K. **The New Industrial State**. Boston: Houghton Mifflin Company, 1967.
- Gardiner, Michael. **Gündelik Hayat Eleştirileri**. Ankara: Heretik Yayınları, 2016.
- _____. **Critiques of Everyday Life**. Routledge: London and New York, 2000.
- Göle, Nilüfer. “Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**. c. 3: Modernleşme ve Batıcılık, der. Uygur Kocabaşoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007: 56-67.
- Mehmet Gönübol, Haluk Ulman, A. Suat Bilge ve Duygu Sezer. “İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası”. der. Mehmet Gönübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası**. 8. bs. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996.
- Gültekin, Mehmet Nuri. **Orhan Kemal’in Romanlarında Modernleşme, Birey ve Gündelik Hayat**. 2. bs. İstanbul: Everest Yayınları, 2011.
- Güven, Dilek. **6-7 Eylül 1955 Olayları**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Harootunian, Harry. **Tarihin Huzursuzluğu**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2006.
- Harvey, David. **Postmodernliğin Durumu-Kültürel Değişimin Kökenleri**, İstanbul: Metis Yayınları, 1997.
- Hobsbawm, Eric J. **Kısa 20. Yüzyıl 1914 – 1991 (Aşırılıklar Çağı)**. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996.
- Hiç, Mükerrerem. **Türkiye Ekonomisinin Analizi: Başlıca Ekonomik Göstergelerle**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1980.

- İbar, Gazanfer. **Unilever Türkiye Tarihi**. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015.
- İnceoğlu, Metin. **Güdüleme Yöntemleri**. Ankara: Ankara Üni. Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları, 1985.
- İçduygu, Ahmet, İbrahim Sirkeci. “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri”. **75 Yılda Köylerden Şehirlere**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999: 249-268.
- İnönü, Erdal. **Anılar ve Düşünceler**, 4. bs. İstanbul: İdeal İletişim Hizmetleri, 1996.
- “İstanbul”. **Yurt Ansiklopedisi**. c. 6. İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982-1983.
- İstanbul Külliyyatı, Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 10 – Ulaştırma 1933-1996**, (Yay. Yön.) Ahmet Kal’a, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998.
- İstanbul Külliyyatı, Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 1 – Nüfus ve Demografi 1927-1996**, (Yay. Yön.) Ahmet Kal’a, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1997.
- İstanbul’un Kitabı**, İstanbul: İstanbul Vilayeti Neşriyat ve Turizm Müdürlüğü, 1958.
- İstatistik Göstergeler (1923-1998)**. Ankara: TÜİK, 2001.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram. **DP Dönemi Toplumsal Tartışmaları**. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2012.
- Kahraman, Hasan B. **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi**. c. 1. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010.
- Kaplan Alice ve Kristin Ross. “Introduction”. **Everyday Life**. Ed. Alice Kaplan and Kristin Ross. New Haven. Conn: Yale University Press, 1987: 1-4.
- Karakoç, Ercan. “Cumhuriyet Döneminde İstanbul’da Ulaşım”. **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi [Kültür A.Ş.] Yayınları (2016): 502-533.
- Karatepe, Şükrü. **Tek Parti Dönemi**. İstanbul: Ağaç Yayınları, 1993.
- Karpat, Kemal Hasim. **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller**. 2. bs. Afa Yayınları, İstanbul 1996.
- _____. **Türk Siyasi Tarihi**. 2. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- _____. **Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Kaya, Önder. **Cumhuriyet’in Vitrin Şehri**. İstanbul: Küre Yayınları, 2010.
- Kaynar, Hakan. **Projesiz Modernleşme Cumhuriyet İstanbul’undan Gündelik Fragmanlar**. İstanbul: İstanbul Araştırma Enstitüsü, 2012.

Kazgan, Gülten. **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1999.

_____. **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1985.

Kazgan, Haydar. "Cumhuriyet Döneminde Türk İmalat Sanayii". **İTÜ Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılı Kutlama Programı**. İstanbul: 1981: 1-13.

Keleş, Ruşen. **Kentleşme Sürecinde Türkiye**, İzmit: KOSİAD Yayınları, 1996.

Kemal, Orhan. **Gurbet Kuşları**. 7. bs. İstanbul: Everest Yayınları, 2007.

Kepenek, Yakup, Nurhan Yentürk. **Türkiye Ekonomisi**, 21. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008.

Kerwin, R. W. "Türkiye'de Devletçilik 1933-1950". Der. Nevin Coşar, **Türkiye'de Devletçilik**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995): 97-114.

Keyder, Çağlar. **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**. İstanbul: Metis Yayınları, 1993.

_____. **Emperyalizm Azgelişmişlik ve Türkiye**. İstanbul: Birikim Yayınları, 1979.

_____. **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1989.

_____. "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, 6. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2013: 61-172.

_____. **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009).

_____. "Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi (1946-1960)", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar**. der. Ş. Pamuk ve Z. Toprak. Ankara: Yurt Yayınları, 1988: 163-175.

Kılıçbay, Ahmet. **Türkiye Ekonomisi**. 2. bs. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

Kılınçaslan, İsmet. **İstanbul Kentleşme Sürecinde Ekonomik Ve Mekansal Yapı İlişkileri**. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1981.

Kıray, Mübeccel B. "Modern Şehirlerin Gelişmesi Ve Türkiye'ye Has Bazı Eğilimler". **Kentleşme Yazıları**. (1964-65 dönemi İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Şehircilik Kürsüsü Konferanslarından). 1965.

_____. "II. Dünya Savaşı Ertesinde Türk Metropollerinde Sosyal Değişim Kalıpları". **Kentleşme Yazıları**. İstanbul: Bağlam Yayınları. 1998.

_____. **Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma**. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2005.

Koçak, Cemil. **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**. c. 2. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

_____. **Uzlaşma - Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)**. c. 5. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Kongar, Emre. **Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**. 3. Baskı. İstanbul: Cem Yayınları, 1979.

Köse, Yavuz. **Dersaadet’te Tüketim (1855-1923)**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.

Köymen, Oya. “Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları”. **75 Yılda Köylere Şehirlere**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999: 1-30.

Kuban, Doğan. “1950’lerde İstanbul’da Menderes İmarı” **75 Yılda Değişen Kent Ve Mimarlık**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999: 80-83.

Kuyaş Ahmet (Yay. Yön.). **Tarih 1839-1939**. İstanbul: Tüsiad Yayınları, 2004.

Latour, B. **We Have Never Been Modern**, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1993.

Mardin, Şerif. **Türk Modernleşmesi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Marx, Karl and Frederick Engels. **Manifesto of the Communist Party**. (ed.) Samuel Moore, Authorized English Translation edited and annotated by Frederick Engels. London William Reeves 185. Fleet st. E. C. , 1888.

Meriç, Murat. “Neler Dinledik, Nelerle Coştuk”. **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999: 193-207.

Oktay, Ahmet. **Türkiyede Popüler Kültür**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Onaran, Alim Şerif. **Türk Sineması**. c. 1. Ankara: Kitle Yayınları, 1994.

Orçan, Mustafa. **Osmanlı’dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü**. 3. bs. Ankara: Harf Yayıncılık, 2014.

Osmay, Sevin. “1923’ten Bugüne Kent Merkezleri’nin Dönüşümü”. **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999: 139-154.

Oran Baskın (Ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**. c. 1. 1919-1980. 19. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Ormanlar, Çağla. “Giyim Kuşam Modaları: Amerika’dan Esen Moda Rüzgarları, 1950-60”. **75. Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.

Ödekan, Ayla. “Üç Kuşağın Eşyaları”. **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999: 237-244.

Öymen, Altan. **Bir Dönem Bir Çocuk**. 15. bs. İstanbul: Doğan Kitap, 2015.

_____, **Değişim Yılları**. İstanbul: Doğan Kitap, 2004.

_____. **Öfkeli Yıllar**. 5. Bs. İstanbul: Doğan Kitap, 2009.

Özcan, F. Cemil. “Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi”. **Türkiye’nin 50’li Yılları**, (Haz.) Mete Kaan Kaynar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015: 39-68.

Özçelik, Özer, Hüseyin Önder, Yavuz Odabaşı. “Atatürk’ten Menderes’e Türkiye’nin Ekonomi Politigi (1923-1960)”. **Başbakan Adnan Menderes’in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi**. ed. Talip Kabadayı, Aydın: A. Menderes Üniversitesi Yayınları, 2012: 50-110.

Özdemir, C. Oral. “Demokrasinin Gizlenen Yüzü: Tahkikat Komisyonu”, **Türkiye’nin 50’li Yılları**. haz. Mete Kaan Kaynar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Özen, Emrah. “Sinemamızın Şahsiyet Azabı: Ellili Yıllarda Yerli Film/Türk Filmi Ayrımı Üzerine Bir Değerlendirme”. **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, ed. Mete Kaan Kaynar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015:485-503.

Özer, İlberi, **DP Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat**, İstanbul: İskenderiye Kitap, 2015.

Özgüç, Agah. **100 Filmde Başlangıcından Günümüze Türk Sineması**. İstanbul: Bilgi Yayınları, 1993.

_____. **Türk Sinemasında İlkler**. İstanbul: Yılmaz Yayınları, 1990.

_____. **Türlerle Türk Sineması Dönemler / Modalar / Tipler**. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2005.

Özkale, Lerzan ve M. Özgür Kayalıcı. “Dış Ticaretin Yapısal Gelişimi”. ed. Gülten Elmas Arslan. **Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi**. Ankara: Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2008: 355-382.

Öztan Güven Gürkan, Serdar Korucu. **Tutku, Değişim ve Zarafet-1950’li Yıllarda İstanbul**. İstanbul: Doğan Kitap, 2017.

Öztürkmen, Arzu. “Cumhuriyet’in Eğlenceleri”. **Üç Kuşak Cumhuriyet**. ed. Uğur Tanyeli. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998: 68-71.

_____. “Zamanı Eylemek, Eğlenmek: Cumhuriyet Dönemi Eğlence Biçimlerini Yeniden Düşünmek”. **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999: 179-191.

Özüçetin, Yaşar. “Demokrasiye Geçiş, DP’nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri”, **Genel Türk Tarihi**. c. 9. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Pamuk, Orhan. **İstanbul, Hatıralar ve Şehir**. 15. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.

Pamuk, Şevket. **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisat Tarihi Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm**. 5. bs. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

_____. “İkinci Dünya savaşı Yıllarında İaşe Politikası ve Köylülük”. **75 Yılda Köylerden Şehirlere**. Ed. Oya Baydar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999: 57-66.

Parasız, İlker. **Türkiye Ekonomisi**. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2003.

Pektaş, Şerafettin. **Menderesli Yıllar- DP Döneminde İşçi Hareketleri**. İstanbul: Fırat Yayınevi, 2012.

Pessoa, Fernando. **The Book of Disquiet**. Der. Maria Jose du Lancastre. çev. Margaret Jull Costa. Londra: Serpent's Tail, 1991.

Rado, Şevket. **Amerikan Masalı**. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1950.

Sakaoğlu, N. ve N. Akbayer. **Binbir Gün Binbir Gece, Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı**. İstanbul: Deniz Bank Yayınları, 1999.

Sander, Oral. **Siyasi Tarih 1918-1994**, c. 2. 25. bs. Ankara: İmge Kitabevi, 2016.

Sennett, R. “Street and Office: Two Sources of Identity”. **On The Edge: Liwing With Global Capitalism**. (ed.) W. Hutton ve A. Giddens. London: Random House, 2000.

Simmel, Georg. **Modern Kültürde Çatışma**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Solomon Michael, Gary Bamossy, Soren Askegaard, Margaret K. Hogg. **Consumer Behaviour A European Perspective**. Third Edition. USA: Prentice Hall, 2006.

Sönmez, Sinan. **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**. Ankara: İmge Kitabevi, 1998.

Sözeri, Zeki. **Halkın Sesinden İktidarın Borazanına**. İstanbul: Doğan Kitap, 2014.

Stokes, Martin. “Gündelik Yaşamı Tanımak”, **Kültür Fragmanları Türkiye’de Gündelik Hayat**, haz. Deniz Kandiyoti, Ayşe Saktanber. İstanbul: Metis Yayınları, 2012: 321-336.

Sunal, Seçkin. “Tanzimat’tan Günümüze Ulaştırma Politikaları ve Ulaştırma Alanındaki Gelişmeler”. **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**. ed. Nevin Coşar ve Melike Bildirici. Bursa: Ekin Yayınevi, 2010: 620-642.

Swingewood, Alan. **A Short History of Sociological Thought**. 2nd Edition. Macmillan Education UK, 1991.

Şahin, Hüseyin. **Türkiye Ekonomisi**. 9. bs. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2007.

Şenyapılı, Önder. “Öyküde, Romanda, Şiirde, Tiyatroda, Sinemada, Resimde Gecekondu”. **Gecekondu, Dönüşüm, Kent, Tansu Şenyapılı’ya Armağan**. yay. haz. Serap Kayasü vd. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşbirliği, 2009.

- Takım, Abdullah. **DP Ekonomisi Ekonomik Kalkınma ve Dış Finansman**. Ankara: Detay Yayıncılık, 2011.
- Tanyeli, Uğur. “İstanbul’u Yazmak: Cumhuriyet Dönemi Tarih Metinlerinde Eski Başkent”. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. c. 8. s. 16. (2010): 259-275.
- Tapan, Mete. “İstanbul’un Kentsel Planlamasının Tarihsel Gelişimi ve Planlama Eylemleri”. **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999: 75-88.
- Tekeli, İlhan. **İstanbul ve Ankara İçin Kent İçeri Ulaşım Tarihi Yazıları**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- _____. **Türkiye’de Yaşamda ve Yazında Konutun Öyküsü**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Tezel, Yahya Sezai. **Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1982.
- Thorns, David C. **Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam**, 2. bs. İstanbul: Soyak Yayınevi, 2010.
- Toker, Metin. **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, DP’nin Altın Yılları 1950-1954**, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1990.
- _____. **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları- Demokrasiden Darbeye 1957-1960**. 2. Bs. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.
- Toprak, Zafer. “Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları”, **Cogito**, s. 5. (Güz, 1995): 25-28.
- _____. “DP Lozan Ve Robert Kolej”. **Toplumsal Tarih Dergisi**. s. 120. (Aralık 2003): 92-97.
- Topuz, Ali. **Ali Topuz Anlatıyor- Değişimi Yaşamak (1932-1972)**. Söyleşi: Hikmet Bila. İstanbul: Doğan Kitap, 2011.
- Tuncer, Erol. **Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002)**. Ankara: Tesav Yayınları, 2003.
- _____. 1950 Seçimleri. Ankara: Tesav Yayınları, 2010.
- Tuncer, Hüner. **Menderes’in Dış Politikası**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013.
- Tunçay, Mete, “Siyasal Tarih (1959-1960)”. Yay. Yön. Sina Akşin. **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**. 5. bs. İstanbul: Cem Yayınevi. 1997: 177-190.
- Tüfekçioğlu, Hayati. “1950’de Türk-Amerikan İlişkilerinin Türkiye’de Geniş Çevrelerce Algılanış Biçimi”. **500. Yılında Amerika**. yay.haz. Recep Ertürk ve Hayati Tüfekçioğlu. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1994.

- Tümertekin, Erol. **İstanbul İnsan ve Mekan**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Türel, Ali. “Kent ve Ulaşım”. **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999: 155-170.
- . “Gecekondu Yapım Süreci ve Dönüşümü”. **Kent, Planlama, Politika, Sanat**. der. İlhan Tekeli. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fak. Yay., 1994: 637-649.
- Türkdoğan, Orhan. **Türk Sanayi Toplumu**. 2. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Ünsal, Artun. “Cumhuriyet’in Lokantaları”. **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999:155-170.
- Varel, Anıl. “Ellili Yıllarda Muhalefet: Hükümete Yönelik Temel Eleştiriler ve DP Karşısında CHP’nin İdeolojik Konumlanması”. **Türkiye’nin 50’li Yılları**. haz. Mete Kaan Kaynar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015: 203-234.
- Yalman, Ahmet Emin. **Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim (1945-1971)**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971.
- Yapp, Nick. **1950’ler, Fotoğraflarla 20. Yüzyılın Sosyal Tarihi**. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 1998.
- Yerasimos, Stefanos. **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye 3, Birinci Dünya Savaşından 1971’e**. 6. bs. İstanbul: Belge Yayınları, 1992.
- Yıldırım, Sinan. “Kente Yönelen Köylüler: Kırsal Yapının Dönüşümü, Göç ve Gecekondu”. **Tarih, Sınıflar ve Kent**. der. Besime Şen, Ali Ekber Doğan. Ankara: Dipnot Yayınları, 2010: 398-464.
- . “Köylüler ve Kentliler: Ellili Yıllarda Dönüşen Yeni Sosyo Ekonomik ve Kültürel Coğrafyası”. **Türkiye’nin 1950’li Yılları**. haz. Mete Kaan Kaynar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015: 541-563.
- Yılmaz, Celali. “İstanbul’un İktisadi Tarihi Cumhuriyet Dönemi: Sanayi – Ticaret – Finans”. **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi [Kültür A.Ş.] Yayınları (2016): 296-337.
- Yüceer, Saime. “Tahkikat Komisyonu: Muhalefetsiz Demokrasi (!)”. **Türk Tarihinde Adnan Menderes**. c. 2. ed. Dilşad İnce Erdoğan vd., Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, 2012: 727-762.
- Zorlu, Abdülkadir. **Üretim Kapitalizminden Tüketim Kapitalizmine: Üretim ve Tüketim Teorileri**. Ankara: Altınordu Yayınları, 2016: 123-126.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Yasemin Saner (çev.) 24. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- 75. Yılda Sayılarla Türkiye Cumhuriyeti**. Ankara: TÜİK, 1998.

Makaleler

- Akaş, Cem. “Migroskop: Türk Süpermarketçiliğinde 41 YIL, Migros Genel Müdürü Bülent Özaydınlı ile Söyleşi”. **Cogito**. s. 5. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995: 137-144.
- Arlı, Alim. “Habitat II Tartışmaları ve İstanbul’da Toplumsal Dönüşüm”. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. c. 8. s.16. (2010): 367-388.
- Baudrillard, Jean. “Bir Tüketim Kuramı Üzerine”, **Cogito**, Sayı:5, 1995, İstanbul: Yapı Kredi yayınları, ss: 89-102.
- Berensel, Ege. “Metin Erksan Hakkında Derlediğimiz Birkaç Şey”. **25. Kare**. s.1. Ankara, 1991:18-21.
- Bıçkılı, Doğan. “Harvey ve Castells’de Kent Sorunsalı : Politik Ekonomi Vizyonu ve Sınırlılıkları”. **Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 7. s.11 (2006): 111-130.
- Bozkurt, İ. Murat. “İstanbul Kent İçi Toplu Ulaşım Literatürü”. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. c. 8. s. 16 (2010): 355-366.
- Bulut, Sedef. “Üçüncü Dönem DP İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”. **Akademik Bakış**. c.2. s. 4. (Yaz 2009): 125-145.
- Coşar, Nevin. "Türkiye’de İktisat Politikalarının Genel Nitelikleri", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, c. 20, (1996): 9-17.
- . “DP Dönemi Maliye Politikaları, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. c. 60. s.1. (2005): 29-58.
- Çakmak, Diren. “Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)”. **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**. c. 2. s. 3. (Kış 2008): 153-186.
- Çankaya, Erol. “Payitahttan Metropole: Türk Şiirinde İstanbul”. **Çağdaş Yerel Yönetimler**. c. 25. s. 4. (Ekim 2016): 87-117.
- Evsile, Mehmet. “DP Döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi Bütçe Görüşmelerinde Demokrasi, Hürriyet ve Kalkınma Konularında Yapılan Tartışmalar”. **History Studies**. c. 9. s. 2. (Haziran 2017): 125-138.
- Eyüboğlu, Cemal R. “Marshall Planı ve Türkiye II”. **Siyasi İlimler Mecmuası**. s. 207, C. XVIII. (Haziran 1948): 135-140.
- Gen, Elçin. “Gündelik Hayat ve Ritimleri”. **Birikim Dergisi**, s.191. 2005: 79-85.
- Güngör, Esra. “1950’ler Türkiye’sinde Modernleşme ve Gündelik Hayat Değişimlerine Sinema Üzerinden Bakmak: İstanbul Geceleri Filmi”. **Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)**. c.2. s. 2. (2017): 94-112.

- Hasol, Doğan. “İstanbul’un Dönüşümü”. **Türkiye Mühendislik Haberleri**. s. 413. (2001/3).
- Kanca, Osman Cenk. “1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar”. **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. c. 9. s.19 (2012): 47-63.
- Kazgan, Gülten. “Şehirlere Akın ve İktisadi Gelişme”. **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**. c.19. No:1-4. (Ekim 1957-Temmuz 1958): 375-394.
- Kırmızı, Abdulhamit. vd. “İlber Ortaylı ile İstanbul Tarihi Üzerine”. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. c. 8. s. 16. (2010): 389-399.
- Oktar, Suat ve Arzu Varlı. “Türkiye’de 1950-1954 Döneminde DPnin Tarım Politikası”. **Marmara Üniversitesi. İİBF Dergisi**. XXVIII (1). (2010): 01-22.
- Şabudak, Özcan. “Tarihsel Süreçte Bir Kentsel Değişim Örneği: Gedikpaşa”. **İnsan & Toplum**. c. 4 s.7. (2014): 85-112.
- Talu, Nilüfer. “Modernlik Söylemi: Endişeli Bakışlarda Modern Birey”. **METU JFA**, c. 27. s. 2 (2010/1): 141-171.
- Taylan, Hasan Hüseyin, Ümit Arkan. “Medya ve Kültür: Kültürün Medya Aracılığıyla Küreselleşmesi”. **S.Ü.S.B. Dergisi**. C. X. S: 1. (2008): 85-97.
- Tunç, L. “Cumhuriyet Yıllarının İlkleri”. **Popüler Tarih**. s.66. (Şubat 2006).
- Tunç, Sevecen. “Hayat’ın Yıldızları: 1950’lerin Türkiye’inde Tüketim Kültürü, Futbol Ve Şöhret”. **Toplum ve Bilim**. No: 130. (2014):137-154.
- Yavuz, Şahinde, “Türk Toplumunun Tüketim Toplumuna Dönüşümünde Reklamcılığın Rolü”, **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, s. 36 (Bahar 2013): 219-240.
- _____. “Modernleşme Sürecinde Osmanlıdan Cumhuriyete Reklam Serüveni”. **İletişim Fakültesi Dergisi**. (2007): 183-196.
- Yıldız, Nuran, “DP İktidarı (1950-1960) ve Basın”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, c. 51. 1997: 481-505.
- Zadil, Ekmel. “İstanbul’da Mesken Mes’eleleri ve Gecekondular”. **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**. s. 2. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü Yayınları. (1949): 65-87.
- Zorlu, Abdülkadir. “Batılı Bir Yaşam Tarzı Olarak Tüketim: Türkiye’de Tüketim Ürünlerinin ve Kültürünün Tarihsel Gelişimi”. **Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar Dergisi**. s.17.
www.sdergi.hacettepe.edu.tr/zorlu_makale.htm [13.01.2017].

Sürelî Yayınlar

“Acele Etmeyiniz”, **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1950.

Adile Ayda, “Amerika İntibaları”, **Cumhuriyet**, 30 Aralık 1958.

“Af Kanunu”, **Zafer**, 17 Temmuz 1950.

“Amerikan tenezzüh arabaları”, **Milliyet**, 1 Mart 1952.

“Amerika’daki Köpeklerin Muhteşem Hayatı”, **Vatan**, 25 Şubat 1954.

“Amerika’nın ‘Yol Peygamberi’ Geliyor”, **Dünya**, 6 Mart 1952.

“Amerikan Eşyası Alım Satımı Memlekette Salgın Halini Aldı”, **Hürriyet**, 14 Ocak 1956.

“Amerikan Eşya Müzayedesi”, **Vatan**, 20 Şubat 1954.

“Artık Avrupa da Amerikalılarındır!”, **Hürriyet**, 25 Temmuz 1950.

“Amerika’da Modern Okullar”, **Mühendislik Mimarlık**, 2 Şubat 1960.

“Ateeş!...”, Be. Fa., **Hürses**, 22 Mart 1951.

Bedii Faik, “Bir Katre”, **Dünya**, 7 Eylül 1952.

“Bir İstanbullunun 10 Derdi”, **İstanbul Ekspres**, 13 Nisan 1952.

“Bir İstanbullunun 10 Derdi”, **İstanbul Express**, 14 Nisan 1952,

“Bir İstanbullunun 10 Derdi”, **İstanbul Express**, 18 Nisan 1952.

“Bir İstanbullunun 10 Derdi”, **İstabil Express**, 19 Nisan 1952.

“Bir İstanbullunun 10 Derdi”, **İstanbul Ekspres**, 9 Mayıs 1952

“Bir İstanbullunun 10 derdi”, **İstanbul Express**, 15 Nisan 1952,

“Celal Bayar ve Adnan Menderes’in Aydın’da Dünkü Nutukları”, **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1946.

“Çengelköy Sırtlarında Bir Cinayet”, **Dünya** 7 Eylül 1952.

“Divan Oteli Dün Açıldı”, **Milliyet**, 15.01.1956.

[Dondurulmuş Fiyatlara Serbesti], **Hürriyet**, 24 Ağustos 1958, 1.

“Dün Şehrimizde 2032 Yağmacı Sorguya Çekildi”, **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1955.

“Fotoğraflarla”, **Hafta**, 18 Mayıs 1951, c. 4, s. 86.

“Gima Mağazalarının İlki Açıldı”, **Milliyet**, 26 Mart 1957.

“Glencove’da Türk Günü İlan Edildi”, **Vatan**, 25 Şubat 1954,

Hayat, Sayı: 106, 17 Ekim 1958.

“Her Türlü Siyasi Faaliyet Durduruldu”, **Milliyet**, 19 Nisan 1960.

“Hür. P.’nin Seçim Beyannamesi”, **Milliyet**, 19 Ekim 1957..

“İstanbul’da Adam Başına Günde 85 Gram Et Düşüyor”, **Hürriyet**, 22 Ocak 1955.

İsmail İşmen, “Bayar’la Adım Adım”, **Vatan**, 20.2.1954.

İsmail İşmen, “Bayar’la Adım Adım-Gök Tırmalayan Binalar Diyarı: New York Şehrine Dair”, **Vatan**, 26.2.1954.

[İthalata Dair İzin], **Tercüman**, 8 Mart 1959.

“Kaçakçı Bayanın Duruşması”, **Vatan**, 20.2.1954, 6.

Karikatür, **Hafta**, 13 Nisan 1951. c. 4. s. 81.

Karikatür, **Hafta**, 6 Nisan 1951. c. 4. s. 80,

Karikatür, **Hafta**, 18 Mayıs 1951. c. 4, s. 86.

“Kitaplar Arasında”, **Hafta**, 30 Mart 1951, Sayı:79, Cilt:4, 20.

“Lastik Fabrikaları”, **Milliyet**, 25.02.1951.

“Lüzumlu Telefonlar”, **İstanbul Telgraf**, 28 Şubat 1956.

“Marilyn Monroe Zaturrie Oldu”. 26 Şubat 1954, **Vatan**.

“Marshall Planı Mucibince 5 Sene Taksitle Satılan Fiat Traktörleri”, **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1950.

“Mesken Buhranı Yok, Mesken Davası Var”, **Dünya**, 21 Aralık 1954, 7.

Mithat Cemal Kuntay, **Son Posta**, 28 Eylül 1945.

[Millet Partisi’nin Kuruluşu]. **Vatan**, 20.07.1948.

Nermin Abadan, “Bir Amerikan Üniversitesi’nde Hayat”, **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1954.

“Okuyucu Fikir ve Şikayetleri”, **Vatan**, 2 Mart 1954.

Orhan Tahsin, “Ses Yıldızlarımızın Hususi Hayatını Anlatıyoruz- Mualla Mukadder”, **Hayat**, 14 Ekim 1958.

Orhan Tahsin, “Ses Yıldızlarımızın Hususi Hayatını Anlatıyoruz- Muzaffer Akgün”, **Hayat**, 3 Ekim 1958.

Orhan Tahsin, “Ses Yıldızlarımızın Hususi Hayatını Anlatıyoruz- Sevim Tanürek”, **Hayat**, 17 Ekim 1958.

“Otomobil Çalan Hırsız Şebekesi Yakalandı”, **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1950, 1.

“Pamuk Fiyatları”, **Milliyet**, 21.02.1951.

Peyami Safa, “Kültür ve Eğlence”, **Hafta**, 16 Kasım 1951, Cilt:5, Sayı:112,

“Piyasa, Ticaret, Borsa”, **Dünya**, 27 Nisan 1954,

“Radyo, Gramofon ve Vantilatör Çalan 3 Kişi Yakalandı”, **Milliyet**, 25 Şubat 1951,

Reha Oğuz Türkan, “Amerika’yı Örnek Almak Ve Amerikan Taklitçiliği”, **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1950.

Rüçhan Ünver, “Seyyar Büfeler”, **Milliyet**, 13 Ağustos 1956.

“Rüyalar Âleminde Dönen Genç Kız “, **Vatan**, 23 Ağustos 1950.

Sabahattin Ali, **Markopaşa**, sayı: 23, 10 Ekim 1947.

Semir Bilbaşar, “Hususi Hayatlarında Meşhur Futbolcularımız: Turgay”, Yıl: 4, sıra No: 163, Sayı: 47, 20 Kasım 1959.

“Sevimli Eşya Müzayedesini”, **Vatan**, 27 Şubat 1954.

“Siyasi Faaliyetler Durduruldu”, **Akşam**, 19 Nisan 1960.

Son Posta, 25 Ocak 1946.

“Şehir Hattı Bayramda Halkı Yine İstif Edecek”, **Akşam**, 27 Haziran 1958.

Tatlısert, “Başa Bela Gelmesi Budur”, **Vatan**, 28 Mart 1951.

“Türk Milleti Halk Partisi’ni Tam ve Kati Bir Tasfiyeye Tabi Tuttu”, **Zafer**, 3 Mayıs 1954.

“Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Faaliyete Geçti”, **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1950.

[Türkiye’ye ve Yunanistan’a Marshall Yardımı] **Hürriyet**. 10 Temmuz 1950.

“Ulaştırma İşleri İslah Ediliyor”, **Milliyet**, 04.04.1951.

“Yağmur Yağsa Dahi Anadolu Yakası Susuz Kalmayacak”, 13 Ağustos 1956, **Milliyet**

“Zeytinburnu Gecekondu Bölgesini Ziyaret”, **Dünya**, 21 Aralık 1954, 6.

“1951 Bütçesinin Tümü Üzerinde Görüşme Oldu”, **Milliyet**, 21 Şubat 1951.

Basılmamış Tezler

Acar, Ayla. “Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Kültürünün Türkiye’ye Girişinde Basının Rolü (1945-1960)”. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Alpender G. G., “Big Business and Big Business Leaders in Turkey”. Doktora Tezi. Michigan State University, Department of Management, 1966.

Koç, Bekir. “Türkiye’de Tüketim Toplumu ve Din: Yabancılaşma Kavramı Analizi”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Koçer, Dilara N. “DP Döneminde Kadın: 1950-1960 Arası Kadın Dergilerinde Kadın İmajı”. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Okur, Fatma Berin. “Conspicuous Consumption in Turkey in the 1950s: An Examination of Hayat Magazine”. Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2007.

İnternet Kaynakları

Yazman, Derya. “İstanbul’da Eğlenmek”. <http://v3.arkitera.com/h48411-istanbulda-eglenmek.html> [14 Nisan 2017].

Özcan, Güven Gürkan. “İktidarın Tek Rengine Karşı Taksim”. <https://bianet.org/bianet/siyaset/150153-iktidarın-tek-rengine-karsi-taksim> [22.03.2017].

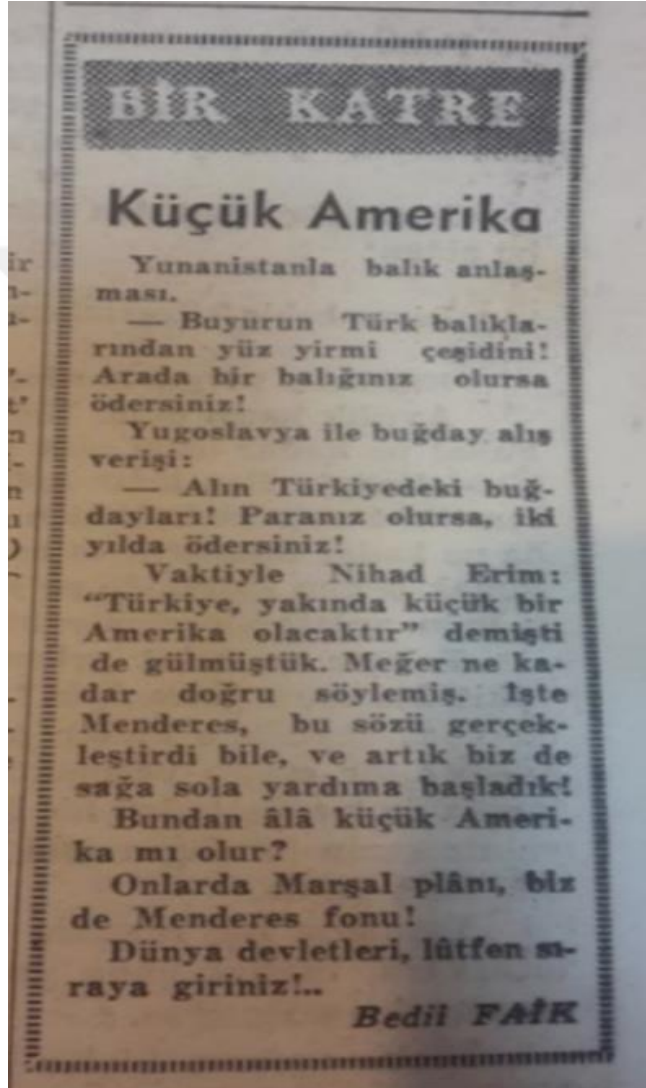
“TBMM Yasama Yılları”. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.yasama_yillari?v_meclis=1&v_donem=9 [28.01.2017].

“OECD Türkiye Ekonomik İnceleme Raporu”. OECD. Eylül 2016. www.oecd.org/turkey/economic-survey-turkey.htm, [31.04.2018].

“DP Parti Programı”. 1946. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y [15.01.2015]

EKLER

Ek 1: Küçük Amerika

Dünya, 7 Eylül 1952, 1.

[illegible]

214

Ek 3: Radyo Reklamı

SIEMENS RADYO

Genç ve kıymetli ses sanatkârı

Zeki Müren

"Bataryalı **SIEMENS**, radyoların şahıdır" diyor!

MÜHİM:
Yeni alacağınız bataryalı SIEMENS Radyolarının SIEMENS pillerini, ihtiyatlarıyla beraber bedeli mukabilinde bayiinizden temin edebilirsiniz.

Bataryalı Siemens 721 modelinde bulunan harika göz batarya sarfiyatını asgariye indirir ve radyonun açık kalmasına mani olarak fuzuli sarfiyatı önler.

Bataryalı Siemens radyoları, günün her saatinde ve her türlü hava şartları altında İstanbul, Ankara ve İzmir radyolarını en net ve tabii şekilde dinleten radyodur.

Türkeli Tic. A. Ş. (Galata, Bankalar Cad. - Tel: 44624)
Memleketin bütün kaza ve vilâyetlerinde SIEMENS bayii mevcuttur.

Vatan, 22 Şubat 1954

Ek 4: Amerikan Eşyası Alım Satımı Memlekette Salgın Halini Aldı

Şehrimizdeki Amerikan eşyası satan dükkânlardan birinin içi.

(Foto: Hürriyet - A.E.)

Amerikan eşyası alım - satımı memlekette salgın halini aldı

Bazı açığözler de Amerikan eşyası diye taklit ve uydurma eşya satıyor

Son yıllarda memleketimizde, Amerikan eşyası alım satımı âdeta bir moda halini almıştır. Çeşitli varifelerle memleketimize gelen Amerikalılara, zati eşya getirmek, giderken de bunları satmak hakkı ta-

nındığı için, evvelâ Ankara'da son derece hususi olarak alım satım işi başlamış. Amerikalılarla şu veya bu şekilde tanışmış olan ailelerin, pek ucuz telâkki ederek bu eşyayı satın almaya başlaması, kısa zaman

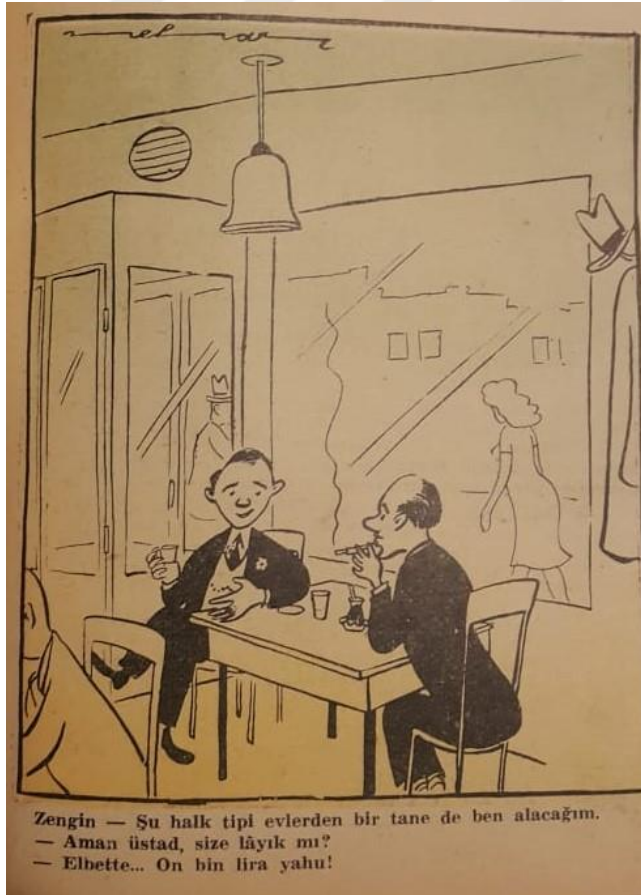
Hürriyet, 14 Ocak 1956, 1.

Ek 5: Konut Sıkıntısı

Hafta, s. 95, c. 4, 20 Temmuz 1951, 19.

Ek 6: Halk Tipi Evler

Zengin — Şu halk tipi evlerden bir tane de ben alacağım.
— Aman üstad, size lâyük mı?
— Elbette... On bin lira yahu!

Hayat, s. 17, c.1, 1 Şubat 1959, 16.

Ek 7: Ulaşım Araçlarının Yetersizliği

Hayat, s. 9, c.1, 1 Haziran 1956, 4.

Ek 8: Toplu Taşıma Araçlarında Yaşanan Sıkıntılar

Hafta, c.4, s.77, 16 Mart 1951, 19.

Ek 9: Ulaşım Araçlarının Yetersizliği

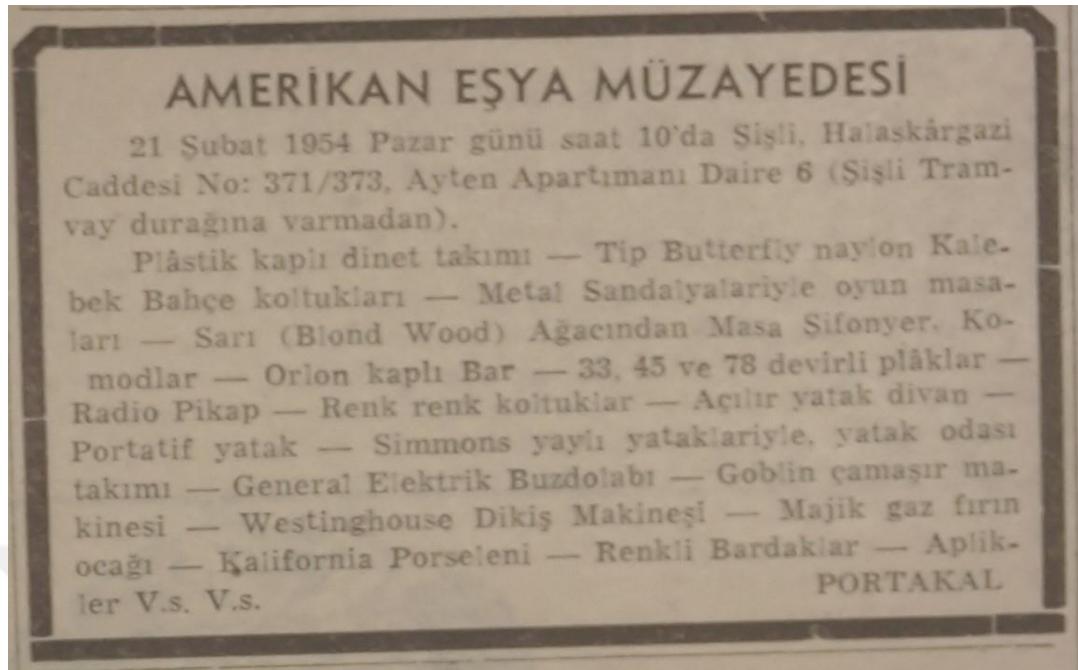
Hafta, s.77, c.4, 16 Mart 1951, 6.

Ek 10: Kiralık Evlerin Yaşam Koşullarının Elverişsizliği

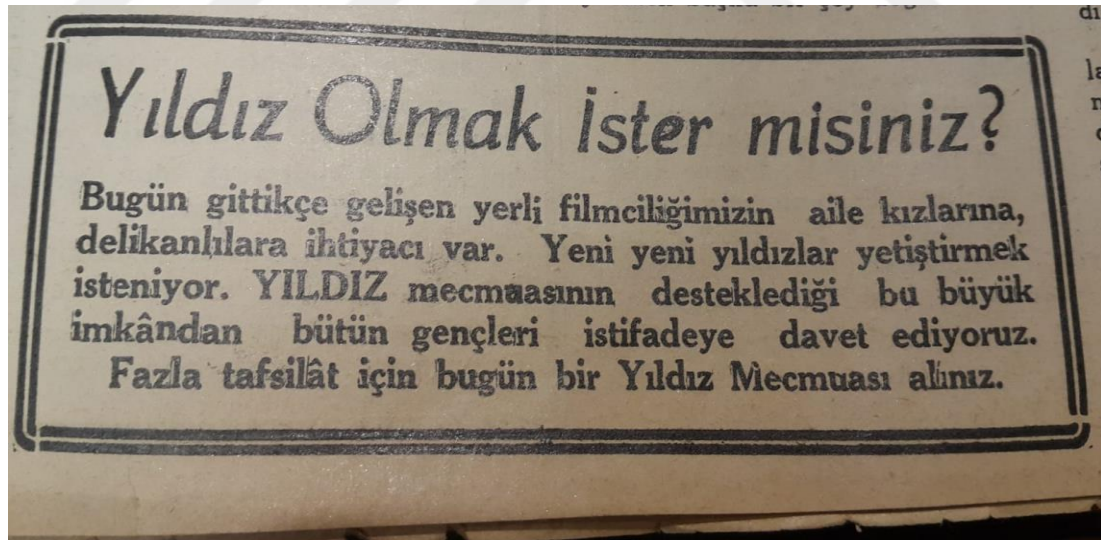
Hafta, 18 Mayıs 1951, c. 4, s. 86, 18.

Ek 11: Amerikan Eşya Müzayedesİ

Vatan, 29.2.1954, 5.

Ek 12: Dönemin Sinema Artistliği ve Güzellik Yarışmaları

Hafta, s. 81, c.4, 13 Nisan 1951.

Ek 13: Puro Sabunu Reklamı

Perlede büyük muvaffakiyetler kazanan Lâle Oraloglu bu sene; Leylaklar altında, 6 Ölü var, Nîlgün filimlerinde oynuyor

Lâle Oraloglu

PURO İÇİN NE DİYOR ...

“PURO, fevkalâde bir Tuvalet Sabunu olmakla beraber, aynı zamanda, terkibinde krem hassaları bulunan müessir ve pratik bir güzellik müstahzarıdır. Cildinizi korumak, genç ve güzel kalmak için PUROdan şaşmayınız.

BOL KÖPÜKLÜ NEFİS KOKULU

PURO

TUVALET SABUNU 100 DE 100 SAFTIR

4-20

- 1** PURO, cilt üzerindeki siyah benek ve güzelliği bozan sivilcelerin teşekkülüne mani olur.
- 2** PURO, cildin derinliklerine kadar nüfuz ederek yabancı ve zararlı maddeleri temizler
- 3** PURO, cildin gizli kalan güzelliğini ve cazibesini meydana çıkarır

PURO Güzellik Metodunu bugünden itibaren siz de tatbik ediniz.

Vatan, 8 Mart 1954, 4.

Ek 14: Krem Mucizesi

Bir ay evveline kadar evde kalmış bir kızdım. Bütün arkadaşlarım çoktan evlenmişti, fakat beni beğenen tek bir erkek yoktu.

T. REKLAM TİCARET

Şimdi çok mes'udum bana tapan bir eşim ve sevimli bir yuvam var. Hayalimi bugün hakikat yapan ALTINBAŞ KREMİ yarın sizinde bir kurtarcınız olacaktır.

CREME TÊTE D'OR

DÜNYADAKİ KREMLERİN EN İYİSİ

Krem
ALTINBAŞ

Hayat, s. 60, c.3, 29 Kasım 1957, 52.

Ek 15: Her Derde Deva Margarin (Vita Reklamı)

Unutmayınız!

Mutbak margarininizi satın alırken yalnız bizim ambalajlarımızda bulunan VİTA ismine ve UNİT markasına dikkat etmeyi unutmayınız. Zira, halkı aldatmak gayesile, VİTA kutusunun şeklini, yazısını hatta ismini dahi taklit etmişlerdir. Fakat erişilemeyen bir şey vardır, o da

"KALİTE" si

çünkü VİTA,

- itina ile seçilmiş birinci nev'i iptidai maddelerle yapılıyor.
- Türkiye'nin en modern ve en sıhhi fabrikasında ilmi bir tarzda imal ediliyor.
- Unilever'in, dünyanın her tarafındaki yüzlerce fabrikasında bulunan holandalı, ingiliz ve amerikalı mütehassıslarının yıllarca süren araştırmalarından sonra elde ettikleri tecrübeler istifade edilerek hazırlanıyor.

Unilever-İş bir tek mutbak margarini VİTA ve bir tek kahvaltılı margarin SANA imal ediyor.

Unilever-İş'in bu gibi taklitleri de imal ettiğini iddia edenlere katiyen inanmayınız.

Vita
MUTBAK MARGARİNİ

V-11b

Dünya, Yıl:2, Sayı: 700, 8 Şubat 1954, 8.

Ek 16: Seyyar Büfeler

Milliyet, 13 Ağustos 1956, 2.

Ek 17: Yokluk İçinde Bolluk

Milliyet, 14 Ocak 1956, 1.

Tarım Bakanının gazetemize beyanatı

Makineli ziraat çiftçinin zorluklarını ortadan kaldırdı

**TRAKTÖR SAYISI 20500 Ü GEÇTİ. BÖLGELERE
DAĞITILAN UZMANLAR, KÖYLÜYÜ TARLASINDA
ZİYARET EDEREK MAKİNE HAKKINDA
İZAHAT VERİYORLAR**

Ankara 4 (İstanbul Ekspres) —
Memleketimizin zirai kalkınmasında büyük bir rol oynayan ziraat âlet ve makinelerinin bugünkü durumu ile bu hususta bundan sonra alınacak tedbirler hakkında kendisiyle görüştüğüm Tarım Bakanı Nedim Ökmen şunları söyledi:
“— Yurdumuza Marshall yardımlarıyla Amerika ve Kanadadan, serbest ithalât sahası olan Avrupa memleketlerinden traktör, ziraat âlet ve makineleri ithal edilmektedir. Ziraat Bankası kredisizle çiftçilere satmakta olan âlet ve makineler zirai istihsalimizin artışıyla en büyük rolü ifa etmektedir. Halihazırda Birleşik Amerika ve Kanadadan ithalât yapan 7 firmadan başka Avrupa memleketlerinden ithalât yapan 37 firma vardır. Bu firmaların ekserisi bir fabrika ve markanın mümesslidir. Biliyoruz ki Avrupa memleketlerinin çeşitli marka ve modellerinin yurdumuz için faydalı olanları üzerinde titizlikle durulmakta olup yeni ithal edilip ziraat Bankası kredisinden faydalanarak satış yapılacak traktörler için imal edilen memleketin en selâhiyetli resmi tecrübe istasyonlarından alınan raporlar Bakanlıkta tetkik edilmektedir. Böyle bir raporı ısrar eden bir traktör için firmasına taksitle satış müsaadesi verilmemektedir. İthalâtta bulundukları (Yazısı 2 nci sayfada)

Gezici Mahkemeler Hakkında Kanun teklifi

**İşlerin çabuklaşması için
bu husus faydalı
görülüyor**

Ankara, 4 (İstanbul Ekspres) — İleri demokrat memleketlerde olduğu gibi mahkemelerde sadeliğin temini için mühim ıslâhatın hazırlıkları ve gezici mahkemeler kurulması hakkında kanun

Ek 19: Plaj Kültürü

ADADAN DENİZ Artık karpuz kabuğu denize d st ! Bu sene deniz mevsimi biraz da geç geldi sayılır. Onun bir yıldır hasretini çeken sahil çocukları, ne zamandır suyun ısınmasını g zlemekteydiler. Şimdi yalyepelik

yelken kürek deniz mevsiminin tadını  ukarmak arzusu ile sahilleri dolduruyorlar. Tıpkı yukarıda görülen Adanın Anadolu Kulübü rıhtımında olduğu gibi, İstanbul pl jlerini renk renk havlular, semsiyeler ve güzel kadınlar bezemektedir.

Hayat, Sayı: 28, Cilt: 2, 10 Temmuz 1959, 32.

Ek 20: Banka İkramesi Olarak Dağıtılan Apartmanlar (Yapı ve Kredi Bankası)

*Yarın
Bugünden Başlar...*

Para biriktirmek de, bir bakıma, bir alışkanlık işidir. Onun için, tasarruf edebileceğiniz paraları İkramesi Aile Cüzdanınıza muntazam yatırmak itiyadını kazanınız. O vakit, günün birinde, siz de böyle güzel bir yuvaya sahip olmanın saadetini tadabilirsiniz. Birikmiş her 100 liranıza karşılık alacağınız ayrı bir kur'a numarası, belki de size bu evlerden veya apartıman dairelerinden veya zengin para ikramiyelerinden birini kazandırabilir.

İKRAMESİ
Aile
CÜZDANI
YAPI VE KREDİ BANKASI

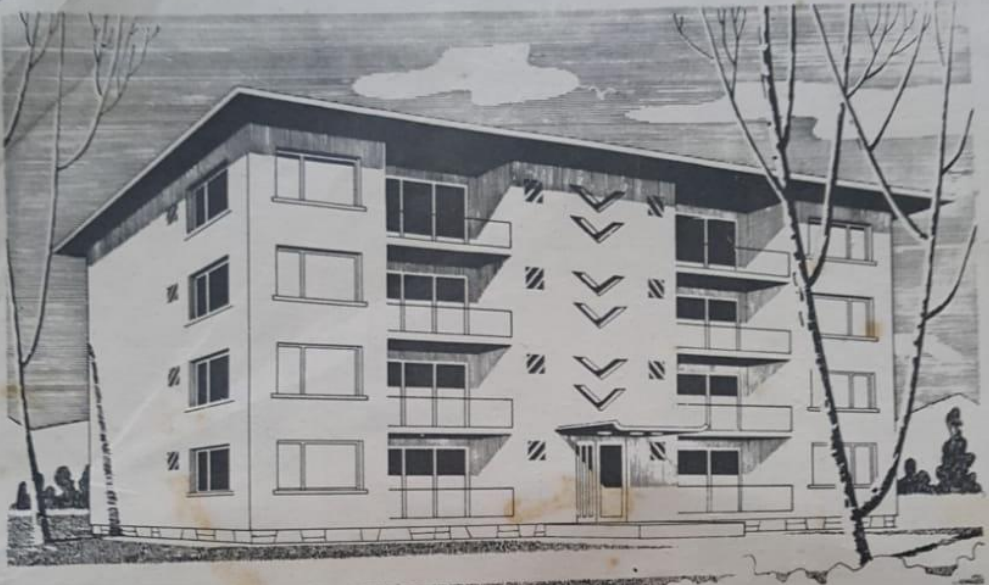
YUVANIZIN TEMELİ

YAPI VE KREDİ BANKASI

İKRAMESİ
8 EV
28
Apartman
Dairesi
600.000
LİRA
Para ikramiyesi

Hayat, s.4, 27 Nisan 1956, 2.

Ek 21: Banka İkramesi Olarak Dağıtılan Apartman Daireleri (İş Bankası)

BU APARTMANIN HER DAİRESİ 4 ODALIDIR

...ve Türkiye İş Bankası sene sonunda her türlü konforu haiz dörder odalı ve çok değerli Apartman Dairelerinden tam 24 adet hediye ediyor. Ayrıca 326.250 lirahk Para İkramesi

★

VE... ÇOK KIYMETLİ BİR İKRAMİYE: %6 FAİZLİ 150.000 LİRA KIYMETİNDE DEVLET TAHVİLİ • BU TAHVİLLER GİŞELERİMİZDE DAİMA PARAYA ÇEVİRİLEBİLİR VE 750 LİRA AYLIK GELİR SAĞLAR

her 150 liraya 1 kur'a numarası

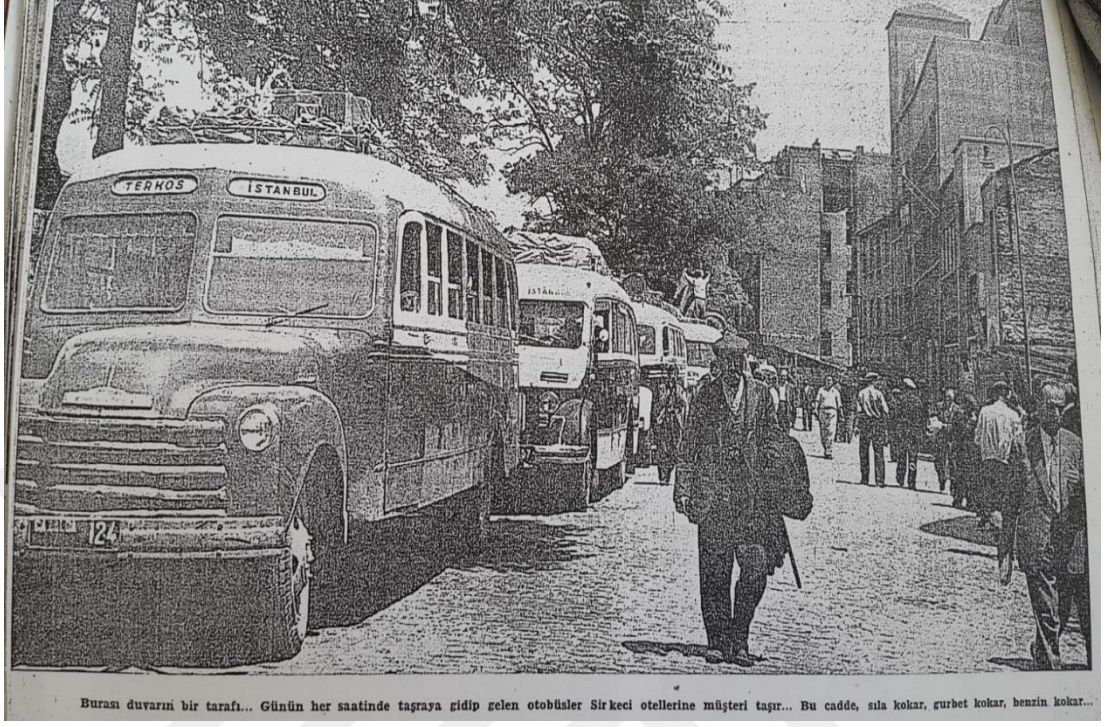
TÜRKİYE İŞ BANKASI

F.A.L. 9-57

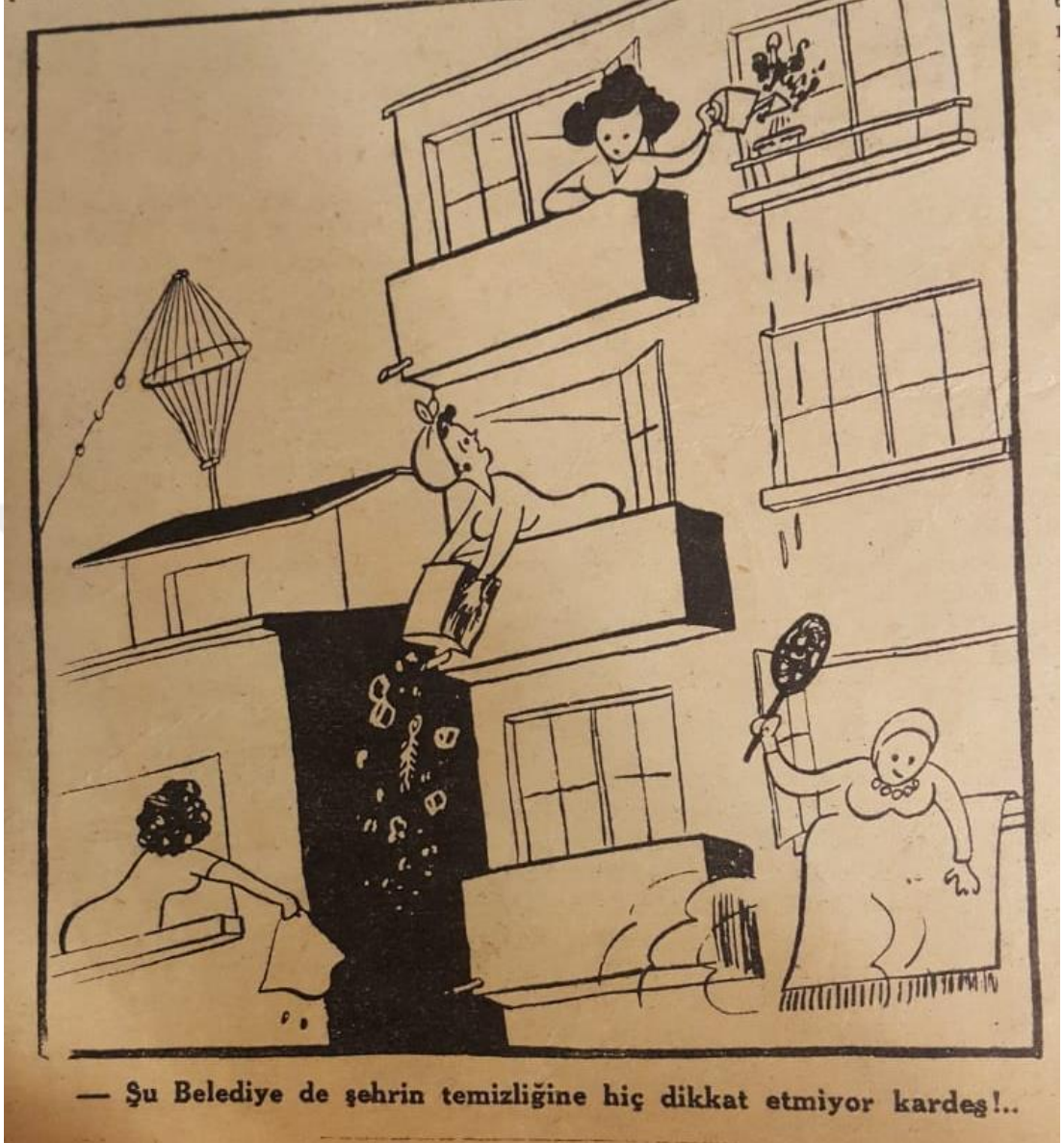
Hayat, s.60, c.3, 29 Kasım 1957, 2.

Ek 22: Otellerin ve Apartmanların Bulunduğu Bir İstanbul Sokağından Görüntü (Sirkeci)

Resimli Hayat, s.24, cilt.2, Nisan 1954, 26.

Ek 23: Apartman Kùltürü

Hayat, s.30, c.2, 1959, 16.

MODERN EV DÖŞEMEK

MODERN APARTIMANLARIN DARACIK ODALARINDA ANCAK MODERN USULLERLE YERLEŞMEK ŞARTİLE RAHAT EDİLEBİLİR.

ŞEHİRLERDEKİ nüfus kesafe-
stle birlikte mesken buhranı
da artmaktadır. Bilhassa müstakbel
evden apartımana geçiş, meskenler-
de birden hacim buhranı meydana
getirmektedir. Bir zamanlar koca-
man köşkları veya çok geniş apartı-
manları nasıl döşeyeceğiz diye kafa
yorarken, şimdi de nohut oda, bak-
la sofa apartımanlara nasıl sığabi-
leceğimizi el şakakta düşünüyörüz.

Modern mimari, dar apartıman-
ları döşemek için tek çare bulmuş-
tur. O da «modern» eşyadır.

Biliyörüm «modern» eşya lâfını
duyar duymaz okuyucularımın bir
çoğu hemen itiraza kalkacaklardır.
Kimisi bunların rahatsız olduğunu,
diğeri zevksiz olduğunu, üçüncüsü
pahalılığını, dördüncüsü de «kaşık-
lığını» ileri sürecektir. Asıl bu itir-
azlar, modern eşya ve bunların
eve yerleştirilme tarzının lâikiyle
bilinmediğini göstermektedir. Bu
itibarla bugün, biraz da bunlardan
bahsetmek faydalı olacak.

Modern eşya demek, modern
vasıtalarla rahat etmek demektir.
Modern ev, neğeli renkler, kıvrak
sandalyeler, yumuşak yastıklar ve
insanı âdeta uykuya davet eden kö-
şeleriyle içinde yaşadığımız darlığı
bize unutturur.

Modern bir evde boşluk, raha-
tın birinci şartıdır. Eşya ile tıklım
tıklım dolu evde nefes almağa im-
kân yoktur. Mobilyeli ev kiralyan-
lar, kiracılarını bir sürü lüzumsuz
eşya içinde oturtmakla ne büyük
günah işlediklerinin farkında bile
değillerdir. Onun için daracık yeni
evinizde ilk yaratacağınız şey, boş
saha olmalıdır.

Feki, bunu nasıl yapacağız?..
Gayet basit.. Bütün eşya mümkün
mertebe duvarlara sıralanacaktır.
Her şey duvara konulmalı ve müm-
künse duvarın içine sokulmalıdır.
Modern evde ağırlıklar kenarlara
dağılır. Zaten eskiden de böyle de-
ğil miydi? Odalarımızın ortasını boş
bırakmağa gayret ediniz. Buna mu-

Yatak ve oturma odasının köşesi, hem
oturmağa, hem de yatmağa elverişlidir.

kabil duvarlarımızdan birini yuka-
rıdan aşağı, sağdan sola kullanınız.
Bunun için ne yapılabilir?.. Meselâ,
duvarın tam ortasına güzel bir som-
ye yerleştirir ve üzerine bir divan
tertipleriniz.. Divanın sağına, so-
luna birer dolap yaptırınız. Bu
dolapları üstten bir rafla birleştirir-
siniz. Hele tavana bir de perde çek-
tiniz mi, binlerle ufak tefeği saklı-
yabilecek mükemmel bir tertip elde
etmiş olursunuz.

Yatak odası dar ve uzun ise, yataklar
ayak ayağa da konulabilir.

Yahut da köşeye bir masa sü-
rersiniz. Masanın iki yüzüne sırtları
ilki duvara gelmek üzere iki karyola
dayarsınız. Karyolaların üzerini di-
van gibi düzeltirsiniz. Aralarına bir
masa da koydunuz mu, işte size
mükemmel bir oturma-yatak odası.

Yatak odanız dar ve uzun ise,
karyolaları ayak ayağa da tertipli-
yebilirsiniz. Eğer bir yatak odası
ayırarak imkânına malikseniz, o za-
man iki yatak arasına bir ufak ma-
sa koymağı ihmal etmeyin. Bu su-
retle hem yatak yapmak kolaylaşır,
hem de ayrı yatmak imkânı
elde edilir.

Bütün eşya duvara yanaştırıldı-
ğına göre, lâmbalar da tabii ortaya
konamaz. Bugün en doğru ışık siste-
mi tavandan akseden vasıtalı ışıktır.
Fakat bunun için tavanların beyaz
veya hiç olmazsa açık renk
olması lâzımdır. Koyu renk badana
edilmiş veya kâğıt kaplanmış tavan-
lar buna müsait değildir. Yemek
masasının üzerine asacağınız aşağı,
yukarı hareket eden lâmba, sofra-

nın zevkini artırır. Masa lâmbaları
veya ayaklı lâmbalar da daima yu-
kariya ışık veren cinste olma-
lıdır.

İşte size modern ev döşeme
hakkında bazı fikirler.. Daracık ye-
ni evinizi rahatça döşeyebilmek için
şu esasları daima hatırd tutmanız
faydalı olur:

1 — Eşyanızı, maddi im-
kânlarınız nisbetinde satın almak
mecburiyetinde olmakla beraber,
bu sahada fazla hasas davranmayı-
nız. Ucuz etin yahnisi yavan olur.

2 — Eviniz size uyumak, yemek
yemek, çalışmak, dinlenmek, sıh-
hatinize bakmak ve çocuklarınızı
terbiye etmek imkânlarını verme-
lidir.

3 — Eşya alırken, evinizin plâ-
nını yanınızda bulundurmayı unu-
tmayınız.

4 — Evinizin duvarlarını kâğıt-
latırken, desenlere dikkat ediniz.
Enine çizgiler odayı alçaltır. Boyu-
na çizgi yükseltir.

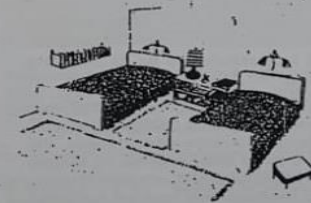
5 — Sizce en mühim eşya ne
ise, evvelâ onu tam olarak temin
edin ve diğerlerini ona nazaran ih-
mal etmekten çekinmeyin.

6 — Evinizde ufak tefek yer-
leştirebilecek imkânları yaratın. Her
şey yerli yerinde durmadıkça evi-
nizde intizam olmaz.

7 — Hususi zevklerinizi ihmal
etmeyiniz. Dikmiş dikmekten hoşla-
nıyorsanız, hemen kendinize bir di-
kiş köşesi yapınız. Eğer okumağa
merakınız fazla ise, bir okuma kö-
şesi tertipliyerek kitaplarınızı san-
dıktan kurtarıp el altında bulunduru-
run..

8 — Evinizde dolaşacak kâfi yer
bırakmağa gayret ediniz. Meselâ,
yemek köşesiyle mutfak arası ser-
best kalmalıdır ki, her yemek geti-
rişiniz bir cambazlığa dönmessin.

İşte bu ve bunlara benzer bazı
esas fikirleri göz önünde bulundur-
dukça, dar evlerde de modern eşya
bulundurmak ve rahat etmek müm-
kûn olur.

Daracık yatak odasında iki yatağın
arasını boş bulundurursanız yatak
yapmak kolaylaşır.

Intizam seyer ve pratik ev kadınının
duvarı. Binlerle ufak tefeği yerleştir-
meğe kifayet eder.

Ek 25: İçme Suyu Sıkıntısı

Hafta, s.83, c.4, 27 Nisan 1951, 19.

[illegible]

235

Ek 27: Fatoş Güzellik Kraliçesi

Hafta, s.83, c.4, 27 Nisan 1951, 2.

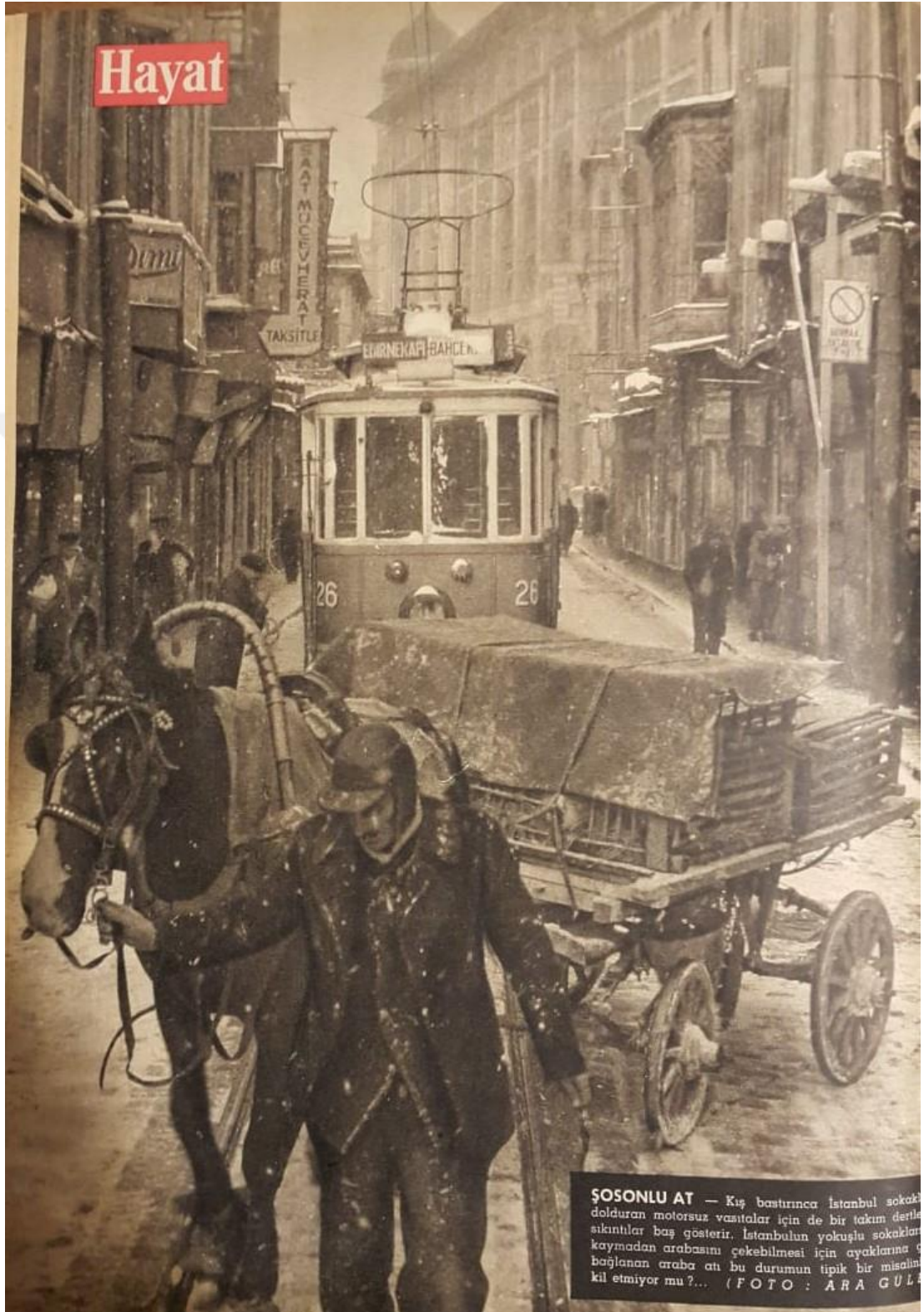

Hafta, s.79, c.4, 30 Mart 1951, 2.

Hafta, s.82, c.4, 20 Nisan 1951, 2.

Ek 28: İstanbul -Taksim

Hayat, s.30, c.2, 1959, arka kapak.

Ek 29: Eğlence Modaları

Hayat, s.30, c.2, 1959, 3.

ÖZ GEÇMİŞ

SİBEL KÜÇÜKKÜLAHLI 1980 Sakarya doğumlu. Düzce Anadolu Kız Meslek Lisesi'nin ardından Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Tezsiz Yüksek Lisansını Uludağ Üniversitesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitiminde tamamladı. Tezli Yüksek Lisansını, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Bölümü'nde "Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve Uygulamaları" başlıklı tezi ile tamamladı. 2010 yılında Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü'nde doktora eğitimine başladı. 2007 yılından itibaren Düzce Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi bölümünde okutman olarak görev yapmaktadır.

Yayınlanmış Eserleri:

Kitap Bölümü:

Küçükkülahlı Sibel (2017), VI. TBMM Hükümeti Döneminde (1939-1943) Sosyal ve Kültürel Alandaki Gelişmeler, Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan Kitabı, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Makale:

Küçükkülahlı Sibel, F. Özçelik, "VI. Dönem TBMM'nin Toplanması ve Genel Yapısının Analizi", History Studies, Yıl: 2014, Cilt:6, Sayı:6, ss: 165-182.

Küçükkülahlı Sibel, "İktisadi Gelişmenin Gündelik Hayata Etkileri: DP Dönemi İstanbul Örneği", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:18, Sayı:33, Temmuz 2017, ss:519-554.

Bildiri:

Küçükkülahlı Sibel (2017), Düzce'de Horoz Müsabakaları. III. Uluslararası Düzce Sempozyumu, 313-320. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum)

Küçükkülahlı Sibel (2014), 1950-1960 Döneminde Düzce'de Gündelik Hayat. I. Uluslararası Düzce Sempozyumu, 131-138. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum)

Küçükkülahlı Sibel (2011), Kırsal Kesimi CHP'ye Küstüren Bir Uygulama: Toprak Mahsulleri Vergisi. Yıldız Teknik Üniversitesi Lisansüstü Sempozyumu: "Osmanlı ve Cumhuriyet Araştırmaları II/(Sözlü Sunum)

